Рôкъ XI. Львôвъ дня 1. (13.) Цвѣтня 1890. **Число 7.**

Выходить два рази на мѣсяць, кождого **1**-ого и **15**-ого, въ объемѣ 2—2½ аркуша.

Редакція „Зорѣ“ въ каменици пôдъ ч. **8**, улиця Академична.

ЗОРЯ

Пренумерата выносить: на цѣлый рôкъ **5** зр., на пôвъ року **2** зр. **50** кр., на чверть р. **1** зр. **25** кр.

Пренумерату належить присылати до **администрациѣ „Зорѣ“** (улиця Академична ч. 8.)

ПИСЬМО ЛИТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ДЛЯ РУСКИХЪ РОДИНЪ.

Над Чорним морем.

(Повість Ив. Левицкого.)

(Дальше.)

Надя ніби замерла на одному місци; не знала, що почати.

— Ходім далі, моя люба, моя дорога! сказав Целаброс, взяв Надю за руку, і хотів вести ії далі по алеї. Надя стояла на одному місци; вона ще не прийшла до памяти.

— Ходім далі! сказав Целаброс.

— Не піду! пустіть мене! зашепотіла вона. Озирнувшись назад, вона трохи опамяталась. В алеї не було видко й душі.

— Ходім далі! там нас ніхто не вглядить! сказав Целаброс і потяг Надю за руку. Вона подалась за ним, як нежива.

Алея густійшала. Необрубані гильки позвішувались низько і зачіпали іх обох за голову, за руки. Треба було нахилятись, щоб пройти далі. Стежки не було далі: там ніхто не гуляв. За алеєю було видно гущавину з кущів, оплетяну здичілим виноградом. В алеї стояла густа тінь. Густе руно зеленого листу та гильокъ закривало алею зверху до низу, як густа зелена завіса. В кінці алеї, в гущавині стояла неначе темна ніч.

— Не піду далі! сказала Надя.

— Ти мене не любиш? спитав Целаброс.

— Люблю, але далі не піду, сказала Надя і почала пручатись.

— Іди, або не чаруй мене очима! Твої очи — гострий ніж для мого серця! Я оддам за іх усе життя, усю кров. Не печи мене очима! Целаброс знов обсипав гарячими поцілунками ії очи, щоки, уста. Надя вирвалась од його. Гилька зачепила бриль на голові Целаброса і збила його. Целаброс нагнув ся, щоб підняти бриль. Надя крутнулась і швидкою ходою пішла назад, без памяти, без розуміння. Целаброс розлютував ся, погнав ся за нею і ледві встиг ії догнати.

— Ні, це не Молдованка! До кінця романа з нею не швидко дійдеш. Привйдеть ся або мудрійше хитрувати, або прикинутись, що буду сватати ії. Без неї не можу жити, не можу дихати, думав Целаброс, поспішаючи наздогінці за Мурашковою.

Надя повернула з алеї до виходу. З одного боку ріс цілий гай гилястих оцтових акацій з голими стовбурами, з широкими пучками листатого верхівя. Між акаціями було видко лавочки; на лавочках сиділи якісь дами. Надя взгляділа іх і пішла поруч з Целабросом рівною ходою. Вона тепер тільки зовсім опамяталась і чула, що ніби була десь пожежа, і вона вибігла з пожежі опечена, опаляна огнем. Вона уся ніби горіла в огні. Целаброс довів ії до дому. Обоє й слова не промовили. Прощаючись з Надею, він подивив ся на неї пильним, довгим, довгим поглядом, неначе хотів набратись того огню, що горів в ії очах.

Надя прийшла до дому і застала там Саню й Махновську.

— Що говорив тобі Целаброс? спитала в неї Саня.

— Ат! все про принципи! знехотя сказала Надя.

— Виж здаєть ся зовсім зійшли ся в принципах, сказала з недомислом Саня.

— Де вже нам зійшли ся? сказала Надя.

З того часу Надя боялась сама виходити на гуляньку. Целаброс сьлідкував за нею, як ії тінь. Швидко після того Саня з мачухою та з сестрою збирались виїхати до Одеси, купатись в морі. Надя надумалась і собі поїхати з ними, щоб сховатись од Целаброса, поки трохи не прохолоне в його і в неї серце. Вона з того часу боялась, як огню, його палкого серця, бояла стрінутись з ним на самотині.

— Нехай мине трохи часу; може й моє серце втихомирить ся, як я його не бачитиму, думала Надя, одїзджаючи до Одеси: або пригасне моє серце, або згорить од свого огню...

III.

В половині червця до Одеси прийіхали купатись в морі два Кишиневські молоді учителі гімназіи: Віктор Титович Комашко та Михайло Федорович Мавродін. Був тихий душний вечір. Комашко та Мавродін скупались в морі і йшли побережнею улицею, що вила ся понад морем кругом залива. Од складів угля піднімалась чорна легка курява і обсипала политу, мокру улицю. Мостова з тесаного каміня чорніла од чорного пилу як ріля. Повітря було гаряче, неначе в натопляній хаті. Тягнуло духом порта, важким духом теплої морської води, смоли, камяного угля, диму од паровиків залізної побережньої дороги. З политої мокрої мостової піднімалась пара. Паничі дійшли до широких камяних сходів, котрі спускають ся з гори, неначе широке ростеляне полотнище. Всюди на сходах вештались пани з простиралами в руках, обвитих ремінцями, далі з гарненькими плетяними кошиками в руках, з котрих виглядали вишивані рушники та тонкі простирала. На верхніх східцях вгорі сиділи густими рядами няньки з дітьми, мамки, міщане, неначе кури на сідалі. Паничі вийшли на верх сходів неначе вилізли на якусь високу башту: вони облились гарячим потом.

— Сідаймо тут коло кофені та напємось чаю, сказав Мавродін; нема сили йти до дому.

— То й сідаймо, обізвав ся його товариш Комашко, ледві дихаючи: в мене усе тіло розімліло. Вони сіли коло столика, що стояв з самого краю, недалечко од сходів, коло самісінького камяного, низького парапета. Парапет стояв над мурованою високою стіною, а під стіною на терасі гори розстеляв ся сад з миртових акацій; в саду жовтіли доріжки, що вили ся до літнього деревяного театра. Комашко впав на стілець, спер ся на широкий камяний парапет і дивив ся вниз на терасу, засажену акаціями, на людей, що вештались внизу по доріжках. Мавродін покликав слугу, котрий вибіг з роскішної кофені, гарної як мавританська храмина. Слуга приніс чаю. З під напятої над столиками та стільцями парусини було видно усей бульвар, на котрому вешталась подекуди публика. Через парапет було видно усей залив, широку далень синього моря, обидва порти; з одного боку залива було видно плисковатий пересип над морем, з другого боку залива піднімалась висока гора Лянжером, котра вганялась в море.

Комашко та Мавродін мовчки дивились на широку картину моря. Сонце впало в степ за плисковатим пересипом. Небо горіло. Вода в заливі червоніла. Між червоним небом та водою чорніла довга смужка невисокого берега, що десь далеко-далеко тонула в мглі і була неначе намальована пензлем на тлі червоного прозорого скла. На дворі було тихо. На морі стояв великий корабель, спустивши білі вітрила неначе крила, і ніби дрімав як лебід на воді, а за ним на горізонті видно було полосу сизого туману, в котрому ворушив ся пароход, а над пароходом пасмо чорного диму ніби плуталось в тому тумані, як чорна нитка в білій прозорій тканці. Залив, порти, ряди кораблів в портах ніби дрімали, засипляли, вкриті синім шатром неба, облиті червоним гарячим одлиском од неба та води.

Трохи одпочивши, Комашко почав пити чай. Публика все густійшала на бульварі. Він придивляв ся і сьлідкував очима по бульварі, бо знав, що Саня Навроцька пойіхала до Одеси купатись в морі. Несподівано він вхопив стільця за спинку і прихилив до стола.

— Для кого це ви готуєте місце? спитав Мавродін; певно для Сані Навроцькоі?

— Та вжеж! сказав Комашко. Вона тепер в Одесі. Мабуть вийде на бульвар гуляти, обізвав ся Мавродін. Комашко був один з найлуччих педаґотів в ґімназіі. Високий на зріст, тонкий станом, з блідим, смуглявим матовим лицем, він не кидав ся в вічі красою. Тільки його великі, темні, гострі, карі очи сьвітились огнем і показували глибоку мисль і велику енергію. По батькови й матері він був Українець, але одна його бабка була Гречиня: його великі гострі очи блищали огнем... Комашко родив ся на берегах Дністрового лимана. Чесний, правдивий, непідкупний, страшно нервний, він прямо і откристо виявляв своі мисли, своі гадки, не здержував ся в словах ні перед ким. Тогди, коли він говорив про яке небудь неправдиве, нечесне діло, його руки дріжали, голос тремтів, на очах виступали сльози. Перед нечесними людьми він більш всього не міг вдержати течіі красномовного слова і говорив сьміливо й прямо, він іх ненавидів... Комашко — син небагатого батька, зріс в степах, любив своі степи, любив народ, був народовцем, любив українське слово, бажав щастя й добра своєму народови. Для його, як для демократа, були дорогі інтереси, як свого народа, так і інчих славянських і неславянських народів.

Мавродін був родом з під Маріуполя, з одного міста коло Азовського моря. Його батько був Грек, а мати Українка. Він вмів говорити українським язиком, виріс серед українського народу і полюбив його. Яко народовець, він посьвятив себе на службу українському народові. „Не заводитиж міні Греції над Азовським морем! Буду працювати серед того народа, серед котрого живу“, говорив він Комашкові. І він пристав до Українців. Мавродін держав ся такого самого погляду та пересьвідчення, що й Комашко, але був тихий, смирний чоловік, обережний в словах, навіть трохи хитрий. З його уст не вилітало ні одного зайвого слова перед людьми чужими, небезпечними. Тихий в словах, він тільки піднімав голос тоді, коли його приймала до серця яка небудь любима ідея, а найбільше ідея про національну самостійність, про українську літературу та добробит українського народу...

Випивши чай, Комашко знов повернув ся до моря і задивив ся на широкий морський простір. Задума й жаль засьвітив ся в його великих виразних очах.

— Що ви таке вгляділи на морі, що так задивились на його? спитав ся в Комашка з осьміхом Мавродін.

— Задивив ся на море, сказав Комашко; люблю грандіозність в природі: люблю море, високі гори, стремкі скелі. Хотілось-би міні побачити високі гори, що верхами досягають до хмар, здорові ріки, широкі, без кінця преріі... Грандіозність будить в моєму розумі вищі думи, високо піднімає душу. Як міні хотілось-би побачити великі европейські городи, постерегти іх життя, не матеріяльне тільки, а життя вище, прогресивний рух мисли, соціяльний рух, що прокладає стежки до нового прогресивного життя...

— А мене зовсім не кортить, подивитись на те диво, обізвав ся Мавродін: доволі з мене і наших херсонських преріі та надморських наших городів.

— Люблю усе велике, грандіозне у всьому; люблю читати про славні великі історичні подіі, про великий рух народів, про великі реформи, про високі розумові питання, що запалювали, як искри, життя народів і піднімали його хвилями, як буря море. Коли читаю про великі подіі, моє серце швидче кидаєть ся в грудях, дух піднімаєть ся високо. Здаєть ся міні, неначе я сам живу в ті часи, перебуваю усю тревогу того часу. Коли читаю про заграничне сучасне життя, про заграничний рух, чую пульс того руху, чую одгомін його в своєму серці. Серце оживає, душа радіє. Надія сьвітить міні. Люблю життя, люблю рух; люблю заглядати вперед, чогось кращого жду, жду з нетерплячкою. Летів-би туди, злив ся з тим життям, та... Люблю дуже рідний край... А наше життя? Мертвота, одьаковість, монотонія... Ні руху, ні сьвіжої мисли; будень, усе будень! і не знаю, коли те сьвято буде. Усе мертве, неначе ріки, скованні льодом.

— Знаю тебе добре; знаю твоі сили і пал твоєі душі; знаю, що ти призначений на щось вище, але знаю, що грім бє і високе дерево в лісі, подумав Мавродін і здихнув.

Йому стало жаль свого приятеля.

— Правда ваша; сум бере, як подумаєш, сказав Мавродін; але чи миж тому винні?

— Знаю, хто винен, хто закував в кайдани нашу мисль, але од того міні не легше, сказав Комашко: а якби хотілось пережити нову фазу людского життя, пережити мислями, взяти гарячу участь в ділі!... Я хочу

БІБЛІОТЕКА Наукового Товариства ім. Шевченка

ділa і діла доброго, на користь людскости і... мушу зостатись тільки з мислями, з задавляною енергією. Важко, невимовно важко! наче камінь лежить на душі. Чую, що якась темна, груба, не культурна сила насіла на нас і душить, як камяна гора! Але чую, що мене і сам чорт не задушить; інчим духом віє тепер на сьвіті... Колиб хоч вернулось наше історичне минувше; який то був-би тепер прогрес! Я не говорю про форми нашого історичного минувшого життя... Форма його не сучасна... Але його дух громадський, вибірчий, вольний, як воля...

Комашко замовк і довго дивив ся на море, потім важко здихнув.

— Чого це ви так важко здихаєте? спитав у його Мавродін.

— Хиба ви й не знаєте, чого я здихнув? обізвав ся Комашко; згадав Саню Навроцьку. Куди не піду, на що не гляну, думка моя про неї неначе тінь моя за мною сьлідком ходить. З того часу, як побачив ії, як полюбив ії, я неначе вдруге на сьвіт народив ся. Неначе для мене сонце вийшло із-за хмар після довгої негоди. Як сонце осьвітила вона мою душу, звеселила серце, закрасила життя, збудила енергію. Любов — велика псіхічна сила! Правду сьпівають в пісьні: „Ти в мене одна, як ясна зоря вечірня сьвітиш“. Не знаю, чи будеш ти, зоре, сьвітити для мене усей мій вік, чи швидко зайдеш для мене на віки...

— Чого це на вас найшла така поезія? спитав Мавродін.

— Вольний час, одпочинок, море, поезія... а перше всього любов, любов — найвища поезія, сьвіт для серця, сонце в нашому хмарному буденному життю, сказав Комашко.

— Чи у вас з Навроцькою хоч трохи йде діло на лад? спитав Мавродін.

— Хто його зна, сказав Комашко. Не можу сказати, бо не можу одгадати. Я часто буваю в ії батька, цілі вечори балакаємо з нею. Часом вона буває для мене привітна, ласкава. Часом моя розмова ії зацікавить; в неї очи засьвітять ся привітом, ласкою, дають надію. Але часом ми не зійдемось мислями, поглядами, довго змагаємось. Вона стоїть уперто на своєму, а я не хочу поступитись... І я бачу в ії очах байдужність, холоднечу... Тогди я й сам збайдужнію, розсерджусь, і вертаюсь до дому з тугою на серці. Чи кохає вона мене, чи забавляєть ся моєю розмовою, ніяк не вгадаю. Здаєть ся, я ії зацікавив більше розмовою, ніж своєю особою. Чи можна молодих дівчат приворожити розумом, сучасними питаннями?

— Трудно. Я іх багато знаю, але мало між ними розвитих розумом, зацікавлених наукою, сучасними питаннями. Іх приворожиш більш очами, ніж речами, сказав Мавродін. Але Саня не з таківських: вона серьозно інтересуєть ся наукою і усякими принципами. Вона не вітрогонка, хоч і весела і любить жарти, і сказати правду з характером.

— І я це спостерігаю і вам йму віри. Але знаєте що? Ми з Санею ніяк не зійдемо ся в деяких принципах, сказав Комашко. Вона людина правдива, щира, непотайна; мислить і говорить сьміливо, часом різко й гостро. Ії пересьвідчення правдиві, гуманні. Але вона в кінці всього — космополітка. Нашого українського національного, народнього питання вона або не розуміє, або не має до його симпатії. Я бажаю, щоб моя жінка була зо мною однакових пересьвідчень, однакових принципів. З ворогом моіх принципів, таким, як Санина мачуха, я з роду-віку не оженю ся, хоч би вона була гарна, як картина.

— Не оженю ся я й з такою панною, котра буде виганяти з сімії, з дому національний український дух, народний український язик, сказав Мавродін.

— Космополітизм знайшов в Сані добрий грунт, сказав Комашко; хоч вона по батькові та матері Українка, але зросла в Кишиневі серед мішанини десяти національностей, не знає ні українського ні молдавського народа, не знає гаразд мови ні українськоі ні молдавськоі. Та й мачуха ii йде проти Українщини і проти мене; вона, здаєть ся, боіть ся мене, боіть ся за свою дочку Маню, щоб я часом не мав на неі впливу.

— Як-же старі стають до вас? спитав Мавродін.

— Старий Навроцький чоловік простий, чесний, зразу полюбив мене, а мачуха скоса поглядає на мене, сказав Комашко, і втопив очи в червоне, тихе небо, неначе в йому шукав собі поради та спокою.

В той час з'явилась на бульварі Саня Навроцька. З нею рядом йшла Надежда Мурашкова. Комашко вглядів паннів, схопив ся і побіг до іх; сьлідком за ним пішов Мавродін. Привитавшись до паннів, вони попросили іх сісти за стіл. Саня вийшла на доріжку між двома рядами стільців та столів, потім пурхнула по доріжці і ніби впала на стілець. За нею повагом йшла Мурашкова; вона сіла коло стола поруч з Санею.

Комашко повеселійшав. Очи в його засьвітились. По його нервах, втомлених од морського купання, ніби вдарила жива електрична течія. Мавродін миттю побіг до кофені і звелів подати паннам чаю.

— Ой Вікторе Титовичу, чи нема в вас часом окулярів? спитала весело Саня.

— На що це вам окуляри? спитав Комашко. В Кишиневі ви іх ніколи ненадівали; хиба оце за тиждень старі стали!

— Оце перейшла бульвар, та як глянула на убори одеських дам, то трохи не осліпла! сказала Саня; пістряво, рябо, червоно, зелено, жовто, синьо й усяково. Йде проти нас здорова, огрядна купчиха жидівка. Пописана й розмальована, як індійський идол. Я на ii фігурі налічила вісім фарб. Подумайте собі! сукня ясночервона, накибка темно-зелена, на шиі разок товстих круглих коралів і золотий здоровий медальон на товстому золотому ланцюшку, ще й зверху рожева стрічка з довгими кінцями до пояса; на грудях синя стяжка; через усі груди до пояса теліпаєть ся золотий ланцюшок, а серед грудей зверху на гудзику причепила золотий годинник, неначе орден якогось індійського льва, або тигра. На голові чорний парик з начосами, а на парику коница жовтих та червоних рож, а зверху стремить чорне перо. Прикиньте до того білі черевики з срібними спряжками. Чиста австралійська райська птаха! Ну, і смак в тутешних дам! неначе в Константинополі.

— Мішанина східних та европейських рас — мішанина европейського смаку з турецьким, сказав Комашко.

— Та які багаті неекономічні убори! обізвалась Мурашкова. Купецька Одеса не знає економіі.

— Отам то мабуть принципів під тим париком та з струсевим пером! сказав Комашко.

— О, певно, багато: принцип кукурузи, принцип пшона, принцип гречки, принцип полови і пануючий принцип убрання Савськоі цариці, сказала Саня; це один

принцип, що од часів Соломона та Савської цариці, здається ся, тільки й дійшов до наших часів незмінно.

— Ви така палка оборонниця жіночого питання і нападаєтесь на дам, сказав Комашко.

— В чому, в чому я оборонниця жіночого питання, тільки не в цьому; це зоставляю кому іншому. Я в своєму сірому уборі вибігла на гулянку між їх, неначе сірий вовк з ліса, бо кажуть-же: що сіро то й вовк, сказала Саня і весело зареготалась.

— Добре ви обсипуєте, ій Богу добре! сказав Мавродін.

— Пишуть-же паризькі ґазети про дамські убори на великих аристократичних балях, сказала Саня; як-би в нас був такий звичай, — одеські ґазети мали багатий матеріял. Чи не скопіював часом Фльобер в своїй „Спокусі св. Антонія“ з одеських дам своєї Савської цариці, що з'явилась в мріях сьвятому Антонію в печері Тибайдської пустині!

— А в нас в Одесі є таки чимало Савських цариць, обізвав ся Мавродін; он гляньте: йде їх цілий ряд; а ондечки за столом сидять аж чотири!

Саня замовкла і трохи зморщила брови; вона не могла знести, коли який небудь панич говорив щось недобре про женщин, або сьміяв ся, або навіть критикував їх.

— Требаб настрочити Целаброса; от намалювавби їх в якій небудь ґазеті! сказав Комашко; ця робота, як раз присталаб до його.

Мурашкова кинула на його очима і почула, що він ніби пустив на неї гостру стрілку, і та стрілка влучила ій десь чи в плече, чи в груди, чи в саме серце; вона почула, що в неї в грудях десь заболіло, защеміло гостро, раптово. Ёї очи стали сердиті, брови насупились.

— Ти, Саню, і сама обписалаб незгірше Целаброса, обізвалась Мурашкова.

— Як-би я почала писати, то писалаб не з одної чернильниці, сказала Саня.

— Одної чернильниці булоб вам мало? спитав Комашко.

— Щоб списати цей убір з маленькою, бачте, іллюстрацією, я поставилаб на столі вісім чернильниць з усякими чернилами, сказала Саня; почалаб писати зверху, цеб то з голови, чорним, потім жовтим, потім червоним, далі золотим, далі синім, ще далі зеленим, а внизу намалювалаб червоні панчохи в срібних черевиках і підписалаб: Се індійсько-одеська благородно рождена маркіза од кукурузи, вівса та ріпаку! І послалаб в „Новоросийський Телєґраф“.*) Саня зареготалась, за нею зареготались усі. Одна Мурашкова ані осьміхнулась.

— Саню! Бога ради! Чого це ти так росходилась? обізвалась Мурашкова з докором.

— Це на мене, бач, злинув поетичний дух з одеського бульвара, сказала Саня; найшла на мене поетична творчість, якої я в кишиневській куряві не чула в собі. Покинула прозу, прийіхала в поезію, на море.

— Може ви прийіхали лічитись купанням од якого нездоровя? спитав в Сані Комашко.

— Боронь Боже! я зовсім здорова. Але не думайте, що я прийіхала на купання, як їздять наші степові поміщиці, щоб втопити нудьгу в морі, сказала Саня. Ця забавка коштувалаб не дешево і булаб похожа на панські примхи.

— Я й не думаю так, сказав Комашко. А хоч-би й так! Чом-же не поїхати і не позабавитись тому, хто має вольний час, хто має за що забавлятись, тільки, само по собі, в міру, економічно, не через верх. Всьому на сьвіті повинна бути міра.

— Моя мачуха слабує на нерви і лікарі післали ії на море лічитись купанням, а вона взяла мене й сестру з собою, сказала Саня; папа прийіде до нас через тиждень два і буде навідуватись до нас, бо йому не можна кидати служби в канцелярії.

— Тобі, Саню, требаб таких ліків, щоб ти стала не така весела, обізвалась Мурашкова.

— Ось потрівай! Як почну купатись, то мабуть загублю в морі половину веселости, бо од морської води з початку чоловік стає слабосильним, сказала Саня; тоді понадуваємо ся та й будемо мовчки дивитись одна на другу, сказала Саня.

— Лучче не надувайтесь — веселість вам більше пристає до лиця, сказав Комашко. Чи довго будете купатись в поезії, як ви казали, чи... тоб — то в морі?

— В поезії готова цілий вік, а в морі, мабуть до самої осінної поезії, сказала Саня.

— Ти сама уся поезія, і поезія розумна, висока, як поезія Шіллєра, подумав Комашко, і насилу, насилу здержав дихання в грудях. Чи для мене ти сьвітитимеш, чи моє життя звеселиш своєю поезією, чи може на інчого спаде твій сьвіт?...

Комашко задумав ся і мовчки милував ся веселими Саніними очима; ловив своїми очима кожний ії рух, ловив кожне ії веселе слово. Усе, що вона говорила, здавалось йому сто раз цікавійшим і веселійшим, і розумнійшим. Він слухав ії розмову і не міг наслухатись, неначе слухав якісь мельодії, гучні, веселі, чаруючі, що ніби сипались перлами, як радісні мельодії Моцарта.

— В якомуж місці ви думаєте купатись? спитав у Сані Комашко.

— На Великому Фонтані. Ми найняли кватиру в монастирській гостинниці, недалечко од моря, коло самого манастиря, сказала Саня.

— А ви самі прийіхали? спитав Мавродін в Мурашкової.

— Сама. Моя мати недужа. Я з Санею буду жити на Великому Фонтані, в тій самій гостинниці, обізвалась Мурашкова.

— А ми купаємось в самій Одесі, обізвав ся Комашко до Сані.

Ще віколи Саня не здавалась йому такою гарною, як в цей вечір. В легонькому сіренькому убранні, в соломянім капелюсі з ясно-синіми незабудьками, з голубою стяжкою на одному плечі, вона вся ніби сіяла і звеселяла Комашка, як теплий промінь весьняного сонця. Ясно-синій цьвіт дуже пристававдо ії лиця.

Комашко примітив, що Саня зраділа, побачивши його. Вона говорила до його привітно, сьміялась, жартувала. Саня справді скучила за ним. І ій подобалась його широка просьвіта, сьвіжі погляди та пересьвідчення. Вона любила говорити з ним, слухати його цікаву розмову, але до того часу... щиро любила тільки його душу й розум. Подобались ій тільки жваві великі розумні карі очи та стрункa рівна фіґура.

Пішла звичайно розмова про одеських та кишиневських знаємих. Усі були вільні од роботи, всі вийіхали одпочивати та забавлятись, усі були молоді, через те й ща-

*) Щоденна часопись в Одесі.

сливі, бо молодість, сама по-собі вже, щастя і радість, яких вже не зазнає досвідний, мужний чоловічий зріст, — або недужа старість.

На бульвар налинула публика, неначе полились хвилі. Народа набилось так багато, що на бульварі ледві можна було протовпитись. Прислуга в кофені бігала, як несамовита; в її руках ніби літали стакани з чаєм та кофе, з кружками пива, з тарілками мороженого.

Вечір догоряв. Залив став темно-рожевий. Духота спадала. З моря потяг свіжий, тихий вітерець, неначе махнув тихо крилом і приніс з собою свіжість, морську вохкість, і влив в потомлених, ніби повялих од спеки людей, силу, свіжість. Стало легше дихати; усі повеселійшали.

Між столами з'явив ся Аристід Целаброс: він углядів здалека Мурашкову і своїх кишиневських знаємих.

Целаброс приступив до стола і привитав ся з панами та з паничами. Мурашкова подала йому руку і вся ніби іздрігнулась. Червона стяжка на її грудях задрожала, вона спахнула. На щоках й висках виступив густий румянець. Целаброс сів проти неї, глянув їй просто в вічі і осьміхнув ся. З під його макових уст блиснули два рядки білих, рівних, міцних зубів. Очи стали ласкаві, солодкі; і його саме лице стало якесь солодке.

Мурашкова глянула на його очи, на повні губи, і в неї очи заграли, сипнули іскорками; вохкість заблищала на їх, і сльози, як роса, виступили з очей. Вона закрила їх рожевими віками, щоб не виявити перед людьми тревоги свого серця, котре так раптово і несподівано заговорило в неї через її видаючі очи. Щоб трохи притайітись од людських цікавих очей, Мурашкова нахилилась над стаканом і почала пити чай, втераючи частенько червоні гарні уста хусточкою. Поміж її бровами згорнулась складочка; вона перемогла свою тревогу.

— Яким способом Целаброс довідав ся, що я поїхала до Одеси? Я йому про свій замір нічого не говорила, зумисне не говорила; я виїхала нічним поїздом, крадькома, щоб він про те не знав. Я боялась свого палкого серця; боялась гарячого кохання Целаброса, як бурі, боялась зійти ся з ним на самоті, в чужому городі. між чужими людьми... Вона думала і тревожилась за себе, за його, за свою репутацію. Краска сплила з її лиця; воно стало матово-біле, як глязурована порцеляна. Целаброс висьлідив, як вона виїхала до Одеси і собі рушив сьлідком за нею.

— Ваша мама звеліла передати вам поклін, промовив Целаброс, дивлячись солодкими очима в очи Мурашкової.

— Спасибі вам. Чи мама здорова? спитала вона.

— Здорова, сказав Аристід. Чи довго будете жити в Одесі? Де ви знайшли собі кватиру?

— Як довго будемо жити в Одесі, я й сама ще не знаю. Буде тепла вода в морі, будемо купатись, а як захолодіє вода на довгий час, то й вернусь до дому, сказала Мурашкова. Про свою кватиру вона зумисне не сказала.

Розмова між ними урвалась, як нитка, несподівано перетнута ножем. Усі замовкли. Целаброс не зводив очей з лиця Мурашкової. Єму було добре мовчати і дивитись, дивитись на її очи, на її уста. Мурашкова спустила очи; вона ніби боялась глянути на його. Якесь важке передчуття стревожило її душу.

Тим часом знакомі паничів та паннів, взглядівши їх за столом, почали сходитись до стола. Прийшов Фесенко, молодий учитель одної одеської гімназії, високий, плечистий, гарний з лиця. Убраний в літній костюм з шовкової біло-жовтоватої чесучі, з дорогою елєґантною палочкою в руках, в цвікері в золотих обвідках, він виступав кавалєром, джентільменом. Він скинув циліндер, зручно зняв цвікер і зробив сальонові уклони дамам. При поклоні ґраціозному він схилив свою чорноволосу голову трохи на бік і подавав усім руки, якось по паняньськи. Ціх манєр він набрав ся в сальонах одеських купців, де бував в гостях. Син простого одеського міщанина, він ліз в пани з усєї сили, пер ся між аристократів, шукав з багатирями знаємости і знаходив її .. через своїх учеників. Щоб запобігти ласки в одеських аристократів, він писав частенько до батьків, як вчать ся їх діти, ходив сам в багаті доми, ніби то щоб подати звістку про дітей. Знаємість помаленьку ствердкувалась. Декотрі купці просили його заходити до їх в гості. І Фесенко втеребив ся в їх доми. Фесенкова голова була вольна од усяких ідей, окрім тих, які панували в вищих сферах. Він підладжував ся під погляди тих сфер, бо був карієрович; серіозних наукових книжок ніколи в руки не брав. Коли траплялось йому сказати яку нибудь українську приказку, то він вимовляв її на великоруський лад, як деякі наші трошки просьвічені панни, котрі хотять показати, що вони вже зовсім спаніли, і не можуть вимовити по українськи навіть і одного словця.

На горячому півдні ніхто не носить рукавичок, бо вони од поту на руках зараз стають мокрі. Фесенко носив рукавички ясно-бузкового цьвіта. На долонях, на кінцях пальців в єго виступили мокрі плями.

Фесенкові не було де сісти. Він став за стільцем Сані Навроцької і почав говорити їй солоденькі комплєменти. Навроцька обзивалась до його знехотя, неначе одбувала панщину. Комашко іронічно осьміхав ся і тільки переглядав ся своїми карими ясними очима з Навроцькою.

Небо над морем ледві жевріло. Почало темніти. На бульварі засьвітили ґазові ріжки. Сьвіт залив бульвар, кофеню, сходи. Публики набралось сила. Коло самих сходів в деревяному кіоску заграла войскова музика. Маси людей ніби стрепенулись. Розмова стала голоснійша й чутнійша, ніби десь загув рій в улику, стревожений людською рукою. Уся публика повеселійшала. На пляцу коло музики стовпив ся народ, як на ярмарку. По алеї сунулась така густа маса народа, що й протовпитись було трудно. Бульвар для гуляння за малий на Одесу.

Довгими рядами товпились без смаку убрані смугляві дами, гостроносі, з східними грубоватими пружками лиця. Подекуди рябіли ясні костюми українські, мішані з полосатими, мордовськими та болгарськими. На заливі, в закутку коло берега, ще лисніло рожевим сьвітом широке плесо. Море було вже чорне. Воно ніби дрімало, засипляло. В обох портах заблищало на пароходах сьвітло. Залив став ніби вкритий здоровими зорями. Далеко, далеко на ріжку моря в карантинній пристани тихо повертав ся ліхтар на маяку, кидаючи на море, на порти то ясно-червоний, то зелений, то синій, то жовтий сьвіт.

Внизу за парапетом бульвара, з садку, що розріс ся по терасі, заблищали ґазові ріжки. Вгорі на бульварі, внизу в садку, в портах і далеко на морі скрізь лив ся масами сьвіт, перемагаючи догаряюче червоне небо. На дворі стало сьвіжійше. З моря потягло тонкими пахощами морської води, потяг чистий сьвіжий морський воздух. Скрізь сьвіт, блиск, шум, гам, гармідер, весе-

лість. Гук музики зверху на бульварі перебив гук музики внизу коло літнього театра. Все це ворушило нерви. Люде забували тревогу дня, клопоти життя. Наші знаємі панни та паничі довго сиділи і балакали. Усім було весело. В очах у всіх сьвітилась радість; то був час спокою, одпочинку.

Між столами з'явилась здорова великанська фіґура і простувала до того стола, де сиділи панни та паничі: то був знакомий і сусіда Комашка та Мавродіна Сергій Степанович Бородавкин. Бородавкин був син багатого катеринославського поміщика, потомка одного з тих московських панів, котрі забрали собі давні запорожські степи. Його батько був страховищем, катом для кріпаків, для жінки, для сина, для дочки. Село й його сімя тільки тоді оживали, як він вийіздив на кілька неділь в Никополь або в Одесу. Погонич вертаючись з порожним екві́пажом, прийіхавши на гору, під котрою стояло село, ставав на козлі, махав шапкою, махав батогом і кричав на все село: нема пана! нема пана! Сі слова долітали до панського дома, розносились блискавкою по селу. Сімя Бородавкина вибігала з покоів, раділа; все село хрестилось на радощах... воно тільки жило й дихало, як пана не було дома...

Старий Бородавкин держав в руках село і сімю, як в залізних кихтях з гострими пазурями. Жінка його рано вмерла з горя. Дочка Христина втікла в ночи через вікно і потайно повінчалась з сусідним поміщиком Милашкевичом. Синови не давав батько і зайвої копійки в руки. Молодий Сергій Бородавкин був вже рік в університеті, як помер його батько. Його широка натура, викохана в широких степах, випостившись за життя батька, дала собі волю після його смерти, тільки на інчий лад. Сергій, дошавшись до батькового добра, програв, промайнував свою землю, усе своє добро, програв останні четверо коней з каретою, кинув університет, женив ся з простенькою міщанською дівчиною в Одесі і нагулявшись до волі, вкінци усього мусів ити на службу в залізнодорожню контору.

— Чого це ви так пізно вийшли гуляти? спитав в Бородавкина Комашко.

— Скуповував харч для сімії. Ми вже знайшли кватиру на Великому Фонтані, над самим морем будемо купатись. А це мене жінка послала накупити провізії, сказав Бородавкин.

Бородавкин вже три дні скуповував провізію, а жінка й діти сиділи над морем без чаю, цукру та без грошей. Бородавкин ґуляв собі в Одесі і навіть забув про сімю.

— А чи чули, які скандали трапились у нас в Кишиневі? сказав несподівано і одрубчасто Бородавкин.

— А що? крикнули усі в один голос.

— Офіцери в клубі побили поміщика Лупурелло.

— Яким способом? спитали усі.

— Грали вони в карти та пили до півночи в саду, а потім полаялись. Лупурелло вхопив пляшку, кинув на офіцера. Пляшка полетіла на сусідній стіл і впала перед Карланджі, перед самісіньким його носом. Офіцер кинув на Лупурелло паляницею; паляниця вдарила в голову якусь даму; Лупурелло вдарив офіцера палицею. Тогди всі офіцери кинулись на Лупурелло, побили його, а далі перекинули через стіну на улицю.

— Хиба ви, були оце в Кишиневі? спитав Комашко.

— Ні, каже Бородавкин.

— Може це в ґазетах написано? спитав Комашко.

— Ні. Я чув оце тільки що на вокзалі*), сказав Бородавкин.

— Хиба ви хотіли йіхати в Кишинев? спитали єго.

— Та ні! я проводив на вокзал одного нашого Кишиневця. Та там в Кишиневі вийшла ще й друга історія. Поруновський хотів стрелятись за свою жінку з Ловеласом Мочу. А знаєте, який вийшов між ними дуель? Вони кинули жеребки, кому зістатись в Кишиневі, а кому вийіхати на пять літ з Кишинева. Ловеласові Мочу випало вийіхати, і він вийіхав.

— А щож на те жінка? спитали в Бородавкина.

— Жінці байдуже; вона любила іх обох однаково, молов Бородавкин.

Всі кругом стола зареготались. Засьміялись і коло столів близьких од нас, бо й там чули оповідання Бородавкина. В Кишиневі на сто тисяч народа нема ні одної ґазети. Бородавкин був тою місцевою ґазетою. Він скрізь бував, скрізь нишпорив; знав, де хто буває, що робить, хто з ким змагаєть ся, хто з ким лаєть ся, хто з ким кохаєть ся. Єго се все страшно інтересувало. Коли він подавав ці новинки, єго випнуті сірі великі очи аж грали.

— А знаєте що, панове? Підемо завтра на Малий Фонтан всі гуртом. Я вже давно там був. Походимо, погуляємо, посьнідаємо та й до дому на обід вернемось, крикнув Бородавкин, махнувши своєю довгою важкою рукою. Єго блідо-жовте лице засьвітилось.

— Може і в карти там пограємо? сказав іронічно Комашко.

— То й пограємо. Воно, бачите, над морем, може буде смачнійше. Знаєте природа... море... сьвіжий воздух, поезія, взяв-би єго дідько! сказав Бородавкин.

Єго гадка усім сподобалась. Усі прийіхали до Одеси, щоб побавитись.

— То й пойідемо! гукнули всі, навіть панни.

— Збірний пункт буде коло собора, на сквері. Завтра в десятій годині сядемо на трамвай та й махнемо, сказав Бородавкин.

— То й махнемо. А ви пойідете? спитав Комашко в Сані Навроцькоі. — Пойіду; чом-же не пойіхати? сказала вона, як ви пойідете тільки з своім кружком; я не люблю, як найіде багато людей, та ще незнаємих.

— Усі, усі, скільки нас тут є, а чужих нікого не буде! крикнув Бородавкин. Усі свої і нікого чужого — ані одного чоловіка.

— Та не кричіть так дуже, та не махайте руками, бо вашу фіґуру видно на ввесь бульвар, сказав до його Комашко.

— Так завтра в десятій годині? знов крикнув Бородавкин, прощаючись і подаючи всім руки; я дам не силую, бо присилувати когось забавлятись трудно... Але сподіваюсь побачити там і вас, дами!

— Добре, добре, сказали панни. Бородавкин потяг ся поміж стільцями, ледві несучи свої важкі широкі плечі та здорову голову в соломяному широкому брилі.

Несподівано схопив ся з моря вітер. Засипляюче море неначе зітхнуло і дихнуло міцними грудьми на берег. Вітер дмухнув на бульвар. Широкі полотнища парусини загойдались над столами та головами публики. Парусина бахкала, рвалась, гойдалась, неначе хотіла зірватись з шнурків. Акації зашелестіли, ґазові ріжки замигали. Стрічки на дамах заметлялись. Подекуди позлі-

*) На двірци желізниці. — *Ред.*

тали брилі з голов і впали на публику. Публика заворушилась і почала розходитись. І знов вітер несподівано упав так раптово, як і схопив ся, неначе море позіхнуло раз, другий з просоння та й знов заснуло.

Саня Навроцька та Надежда Мурашкова піднялись з стільців. Кавалєри повставали сьлідком за ними і провели їх до гостинниці. (Дальше буде.)

ХЛОПЕЦЬ-МУЗИКА.

Так тихо, так сумно
Піснь тоскна ся лила,
Дівчатко небачне
До него тулилось —
Небачне до него тулилось.

А хлопець-музика
На скрипочках грає,
За гори, за море
Думками літає —
За море, за гори літає.

Гей очі ви, очі,
А шкода вас, шкода:
Він кине — загине
І серце і врода —
Покине, а шкода вас, шкода!

Заказуй осиці
Листками шуміти,
Дівочому серцю
Заказуй любити —
Гей, серцю заказуй любити.

* * *

Так тихо, так сумно
Піснь тоскна лунає,
Дівчатко на гробі
Тужить та співає —
На гробі дівчатко співає:

„А я-ж ти казала,
Мій любий соколе,
Не йди, там не найдешь
Ні серця, ні долі —
Не найдеш там серця ні долі.

„Ти-ж кинув, полинув,
А я ся лишила.
Мій любий! а я-ж тя
Так дуже любила —
Івасю, я так тя любила!

„І щож ти найшов там?
Й яким ти вернув ся?
Знівечив ти вік свій
Й мій марне минув ся —
Гей, вік мій дівочий минув ся.

„Ой знаю я зіля,
Що зве ся вно тоя;
На гріб твій посаджу
І буду вже твоя —
На віки вже буду я твоя!“

Не цвисти калині,
Як листя всихає;
Не жити дівчині,
Як долю сховає —
До гробу як долю сховає.

* * *

Ве буря, аж стогне,
І ворон десь краче —
Замовкло дівчатко,
На гробі не плаче.
Ах бідне замовкло, не плаче.

На віки заснуло!
Кінець вже і муці —
Вже тихе, щасливе:
Знов разом, знов в купці.
Щасливе! знов разом, знов в купці.

Гей очі ви, очі!
А шкода вас, шкода!
А на що музицьку
Злюбили ви вроду?
Гей очі — а шкода вас, шкода!

Ів. Гаган-Буцманюк.

ГЕТЬМАНЪ.

(Оповѣданє И. Златовратского.)

(Дальше.)

Що менѣ тодѣ здавалось, чого я ѣхавъ — я не тямлю добре теперь, але знаю тôльки, — я мысливъ, що ѣду по выкликаню дѣда, щобъ помогти ёму у якôйсь великôй справѣ. Я добре тямлю, що въ темрявѣ ночи малювалась менѣ наша громада, узброёна та бучна; хто ще тôльки сѣдавъ на коня, хто прощавсь зъ матѣрю, зъ дѣтьми, хто вже вѣтромъ носивсь по улици пробуючи свою смѣливôсть и вôдвагу... Але всѣ ще когось, якъ думавъ я, дожидали: се дожидали дѣда и мене, — и я пôдганявъ свого коня.

Коли вранцѣ пôдъѣхавъ я до села, все спокôйно спало, тиша була нерухома, туманъ пôдôймавъ ся зъ балки... И тôльки коли заиржавъ мôй кôнь, десь далеко въ степу почулось такежь иржанє. Я думавъ, що громада ще не зôбралась и пôдъѣхавъ до нашого хутору, спутавъ тутъ свого коня, пустивъ ёго на траву, а самъ пôшовъ до хаты.

У хатѣ мене стрѣла тѣтка. Вона була о стôльки збентежена чимсь, що й не подивилась на моє незвычайне убранє, а моє зъявленє уважала за найтуральнѣйше дѣло. „Пôди, — промовила вона, — отъ тамъ дѣдъ лежить... Вôнъ все тебе кликавъ“. Все се стверджувало мои дитячй мрѣѣ, поки я не побачивъ дѣда: худый, сухій, блѣдый, вôнъ лежавъ вкрытый футромъ... Вôнъ ледви впôзнавъ мене. — „Се ты, дитино? — промовивъ, — се добре, що тямишь дѣда, що прийшовъ зъ нимъ простити ся... Дай тобѣ Боже щастя!... А менѣ вже вмирати часъ“. Се мене такъ вразило, що я стоявъ, якъ дурень, нѣчого не розумѣючи. Тѣтка зтиха спытала мене: „Чи хто зъ нашихъ вамъ сказавъ, що дѣдъ вмирає?“ Тутъ я втямивъ все й заголосивъ. Дома хутко узнали, що мене немає и ще хутше вгадали, що я поѣхавъ до дѣда: всѣ знали, якъ я смуткувавъ останнй днѣ. Батько приѣхавъ по мене и разомъ на дѣдовй похороны. Ёго такъ вразило моє дивне предчуванє, що на сей разъ нѣчого не сказавъ менѣ. Але потôмъ...

Сковилось такъ, що дуже посварився ся зъ паномъ и панъ прогнавъ єго. Батько засмуткувавъ: всѣ єго мрѣє счезли мовь дымъ... Треба було тѣкати зъ мѣста, и отъ мы знов переѣхали у хутôръ, знершу до дядька, а потôмъ на своє поле. По такôмъ выпадку батько мовь збожеволѣвъ, а выгадкамъ єго не було кôнця; все єго розъярювало и лютувало, — дрôбота всяка; почавъ вôнъ матѣрь бити, мене, брата, сестру, посварився ся зъ дядькомъ и тѣткою, лаявъ сусѣдôвъ и наймитôвъ, а до громады и не выходивъ вôдъ пыхи и сорому... Отъ теперь-то, пане, пригадавъ вôнъ мою мандрôвку до дѣда... Бачите, брата мого молодшого вôнъ мусѣвъ взяти зъ школы, бо й за одного платити у мѣстѣ ледви змôгъ, та й дома на хуторѣ треба було помôчника. Взяти мене зъ ґімназіе не важився ся, за те промовивъ менѣ такъ, що я й теперь дрôжу, якъ минуле пригадаю: „Чуєшь, Хомку, коли ты выгадаєшь ще разъ такъ вôдъ науки збѣгти, якъ утѣкъ до дѣда, коли ты паномъ не будешь, — лѣпше умри ранѣйшь!“

Гетьманъ наразъ умовкъ, пôднявсь и почавъ задумчиво ходити биля лавы. Потôмъ ставъ проти мене и наразъ заговоривъ такъ змѣненымъ голосомъ, що я не пôзнавъ єго; завсѣгды нешвидкій, тихій, скупый на слово, вôнъ говоривъ теперь хутко, спѣшно, нѣбы хотѣвъ скорѣйшь, за одинъ разъ, вымовити все, що довго-довго збиралось, переглядувалось имъ, и горѣло на потайнôмъ огни душѣ єго.

— Чи знаєте вы, пане, якъ важко перемогти натуру? Нѣ, вы сього не розумѣєте та й взагалѣ мы мало про се думаємо... А се такій муки, така боротьба, пане... Вы не переходили зъ одного ладу житя до другого? Ну, такъ вамъ неможлива рѣчь ихъ знати. Инодѣ намъ неначе здаєть ся, що льоґічными доказами мы переконали себе и иншихъ не робити того, чого вымагає ладъ нашои натуры. Але се мрѣє, пане, се самообмана, се мы самыхъ себе дуримо... Мы лише обставу мѣняємо, замѣсць битого шляху по стежечцѣ вузенькôй до тоижь хаты ѣдемо. Ну, може натура й помовчить якій часъ, але потôмъ єи вплывъ почуємо, тôльки почуємо въ такихъ потайныхъ, тираньскихъ формахъ, що будемо думати, що сій новій муки належать до инчихъ причинъ... Скôльки мы, пане, бачимо пяниць, божевôльныхъ, самоубійцѣвъ зъ такихъ людей, котрій, здаєть ся, зовсѣмъ изольованій вôдъ сього и выхованій добре, и вченій не абыякъ и обставины житя ихъ найлучшій для всякого проґресу... И сторонній люде, та й вони самій переконанй, що ихъ станъ найлучшій для нихъ, а отъ пропадають... Мы выгадаємо и те и инше — отъ примѣромъ приказуємо, щобъ бѣла панська кôстка була завсѣгды бѣлою, а чорна мужича булабъ завсѣгды чорною, и щобъ одна до другои не лѣзли, та й думаємо, що все зъ тымъ скôнчено, — а придивити ся пильно до ладу натуры — се не наше дѣло. А той ладъ натуры вôзьме своє, а за те, що гнуть, калѣчуть и вбивають єго, заплатить вôнъ такими муками, пане, вôдъ котрыхъ серце здрôгнеть ся...

— Що се вы кажете, Гетьмане, — промовивъ я. — Сежь фаталізмъ!

— А тожь, пане, може й фаталізмъ. Сама исторія, пане, фаталізмъ и бôльшь нѣчого! — промовивъ вôнъ зъ якимсь ожывленємъ, нѣбы радѣвъ, що найшовъ ся такій простый выразъ для єго думки.

— Чи такъ се, Гетьмане, якъ вы мовите?

— Запевне такъ; такъ вѣрне се, якъ те, що въ моихъ грудяхъ моє власне серце бєть ся, — промовивъ вôнъ зъ такою силою переконаня, що я мимоволѣ подивився на него. — Нѣ, пане, вы сего не зможете втямити, — вôдповѣвъ вôнъ на мôй здивованый поглядъ, — колибъ вы, пане, розумѣли се, то самîбъ єго и почуяли... сî муки, — промовивъ вôнъ зтиха, помовчавъ и знов сѣвъ биля мене. — Отъ такъ пане: доля:

— Не знавъ я, що вы такій фільозофъ, Гетьмане!

— Якій я фільозофъ! Проста украиньска натура, непокалѣчена... Малый я чоловѣкъ, пане, такій малый, якъ моя зборочка... Скôнчу науку, пôшлють мене кудынебудь у мѣсто маленьке, у мундѣрь одягнуть... працюватиму... ну и...

Голосъ Гетьмана здрôгнувъ, неначе що перервалось у єго въ горлѣ, вôнъ не договоривъ и почавъ дивити ся понадъ деревами. Мала Ведмедиця стояла якъ разъ передъ нами и Гетьманъ довго дивився на свою зôрку. Я зновъ починавъ бояти ся нового наплыву украиньского суму и тому просивъ Гетьмана йти далѣ и спытавъ єго:

— Ну, якъ-же вы, Гетьмане, забуваєте дѣда?

Гетьманъ остановивъ ся и здивованый подивився на мене, неначе єго вразило моє пытанє, але потôмъ вôнъ щось пригадавъ и весело вôдповѣвъ:

— Та яжь вамъ говоривъ, пане; дѣдъ мене кличе до себе!

И вôнъ хитро усмѣхнувсь менѣ.

— Не вѣрите? Правда, пане, — говоривъ вôнъ далѣ, — отъ у ночи такъ и чую дѣдъ кричить: „Е, дитино, забувъ дѣда, забувъ!“ — Зъ чого се ты взявъ дѣду? Се того ты такъ говоришь, дѣду, що чоловѣкъ ты невченый... Хибажь я тôлько тымъ тобѣ могу служити, що коло тебе, мовь теля, лазити буду? Е, дѣду, багато дечого ты не розумѣешь... Я й паномъ буду, про тебе буду великимъ панамъ казати, а вони може й полюблять тебе и... Буду я учителемъ и буду хлопцямъ казати про твою долю й недолю, про твои радощѣ и твоє горе... Я выкохаю для тебе... — а може й пяницею буду, пане, всьо тежь впередъ вгадати не можна, — несподѣвано вкинувъ вôнъ, — кажу я, а дѣдъ все кричить: „Е, дитино, забувъ дѣда. А у дѣда вже злій гайвороня очи клюють; кругъ дѣда травиця выще пояса росте, выростає...“ „Дѣду, дѣду! — колибъ ты знавъ, якъ я мучусь за тебе... Пôдôжди, потерпи... Отъ вже мы, паны, слава Богу, починаємо тебе пригадувати и наше серце до тебе тягнеть ся.“ — „Е, дитино! хибажь я, спаси Боже, що проти хорошого панича маю? Е, дай єму, Боже, доброго здоровля и доброго житя.. А я того сумую, дитино, що не йде нѣхто на помôчь дѣду... А що до паничѣвъ, то й Богъ зъ ними, — може вони що й лѣпшого вôдъ насъ выгадають... А що на помôчь дѣду треба свого чоловѣка, то хтожь се лучше мене знає и чує?“ Отъ мы якъ, пане, у ночи зъ дѣдомъ балакаємо, — скôнчивъ вôнъ.

— А мôй землякъ може й спить вже, — додавъ Гетьманъ. — Ходѣмте, пане, скорѣйшь... Щось, бачу, не добре зô мною робить ся: зъ чого се я розсыпавъ ся, мовь той горохъ по дорозѣ?

Гетьманъ, справдѣ, нѣбы злякавсь своєи незвычайнои говôрливости; вôнъ якъ слимакъ, хутко сховавъ ся у свою раковину и украиньскій сумъ зовсѣмъ огорнувъ єго.

III.

Мы тихо и мовчки увôйшли у маленьку кôмнатку дешевои кватиры, въ котрôй живъ Гетьманъ зъ своимъ землякомъ.

— Се вы будите, пане Гетьмане? — спытавъ хтось насъ зъ глубины пôвтемнои кôмнаты и разомъ сердито плюнувъ.

— Я, земляче, вôдповѣвъ Гетьманъ.

Поки вони балакали я роздягавъ ся у маленькôй переднѣй и дивився на вже немолодого чоловѣка, що лежавъ на диванѣ; диванъ бувъ дуже короткій и вôнъ пôдôгнувъ пôдъ себе ноги такъ, що колѣна ледви не торкались до груди. Вôнъ тягнувъ люльку; бѣле, пôдстрижене волося стирчало на головѣ, якъ солома на жнивѣ. Се робило єго обличѣ хмурымъ и невеселымъ. Здавалось, що щось давило єго, чимсь вôнъ бувъ пригнетеный.

Мы увôйшли. Гетьманôвъ землякъ побачивъ очевидячки тôлько свого товариша и примѣтивши мене довго не перемѣняючи свого положеня суворо дивився на мене. Але наразъ щось пригадавъ, миттю спустивъ зъ дивана колѣна, пôднявсь, хутко потягнувъ разôвъ два зъ люльки, промовивъ: — Хе! — и быстро пôдморгнувъ Гетьману. По єго виду пробѣгла та добродушно-хитра усмѣшка, котра такъ часто зъявляѣть ся у Украинця и котра, разъ зъявивши ся, перемѣняѣ єго душевный настрôй.

Старый сховавъ у кишеню люльку и поглядаючи зъ усмѣхомъ то на Гетьмана, то на мене, спытавъ:

— Се той самый панъ управитель буде?

— Вôнъ самый, земляче, — вôдповѣвъ Гетьманъ.

— Хе! — гукнувъ старый, — оце добре!... могу й себе рекомендувати! Полуботокъ, Украинець, землякъ Гетьмана, тôлько що прямо зъ Украины, якъ дитина зъ материнои утробы... Хе, хе!... Старый якось зразу повеселѣйшавъ; вôнъ ставъ посередъ кôмнаты, розставивъ ноги въ широчезныхъ штанахъ и рудыхъ, довго не мазаныхъ, чоботахъ, вытягнувъ зновъ зъ кишенѣ люльку и капшукъ зъ тютюномъ и почавъ єго накладати усмѣхаючись и схиливши голову трохи на бôкъ. Вôнъ мовчавъ, неначе не мôгъ знайти нѣчого пôдходячого для початку розмовы. Запаливши люльку вôнъ промовивъ:

— Ну, щожь, пане, горѣвку будемо пити, або чаємъ частувати ся, щобъ єго болячка задавила... Не люблю я сю травицю! Горѣвку лѣпше?... Еге? Ну горѣвку, такъ горѣвку!... Посылай, дитино, по горѣвку, та й пива прикупи, щобъ було чимъ запити!...

Гетьманъ выйшовъ. Старый Украинець сѣвъ супроти мене на стôлець, роздвинувъ ноги у всю довжину штанôвъ своихъ и, хитро подививши ся на мене зъ усмѣхомъ зъ пôдъ густыхъ бровъ, промовивъ:

— Ну щожь, пане, буде що зъ Москвы, або такъ таки нѣчого й не буде?

Я здивувавсь такому несподѣваному пытаню й подививъ ся на него. (Конець буде.)

ПАНИЧ.

(Уривок з поеми „Нове житє").

Родив ся я на золотім Поділю,
Котре не всім однако золоте.
У батька справді хліб бував на кілю,
Бо був богатий дідич він на те:
Що свята празник мав, що дня неділю.
Де оресь там, що сієсь, що росте,
Хто там товар пасе, хто жне, сапає, косить,
Про все те він не знав, — готового мав досить.

Нічим на світі він не вмів журить ся,
То й був округлий, повний мов гарбуз.
Сли в смак обід і повна є пивниця,
То він живе собі й не дує в вус.
Пройде ся в ранці, по півдні проспить ся
Так твердо, як дитя, що ще покус
І бур житя не зна; часом у гості йіде,
Часом і в него тож збирають ся сусіди.

Тоді в дворі бувало шумно й рійно:
Гримлять поперед ганком четверні,
Витають, обнимають ся постійно
Панове, шовком шелестять пані.
А батько пріє, біга, неспокійно
Нюхтить, чи вже дають обід, чи ні?
А в кухни жар і вар, і кухар кухтів штурка,
Щоб, Боже борони, не припалилась курка!

Обід такий тревав зо три години,
І йшли розмови всякі за столом:
Пані знайомих своіх ту судили,
Пани хортів і коней... Лиш часом
На політичне поле заходили,
Тай то несміло якось. Загалом
За панщини була політика „не в тонї",
То вже й за Баха тож плелось про пси і коні.

Я панщини не тямлю. Батько мій
Був для підданих — кажуть — не злим паном.
Та всеж любив він панщиняний стрій,
Вважав єго природним, не поганим,
Опертим на минувшині святій,
Вважав незгідними з шляхетским станом
Усякі бесіди про волю, і весь вік
Він „комуністів" кляв за сорок осьмий рік.

Усім хозяйством занималась мати —
Свята людина! Де, з яких скарбон
Вона могла те щире серце взяти,
Оту любов до бідних загалом,
Який дім панський в час той дикий, клятий,
Міг виховать в ній тихість, простий тон,
І працьовитість ту й для праці других шану, —
Сего не збагну я, то й міркувать не стану.

Та все занята тьмою справ розличних,
Зарила в серці вна любови скарб.
Дитячий вік мій плив без поетичних
Пригод, та всеж і без понурих фарб.
З дітьми сільскими я в іграх уличних
Не бігав; вчасно я дізнавсь, що карб
На них карбований інакший, ніж на мене,
Що я панич, а то все хлопство несолене.

За то опікувались мнов дівчата,
Усякі бони, покойівки, слуги —
Звичайно одна в одну зуховата,
Безжурна, сита, молода, без туги,
Лиш йім до стройів, танців та до свата!
Робота легка, спеки ані фуги
Не знали... От вони мене все забавляли,
Чи то мене собі за забавку вживали.

Та мама всеж таки мене любила,
Не потурала мойій пустоті,
Добру, любві і лагідности вчила.
Та не дались міні науки ті!
Бо вчасно вже горяча кров бурлила
У моіх жилах. Мов роі густі,
Так всякі вигадки по голові снувались,
Все в безвісти кудись прудкі бажяня рвались.

Фантазія була мій перший ворог,
Вона мене й до згуби довела!...
Все що здобув я, розбивала в порох,
За чимсь новим і рвала і тягла,
Від змін до змін потручувала скорих,
Ні в що вглубитись, вжитись не дала,
Мов фата-мо́ргана манила без перерви,
Зглушила совість в мні і притупила нерви.

Я тямлю, дома ще хлопям малим
Лежу було на софі у кімнаті,
Зажмурю очи: грохіт, брязк і дим!...
Фуркочуть з вітром хоругви хрещаті,
Панцирні йідуть аршаком стальним,
Я попереду на гнідім бахматі —
Штурм, битва, крик і зойк, рев труб і брязкіт міди...
Гурра! Побіда в нас! — і я герой побіди!

То знов гора висока аж до хмар,
На ній блищить — чи замок чи палата...
Червоний дах ярієсь мов пожар,
З вікна глядить красавиця заклята...
У брам стоіть триглавий смоків цар,
В низу ватага лицарів завзята...
Я випередив всіх, рубаю смока в штуки,
Царівні подаю освободющі руки.

Смішні ви днесь, дитячі сни, міні,
Але тоді я упивав ся вами!
Зірвусь бувало по такому сні,
Немов дурний розмахую руками,
Лечу до стайні, — мрії навісні
Весь світ міні вкривають облаками...
Я скачу на коня, жену й жену без тями
Почерез поле й ліс, через яри та ями.

Жену для руху, мельканя, розгону,
Для стукоту копит посеред нив,
Для храпаня коня й важкого стону,
Для шуму трав, небезпеченьств ярів,
Щоб дух спирало в груди, в горлі мому, —
Бо я краси природи не любив!
Любив я одур лиш, перестрах і трівогу,
Ненавидів спокій і рівную дорогу.

Та ті геройські пориви бурливі
Змінились живо. Скоро я підріс,
У інший бік рванулись сни чутливі,
І інший чар огонь у жили вніс.
Лиш чорні очи, лиця уродливі
Міні мерещились, і сплети кіс,
І круглі рамена, палкі уста дівочі,
І тра́вила жага́ мене і дни і ночі!

Я не зітхав, не плакав, не молив ся,
О романтичних любощах не снив,
Не цілював реліквій, не томив ся,
А нестоші, хоть купленіі, пив.
І поки ще з одною я пестив ся,
Думками вже за другою гонив.
І хоть я кождою переситився поволи,
Сама погоня та не збридла мні ніколи.

Дозрів я швидко у такім огні,
Що клекотів раз в раз у мойій крови.
І стала гнеть ненависна міні
Наука й школа, не було і мови
Про пильність! В день я плентавсь, мов у сні,
Мертвіла думка скована в окови.

Багато перейшов я прикрих сцен, оказій,
І прогоняли мя мабуть із трьох гімназій.

В ту пору мати в гробі вже лежала —
Поквапилась, щоб встиду не дожить!
І поки мною зла судьба метала
З кутка в куток, не даючи скінчить
Гімназіі, нова доба настала
В домівці. Батько наче стовп сидить,
Не бачить і не зна, що творить ся круг нього,
Лиш йість і плаче й пе, й не гляне ні дочого.

Який там лад пішов у господарстві
По смерти мами — я й згадать боюсь!
Злодіі там пишались, наче в царстві,
Рабівники, немов на филі гусь,
Жид жида перегонював в крутарстві,
І кождий льокай частку рвав якусь.
День в день гармідер, стук, розпуста, гвалт і сварка,
І батька голодом морила куховарка.

Почув я те, як стій покинув школу —
Тай остогидлаж то вона міні!
Мов сироту обідрану і голу,
Так рідний дім застав я. На гумні
Розбита скирта, свині в ній посполу
З гусьми й качками рились; в стороні
Гнила попсована машина у баюрі,
І свіжі висіли аж три волові шкурі.

Плотів нема, полупані всі брами,
Обломані гиляки з деревин,
Пять шкап у стайни перед жолобами —
Нужденна решта з батькових стаднин;
В стодолі пусто, серед току ями,
Зачинений не торохкоче млин!
Хоч як далеке мні було хозяйське діло,
Та серце на той вид у мене заболіло.

Як бомба впав я поміж ту двірню,
Що мов Татаре рвалась на рабунку.
Зібрав сусід і близшую рідню,
Щоб йіх просить поради і ратунку,
Розбуркав батька, кинувсь день по дню
Розсліджувать всі справи. З постерунку
Зазвав жандарів, щоб грозй ще більш додати,
І навіть трьох велів в тюрму запакувати.

Ну, словом, розпочав я енергічно,
І бачилось, що зразу й побідив.
Поганих слуг прогнав безпроволічно,
Нових наймив, усюди сам ходив,
У все вглядав, ганяв ся денно й нічно,
Як знав, так лад і послух заводив, —
Аж батько мій радів, сусіди дивувались,
І охали жиди й на мене жалкувались.

Пройшла зима, і я не тямив сам,
Коли пройшла в тім шумі і в турботі.
Мов переродився я, немов із плям
Очистив ся, зміцнів я при роботі,
Мов інша кров бурлила в жилах там,
Думки нові взялись в новій істоті.
Утихли пориви фантазіі буйної:
Я працю, ціль найшов — і жив для ціли тої.

Щасливі дни! До нині ще про вас
Я згадую, немов про той єдиний
Проведений в хосеннім труді час,
Де не морозить серця жаль, мов иней!

Тоді то зрозумів я першив раз,
Що не Баярд, борець непоборимий,
Не Донжуан, усіх жіночих серць побідник
Героєм наших днів, а продуцент, робітник.
1885. *Іван Франко.*

ИСТОРІЯ ЛИТЕРАТУРЫ РУСКОИ.

Написавъ Омелянъ Огоновскій.

ПЕРІОДЪ НОВЫЙ.

Б. ПРОЗА.

[5. Олекса Стороженко].

(Дальше.)

Незабаромъ Гаркуша привѣвъ сотничиху въ ѳи спальню въ дворѣ Бутуза, куды обоє влѣзли вôкномъ. Коли-жь Маруся стала жалкуватись, що зновъ бачить тй осоружнй стѣны й тую-жь некельну тюрму, то Гаркуша заявивъ ѣй, що теперь въ ѳи воли, або зôстатись въ сѣй некельнôй тюрмѣ, або вылетѣти зъ неи якъ пташка зъ клѣтки. Вôдтакъ сказавъ вôнъ: „Черезъ годину ты одберешь одъ мене свôй перстѣнь, и коли згодисся, то выйдешь въ той гай, що́ за горо́дами. Тодѣ вже въ-купцѣ поѣдемо далеко-далеко на край свѣта!...“ (стор. 19)[1]). Попрощавъ ся Гаркуша зъ Марусею, котра заливалась сльозами й зôмлѣвши впала на лаву. Очуняла она при помочи Галѣ, що́ прийшла въ спальню зъ дѣвочои. И призналась ѣй Маруся, що полюбила того козака, зъ котрымъ стрѣлась давнѣйше въ лѣсѣ, и що́ вчора оборонивъ єѣ вôдъ Гаркушѣ. Ба, Маруся заявила, що покине осоружну сю тюрму й полетить зô своимъ голубомъ далеко ажь на край свѣта. Ажь ось охотники Бебехъ и Куць зъ джурою Хведоромъ ведуть сотника пôдъ руки. Вôнъ падькаѳлементує зъ-за того, що чорты надали ѳму ловити того Гаркушу! Мѣжь-тымъ Хведôръ здôймає зъ сотника керею, а коробочка, що́ давъ Гаркуша, падає на помôстъ. Швидко пôдôймає єѣ Маруся и пытає ся сотника: „Де ты узявъ сю коробочку?“ И вôдповѣвъ Бутузъ: „Гаркуша прислявъ тобѣ гостинця!“ — Теперь бѣдна Маруся все зрозумѣла, и коли сотникъ зъ гôстьми пôшовъ до своєи свѣтлицѣ, то єго жôнка призналась передъ Галею, що любила розбôйника, — що Гаркуша той-самый козакъ, котрого бачила до шлюбу въ лѣсѣ. Вôдтакъ сказала она: „Не думала й не гадала я, щобъ вôнъ бувъ розбôйникомъ! Такій добрый!... Ну, сама-жь таки подумай: я була въ його рукахъ; що-бъ схотѣвъ, те й зробивъ бы зо мною, а вôнъ чесно, по-лицарськи поважавъ мене... Нѣ! Гаркуша не розбôйникъ: нещаслива доля звернула його зъ праведного путя!“ (стор. 24). — Опôсля велѣла она Гали вôдôмкнути коробочку. Крôмъ перстеня було тамъ ще гарне намисто, котре Галя надѣла на сотничиху. Маруся стала плакати, що вôдъ Гаркушѣ одрѣклось и небо й земля, — що въ него нема нѣ роду, нѣ вѣрнои дружины. Потôмъ заявила своѣй подрузѣ, що йде до Гаркушѣ. „Минѣ треба його бачить, сказать йому одно слово“, мовила Маруся. „Кажу-жь тобѣ: або пропаду, або вырятую його! Прощай, Галю!“ Але Галя не хотѣла покинути Марусѣ та сказала: „Коли погибать, то пропадаймо вкупѣ!“

Приходить Маруся въ лѣсъ до Гаркушѣ й говорить ѳму: „...Слухай, що́ я тобѣ казати-му: Я заприсягалась кохать козака чесного, лицаря, а не розбишаку, харциза. Цураюсь твого коханя, козаче! — я тебе зневажаю!“ И зôрвавши зъ шиѣ намисто кинула на долôвку. Потôмъ озвалась ось-якъ до Гаркушѣ: „Покинь твоє харцизство, покай ся въ твоихъ тяжкихъ грѣхахъ передъ Богомъ и людьми, и будь чеснымъ козакомъ, лицаремъ, якимъ ты минѣ здававъ ся, и якимъ тебе Господь создавъ: тогдѣ я твоя на вѣки вѣчнй!... Молю-жь тебе, мôй голубе, зроби ся, якъ бувъ, чеснымъ козакомъ-сѣчовикомъ! Теперечки вôйна: иди биться зъ невѣрными, — ратуй своихъ братôвъ, а не губи!“... И ось збудилась въ Гаркуши совѣсть. Але-жь вôнъ бувъ заприсягъ ся своимъ товаришамъ, що безъ ихъ рады нѣ на що не згодить ся. Тому́ призвавъ ватагу и мѣжь иншимъ запытавъ ся ихъ: „Кого у васъ бôльше охоты рѣзать, чи своихъ, чи бусурменôвъ?“ — И крикнули всѣ: „Бусурменôвъ, бусурменôвъ!“ Тогдѣ сказавъ отаманъ: „Такъ ходѣмъ же, панытоваришѣ, рѣзать бусурменôвъ! Покаємось въ нашихъ грѣхахъ, проллємъ кровь за вѣру православну, — то Богъ милосердный насъ помилує, а царица пожалує!“ (стор. 26—29). — Подумали, подумали розбôйники, а вôдтакъ заявили, що хочуть бути честными сѣчовиками, — нехай отже отаманъ веде ихъ въ Туречину! — И зрадѣла сотничиха, та обôймаючи Гаркушу сказала: „И я пôду зъ тобою, мôй голубе, — пôду на край свѣта! Теперь ты не розбôйникъ, а чесный козакъ; одягнусь козакомъ и поручь зъ тобою буду воювать бусурменôвъ!“ — Та ба, Гаркуша одвѣтивъ патетично: „Пострѣвай, моя горличко! На дорозѣ покаянія росте тернина... нôжки поколешь! Теперечки у насъ запроважена сѣчова реґула: постъ и молитва.. Зоставай ся дома, и якъ дôйде до тебе чутка, що я загинувъ якъ чесный козакъ, то помолись за грѣшну мою душу и поплачь: сльозы милои — козацькй поминки!“ — И заплакала сотничиха и прощаючись зъ Гаркушею сказала, що буде молити Господа, щобъ имъ обоимъ на вѣку довелось єще побачитись!

Подавши змѣстъ сего драматичного твору, треба намъ дещо сказати про литературну єго стôйнôсть. Самъ Стороженко назвавъ сей твôръ драматичными картинами, и про-те годѣ приспособляти до нихъ правила драматурґіѣ. Нема тутъ отже завязки узла драматичного, зъ-за чого й годѣ домагатись, щобъ розвязка дѣѣ драматичнои була вдоволяюча Гаркуша являє ся романтичнымъ коханцемъ сотничихи: при гомонѣ бандуры спѣває вôнъ ѣй пѣснѣ, ба й пускає ся зъ нею въ танець, дарма́, що ледве-що ставъ зъ нею въ-перве говорити. Гайдамацке завзятє оказує вôнъ тôлько супроти непокôрливого Помела; опроче думає лишь про любощѣ, и ажь тогдѣ, коли Маруся напутила єго на лучшу дорогу, рѣшає ся вôнъ бути сѣчовикомъ и каже Маруси зôстатись дома, хочь она зô своимъ голубомъ хотѣла поленути на край свѣта. А вже-жь мимо всеи романтичности характеристика Гаркушѣ є ще имовѣрною, мѣжь-тымъ коли вдача Марусѣ вважає ся не-въ-мѣру сентиментальною, а подекуды й неприродною. Сотничиха дôзнавшись, що Гаркуша є розбôйникомъ, иде зъ Галею въ лѣсъ, щобъ свого милого побачити й сказати ѳму ще одно слово. Такого патетичного героизму украиньска хуторянка ачей не могла проявити. Ба, авторови забаглось, щобъ Маруся выголосила Гаркуши проповѣдь покаяня й зворушила совѣсть того, котрый назвавъ себе пропащимъ, проклятымъ розбôйникомъ. А коли Гаркуша покаявшись не хотѣвъ Марусѣ взяти зъ собою, тому-що въ него и въ єго товаришѣвъ запроваджена вже сѣчова реґула, то Маруся

[1]) „Основа“, 1862., октябрь.

*

тôлько заплакала й высказала своє бажанє, щобъ имъ обоимъ на вѣку довелось ще побачитись! Такъ отже характеристика Марусѣ выйшла блѣда й неимовѣрна.

Про ви батька можь хиба се замѣтити, що вôнъ зъ волѣ автора являє ся на сценѣ неначе смѣхуномъ. Прохоръ Бутузъ — се говорунъ, ѣдунъ, мочигуба й чванько. Вôнъ хваливъ ся передъ своими приятелями, що задасть Гаркуши чосу не-абы-якого, а коли попавъ ся въ єго руки, то стоячи на-вколѣшкахъ, збивъ ся зовсѣмъ зъ-пантелику й говоривъ таку нѣсенѣтницю, що розбишаки зъ него смѣялись.

Драматичными картинами, списаными п. з. „Гаркуша“ доповнивъ Стороженко збôръ своихъ образôвъ изъ запорожскои старовины. Тутъ бо змалювавъ вôнъ такого сѣчовика, що за-для злиднѣвъ и лихои долѣ ставъ гайдамакою; а по-за-якъ авторъ зъображавъ Украину вельми поетичною, то й стать Гаркушѣ явилась въ єго творѣ идеализованою.

Народнѣ переказы про Гаркушу подобались чи-мало Стороженкови[1]), и про-те хôснувавъ ся вôнъ ними такожь въ историчнôмъ романѣ „Братья близнецы“, писанôмъ по-россійски. Тôлько-жь оповѣданє про того отамана розбôйникôвъ являє ся тутъ у формѣ епизода. Головными героями романа суть два близнюки, Иванъ и Семенъ Бульбашки, сыны украиньского обывателя. Коли они були ще дѣтваками, то батько ихъ зъ сусѣдами налякались оповѣсткою, що до нихъ наближує ся розбôйникъ Гаркуша зô своєю ватагою. Сусѣднѣ обывателѣ стали приготовлятись до обороны пôдъ проводомъ Драбины, але Гаркуша зъумѣвъ таки добутись до дому Бульбашки, и бувъ бы заграбивъ майно єго панка, коли бъ не було єго вразило смѣливе завзятє малого Семенка, котрый станувъ противъ Гаркушѣ зô шаблею та не вжахнувъ ся цѣвки єго мушкета. Дивуючись великимъ дивомъ такôй смѣлости дѣтвака, Гаркуша не грабивъ уже Бульбашки и пôсля бенкету зчезъ рано зъ ватагою безъ слѣду. Пôзно дôзнавъ ся Драбина про той нападъ Гаркушѣ, и явившись у Бульбашки занемôгъ вôдъ сильного зворушеня душѣ. Вôдтакъ малому лицареви Семенкови передавъ ще шаблю Богдана Хмельницкого й небавомъ потôмъ умеръ[2]).

Вôдъ лєґендарного Гаркушѣ, котрого зъобразивъ Стороженко у своихъ драматичныхъ картинахъ, рôзнить ся чи-мало Гаркуша историчный. Бувши сыномъ мужика Ивана Николаєнка, родивъ ся Семенъ около 1739. р въ осели Березани, теперѣшнѣмъ Березовѣ, повѣту Мозырского, ґубернiѣ Миньскои. По смерти батька Семенъ продавъ худобу й пôшовъ у Сѣчь запорожску, де братчики назвали єго Гаркушею, тому що мова єго була хоркавою (гаркавою). Тутъ купивъ вôнъ шѣсть парокôнныхъ возôвъ и зъ другими Запорожцями ѣздивъ въ Перекопъ по сôль. Въ часѣ вôйны Россiѣ зъ Турцiєю 1770. р. Гаркуша бувъ пôдъ Очаковомъ, а вôдтакъ и пôдъ Гаджибеємъ, де єго ранено. Вылѣчивши свою рану почавъ опять займатись торговлею, а трохи-зъ-годомъ ставъ гайдамакою. Коли-жь єго схоплено, то засуджено на вѣчну каторгу въ Казани. Але вôнъ утѣкъ зъ-вôдтамъ и явивъ ся знова на Украинѣ, де зъ ватагою своєю бувъ острахомъ панôвъ. Простѣ люде вважали єго характерникомъ и говорили, що куля не бере ся єго. Ба, про него розказували, що вôнъ вôдплачує ся панамъ за те, що они згнущались надъ крѣпаками. За-для того деякѣ мужики пôдмовляли Гаркушу, нападати на ихъ панôвъ. Въ 1784. р. схопила єго полиція въ Ромнахъ, повѣтовôмъ мѣстѣ Полтавскои ґубернiѣ. Посадили єго въ тюрму, заковавши єму руки й ноги кайданами. Тамъ приковали єго крѣпкимъ ланцухомъ за шию до стѣны, такъ що й рушитись не мôгъ. Вôдтакъ черезъ одинацять днѣвъ стали єго допытувати, щобъ довѣдатись про єго товаришѣвъ, але нѣчого не дôзнались вôдъ него. Намучивши єго не-въ-мѣру, выслали въ Херсонъ на вѣчну каторжну роботу, де мабуть и вмеръ[1]).

6. Данило Мордовець[2]).

Батьки й дѣды Данила були козацкого роду й жили на Вкраинѣ. Прадѣдъ єго, Иванъ Уласовичь Слѣпченко-Мордовець писавъ ся ще сотникомъ „малороссiйскихъ“ вôйскъ. Вôнъ живъ въ початку XVIII. вѣку. Якъ же почались московскѣ натиски й нажимки на Вкраину, дѣдъ Данила перебравъ ся зъ другими земляками въ землю доньского вôйска. Тамъ-то у слободѣ Данилôвцѣ, на рѣчцѣ Ведмедицѣ, побачивъ Данило свѣтъ божiй 6. грудня 1830. р. Слобода була чисто украиньска, и Данило до девяти лѣтъ не знавъ нѣ слова по-московски та говоривъ тôлько рôдною мовою. Въ девятôмъ роцѣ вывчивъ вôнъ на память Часословець и Псалтырь и мѣжь книгами покôйного свого батька Луки найшовъ „Потеряный рай“ Мильтона въ московскôмъ перекладѣ; вôдтакъ вывчивъ єго на память и зъ того часу московска мова стала єму не чужою.

Въ 1840. р. вôдвезли Данила зъ двома старшими братами у станицю Усть-Ведмедицьку, мѣжь козакôвъ-Донцѣвъ, и вôддали въ тамошнє „окружне училище“, де й вчивъ ся зъ козачатами до тринацяти лѣтъ, а въ чотырнацятôмъ роцѣ повезли єго въ Саратôвъ, у ґимназiю, де й пробувъ шѣсть лѣтъ до 1850. р. Мѣжь шкôльными єго товаришами бувъ А. Пыпинъ, що опôсля ставъ професоромъ Петербурского университету, а теперь є членомъ редакцiѣ „Вѣстника Европы“ и вызначує ся думками справдѣ людяными та либеральными. Въ 1850. р. поступивъ Данило въ университетъ у Казани, де бувъ студентомъ „словесного“ факультету. Тамъ уже, споминаючи рôдну мову на далекôй чужинѣ, Данило Мордовець ставъ перекладати Короледворску рукопись зъ мовы ческои на украиньску и перекладъ свôй пôславъ у Петербурґъ професорови Измаилю Срезневскому[3]). Тôлько-жь въ Казани не жилось Мордовцеви гараздъ: душа єго бажала чогось ширшого, якоись великои просвѣты, и пробувши одинъ рôкъ вь тôмъ городѣ, перейшовъ вôнъ на другiй курсъ у Петербурскiй университетъ. Тутъ слухавъ вôнъ мѣжь иншими лекцiй Устрялова, професора россiйскои исторiѣ. Але-жь тѣ вôдчиты не були єму понутру и про-те помянувъ ихъ опôсля ось-якимъ словомъ:

[1]) Про Гаркушу розказувавъ Стороженкови въ Катеринославѣ старый Запорожець Микита Коржь, що знавъ Гаркушу ще до втекôвъ єго зъ Коша. (Порôвн. Н. Петрова „Очерки...“, стор. 225.)

[2]) „Очерки...“, стор. 224—225.

[1]) „Кiевская Старина“, томъ V. 1883; стор. 528—554: „Семенъ Гаркуша“ — статья К. Кошовика.

[2]) Литература: а) „Автобiографiя Данила Мордовця“ („Ватра“. Лiтературный збôрникъ. Выдавъ Василь Лукичь. Въ Стрыю, 1887; стор. 119—122). — б) Письмо Данила Мордовця до Ом. Огоновского п. з. „Дещо про себе“. — в) Кôлька примѣтокъ П. Кулѣша про Мордовця въ письмѣ до Ом. О-го.

[3]) Професорови Срезневскому пôславъ бувъ руско-украиньскiй перекладъ „Короледворскои рукописи“ такожь Маркiянъ Шашкевичь („Вѣнок“. Часть I., стор. 58—59).

„...Сидючи на лекціи у Устрялова и не слухаючи його, бо вонъ, покойничокъ, не тымъ будь помянутый, часомъ читавъ по своєму-жь учебнику, — я було й блукаю думкою далеко-далеко, переплываю зъ козаками Чорне море, або слухаю, якъ вербы шумлять надъ водою, та тутъ-же на лекціи и пишу своє, перше тодѣ „писаніе“ для друку, „Козаки на море“, що мы потомъ зъ Єремією Галкою и надруковали у Саратовѣ“[1]).

Студентомъ ще ѣздячи лѣтомъ до дому, въ Даниловку, Мордовець збиравъ тамъ рѣдній пѣснѣ, казки, загадки, и свою зборку воддававъ професору Срезневскому. Бувши студентомъ оженився у Петербурзѣ зъ удовою. У неи були такі сыны й дочки, що вонъ здавався мѣжь ними старшимъ братомъ. Въ Петербурскомъ университетѣ вчивъ ся Мордовець до р. 1854. и выйшовъ кандидатомъ историко-фильольогичного факультету. Вотакъ зъ жонкою, що була родомъ изъ Саратова, поѣхавъ вонъ у сей городъ, щобъ перебувши тамъ лѣто, на зиму вернутись у Петербургъ и готовитись на степень магистра. Але не такъ оно склалось, якъ гадалось! Въ Саратовѣ проживавъ тогдѣ на засланю Микола Костомаровъ[2]). Костомаровъ вговоривъ Мордовця пожати зъ нимъ въ томъ городѣ ще другій рокъ. Такъ отже Мордовець зоставъ у Саратовѣ та й поступивъ на службу редакторомъ „Саратовскихъ губернскихъ вѣдомостей“, а потомъ ставъ и помочникомъ секретаря Саратовского статистичного комитету (секретаремъ бувъ самъ Костомаровъ). Въ 1855. р. навѣстивъ вонъ рѣдну слободу Даниловку и тамъ написавъ украиньске оповѣданє „Старцѣ“. Въ Саратовѣ-жь выдавъ Мордовець 1859. р. „Малорусскій литературный сборникъ“[3]). Крѣмъ того, що бувъ редакторомъ „Губернскихъ вѣдомостей“, писавъ вонъ въ Саратовѣ для рѣзныхъ журналовъ деякі розвѣдки науковй й оповѣданя по-московски. По-украиньски-жь скомпонувавъ вонъ два оповѣданя: „Дзвонарь“ и „Салдатка“[4]).

Въ лѣтѣ 1864. р. Мордовець зновъ переѣхавъ у Петербургъ, де опосля служивъ въ статистичномъ воддѣлѣ „министерства путей сообщенія“[5]). Въ Петербурзѣ дописувавъ вонъ найпаче до „Голоса“ и до „Недѣлѣ“. Зъподъ его пера выйшло богато статей, котрыми вонъ боровъ ся и зъ „Московскими вѣдомостями“ Каткова и зъ „Днемъ“ Аксакова то за рѣдну мову, то за свободу слова. — Въ конци 1866. р. Мордовець покинувъ Петербургъ и зновъ перебравъ ся до Саратова, де богато писавъ по-московски[6]).

Ще два роки попереду (1864) довелось єму бути въ Нѣмечинѣ, та не довго. Ажь водъ р. 1879. почались великі его вандровки по свѣту. Въ тому року поповештавсь вонъ по Кавказу й на Закавказу й по Крыму, а на весну 1881. р. полинувъ въ Египетъ, а водтакъ повѣявсь ажь у землю „обѣтовану“ до самого Єрусалиму и дивлячись зъ горы єлеоньскои на святый городъ, на пересохшій Кедроньскій потокъ, на сухі маслянки въ гетсеманьскому саду, на Йосафатову долину — неразъ споминавъ вонъ далеку Вкраину. Звѣдавъ Мордовець и ту пустыню, котру колись самъ Христосъ исходивъ усю своими ногами, бачивъ груды камѣня, що були колись мурами Єрихоньскими, и вештавсь по берегу Мертвого моря. Въ лѣтѣ 1882. р. забажалось єму побачити Араратъ. Але-жь на той горѣ вонъ трохи-не воддавъ Богу душѣ: тяжко занедужавъ на запалѣнє плєвры й легкого, и хорого повезли его въ Италію, въ Ментону, де й проживъ зиму. А одужавши весною 1883. р. повѣявъ ся въ Испанію, де бачивъ Мадритъ, Севилю, Гренаду й инші городы. Зъ Испаніѣ поѣхавъ въ Италію, та звѣдавши Римъ, Неаполь, Фльоренцію, Венецію вернувъ ся черезъ Вѣдень та Галичину на Вкраину. Зъ Кіева поѣхавъ у гостѣ до старого свого приятеля, Миколы Костомарова. Про него говоривъ Мордовець шуткуючи, що они „оба старі теперь, якъ старі волы половіи, и безъ налигача всюды парою ходять“[1]).

Бувши горячимъ патріотомъ въ шѣсдесятыхъ рокахъ Мордовець перегодя якось-то воддався вотъ рѣдної мовы. „Жорстокость россійскои цензуры зробила, що вонъ кинувъ рѣдну мову и ставъ писати по-московски“[2]). Водтакъ за 16 лѣтъ службы дослужився вонъ до „превосходительства“, и на чужинѣ забувавъ про батькивщину. Въ демократичномъ орґанѣ „Дѣло“ надруковано (1875) статью Мордовця, де вонъ доказувавъ, що хочь и є въ Россіи провинціяльні литературы, мѣжь котрыми найголовнѣйша украиньска, але всѣ они мусять упасти, щобъ дати тымъ большу силу розвою однѣй литературѣ центральнѣй, се-бъ-то столичнѣй. Такій вже законъ, писавъ тогдѣ Мордовець, що въ центрѣ збираютъ ся и капиталы й таланты зъ интелиґенціѣ, и праця розумова. — Противъ сеи статьѣ выступила не-централистична часопись „Недѣля“[3]). А вже-жь въ вѣсѣмдесятыхъ рокахъ Мордовець покинувъ думку про таку диковижну централизацію и ставъ опять щирымъ украинофилемъ. Тому-то въ 1883 р. писавъ вонъ, що „въ чужій сторонѣ не забувъ рѣдної мовы, а такъ якось-то одбивъ ся трохи, якъ ото одбиваєтця весною та лѣтомъ птиця одъ своєи стаѣ, а въ осени зновъ пристає до стаѣ, щобъ у-купѣ летѣти до вирѣя. Такъ оце й його думка подъ осѣнь до вирѣя забажала!“[4])

Свою автобіографію, надруковану въ „Ватрѣ“, кончить Мордовець ось-якими словами: „1886. р. вештавъ ся я по Московщинѣ й по Украинѣ: бувъ гостемъ и у панѣ Костомаровои коло Прилукъ, слухавъ соловейковъ, зазуль та дѣвчачі веснянки й петровочки, дививъ ся, якъ на Купала скачуть хлопцѣ та дѣвчата черезъ купальскій огнѣ, — а зъ-водти повѣявсь до Кіева й до Одессы, зъ Одессы въ Днѣпровій горла та лиманы, де

---

[1]) „Рада“, 1883; стор. 187.

[2]) Гляди „Исторію литературы рускои“ въ „Зорѣ“, 1888; стор. 315.

[3]) Тогдѣ называвъ вонъ себе Мордовцевымъ.

[4]) Всѣ три оповѣданя „Старцѣ“, Дзвонарь“ и „Салдатка“ послався Мордовець въ редакцію Петербурскои „Основы“. Надруковано-жь (1861) только „Дзвонаря“ и „Салдатку“. „Старцѣвъ“ напечатано опосля у Львовскій „Зорѣ“, 1885. р., стор. 229—234.

[5]) Мордовець занявъ тамъ мѣсце П. Кулѣша, коли сей письменникъ покинувъ Петербургъ.

[6]) Ось и заголовки важнѣйшихъ творовъ Мордовця, писаныхъ въ Саратовѣ по-московски: „Новые люде“; „Знаменія времени“ (романъ); „Гайдамачина“; „Самозванцы и понизовая вольница“; „Политическія движенія русскаго народа“; „Русскія историческія женщины“ и и. — Въ послѣдній роки выдавъ вонъ мѣжь иншимъ ось-що: „Лжедмитрій“, историчный романъ (С.-Пб. 1879); „Сагайдачный“, исторична повѣсть (1881); „Поѣздка къ пирамидамъ“ (1882); „Поѣздка въ Іерусалимъ“ (1882); „Идеалисты и реалисты“, историчный романъ (выд. П., С.-Пб. 1882); „Великій расколъ“, историчный романъ (1884); „Царь и гетманъ“, историчный романъ (выд. П., С.-Пб. 1884); „Двѣнадцатый годъ“, историчный романъ (выд. П., С.-Пб. 1886); „Афоризмы“ (С.-Пб. 1886) и и.

[1]) „Рада“, 1883; стор. 183.

[2]) Письмо Мордовця до Ом. О-го.

[3]) Порѣвн. Львовску „Правду“, 1875; стор. 981—982.

[4]) „Рада“, 1883; стор. 183.

колись козаки човнами своими выходили въ Чорне море, щобъ мушкетнымъ дымомъ муры Царгородскій окурювати; бувъ и въ Херсонѣ, де теперь розкопують козацькій та ще й еллинськй могилы, а зъ-вôдти переѣхавъ у-верхъ по Днѣпрови до порогôвъ, опôсля у Кисловодській ирій[1]), — а нарештѣ назадъ до Петербурґа"...[2])

Теперь живе Мордовець въ Петербурзѣ въ Столярному переулцѣ, де неразъ тужливо згадує родину й молодй свои лѣта. Ось и его слова: „Теперь часомъ такъ отъ и здаєтця, що отъ-отъ-отъ надъ самою головою, уже сивою й понурою, отъ-тутъ у Столярному переулцѣ, такъ-отъ и шумлять вербы й лозы, да такъ шумлять, що ажь крикнуть хочетця: „Ой, не шуми, луже, зеленый байраче!"[3])

Свою литературну дѣяльнôсть почавъ Мордовець въ 1854. р., бувши ще студентомъ университетскимъ. Тогдѣ написавъ вôнъ „стихотворнй вôдрывки" зъ исторiѣ морскихъ походôвъ запорожского козацтва въ початку XVII. вѣку п. з. „Козаки и море"[4]). Сей стихотвôръ надруковавъ „Д. Мордовцевъ" 1859 р. въ Саратовѣ въ „Малорусскôмъ литературнôмъ сборник-у" (8°, сторôвъ 376). Въ переднѣмъ словѣ (стор. 9—27) заявивъ вôнъ велику любовь до рôднои мовы. Навперед вказавъ вôнъ на деякй звуковй прикметы „южнорусского языка" и примѣтивъ, що сей языкъ має вже подекуды свою литературу, за-для чого не годить ся осуджати того, *„кто рѣшается писать на этомъ языкѣ богатомъ и выразительномъ"* (стор. 13)[5]). Коли-жь зъ упадку пôдносить ся мова словѣньска й лужицка, то по думцѣ Мордовця не буде се дивовижнымъ, якъ хто поважить ся пôднести свôй голосъ въ оборонѣ правъ „южнорусского языка". Поки-що остає ся сей языкъ простонароднымъ, тому́-що въ йому не можна ще выразити идей серйозныхъ та высокихъ, дарма, що вôнъ є богатымъ та гибкимъ. Вôдтакъ оцѣнивъ Мордовець всю вагу литературнои дѣяльности Вука-Караджича[6]) й Челяковского[7]) та запримѣтивъ, що въ украиньскôй поезiи простонароднôй суть деякй прикметы, пристѣбнй до манєры поезій орiентальныхъ. По его думцѣ сй спôльнй прикметы проявляють ся въ симметрiи слôвъ, въ повторенiю одвѣтныхъ вѣршевъ, въ анальоґичныхъ образахъ природы при означенiю порôвнання, и въ шутливости мовы (стор. 18—25).

Вôдтакъ въ епичныхъ фраґментахъ „Козаки и море" (стор. 29—126) звеличивъ поетъ лицарске змаганє товариства козацкого, що́ моремъ гуляло й турецкй городы палило-грабило. Головнй дѣячѣ въ сѣмъ творѣ суть: отаманъ Дорошъ, старый козакъ Ничипôръ, молодый Остапъ и бандуристъ Кирикъ. Крôвавй подѣ въ морскихъ походахъ влагоджують ся идилличною сценою на Украинѣ, де дѣвчата й парубки пôдъ гаємъ гуляють та веснянки спѣвають. Не бавить ся тôлько дѣвчина Галя: она плаче-тужить, бо єи Остапъ поѣхавъ зъ товариствомъ воювати зъ Турками. Коли-жь вертались козаки домôвь, то Галя не побачила мѣжь ними свого Остапа, — єго й бандуриста Кирика захопила Татарва у свôй полонъ. Та отъ, якось повелось обомъ симъ козакамъ выдобутись зъ неволѣ й втечи на Вкраину. Але не заставъ Остапъ свєи Галѣ живою, — она лежала въ трунѣ на ослонѣ.

Сй стихотворнй вôдрывки за мало обробленй авторомъ. Видно, що вôнъ намагавъ ся писати по взôрцямъ Шевченкового „Кобзаря" и народныхъ думъ, та що подекуды зовсѣмъ складно сполучавъ свое писанє изъ зразками людовои поезiѣ; одначе авторъ не проявивъ объективного спокою, изъ-за чого въ єго творѣ добачаємо сумѣшь лиричныхъ и епичныхъ елементôвъ поезiѣ. Въ загалѣ молоденькій поетъ не подолѣвъ нагромадженого епичного матеріялу та й не зъумѣвъ выдвигнути напередъ одного головного богатыря. Все-жь таки въ сихъ стихотворныхъ вôдрывкахъ зустрѣчають ся деякй гарнй образки природы. Вдатнымъ уважає ся образъ безкрайого моря, на котрому плыли козацкй чайки (стор. 63). Опроче въ дiяльоґахъ проявляє ся часто мова ядрениста, котрою высказують ся иногдѣ думки вельми патрiотичнй. Такъ каже Остапъ до отамана, коли козаки вертались изъ походу домôвь: „Батьку, батьку! коли-бъ воля, повѣвъ бы громаду за Царгородъ! а тамъ дальше, куды Богъ порадить... Пôшовъ бы я на край свѣта, де сонечко сходить, щобъ боялись и за моремъ козачого роду!" (стор. 100).

Въ сѣмъ Саратовскôмъ збôрнику надруковано вôдтакъ *„Стихотворенiя Н. Костомарова"* (стор. 129—149), а то ось-якй: 1. Братъ зъ сестрою: — 2. Ластôвка; — 3. Зôрка; — 4. Погибель Єрусалима.

Потôмъ слѣдує *„Опытъ переложенiя украинскихъ повѣстей Гоголя на малорусское нарѣчiе — Д. Мордовцева"* (стор. 151—178). Се є перша проба перекладу повѣстей Гоголя; именно подавъ Мордовець въ гарнôмъ перекладѣ переднє слово оповѣданя „Вечеры на хуторѣ близь Диканьки (155—160)[1]) и „Вечеръ на канунѣ Ивана Купала" (161—178). Въ переднѣмъ словѣ до своихъ перекладôвъ высказавъ Мордовець мѣжь иншимъ сю правду, що при всѣй красѣ повѣстей Гоголевыхъ имъ все-таки чогось хибує, — що именно дѣєвй особы выражали-бъ ся сильнѣйше и живѣйше въ мовѣ у к р а и н ь с к ôй (стор. 153).

Пôсля сихъ зразкôвъ перекладу повѣстей Гоголевыхъ слѣдують *„Народныя пѣсни, собранныя въ западной части Волынской губернiи, въ 1844 году Николаемъ Костомаровымъ"* (179—353). Навперед надруковано тутъ десять думъ и пѣсень историчныхъ, якъ: Свѣрговскій, Серпяга, вôдрывокъ думы про Хмельницкого, Битва пôдъ Берестечкомъ, Битва пôдъ Почаєвомъ (у двохъ редакцiяхъ), Харко, Похôдъ на Царгородъ, Морозенко, Сава Чалый и Подончики. Потôмъ слѣдують пѣснѣ побутовй зъ житя суспôльного (Петрусь, Бондарувна, Немерувна и и.), пѣснѣ побутовй зъ житя козацкого, пѣснѣ чумацкй, рекрутскй, сирôтскй, семейнй, любовнй

[1]) Кисловодскъ — въ ґуберніи Ставропольскôй на пôвнôчь вôдъ гôръ Кавказкихъ. Тамъ є минеральнй воды.

[2]) „Ватра", стор. 122.

[3]) „Рада", 1883; стор. 183.

[4]) Сей стихотвôръ и всякй иншй украиньскй творы напечатано въ Саратôвскôмъ збôрнику фонетичною правописiю Кулѣша.

[5]) Заголовки и переднє слово надруковано въ тôмъ збôрнику по-московски.

[6]) Про Вука Караджича гляди „Исторiю литературы русскои" въ „Зорѣ", 1887; стор. 158.

[7]) Францъ Ладиславъ Челяковскій (1794—1852) — ческій поетъ и фильольоґъ. Изъ збôрника пѣсень Челяковского выбравъ Мордовець деякй вѣршѣ и поставивъ ихъ епиґрафами идъ стихотворнымъ своимъ вôдрывкамъ „Козаки и море".

[1]) Перекладъ того переднього слова помѣстивъ Ксенофонтъ Климковичъ у своѣмъ переводѣ Гоголевыхъ „Вечорôвъ на хуторѣ близь Диканьки". Про той перекладъ запримѣтивъ Климковичъ ось-що: „Я помѣстивъ сей переводъ мѣжь своими тому, що я самъ лучшого зробити не мôгъ бы" („Руська Читальня". № 6. Львівъ, 1864; стор. 14).

и пѣснѣ обрядовѣ: колядка, веснянки, пѣснѣ купальнѣ и обжинковѣ[1]). Всѣхъ пѣсень народныхъ надруковано тутъ — 202.

Въ кôнци напечатано чотыри варіянты малорускихъ казокъ (стор. 355—376). Про сѣ казки заявляє Мордовець въ переднѣмъ словѣ (стор. 357), що першѣ три казки записано въ вôйску Доньскому у слободѣ Данилôвцѣ, та що четверту казку записавъ Костомарôвъ. Мордовець запримѣтивъ вôдтакъ, що доти не выдано ще малорускихъ казокъ, записаныхъ зъ устъ народу, що про-те тѣ чотыри казки будуть ачей починомъ до дальшого выдавництва. Ось и заголовокъ сихъ чотырьохъ казокъ: 1. Охъ; 2. Коза-дереза; 3. Казка про Ивашечка и про вѣдьму; 4. Казка про королеву Катерину.

Въ 1859. р. написавъ Мордовець два украиньскѣ оповѣданя „Дзвонарь“ и „Салдатка“. Найлучшимъ уважаєся оповѣданє „Салдатка“, що́ єго присвятивъ Єреміи Галцѣ (Костомарову) на-незабудь[2]). Змѣстъ сего оповѣданя ось-якій: У крѣпака Товкача були три сыны, — два старшѣ поженились, а наймолодшого Семена вписано въ рекруты. Тому-то стара Товкачиха тужила, що найкраща дитина буде салдатомъ, и бувало говорила: „Нехай хочь у матери на роскоши поживе: споминатиме!“ Мѣжь тымъ Семенъ полюбивъ Катрю, дочку вдовы Солошихи. Мати єго бажала, щобъ вôнъ одружився ся, бо вже жь таки не видано, щобъ хлопець до двацяти лѣтъ не мавъ дружины. Але Товкачь говорившъ своєй старôй, що не годить ся втопити дѣвчины, коли Семенови съ-роду-вѣку така доля выпала. Та отъ, Семенъ заявивъ батькамъ, що якъ єго не оженять зъ Катрею, вôнъ самъ на себе руки нôдôйме, бо єму за-одно пропадати!

Справили весѣлє, — Катря стала молодицею. Та не минуло ще й нôвъ-року, якъ прийшла зъ Москвы бумага: „Очередный наборъ треба призвести!“ И призвели: Семенъ Товкаченко бувъ на очереди. Привели єго, — взяли десь зъ поля, де оравъ зъ братами. Забряжчали важкѣ кайданы въ хатѣ: закували Семена. Чи скôльки тамъ тыжнѣвъ зôставались дома новобранцѣ, а треба було рушати до гóрода. И повешталась за Семеномъ сердешна Катря, чужѣ пороги оббиваючи та свою долю гôрку проклинаючи. Щó-ранку ходила она дивитись на муштру й не мало єи серце переболѣло, дивлячись на бѣдного Семена. Коли-жь старшій москаль ставъ разъ згнущатись надъ Товкаченкомъ, то Катря кинулась туды, щобъ зупинити „паночка-голубчика“. А той паночко якъ побачивъ гарну Катрю, такъ въ него очи й загорѣлись, якъ у кота на сало. Вôдтакъ вôнъ нѣбы трохи втихомирився и вговорювавъ „душеньку“-молодицю, щобъ не плакала. Минуло вôдтакъ тыжнѣвъ кôлька, якъ ось надъ вечôръ увôйшовъ денщикъ у хату, де Семенъ зъ Катрею собѣ сидѣли та журились. Денщикъ позвавъ Катрю до того старшого москаля, сорочки шити. Довго одмовлялась Катря, що нездужає й не вмѣє, але денщикъ приставъ и манивъ єѣ, та й сказавъ, щобъ она моторнѣйшь одяглась. Пôшла сердешна, попрощавшись изъ Семеномъ, котрый сѣвъ на лавку, мовь пôсля тяжкои працѣ заслабъ. Бѣдна Катря вернулась домôвь уже въ-досвѣтку, та не смѣла й очей звести на Семена; — впала на стôлъ и плакала-плакала. Семенъ зъ того часу тяжко зажурився, ставъ не той, якимъ колись єго люде зазнали.

Саме пôдъ Рôздво казано новобранцямъ у похôдъ выступати. Товкаченко зъ Катрею рушили ранкомъ изъ гóрода. Надъ вечôръ саме тогдѣ, якъ кутя стояла на покутьи, увôйшли салдаты въ якесь село. Розвели ихъ по дворахъ, а Товкаченка зъ жôнкою постановили до якихъ-сь добрыхъ людей. Стара бабуся розмовляла любенько зъ Катрею, якъ зъ рôдною дитиною и сказала мѣжь иншимъ: „И въ мене Ивасичокъ десь на чужинѣ бѣдкаєтця; рокôвъ зо три вѣсточки одъ його не маємо... охъ, лихо, лихо! А то деколи було й пише, — плачетця на насъ, що оддали. Та якъ його не оддаси, коли панъ велить? Се вже такъ намъ, чорнымъ людямъ, десь на роду написано, щобъ чужѣ сльозы ковтати“. — И озвалась Катря: „Про се й я такъ, бабусе, думаю, та нѣчимъ пособити!“ — „Нѣчимъ, моя рыбко“, вôдповѣла бабуся, „нѣчимъ, бо такъ воно съ-роду-вѣку ведетця... Усе одъ Бога, моя рыбко, — нѣхто його писання не змѣнить!“ (стор. 26)[1]). (Дальше буде.)

[1]) Трохи-не всѣ народнѣ пѣснѣ осмотривъ тутъ Костомарôвъ цѣнными своими замѣтками.

[2]) У-перве надруковано се оповѣданє въ Петербурскôй „Основѣ“, 1861., май; стор. 15—32. Вôдтакъ передруковано єго неразъ на Украинѣ и въ Галичинѣ. Такъ примѣромъ выдано „Салдатку“ 1862. р. въ Петербурзѣ мѣжь „метеликами“, та напечатано єѣ у Львôвскôмъ збôрнику „Галичанинъ“, 1863; кн. I., выпускъ 3. и 4., стор. 85—99. Опôсля надруковано „Салдатку“ 1885. р. въ Петербурскôмъ збôрнику оповѣдань Д. Л. Мордовця, стор. 1—27.

ОБРАЗКИ ЗЪ УГОРЩИНЫ.

(Написавъ Денисъ.)

(Дальше)

По набоженьствѣ и по снѣданку сказавъ панъ-отець до насъ: „Любѣ братя, поѣдемо на кермашь (празникъ) до мого лепського сусѣда, пробоща латинського; побачите, якъ ся у насъ кермашѣ вôдбуваютъ.. Выточили зъ возôвнѣ угорскій вôзъ, вкритый рогожею въ цѣлôй довжинѣ своєй такъ, що лишь черезъ два отворы въ тôй рогожи по обохъ бокахъ уладженѣ, свѣтло и воздухъ свѣжай доходили до середины. Цѣлый вôзъ подѣленый бувъ на чотири части; въ кождôй части приладженѣ сидженя, отъ гей въ омнібусѣ. На першôмъ сидженю сидѣли панъ-отець и панѣ-матка; на другôмъ, супроти нихъ, обѣ ихъ дочки, а на третôмъ и четвертôмъ сидѣли мы, три вѣденьскѣ товаришѣ, и малый хлопчикъ, наймолодшій сынъ Зубрицькихъ. До того воза припряжено чотыри конѣ; на четвертôмъ кони ѣхавъ выстроєный Словакъ зъ батогомъ; для фôрмана не було мѣсця въ возѣ.

День бувъ прекрасный, але горячій; на синѣмъ небѣ анѣ одноѣ хмарки. Ми ѣхали рôвными ланами зрѣлого збôжа, що по части вижате и поскладане въ копы, шнуромъ тягнуло ся вздовжь ланôвъ, а по части дожидало ще вôстря зубчастого серпа. Жайворонки взбивали ся зыскою на небо, и приспѣвували намъ весело, щебетливо и голосно, мовъ-бы радували ся разомъ зъ нами. Вôдъ часу до часу прокинувъ то той, то сей яке слôвце до панночокъ, що сидѣли плечима до обохъ насъ оберненѣ, при чôмъ очевидно обертали ся къ собѣ нашѣ лиця. Тою жартобливою розмовою, хочь урываною, упріємнювали мы собѣ ще бôльше вже и такъ любу проѣздку нашу на кермашь. Панъ-отець и панѣ-матка зъ пôдвысшеного трохи мѣсця, спокôйно и поважно приглядали ся цѣлому товариству, усьмѣхаючись вôдъ часу до часу незначно, або докидуючи слôвце до нашои розмовы... Такъ мы заѣхали на кермашь.

[1]) „Основа“, 1861., май.

Въ селѣ, до котрого мы прибули, жили по бôльшôй части Кальвины, и лишь невеличке число громады зачислювало ся до латиньскои парафіѣ, котрои пробощь саме тогдѣ обходивъ кермашь... Парафія була бѣдненька; невеличкій костелъ бувъ соломяною стрѣхою вкрытый; чого я передтымъ и потôмъ нѣгде бôльше не бачивъ... Зôйшло ся людей чимало зъ близшихъ и дальшихъ селъ; костелъ не годенъ бувъ ихъ всѣхъ помѣстити, проте пробощь приладивъ вôвтаръ до набоженьства пôдъ голымъ небомъ, обтыкавши вôвтаръ и невеликій просторъ довкола него маѣмъ. Зъ боку приладжено амвону, а супроти вôвтаря два червоно-выбитѣ крѣсла для панъ-отця и для панѣ-матки. Мы молодѣ стояли... Надъ вôвтаремъ и надъ червоными крѣслами розпято запону проти лучей сонця, котрѣ що разъ бôльше допѣкали и разили. Выйшовъ на амвону самъ пробощь зъ проповѣдю, (бôльше священикôвъ, крôмъ о. Зубрицкого не було), ставъ говорити, але якъ? не такъ якъ О. Зубрицкій. Проповѣдь єго була выроблена, теоретична, догматична, котрои содержаня нарôдъ не розумѣвъ, — а говоривъ бесѣдою не словацкою, котрою нарôдъ говорить, але бесѣдою ческою, бесѣдою, котрои Словаки лишь по-части розумѣють .. А чому то такъ? Бо въ Словаччинѣ межи интеліґенціею єсть двѣ партіѣ: одна єсть **народна**, а єи найвыбитнѣйшимъ поетомъ є Иванъ Гои; партія тая плекаѣ и розвиваѣ языкъ народный словацкій, плекаѣ народнѣ звычаѣ и обычаѣ, говорить и пише для народа єго рôднымъ словомъ, и и. Друга партія єсть бôльше партіею **політичною**. Она бажаѣ прилученя до Чехъ, пише и говорить ческою мовою и и. Єи представителемъ бувъ Коляръ.... Вôдносины мѣжь Словаками зовсѣмъ отже подôбнѣ, якъ у насъ... Котра зъ тыхъ партій дѣлаѣ хосеннѣйше?

При кôнци своєи проповѣди пробощь звернувъ ся до О. Зубрицкого зъ словами: „А теперь звертаю ся къ Тобѣ Вельможный Пане!“ и ставъ величати єго въ такій способъ, якъ ся величаѣ присутного єпископа. Коли я потôмъ пôзнавшись зъ пробощомъ, звернувъ на се єго увагу, сказавъ вôнъ: „Я дѣйстно того мужа вельми почитаю яко мого добродѣя; єму завдячую я много, дуже много!“

По набоженствѣ запросивъ пробощь гостей на обѣдъ. Ѣлисьмо всѣлякѣ стравы; стравы були по бôльшôй части паприкованѣ. Доброрныхъ стравъ не було... Мадярамъ дуже сподобало ся, що я асистувавъ панѣ-матцѣ и єѣ дочкамъ, то подаючи полумиски то наливаючи до шклянокъ воды. При обѣдѣ пили багато вина, вôдтакъ бавили ся мы весело и балакали, а вечеромъ назадъ до Здобы вернули. На другій день вôдослали насъ паньство Зубрицкій, попращавшись зъ нами сердечно, до брата панѣ Зубрицкои, де сподѣвали ся, що застанемо Адольфа. Принято и гощено насъ щиро, але Адольфа мы не застали. Тутъ наймили мы собѣ жидôвську будку; жидъ мавъ насъ вôдвезти ажь до Самбора... Вôдъ теперь ѣхали мы черезъ рускій край. Люде говорять по руски; нарôдъ запущеный, збѣднѣлый, пѣ горѣвку; жиды-халатники обдурюють такъ само, якъ и у насъ; корчмы малѣ, лихѣ, смердячѣ. Въ Михалôвцяхъ (Nagy-Mihaly) бувъ ярмарокъ. Були тамъ всякого рода люде: жиды, цыгане, священики, паны, сельскій нарôдъ, мѣщане, жовняре, жебраки, мужчины и жѣнки, старцѣ и дѣти, перемѣшанѣ зъ собою, якъ горохъ зъ капустою.

На торговици изъ боку подыбали мы кôлька брычокъ попôвскихъ, наладованыхъ краснымъ товаромъ, т. є. молодыми панночками, построєными якъ на выставку, въ капелюхахъ всѣлякого цвѣту, пристроєныхъ рôжнобарвными та пестрыми китицями штучныхъ цвѣтôвъ. Лиця у нихъ були повнѣ, румянѣ, здоровѣ; але особлившои красы, або смаку въ строю я якось не добачавъ... Що однакъ сѣй выставцѣ надавало оригінальный образъ и оживленѣ, то було то, що духовнѣ питомцѣ въ священическôмъ строю, въ такъ званыхъ „клєрикахъ“, обступили ихъ довкола и барашкували зъ ними весело... Такъ видко запôзнавали ся тутъ клєрики зъ панночками, а вôдтакъ побирали ся...

Въѣзджали мы въ якесь мѣсточко; передъ мѣсточкомъ була рогачка. Нашъ вôзникъ-жидъ станувъ на козлѣ выпростувавъ ся, пустивъ конѣ, майже въ чвалъ, и вывиваючи батогомъ, крикнувъ зъ далеку: „курія!“; рогачникъ сейчасъ отворивъ рогачку, и мы переѣхали, не зупиняючись, анѣ не платячи за рогачку... Коли мы жида спытали, що то такого, вôдповѣвъ: „Панове студенты не платять рогачки“... Нынѣ мабуть нема вже того привілею для панôвъ студентôвъ. Въѣхавши въ мѣсточко, побачили мы на просторôмъ пляцу купку людей. Пытаємо жидка: Що се таке? — „Збираѣ ся народъ на выборы посла до сойму“... каже жидъ. „То пождѣмъ тутъ трохи, хочемо побачити, якъ тотѣ выборы вôдбувають ся?“ попросили мы жида. — Няй насъ Богъ боронить вôдъ того“, крикнувъ жидокъ... У насъ выборы вôдбувають ся такъ, що зачнуть говорити, а вôдтакъ сварити ся, а вôдтакъ битися: кіями, колами, дручками по головѣ, де хто кого може захопити, и не обôйде ся нѣколи безъ закровавленыхъ головъ... И намъ такожь могло-бы ся дôстати въ тôмъ розяренôмъ розгарищи; а мôй вôзъ розôбралибъ въ мигъ на куснѣ, щобы забрати люшнѣ та дручки до бôйки...“ Тожь поѣхали мы дальше, не опиняючись.

Приближаючись до Унґвару, околиця стаѣ ся щоразъ красшою. Выступають лѣсистѣ горы; пôдъ горою плыве рѣка Унґъ, чиста якъ кришталъ; битий гостинець веде попри саму рѣчку. Сонце пекло, горѣло... Пристанули мы въ однôмъ праманчивôмъ мѣсци, и скупали ся... Холодна вода охолодила и скрѣпила насъ въ однôй хвили.

Мѣсто Унґваръ невелике,... не хороше, тай нѣчимъ не славне. Мадяризація мѣжь клєромъ рускимъ ведеся вôдъ давенъ-давна що разъ дужше. Мали мы въ вѣденьскôмъ конвіктѣ товариша Буковского, сына священика, котрый анѣ одного руского слова не хотѣвъ нѣколи промовити, смѣвъ насъ навѣть запевнювати, що вôнъ по славяньски не розумѣє... А прецѣнь разъ на четвертôмъ роцѣ теольоґіѣ, служачи при службѣ божôй выголошувавъ дуже добре апостолъ въ церковнôмъ языцѣ.

Въ Ужоку, купелевôмъ мѣсци, ночували мы послѣдный разъ на угорскôй земли... (Дальше буде.)

„ДЗВÔНОКЪ“

перша и одинока илюстрована ґазета

для дѣтей и молодѣжи

Предплата: 4 злр., 2 злр. и 1 злр.

Выдає и за редакцію одвѣчає: **Олександеръ Барвѣньскій.**

Адміністрація „Дзвôнка“ у Львовѣ въ ул. Чарнецкого Ч. 26.

Вôдповѣдає за редакцію: **Петро Скобельскій.**

Выдає **Товариство имени Шевченка.** Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка, пôдъ зарядомъ К. Беднарского.

Рôкъ XI. Львôвъ дня 15. (27.) Цвѣтня 1890. **Число 8.**

Выходить два разы на мѣсяць, кождого **1**-ого и **15**-ого, въ обѣємѣ 2—2½ аркуша.

Редакція „Зорѣ“ въ каменици пôдъ ч. **8.** улиця Академична.

ЗОРЯ

Пренумерата выносить: на цѣлый рôкъ **5** зр., на пôвъ року **2** зр. **50** кр., на чверть р. **1** зр. **25** кр.

Пренумерату належить присылати до **администрациѣ „Зорѣ“** (улиця Академична ч. 8.)

ПИСЬМО ЛИТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ДЛЯ РУСКИХЪ РОДИНЪ.

Над Чорним морем.

(Повість Ив. Левицкого.)

(Дальше.)

IV.

Другого дня була неділя. Ранок був погодний, ясний, та горячий. Чималий сквер коло одеського собора аж лиснів, зелений та сьвіжий, политий водою, залитий горячим сьвітом сонця. Алеї з акацій кругом сквера, купи кущів на зеленій сьвіжій траві, кльомби широколистих квіток — все ніби мліло в ясному горячому сьвіті. Фонтана коло самого собора бризкала разками дрібних крапель. Краплі блищали на сонци, неначе розсипані діямanти. Люде вештались на сквері. Усе було залите сьвітом. Скрізь був рух, скрізь кипіло життя великого міста. Була вже десята година.

Віктор Комашко перший прийшов на сквер і сів на лавці в тіни густого чинара.*) Він зумисне поспішав прийти поперед усіх: в него була думка стрінути Саню і поговорити з нею на самоті. Комашко обвів очима всі доріжки на сквері, по котрих ворушились, неначе в хрещика, грали люде. Сані нігде не було видно. Перед очима в Комашка стелила ся широка, перша в Одесі, Дерібненська улиця, обсаджена рядами акацій. Вона йшла до моря, западала в долинці, і через ту улицю, як через ворота, було видно в перспективі широкий простір: гору Лянжерон над морем, а коло гори сине широке море, закутане в білий, легенький, прозорий туман. Комашко задумав ся, втопив очи в сизу мглу на морі, де блищали золоті скалки на воді, де біліли вітрила кораблів. Він неначе бачив в тій срібній мглі, в тому ворушливому жвавому мареві, жваву Саню, бачив ii сині очи, ясні кучері, обвиті голубими незабудьками. Вона ніби літала перед ним в тій поетичній далечі, як маленький херувим.

Легенька, мягка рука тихо впала на плече Комашка. Він увесь кинув ся, як кидають ся дуже нервові люде. Перед ним стояв Мавродін, знявши соломяний бриль і обтераючи піт з лоба та пригладжуючи гладенько причесані виски, ще мокрі після купання.

— Чого це ви задумались? тихо спитав Мавродін.

— Хиба ви не знаєте, про що я думав, обізвав ся Комашко; хочу не думати про неї, і все таки думаю: вона ніколи не сходить з моєї мисли; неначе якісь чари наслано на мене.

— Нема? сказав Мавродін.

— Нема! Жду, жду, не діждусь. Може вона передумала і не поіде з нами на Малий-Фонтан, промовив Комашко.

— Шкода буде, сказав Мавродін і сів на лавці поруч з Комашком. А вжеб і час іхати, поки не вдарила спека, сказав Мавродін трохи перегодом.

Тим часом кругом сквера між акаціями замигав білий круглий бриль Аристіда Целаброса. Бриль то потопав за купами кущів, то виринав між акаціями. Довга біла стяжка, обвита кругом бриля, спускалась кінцями по плечах і гойдалась від швидкої ходи. Целаброс ходив по алеях і кидав острими очима по доріжках сквера, швидко повертаючи свою кучеряву голову на всі боки. Він виглядав Мурашкову. Мурашкова з'явилась на кінци алеї. Целаброс побіг до неї на зустріч. Він взяв ii за руку і так міцно здавив, що вона ледві вздержала крик. Мурашкова почула, що єго рука була горяча, як розпечена в огни і дріжала. Целаброс був палкий, як пришок, горячий як тропічне сонце.

— Чого ви приіхали в Одесу? спитала вона у него трохи сердито.

— Щоб подивитись на вас. Я день не бачив вас в Кишиневі і трохи не вмер, промовив Целаброс, дивлячись на Надежду Мурашкову палкими очима.

— Вертайте зараз до дому! сказала Мурашкова спокійно, але твердо.

— Не вернусь; буду тинятись по Одесі, доки ви тут будете, сказав Целаброс, дивлячись на Мурашкову палкими очима; я умру, як вас довго не бачитиму.

Мурашкова трохи стревожилась од тих горячих слів, в котрих тхнуло невдержаним полумям страсти палкого серця.

— Бодай не ходіть за мною сьлідком. Люде почнуть примічати — мене ославлять, тихо обізвалась Мурашкова, і не пішла, а побігла на одкриту доріжку сквера.

Аристід погнав ся за нею сьлідком, дігнав і вхопив ii за руку; єго рука дріжала, неначе в пропасниці.

— Буду ходити за вами, буду ловити ваші сьліди, бо згорю од кохання, як не бачитиму ваших чорних очей, тихо сказав Целаброс; де будете ви, там буду й я!

— Пустіть мене! Не мучте мене! Я в Одесі не сама, а з знаємими, без матери, сказала Мурашкова.

— На що вам мати? Ви людина самостійна. Ви вже не дитина, сказав Аристід, і в єго словах почув ся голос деспота; покиньте ці дитячі погляди. Ви маєте право жити по своій волі. Ви самостійна людина, хоч ви й панна, сказав Аристід.

— Але я все таки женщина. Моя репутація...

— Плюньте на ту репутацію! Ви людина сучасна, ліберальна. Киньте старі забобони, хоч годину поговоріть зо мною, хоч одну хвилинку! благав Целаброс і єго очи стали тихі, мягкі, солодкі, як у дитини.

— Не можу, не можу, тихо говорила Мурашкова.

*) орієнтальна платана. — *Ред.*

— Киньмо оцю гулянку, ходім над море, будемо гуляти вдвох над морем, напємось щастя, кохання, з морським вітром; наймемо човен, сядемо й попливемо далеко-далеко од людей на море! Упємось поезією моря, поезією серця — на самоті в тиші, поезією без слів, як пісня без слів, благав Целаброс.

— Це...! Он наші знаємі, сказала тихо Мурашкова і пішла до тої лавки, де сидів Комашко з Мавродіном. Целаброс зостав ся сам.

Незабаром на сквері з'за групи зелених кущів з'явилась висока фігура Сергія Бородавкина. Рядом з ним йшла єго сестра, Христина Степанова Милашкевичова, така висока, як і ії брат, повна, огрядна з довгобразим румяним лицем. Здавалось, ніби два монументи зійшли з пєдесталя і гуляли по сквері. Рядом з ними йшли чотири немолоді брюнети. Бородавкин таки не втерпів: накликав на гулянку цілу свою дружню компанію залізно-дорожних урядників. На урядниках були багаті убори, на пальцях блищали золоті перстені з бриляптами. І Бородавкин і єго товариші були бліді, заспані. По їх соннях очах було знати, що вони цілу ніченьку пили, гуляли та в карти грали. Бородавкин з сестрою прийшли на збірне місце і поздоровкались з усіма. Брат ніс в руці кошик накритий хусткою, сестра держала в руці чималий узіл завинутий в папір.

— А от і ми! та ще й не з порожними руками! весело промовив Бородавкин.

— Що це таке у руках в вас? спитав Мавродін в Бородавкина, лапаючи рукою кошик.

— Фляшечки з пивом та з вином, одказав Бородавкин; а ви думали, я прийду з порожними руками, як ви?

— Бач, які звичайні кавалєри! Самі ідуть гуляти, а мене й не попросили. Хиба-ж я не дама та ще й не молода! Не забувайте, що я удовиця, та ще й непогана, весело защебетала Христина Степановна.

— Знаємо, знаємо, і не забуваємо, обізвав ся Комашко.

Христина Степановна вже давненько стала удовою. Вона втікла од свого навіженого батька вікном у ночи, й тихенько звінчалась з сусідою, дідичом Милашкевичом. Через годів десять вона зосталась удовою, сама хозяйствувала, доки ії не обридло. Не маючи дітей, вона продала землю, поклала гроші в банк і жила собі, як вольна птиця, зимою в Одесі або в Кієві, або в брата, котрого вона дуже любила, літом вона як степова птиця переїзджала із села в село, до своїх родичок. Ії всі любили за веселий добрий характер, за жарти. Вона вміла дуже добре грати на фортепяні, співала не погано, любила театр, мала поетичну душу, але була безробітна людина, і не мала жадної солідної ідеї в голові. З знакомими кавалєрами жартувала, зачіпала їх, смикала, торгала і навіть трохи не боролась з ними. Дами скоса поглядали на неї через те, що вона любила пустувати, але любили ії і приймали в свою компанію. Вона сама себе звала здичілою степовою інституткою. І кошик з фляшками і закуски вона купила за свої гроші.

— Чого-ж це вас так мало? спитала Христина в Комашка; я на тому Фонтані умру з нудьги з самими вами, сказала Христина; де-ж ваші панни?

— Ще не прийшли, а може й не прийдуть, обізвав ся Комашко, і з тими словами похилив голову. Він не чув, як щебетала Христина, він неначе бачив свою дорогу Саню в кишиневському саду весною, в густій алеї з акацій саме в цьвіту, де він ії побачив вперве.

От Саня сидить в саду рядом з Мурашковою в білому убранні, гарна і ясна як весна. Через зелений лист акацій, через білий пахучий цьвіт ллять ся сонце і падає золотими плямами на ії русяву голову, обсипує ії всю зеленоватим сіяєвом. Вона сидить, як Дніпрова русалка рядом з чорнявою грецкою наядою, неначе тоне в зеленому сьвіті і манить до себе єго душу тихими голубими очима та ясними кучерями. Комашко в задумі несподівано почув голос Сані. Він підвів очи. Саня стояла в зеленоватому сьвіті в тіни акацій та чинар і привітно кивнула до него головою. Він схопив ся з місця і попросив ії сісти на своєму місци. Саня пурхнула, як пташка, і сіла на лавці.

— Спасибі вам, Віктор Титовичу! сказала вона, осьміхнувшись.

— Я бояв ся, що ви не поідете з нами на гулянку, сказав Комашко, і єго веселі карі очи неначе засьміялись до Сані. Ії очи, неначе елєктрична сила, влили в єго душу веселість.

І далеке сизе море, і сине небо, і зелений сад, і бризки фонтана: все ніби ожило і засьміялось до него. Христина стояла за ним, і підморгнула до Сані. Саня осьміхнулась.

Всі посідали на довгих лавках і балакали. Всі ждали, поки прибуде трамвай. Коли це на алеї неначе намалювалась висока постать Целаброса. Він вже трохи одійшов: палке серце заспокоїлось. Він ішов солідно, немов з великою повагою до себе ніс на собі свою чорну підстрижену бороду, свою кучеряву голову та широку білу стяжку на брилі. Підпираючись солідно парасолем, неначе жрець костуром, він йшов поважною ходою жреця або древного фільозофа, соваючи ногами. Уклонившись, він подав руки паннам, ледві глянувши на Мурашкову, неначе вперве ії бачив. Одначе єго прибрана повага швидко щезла з єго лиця. Він дрібно та швидко заговорив з паннами:

— Добридень вам, синя стяжко! крикнув він до Сані. Ого! тут є і червона стяжка! сказав він до Мурашковоі.

— Є і синя, є і червона стяжка, є навіть дама без стяжки, весело сказала Христина. А які стяжки ви більше любите, чи сині, чи червоні?

— Не вгадаєте мого смаку, сказав Целаброс, скоса глянувши на червону стяжку на плечі в Мурашковоі.

— Ого-го! та ви такі вередливі! сказала Христина.

— Що це ви звете нас стяжками? Хиба в нас нема ймення? сказала до Целаброса Саня.

— Є і ймення, є! Хто-ж про це не знає?! Вас таки-ж якийсь піп хрестив, сказав Целаброс.

Саня не любила Целаброса за те, що він був трохи неделікатний в словах і говорив часто противне паннам. Різкий на язик, грубоватий, як усі сини півдня, Целаброс часом грубо різав правду в вічи не одним панам.

— А що, поідете на Малий-Фонтан на гулянку? Поіду і я з вами, коли мене не проженете, промовив Целаброс. Ви мене не проженете? спитав він обертаючись до паннів.

— Ні, не проженемо: ми не вдали ся в вас і людей не розгонимо комплєментами, так само різко дала здачі Саня.

Чорні брови Целаброса на одну мить зійшли ся і знов розійшли ся. Він втяг верхню губу і прищикнув ії зубами.

— Не думав я, що маю вдачу розгоняти панів... сказав він низьким голосом.

— А от удовиць, то ви й не розженете! Удовиці невеликі страхополохи і вас не злякались, весело обізвалась Христина.

— Що це в вас за штучка в руках? спитав Целаброс в Христини і нецеремонно ляпнув пальцями по тій штучці.

— Ат, не скажу: нехай кортить. Довідаєтесь на Фонтані, сказала Христина.

— Та й ви не з порожними руками! сказав Целаброс, обертаючись до Бородавкина.

— А вже-ж не з порожними. Запас біди не чинить. Я люблю поезію, але не забуваю й прози, сказав Бородавкин.

— І добре робите, бо зібрались все поети та поетки, що про ту прозу не дуже дбають, промовив Целаброс.

— Поети — цеб то ви, це я знаю; а поеток між нами нема; ми люде позитивні, защебетала Саня.

Целаброс загарбав собі той комплемент і знов навів на себе поважну міну. Окрім кореспонденцій в ґазети він писав і вірші, і сказавши щиру правду, вірші погані; їх не хотів печатати ні один редактор ґазет.

Тимчасом в перспективі улиці сунув ся ваґон трамваю. Всі встали з лавок і рушили з місця. Ваґон став коло алеї. Уся компанія кинулась в ваґон. Панни сіли вкупі на одній лавці, паничі зараз за ними.

— Фесенко не прийшов і добре зробив, сказав тихенько Комашко до Мавродіна.

— І добре зробив, ще тихше обізвав ся Мавродін.

Ваґон посував ся між густими акаціями, котрими обсажені одеські улиці, і незабаром доіхав до стації за городом, де перепрягають коні. Вся компанія розсипалась попід акаціями, ховаючись в тінь від горячого сонця. Тільки що перепрягли коні і всі почали сідати, як до самого ваґона прилетів фаетон, запряжений парою баских коней. З фаетона проворно вискочив Фесенко, убраний як до вінця. Сьвіжий костюм з шовкової жовтоватої чесучі аж лиснів на сонці. Високий циліндер на голові блищав; на пальцях блищав золотий перстень з брилянтом, через плече було перекинуте пальто з шовковою квітчастою підкладкою на іспанський лад, з широкими та білими полосами. Фесенко аж сіяв, вичищений, вимитий, румяний, з закрученими кучерями на висках, з нафарбованими усиками та ґраціозною іспанкою на підборідю. Він причепурив ся так для Сави — Саня ёму сподобалась... Поруч з ним сидів Мокрієвський. Цего флеґматичного Мокрієвського Фесенко скрізь тягав за собою, як дурень ступу, для компанії. Фесенко скочив з фаетона, зробив ґраціозний не поклін, а якийсь реверанс усій компанії, знявши циліндер і кланяючись головою трохи на бік. Поклін вийшов не до паннів, а до коней. Чорний шнурочок від цвікера ґраціозно загойдав ся на шовковій камізольці. Він вскочив в ваґон і на лету похопливо сунув руку паничам. Комашко та Мавродін з неохотою подали ёму руку; вони не любили ёго.

— А бодай ёму трясьця та різачка! приїхав таки! сказав Мавродін нишком до Комашка.

Ваґон тихо покотив ся по дорозі, сьвіжо политій водою. По обидва боки дороги мигали дачі, що тонули в садах з акацій та абрикозів. Поїзд іхав неначе лісом, між двома зеленими стінами. Між акаціями подекуди виглядали білі стіни дач одеських банкерів та аристократів, гарні як цяцька, з легенькими портиками, з кольонами, обплітаними диким виноградом. Перед дачами, в двориках, зеленіли просторі квітники.

На зеленому сьвіжому ґазоні*) темніли розкидані, неначе ялинки, темно-зелені кущі туй, горіли як шар, кльомби квіток, кущі рож-центифолій. На мармурових стовпчиках стояли серед ґазона вазони з старими кучерявими столітниками. З тих ґазонів та кльомбів, з тих розкішних зелених закуточків віяло прохолодою, спокоєм, розкішшю. Далі дорога стала ще веселійша: сади стали густійші; за садами зеленіли виноградники. З'за акацій виглядали легенькі башти, сіренькі, гарненькі бані тих дач, що стояли на горах над самим морем. Скрізь мигали чисті квітники, веселі віконця, гарні портики. Три верстви веселої дороги минули так швидко, що молода компанія й не счула ся.

Трамвай спинив ся коло самого спуска до моря. Коло моря в тому місци розступили ся гори і між двома горами, як через ворота, несподівано засиніло широке темне море, заливаючи половину горізонта. Вкрите маленькими хвильками, як хмарками, воно ніби дріжало, ворушилось, пульсовало, як здорове живе людське тіло, налите кровю.

З моря потягло тихим, вогким, здоровим вітерцем. Пахнуло таким чистим, легким повітрям, неначе воно спало десь з високих гір, з високости чистого неба. Уся компанія втомлена духотою, неначе ожила, заворушилась, повеселійшала. І широке море, і простір без кінця і морське повітря розрушує душу, веселить серце. Поезією повіває з того широкого морського простору; серце оживає, пісьня йде на душу, мрії піднімають ся роєм, линуть далеко-далеко, в інчий ідеальний сьвіт, думи стають ясні, як кришталь, слова ллють ся вольно, як морські легкі хвилі. Скільки високих дум, скільки високих поем навіяло ти, сине море, на ґеніїв людскости!

Доріжка до моря вила ся круто вниз по камяних нешироких сходах. Саня як легонька ластівка, попереду усіх пурхнула вниз по сходах. За нею пішла поважно Мурашкова. Ще вся компанія тихо ворушилась по сходах, а Саня вже збігла вниз, побігла до старих широких берестів і сіла на лавці.

Поруч з нею сіла Мурашкова. Усі сьлідком за панами посідали рядами на довгих лавках. Усіх манила до себе тінь під густими гилястими берестами після духоти та спеки в дорозі. Місце було чудове. Закуточок був поетичний. Проти берестів стояли скелі як стіни, а з середини скелі, з темної печери дзюрчала цівкою холодна вода і падала в камяний басен. Це був той єдиний фонтан, од котрого прозвали усю місцину Малим-Фонтаном. Перед скелею лисніло чисте просторне місце, обсипане жорствю**) жовтої фарби. Кругом росли старі берести, кидаючи од себе густу тінь. Далі за берестами на терасі, що йшла над самий скелистий беріг моря, стояла стара низька гостинниця, закрита кущами. Через гильки берестів синіло море, блищала широка тераса над морем, заставлена столами та стільцями в тіни подекуди розкиданих старих акацій та берестів.

Весела компанія, сівши по лавках, одпочивала після спеки в дорозі. Милашкевичова розчервонілась і обмахувала лице хусточкою. Паничі поздіймали брилі. Фесенко обтер хусточкою лоб та повні червоні щоки. По-

*) властиво мурава, звычайно однакожь означає цвѣтный рондъ. — *Ред.*

**) пѣсковата земля. — *Ред.*

тягло з моря свіжим вогким вітерцем, погожим як весна. Почулась морська вогкість; було чути морський солонуватий воздух з легким духом йода од морських рослин. На широкій терасі ніби віяло весною, пахло маєм. Воздух вливав в груди свіжість, бадьорив кров, нерви, душу.

Всі були веселі; всім хотілось говорити. Панни защебетали поміж собою, як ластівки весною, вернувшись з далеких горячих країв в пахучий весною край.

Бородавкин несподівано встав з місця, витяг з кишені колоду карт і підніс своїм приятелям, урядникам, промовляючи до них: — А що, панове, не будемо гаяти дорогого часу. Ходім долі на терасу та сядемо десь далеко під тінню густих дерев, підобгавши по турецькі ноги, та оддамось поезії...

— Невже ви приїхали над море, щоб підобгати ноги на землі та грати в карти? крикнув Фесенко. А поезія, а море?!

— Нехай вам поезія та море! Це ваше діло, а оце наше, сказав Бородавкин і роздав по карті своїм товаришам. Вони забрали по карті і потягли ся в кущі за Бородавкином, котрий поволік з собою здоровий кошик з фляшками та харчами.

— Як схочете їсти та пити, то просимо під тінь дерев, промовив Бородавкин, оглядаючись до компанії.

Усі засьміялись. Фесенко зареготав ся обертаючись до Сані Навроцькоі і промовляючи: — Ой проза, проза! Що ви на се скажете, Олександро Харитоновно?

— Нічого не скажу, обізвалась Саня. Що одному в життю проза, то другому здаєть ся високою поезією.

— А ви похвалите таку поезію в життю? спитав ся він в неї.

— Бог єго зна, що сказати вам на це, бо я не розумію цеї поезії; я в карти не граю.

— Ви любите квітки та музику? Я вгадую ваш смак, сказав він з осьміхом.

— Чом-же не любити квіток або музику, це не дивна річ. Міні здаєть ся, що й ви любите квітки та музику, сказала Саня осьміхаючись.

Фесенко вже давно задивляв ся на Санині голубі очи. На женщину він дивив ся як на квітку, котрою можна погратись та й покинути. Розумна Саня своїм дівочим інстинктом зразу постерегла той звірячий огонь в хижих Фесенкових очах. Вона духом почула єго плотяні інстинкти, як уміють постерегати чесні панни з вищим ідеальним потягом з направою до життя вищого ідейного. Але були й панни, що не розуміли й не постерегали цего в Фесенкові і липли до него, як бджоли до меду.

Саня одвернулась од Фесенка і заговорила з Мурашковою.

Розмова стала загальною. Більш за всіх кричав Целаброс, обертаючись з розмовою до Комашка. В той час Фесенко несподівано счез за кущами і перегодя вийшов на терасу, несучи в руках два невеличкі букетики з рожцентифолій та білих лелій. Здавалось, ніби він витяг іх десь з моря або викопав з коліна. Він підступив по театральному до Навроцькоі і подав іі більший букет; другий букетик він подав Мурашковій певно для того тільки, щоб замаскувати свою хіть піддобритись до Навроцькоі. Він одступив ся на ступінь од паннів і став проти Навроцькоі в театральній позі. Комашко насупив брови. В очах Целаброса засьвітив ся дикий огонь: єму здалось, що Фесенко запобігає ласки в Мурашковоі.

— А міні нема букета? обізвалась весела Христина Милашкевичова. Бачте які! про мене удову й забуваєте! Це добрі кавалєри настали тепер на сьвіті.

Всі зареготались. Фесенко похилив голову, спустив очи, осьміхнув ся, ніби засоромив ся, як панна: чуєте мов, яка груба та проста ця степова дика дама.

Саня Павроцька через силу, знехотя простягла руку і взяла букет.

— Яку пєсу ви тепер вчите на фортепяні? спитав Фесенко в Навроцькоі.

— Сказалаб вам, та єй Богу забула. Я чимало пєс граю, знехотя обізвалась Навроцька.

— Але є між ними одна, котру ви найбільше любите, сказав Фесенко, накручуючи на палець шнурочок од цвікера.

— Гм... Не знаю, що й сказати вам. Я люблю веселу музику, але часом не граю інчих, окрім смутних пєс, відповіла Навроцька.

Фесенко ставав в мальовничій позі, переступав з ноги на ногу, силкував ся бути граціозним в манєрах, але часом незручний мах рукою, або випнуте не в міру коліно видавало єго міщанський рід і міщанські манєри.

— Що-ж ви тепер вишиваєте? Які взорці? спитав Фесенко.

Навроцька обидилась, що він завдавав іі такі нікчемні питання, неначе він говорив з молоденькою вітрогонкою-гімназіясткою. Вона розсердилась.

— Я нічого не вишиваю. Я не люблю шити: це для мене нудна робота. Я люблю більше книжки, ніж голки та нитки. Буде вже з нас тих голок та ниток, сказала Навроцька і в іі голосі задзвеніла легка роздратованість.

— Ви встоюєте за право женщин? спитав в Навроцькоі Фесенко, щоб протягти розмову і заінтересувати Саню.

Навроцька розсердилась. Вона була нервова й палка, часто давала волю словам, не могла іх здержати і часом говорила дуже різким язиком, як люблять говорити сучасні розвиті панни, але вона швидко простигала і ніколи довго не сердилась, бо мала добре серце. Наглість і причепливість Фесенкова, легка неповага серіозности женщин вразила іі.

— Я встоюю за наші права, бо ви одняли у нас усяке право в життю. Ви загарбали собі все, що дає право на науку, на шматок хліба, що дає щастя і самостійність людям, а нам ви покинули голки та нитки, говорила Навроцька і в неі в очах виступили сльози. Вона підвелась, щоб встати і втікти. Мурашкова вдержала іі за руку.

— Олександро Харитоновно! дайте собі спокій! Та вони більше люблять тютюн, карти та гарних паннів, сказала Христина повернувши розмову на сьміх.

Всі засьміялись. Саня Навроцька зареготалась крізь сльози. А Комашко глянув на неі пильно і єму здавалось, що блиснули дві зорі, і проміння іх заблищало в двох краплях роси. Він знав, що Навроцькоі не можна причарувати пустими словами та одними карими очима хоч-би й такого красуня, який був Фесенко.

— Одначе ви все таки згодитесь зо мною, що й ми годимо ся для чогось: хоч для того, щоб обороняти вітчину од ворогів та працювати для науки, несьміливо сказав Фесенко до Сані.

— Війна діло нікому непотрібне, а працювати для науки і ми змоглиб, якби нас з давних давен пускали

в університети, сказала Саня. Ми цікавійші од вас і не всі любимо тільки говорити про квітки та вишивання.

Од такого різкого слова всі замовкли, неначе води в рот набрали. Фесенко спустив очи і кокетливо схилив голову, як соромлива панна.

— Коли так, то нам зістало ся тільки зійти з сцени, сказав Фесенко і з тими словами театрально уступив ся і сів на лавці.

— Час-би вже і посьнідати, обізвав ся Фесенко. Буфет тут не поганий. Коли ваша ласка, я прошу вас на сьнідання, промовив він обертаючись до паннів. Панни подякували і не схотіли йти сьнідати. Фесенко мусів йти сьнідати сам.

Після єго відходу панни стали веселійші і заговорили між собою. Паничам стало якось вольнійше; вони не дуже йняли віри Фесенкові і з неохотою приймали єго до своєї компанії.

— А ви, Вікторе Титовичу, як думаєте про наше жіноче питання? Чи правду я сказала, чи ні? несподівано спитала Саня в Комашка.

— Ваш погляд зовсім правдивий. Не кожна дівчина виходить заміж, не кожнаб і хотіла вийти заміж, якби мала право на службу в школах, в канцеляріях, обізвяв ся Комашко.

— Правду ви кажете! Я думаю, що навіть заміжна женщина повинна мати таке право на свободу, як і чоловіки. Її воля скована якімись примітивними звичаями. Для нас часто становлять провиною те, що для мущин не єсть ніяка провина. Я веду жіноче питання ще й далі і потрібую і в державі такого права для женщин, яке мають мужчини.

— Ваша правда, сказав Комашко. І я стою попереду усего на тому, щоб женщина була гражданкою.

— Я і без того гражданка, бо лечу, куди схочу, обізвалась Христина Милашкевичова.

— Бо добрі крила маєте: одно лежить в державному банку, а друге в земельному, сказав Целаброс. Ви з такими крилами справді вольні, як птиця; тим-то ви й космополітка. За це я вас люблю. Для вас нема ні родини, ні народа, ні національности; ви нашого поля ягоди.

— А міні здаєть ся, що вольні крила — крилами, а все таки булоб лучше, якби крила держались народности й національности і не заносили вас дуже далеко од народа та рідного краю, обізвав ся Комашко і скоса глянув на Саню. Саня переглянулась з Мурашковою.

— Це в наш огород, сказала вона і осьміхнулась.

— Так, бачте, прийшло ся до слова, сказав Комашко. Чоловік без національности, як дерево без кореня: воно зачучверіє тай засохне.

— Я поважаю ваш погляд, але знаю, що націоналізм часом провадить до темних прояв, до воєнщини, до бісмарковщини, сказала Саня.

— Як у кого. Не думайте, Олександро Хритоновно, що я встоюю за такий націоналізм. Наш український націоналізм — то свобода, прогрес, гуманність: це націоналізм новий, а не старий; він виступає з великою толєрантностю до інчих народів та усякої віри, стає за маси, за народ. А щоб служити яким способом народови, треба промовляти до него єго ж язиком, бо як-же він нас зрозуміє? — Ви стоїте за народ? спитав Комашко в Сані.

— За народ повинна стати... хоч я про це якось мало думала; але я встоюю і за вічні гуманні ідеї добра, правди, просьвіти. Ці принципи вселюдські і всесьвітні, крикнула Саня; тим-то я й космополітка.

— А вже-ж всесьвітні. Їх зрозуміє кожний народ, обізвалась Мурашкова.

— Невже ви думаєте, що я держусь інчих принципів, що я йду проти свободи, добра, чести, просьвіти? сказав Комашко. В цих принципах і я космополіт.

— Я вже доволі знаю вас і цего не думаю, але міні здаєть ся, що націоналізм — діло давне, старе, що через него виходить тільки колотнеча між народами й державами, крикнула Саня.

— Ні! Не через те. Націоналізм — то вічна форма, в котрій буде з'являтись і рости людське життя на землі; це грядка, де сходять і ростуть самі високі космополітичні ідеї, але народи вже не змагають ся і не будуть змагатись через те, що вони інчої національности. Бють ся тепер не народи, а королі дипльомати та ґенерали.

— Може й так, сказала Саня. Правда, що я демократка — мушу бути демократкою: це міні наказує серце й совість. Але ми, бачите, зросли в городі, не знаємо народа. І трудно любити те, чого не знаєм.

— Полюбіть принцип, полюбіть ідею. Майте віру в ту ідею, і ви її полюбите. Пішов за неї в огонь Ґалілєї. А чи він-же бачив, що земля крутить ся, а сонце стоїть? сказав Комашко.

— Гм... сказала Саня і задумалась.

— Я стою за космополітичні ідеї, сказав гордо Целаброс. Тільки вони достойні просьвіченого чоловіка, а все інче то нікчемна річ.

— Не забувайте, що космополітизмом таки часто в нас прикриваєть ся лінивство та апатія, шоб викрутить ся од діла, од праці для свого краю. Знаємо ми такий космополітизм, що згорне руки тай сидить надувшись, як жаба в болоті, сказав Комашко. Обовязки космополітів, що до праці вселюдської, часто бувають дуже неясні, неомежовані.

Целаброс надув ся. Він і справді любив більше од усего язиком клепати про ліберальні космополітичні ідеї.

— Щож робити, щоб зробити яку небудь користь краєви і народови? спитала Саня.

— Робити так, як я зробив, обізвав ся Мавродін. Я по батькові Грек, по матері Українець. От я й пристав до місцевого українського народа, вивчив єго язик, полюбив єго поетичну вдачу і готовий служити єму. Наша інтеліґенція в надморських наших городах, то якісь оази між українським народом, але не ті веселі оази Сагари, а лучше сказати — оази піску та каміння серед плодячої та родючої ниви. Інтеліґенція з чужим для краю книжним мертвим язиком, похожим на латину середних віків, непотрібна нікому в краю, окрім правительства, для обрусіння та усякої централізації.

Саня й Мурашкова замовкли й задумались. Тимчасом з'за кущів вийшов Фесенко, обтираючи хусточкою свої малинові лисніючі губи. Фесенко розчервонів ся. Він зняв цвікер. Круглі карі здорові очи блищали од доброї порції пива. Він був похожий на гарного тигра, що тільки що з'зів між кущами ситу козу, встав і облизував червоним язиком горячі губи, обмазані горячою кровію.

Усі знов розговорились і не могли вдержатись навіть перед Фесенком. Знов почала ся горяча розмова про теорії та принципи, котра дуже інтересує молодих

просьвічених людей і до котрої такі байдужні старі люде. Молоді люде розгорілись, розговорились. Чисте морське сьвіже повітря розворушувало нерви, розбуджувало й бадьорило мисли. Слова: народність, космополітизм, національність, добробит, українська література, честь, правда — сипались, як бризки з фонтана.

Плавка розмова, розумна й щира, лила ся як шумливий весняний потік, розсипалась, перехрещувалась, як бризки морської хвилі, котру море кидає на скелі і розсипує на тисячі блискучих іскорок. Більше за всіх говорив Комашко. Саня слухала й задивлялась на Комашка. Він ії заінтересував і вона не счулась, як ії мисль приставала до єго мисли, ріднилась з нею якимись потайними духовними стежками як морська піна змішуєть ся з бризками морської хвилі.

— Не треба забувати і про українську літературу, бо література — сила, сказав Комашко.

— Це ви закидаєте про мужицьку літературу та про мужицьку мову? обізвав ся іронічно Фесенко, поглядаючи на Комашка злими очима. В очах єго засьвітилась мстивість. Він дивив ся зпід лоба якось по вовчому на Комашка.

— Еге, про літературу українську і для народа і для панів, бо ми стоімо за культуру, бо тільки своя література може дати культуру! сказав Комашко.

— Не думаю так! сказав Фесенко. Він насупив брови і гриз спідню губу. Він вже примітив, що Комашко залицяєть ся до Сані, задивляєть ся на неї, хоче відбити від него ті голубі очи, через котрі він не міг заснути тої ночи до самого свита, примітив, що і Саня ласкавше говорить з Комашком ніж з ним.

(Дальше буде.)

ПІСЬНЯ КОБЗАРЕВА.

Почалась пісьня... Ні, ще не почалась!
Ледви ще тихо кобза обізвалась:
Се вступ лиш до пісьні звенить;
Небавом слово громом залунає,
Кобзар вже віщі уста отвирає
І в небо очима глядить...

Стихни дуброво! Стихни гаю, луже!
Вітєм зеленим не шуміте дуже,
Послухайте пісьні єго;
І ти, поточку, що шепотом-словом
Рожі цвитучій під скелі покровом
Кохання голосиш в одно!

Не стогни, вихре, по скалистих зворах,
Не рвись прожогом по долах і горах,
Спочинь на годину, спочинь!...
Твердих гранітів не зрушиш розгоном,
Грудь скаменілу не воскресиш стоном,
Даремную працю покинь!...

Не гони, вовче, невинної лані,
Лісів розлогих тревожної пані,
Грабежну погоню лиши;
І ти, лисице, не думай про зраду,
Як перехитрить нехитру громаду —
Послухати пісьні спіши!

Не згинай чóла, золота пшенице,
Сверщунів сьпіву не слухай сестрице,
Се пісьнь одностайна, сумна;
Небавом пісьня не така озве ся,
Сонний прокинесь, камінь стрепене ся,
То пісьня величня, жива!

Стихни, природо!... Кобзар починає,
Вже в грудь сьпівучу воздух набирає:
Ось гóлосний сьпів заведе,
Нові закони тобі ме читати
І слово боже буде толкувати
І правду на сьвіті знайде..

Спішіть до него, хто правду шанує,
Кого неправда на сьвіті дивує,
Для правди вмирати хто рад;
Він вас прославить і додасть вам сили,
Щоб ви і дальше за правду терпіли —
Не буде лякати вас кат!...

І ви спішіте, хто правди не знає,
Кого те боже сьвітло лякає,
Пильною ходою спішіть!
Він вам отворить закисліі очи,
Виведе радо із темної ночи,
Покаже вам вперве сей сьвіт...

В борбі за волю хто утратив сили,
Кому батьківскі забрали могили,
На своім хто наймитом мре;
Кого на зáріз оковами вяжуть,
Гнетуть і дусять а мовчати кажуть
І хто вже забув що живе;

Кому вмирає голодна родина,
Хто в війні стратив єдиного сина,
Хто людскість цілую прокляв;
Хто страсть у серци плекає закриту
І ніж засунув за подерту свиту
І лютим розбійником став: —

Спішіть до него, спішіть бідні люде!
Він вашу кривду правдиво осудить
І другим про неї звістить;
Він счислить сльози і ваші проклони,
Він порахує непочуті стони,
За вас буде Бога молить!

І ви вельможні пани, королята,
Добрі й недобрі, хлопці і дівчата,
І ви, о голото німа:
Про те почуйте, чого не чували,
На те погляньте, чого не видали,
Послухати йдіть кобзаря!

Він кого треба розважить, забавить,
Інчих налає, напімне, поправить,
Тамтих за добро похвалить,
Інчим покаже іх неповні труди,
Докаже другим, що люде — то люде,
І з ними як жити навчить!...

Стихни, природо! Не вій вітре дуже,
Не шуми гаю, не шелести луже,
Бо час уже слушний настав!...
Покиньте люде повседневне діло,
Слухайте пильно: вже голосно, сьміло,
Кобзар свою пісьню почав...

5. лютого 1890. *О. Филяретів.*

ГЕТЬМАНЪ.

(Оповѣданє Н. Златовратского.)

(Конець.)

— Чогожь вы, пане Полуботокъ, бажаєте?

— Чого я бажаю?!... Ге!... Я бажаю знати, пане управителю, чи буде що зъ Москвы, абожь знов менѣ старому у хату залѣзати, та на пѣчь завалити ся?... А, якъ пане?

— Не знаю, пане Полуботокъ, чого вы вôдъ Москвы сподѣваєтесь?...

— Ге! отъ такъ воно й єсть, пане управитель, що вы не розумѣєте, чого я сподѣваюсь!... Я вамъ, пане, може й скажу, щобъ вы знали... Що, пане Гетьмане, готово? — спытавъ вôнъ ввôйшовшого въ кôмнату Гетьмана.

— Готово, земляче.

— Отсе добре!... Ну, пане управитель; выпєможь по чарцѣ горѣвки.

Мы выпили. Выпивъ и Гетьманъ, але тодѣжь сѣвъ у найтемнѣйшій хатній кутокъ. Се, бачь ся, вгледѣвъ панъ Полуботокъ и гнѣвно похитавъ головою.

— Е!... Не добре, пане управитель, не добре у васъ у Москвѣ, — промовивъ вôнъ.

— Щожь таке вамъ не подобаєть ся, пане?

— А чого хмурить ся хлопець, мовь той вовкъ?... Е... У насъ того й дома багато. Прийшовъ до Москвы, гадавъ. Москва усѣй Руси голова — отъ, де люде живуть по людски! Бо чогожь люде до Москвы бѣгуть?... Дай попытаю: може тамъ и справдѣ якъ люде живуть, тай насъ, дурнѣвъ, поучать... А що найшовъ? Ге!... Те тôльки, що по улицямъ товчуть ся швидко та бѣгають, якъ тî жиды за грôшми... Бѣгають-бѣгають цѣлѣсенькій день бѣлый, а тамъ всѣ по куткахъ розбридуть ся, — та й спати! Отъ и Москва... Та у насъ того й на селѣ багато!...

— А чогожь-бы вы бажали, пане Полуботокъ?

— Отъ и угадайте, пане, чого я бажаю?... Менѣ жѣнка тежь каже: И чого тобѣ, дурню, треба?... Лежи собѣ на печи, старый, та Богови молись, — отъ тобѣ и вся твоя робота!... А я одно кажу: Щожь, жѣнко, хибажь такъ и треба валяти ся на печи, поки не згниєшь, мовь той пѣсъ старый?“ — „Отожь, дурень, — лаєть ся стара. — Зъ жиру бісить ся, старый. Якъ ранѣйшь ходивъ на роботу, такъ выгадокъ усякихъ у головѣ й не заводилось... А отъ теперь, якъ сыны порядкують, то й выгадує катъ зна що...“ А я лежу-лежу та й знов: „Не добре, кажу, жѣнко, не добре!... Та хибажь такъ люде живуть, якъ мы теперь.. Ге!... Пôдешь до громады, — що тамъ?... Тôльки за грошима бѣгають та бють ся цѣлый вѣкъ. За грошѣ одинъ другому яму копає, одинъ другого обдурює... Де у людяхъ теперь весело?... Якъ що, всѣ по куткамъ розбѣгуть ся, мовь хорты... Отожь житє! Що зъ народу зъ того буде? Якого добра сподѣвати ся?... Серцемъ чоловѣкъ каменѣє... Ге!... Не такъ, дѣдъ казавъ, у старовину жили на Украинѣ... А зъ того й нарôдъ бувъ иншій: вôдважный, веселый, сильный, вôдъ громады не бѣгавъ. — А ты собѣ лежи, дурню, та Бога моли, що сытый, та живый, та на паньщину не гонють, — гукає жѣнка. — Дивись, що вôнъ зъ жиру выгадавъ...“ А я все своє; лежу та й знов кажу: „Жѣнко, я надумавъ у Москву сходити, буду пытати, якъ тамъ люде живуть, чи намъ зъ Москвы буде що, чи нѣ?...“ Отъ тутъ моя стара мовь сказила ся, якъ те промовивъ!... А до того ще й вмеръ у мене у Кієвѣ братъ двоюрôдный... Зовсѣмъ одинъ живъ; одна дѣвчина невидюча осталась. А бувъ вôнъ багатырь.. Мене й покликали до опекунъства... Ну, каже жѣнка, теперь мôй старый зовсѣмъ здурѣє!...“ Такъ и выйшло: поѣхавъ спершу до Кіева, а потôмъ и до Москвы збѣгъ... Ге... Отъ воно що буває, якъ селянину, що у голову забреде! Ге-ге!... Щожь, пане, выпємо ще по чарцѣ, га?

— Выпємо, пане Полуботокъ.

— Ото гарно!... Гарно, що вы панъ неспѣсивый... Слава тобѣ, Боже, що й такого найшовъ! А то вже й горѣвки нема зъ кимъ выпити селянину... Ге... Заспѣвай, хлопче, пѣсню... потѣшь старого? — гукнувъ вôнъ до Гетьмана.

Але Гетьманъ мовчавъ.

Старый Украинець зновъ похитавъ головою и замовкъ и хмуро дививсь на Гетьмана зъ пôдъ насупленыхъ бровъ.

— Такъ вы може, пане, бажаєте знати, зъ чого такî выгадки залѣзли въ голову старому дурневи? почавъ зновъ панъ Полуботокъ, заѣвши такъ смачно стаканъ горѣвки, якъ умѣють заѣдати лише Украинцѣ. — А зъ того, що у мене дѣдъ бувъ, а въ того дѣда ще дѣдъ бувъ, котрый ще тодѣ живъ, коли й паньства люде не бачили, й нашихъ хлопцѣвъ тодѣ у Москалѣ ще не брали... Ось коли... Ну й оповѣдавъ вôнъ мому дѣду, якъ тодѣ люде жили... Може й выхвалявсь старый, та Богъ зъ нимъ, коли те єму старому въ утѣху було; — добре розказувавъ!

Старый зновъ повеселѣйшавъ, споминаючи про дѣда и довго оповѣдавъ менѣ про давне житє-бутє на Украинѣ. И що се було за оповѣданя: тутъ и народнî переказы и шматки зъ исторiѣ и украинськî думы, и Тарасъ Бульба Гоголя, котрого вôнъ колись читавъ. Вôнъ розказувавъ такъ, неначе все се було справдѣ, неначе все се колись дѣялось. Але раптомъ вôнъ переставъ говорити и пôдозрѣваючимъ поглядомъ подивившись на мене и на Гетьмана а примѣтивши, що я усмѣхаюсь, здвинувъ брови и поважно промовивъ:

— Отъ такъ жила громада у той вѣкъ... Ге... Не бѣгали нѣ старî нѣ хлопцѣ вôдъ громады. Усѣ до дому вертались... И буложь усе у громадѣ: и достатокъ, и радôсть, и кобзарь пѣсни спѣвавъ, свôй музика до танцѣвъ гравъ, неученый и вченый у громадѣ живъ, нѣхто до паньства не бѣгавъ. Тодѣ було весело хлопцямъ та дѣвчатамъ до вѣнця йти и старымъ умирати. Ге! Що вы, пане, смѣєтесь? Може вы думаєте, що вôнъ справдѣ дурень старый и єсть, що правду жѣнка про него казала? Е!... старый Украинець багато бачивъ и у науцѣ бувъ, до цифры и грамоты дôйшовъ та утѣкъ до дому... Ну й казали менѣ: сидижь собѣ дома, та роби, коли свого щастя не розумѣєшь!... А я дурень ждавъ, що за мною и всѣ хлопцѣ, що у науцѣ були, до громады прийдуть... Сподѣюсь... та отъ вже й у домовину лягати пора старому, а вôнъ нѣкого не дôждавсь. Свои два хлопцѣ у науку пôшли... та й тî запропали... Вôнъ зтиха пôдôйшовъ до Гетьмана и промовивъ єму нѣбы своѣй дитинѣ, положивши руку єму на голову:

— Щожь, дитино, потѣшь старого. Заспѣвай пѣсню...

— Не просѣть, земляче, не можу я теперь спѣвати вамъ пѣсень, — промовивъ якось глухо Гетьманъ.

Старый Украинець утеръ кулакомъ очи, вôдвернувши ся у кутокъ и замовкъ.

Мовчавъ и Гетьманъ, мовчавъ и я. Щось тяжке було въ сѣй несподѣванôй тишинѣ. Якась дуже натягнута струна перервалась и замовкла. И не було ѣй вôдповѣди нѣ у кого зъ насъ.

Я хутко попрощавсь и выйшовъ.

Всю дорогу до дому я думавъ про Гетьмана. Истота сього хлопця, несподѣвано, въ якій небудь двѣ, три години, освѣтилась менѣ зъ такихъ сторôнъ, про котрѣ ранѣйшь не мавъ я нѣякого понятя: непобориму, фатальну льогічнôсть вбачавъ я въ нѣмъ. Я не мавъ сумнѣву, що колись — не сьогодня, такъ завтра, не въ сей рôкъ, такъ въ другій, не въ розцвѣтѣ свого житя, то въ кôнци єго — вôнъ зробить яке-небудь незвычайне, але правдиво-льогічне для єго натуры дѣло.

Я йшовъ все думаючи про єго и инодѣ зовсѣмъ мимоволѣ повертавсь назадъ и шукавъ очами Малу-Ведмедицю.

IV.

Пройшло чимало часу закимъ я зновъ побачивъ Гетьмана. Я все сподѣвавсь, що вôнъ прийде до мене, але вôнъ не приходивъ, а у нумерѣ, де вôнъ живъ зъ землякомъ, давно вже не було нѣ єго, нѣ старого Украинця. Врештѣ, разъ у вечерѣ, вернувши ся домôвь, я знайшовъ у себе Гетьмана. Дожидаючи мене вôнъ нешвидко ходивъ зъ кутка въ кутокъ и замыслено смыкавъ свои довгі вусы. Вôнъ помарнѣвъ, бувъ блѣдый и смутный мовь пôсля довгого хорованя.

Я мимоволѣ гукнувъ:

— Гетьманъ, чи се вы? Вы хорували?

— Нѣ, пане, тѣломъ не хорувавъ...

— А душею?

Вôнъ не вôдповѣвъ.

— А! довгожь я у васъ, пане, не бувъ!... Не варто було й ходити... все сумувавъ... Погано менѣ було. А отъ теперь прийшовъ прощати ся, пане!...

— Кудыжь вы?

— Поки до дому... Я, пане, у Москалѣ йду... за брата. У брата сѣмя... Батько вмеръ... Весь хутôрь на братѣ бувъ... Вôнъ матѣрь годувавъ... сестру убогу... Отъ... бачите, пане, хибажь се можлива рѣчь: вôнъ у Москалѣ пôде, сѣмю кине, а я буду на волѣ гуляти? Сежь несправедливо!... Хибажь не такъ, пане!... И крôмъ того менѣ у Москаляхъ тôльки два роки бути, а єму цѣлыхъ пять... Щожь зъ нашимъ ґосподарствомъ та зъ родиною буде?... Чи добрежь такъ сю справу залишати?... Аджежь не добре, пане? спытавъ мене Гетьманъ и пильно-пильно подивився менѣ въ очи, наче чогось шукаючи тамъ.

— Выбачайте, Гетьмане, — промовивъ я зовсѣмъ здивованый, — щось тутъ не такъ. Може я чого не розумѣю?... Вы щось дуже дивно кажете...

— А чогожь вы тутъ, пане, не розумѣете?

— Значить, вы тутъ все губите?

— Може й такъ, пане...

— Ну, будете Москалемъ... а потôмъ?

— До дому... въ свою громаду, пане... Чи памятаєте, пане, я вамъ казавъ колись, що мене дѣдъ кличе?... Такъ и здѣялось..

И Гетьманъ усмѣхнувсь.

— Гетьмане! — скрикнувъ я, — щожь вы робите? Выжь себе згубите!...

— Може й згублю себе, пане!... Щожь? Хочь и згинути, тôлькибъ за добре дѣло!...

— Выжь згинете не кинувши нѣякого слѣду, у бéзвѣсти... Чи думали вы про се?

— Пане, бачите вы, якій я ставъ?

— Егежь, Гетьмане, вы хорый!...

— Захорію я тутъ, пане; все одно... Думавъ, пане, думавъ до того, що волосъ на головѣ посивѣвъ: пôду въ право — коня загублю, пôду въ лѣво — самъ пропаду...

Мы обыдва замовкли. Я пробувавъ єго вôдмовити, але се не помогло. Вôнъ слухавъ мовчки, смыкаючи вусы.

— Нѣ, пане, не вôдмовляйте вы мене, — промовивъ вôнъ напослѣдокъ и знявсь зъ мѣсця. Тутъ и безъ Гетьмана панôвъ багато... По чѣмъ, пане, знати: може й Гетьманъ даромъ не пропаде?

— Дай Боже вамъ щастя, Гетьмане, — промовивъ я, але менѣ було дуже сумно. Той шляхъ, що выбравъ Гетьманъ, занадто выходивъ зъ звычайнои межѣ житя и певно бувъ повный усякихъ лютыхъ выпадкôвъ.

И Гетьманъ, здаєть ся, примѣтивъ се. Вôнъ щось хотѣвъ промовити, але тôльки похитавъ головою й хутко почавъ збирати ся ити.

— Прощавайте, пане! — промовивъ вôнъ; — не забувайте насъ, то й мы васъ не забудемо.

— Гетьмане, подумайте ще! — говоривъ я вже у дверяхъ, мѣцно стиснувши єму руку.

Вôнъ неначе злякавъ ся мене, махнувъ рукою и выйшовъ, зоставивши мене за дверми.

МАТЕРЯМ РУСКИМ.

Дитя в колисці колише мати,
А піснь журливо, сумно несесь
За ві сина, скарб той єдиний,
І лине, лине там — до небес.

О руска мати, сьпівай дитинці —
Тільки ій щастя, що в пісни тій!
Мине колиска, сьвіт усьміхне ся,
Вже там сьпівати не будеш ій!

Вже там не будеш ві навчати!
В сьвіті любови, серця нема,
Золото — скажуть — правда і сила,
В золоті тільки всім ціль житя!

І не питай ся про дальшу долю —
Може дитину клясти прийдесь;
Де було серце, там кусок мяса,
А з мови твеі ще наєьмівсь!

О руска мати! Давні Спартанки
Дитя вкладали в батьківський щит,
Щоби до бою, твердих звичаів
Вже привикало з дітинних літ.

І ти, святая, щоб не цуралась
Тебе дітина колись — навчай
Вірно любити, ах — і терпіти
За свою рідню, за руский край.

Сьпівай ій пісню бою і слави,
Діла нагадуй наших дідів,
На ті високі вказуй могили,
Що кріють костн вірних синів.

І викормить ся піснею тою
Син рускої неньки — твоє дитя;
Пісня та серце й душу перейме
І не загине, поки житя.

Тоді й на тебе сьвіт погадає —
А ти спокійна, свята умреш,
Бо тут — сповнила своє посланє,
А там — заплати вінець найдеш!

Ів. Ганин-Буцманюк.

ИСТОРІЯ ЛИТЕРАТУРЫ РУСКОИ.

Написавъ Омелянъ Огоновскій.

ПЕРІОДЪ НОВЫЙ.

Б. ПРОЗА.

[6. Данило Мордовець].

(Дальше.)

Опôсля салдаты плентались по бѣлому свѣту рокôвъ зо три. А вже-жь Семенъ усе хирѣвъ та й скоро вмеръ. Вôдтакъ Катря загадала вернутись до дому. Взяла свого Пилипка, обгорнула свитиною, та саме въ великодну суботу выйшла ранкомъ изъ гóрода, де стоявъ полкъ. Въ дорозѣ не було ѣй просвѣтку: въ однôмъ гóродѣ не хотѣли пустити єѣ въ хату ночувати, бо, сказано, она салдатка, та ще десь изъ байстрямъ. По тяжкихъ невзгодинахъ добилась она до рôдного села — до Уласôвки. Коли до села зближалась, то довѣдалась вôдъ однои старои жôнки, що Солошиха, єи мати, вже торбкъ саме пôдъ Пречисту вмерла. Тяжко-важко жилось бѣднôй Катри, хочь свекôръ Товкачь принявъ єѣ до себе. До смерти осталась она салдаткою, а Пилипка звали дѣти салдатенкомъ и мовь цурались єго.

Въ сѣй повѣсти наслѣдувавъ авторъ манєру оповѣдань Марка Вовчка, та лишь въ тôмъ являє ся оригинальнымъ, що розвôй дѣѣ въ „Салдатцѣ“ вôдбуває ся вельми швидко. Мордовець проявивъ тутъ симпатію до робучого люду. Коли Товкачамъ уродивъ ся сынъ Семенъ, то старый батько думавъ ось яку думку: „Якъ-то вже все чудно, та наче нерозумно на свѣтѣ постановлено: панѣ рожає панича, Товкачиха — парубка; одному — холя-воля, другому панщина!...“ Чудово зъобразивъ авторъ стрѣчу Семена зъ Катрею въ садку пôдъ черешнею биля Солошинои хаты. Діяльоть мѣжь сими молодятами є справдѣ знаменитый. И въ загалѣ всякѣ розмовы мѣжь дѣєвыми особами въ сѣй повѣсти суть вельми характеристичнѣ. Не можемо тôлько зрозумѣти психольоичного процесу въ души Катрѣ й Семена, коли денщикъ кликавъ салдатку до старшого москаля, шити єму сорочки. Катря одягає ся красше, дарма́, що въ неи руки й ноги трясуть ся. Семенъ же мовчить и не боронить ѣй ити, и ажь тогдѣ, коли Катря зъ нимъ попрощалась, ставъ вôнъ побиватись тяжкимъ смуткомъ.

Се оповѣданє оцѣнивъ Иванъ Франко въ „Ватрѣ“[1]). Ось и єго слова: „Змѣстъ Салдатки можна бы назвати банальнымъ (?), коли-бъ змѣстъ ту рѣшавъ о литературнôй стôйности... Увесь талантъ поетичный Мордовця вôдбивъ ся, якъ не можна лѣпше, въ тôй маленькôй повѣстцѣ. Страшеннѣ жизненнѣ драми, сцены терпѣнь и розпуки збуває вôнъ кôлькома словами, а за те зъ уподобою зупиняєсь при сценахъ тихого суму, тужливои резиґнаціѣ и жалобы. Навѣть першій выливъ молодечого чутя любовного въ представленю Мордовця облитый якимсь сумовитымъ блескомъ помимо цѣлои своєи правды и сердечнои простоты. Може найцѣкавѣйшій є XI. роздѣлець сеи повѣстки, въ котрôмъ вертаючу до дому и ночуючу пôдъ плотомъ Катрю зустрѣчає оденъ зъ тыхъ мѣйськихъ „гайдамакôвъ, щó по судахъ пишуть, та людей до смерти записують“. Нялякавши єѣ на-самъ-передъ тюрмою, вôнъ выманює у переляканои жôнки послѣдного рубля и ще вôдбирає вôдъ неѣ сердечну подяку за те, що охоронивъ єѣ вôдъ бѣды. „Отъ-же“, думає Катря, „и въ гóродѣ знайшлась душа щира та богобоязна. Якъ бы бôльше такихъ!“... „А нхъ и такъ доволѣ!“..., додає вôдъ себе авторъ зъ правдиво-украинськимъ сарказмомъ“.

Въ оповѣданю „Дзвонарь“ натыкнувъ авторъ на поганѣ порядки шкôльнѣ въ Россіи, де читанє свѣтскихъ книжокъ уважалось „діявольскимъ наважденіємъ“. Ось яке оповѣданє вкладає Мордовець въ уста старого дзвонаря. Оповѣдачь бувъ сыномъ вбогои вдовы дяконки, щó своими руками заробляла на сына Василя и на двѣ дочки, Галю та Доку. Дяконенко Василь учивъ ся у вôдставного салдата Позѣхайлика, щó граматки (букварѣ) всякѣ по верхамъ читавъ, а изъ псалтыри вмѣвъ вôдъ „Блаженъ мужь“ та до „Вскую шаташася“ (се-бъ-то першу псальму). Вôнъ-то робивъ дѣтямъ мережанѣ указки й бравъ за кожду по гарцю пшона, або по курцѣ. Та й не дуже неволивъ дѣтей добряга Позѣхайликъ. Повчать ся було трохи, то вôнъ и веде ихъ до себе на горóдъ, молодый бутъ поливати, а потôмъ у лѣсъ до Староселища, рыбы ловити. Та не довго бавивъ ся дяконенко такою идиллею, бо ось благочинный (деканъ) завѣзъ єго зô своими дѣтьми въ гóродъ, и „походатайствувавъ“, що Василя приняли въ бурсу. Ректоръ прозвавъ єго Тацитурновымъ, тому-що зъ-першу не бувъ говôркій. Коли єму стукнувъ сѣмнацятый рôкъ, то зъ товаришами ставъ вôнъ у бурсѣ читати „гражданськихъ книжокъ“ про мирскѣ дѣла та про грѣхи людскѣ. А на такѣ книжки запретъ бувъ вôдъ ректора. „Лучче“, говоривъ ректоръ, „грѣхъ содомській, нѣжь се діявольске наважденіе!“

Якось разъ сидѣли собѣ бурсаки та читали сѣ „грѣховнѣ псальмы“, и вôдтакъ дяконенко Василь, слухаючи того читаня гукнувъ собѣ ось-якъ: „Господи! якъ бы я вмѣвъ такѣ вѣршѣ складати, я-бъ и въ протопопы не пôшовъ!“ — „И такъ не пôдешь!“ озвавъ ся зъ-заду ректоръ. Дяконенка выгнали зъ бурсы. Бѣдоласѣ треба було вертатись до рôдного села. Идучи мимо Староселища згадавъ вôнъ Позѣхайлика, зъ котрымъ колись тамъ рыбу ловивъ. Пройшовъ и Староселище, коли дивить ся, идуть єму на зустрѣчь двѣ єго сестры, Галя й Дока. Приходять всѣ тройко до дому. Мати, побачивши сына, здивувалась и спытала, чи здоровъ, и якъ єго Богъ принѣсъ? Василь заплакавъ и признавъ ся, що єго выгнали зъ бурсы за те, що читавъ книжки. — „Цуръ ѣй, гаспѣдськôй бурсѣ!“ кликнула мати, „прости Господи! Отъ, навѣженѣ! за-що дитину выгнали!“ — У-вечерѣ прийшовъ Позѣхайликъ. Поздоровкались. — „А попомъ скоро будешь?“ спытавъ вôнъ. — „Нѣ“, вôдповѣвъ Василь, „нѣколи не буду“. — „Овва!“ сказавъ Позѣхайликъ. „А ну-жь, ну, розказуй, якъ васъ тамъ вчили? хто вамъ указки робивъ?“ — „Тамъ, дядечку“, мовивъ Василь, „безъ указокъ вчять“. — „Оттакои! безъ указокъ!“ гукнувъ По-

[1]) „Д. Л. Мордовець. Оповидання“. С.-Пб. 1885. „Оцѣнка Ивана Франка“ („Ватра“, 1887; стор. 149).

зѣхайликъ, „такъ цуръ же ѣй, вашôй бурсѣ, отъ-що!“ — И озвалась Галя: „Тамъ, дядечку, й читать не велять. Василя за те й выгнали, що вôнъ книжки читавъ“. — „Е, шкода!“ сказавъ Позѣхайликъ. „Оце я бачу, и у васъ у бурсѣ таке-жь диво, якъ у насъ у полку: и охвицеры нѣчого не читають... Такй-жь и попы зъ васъ будуть!“ (стор. 17)[1]). — Зъ того часу Василь зôставъ ся у слободѣ. Приставили єго до церквы дзвонаремъ.

Дяконенко кôнчить оповѣданє отъ-сими словами: „...Сорокъ-сѣмь лѣтъ дзвоню. Дзвонивъ и по матери, якъ умерла, дзвонивъ, якъ и Позѣхайликъ вмеръ, и по сестрахъ дзвонивъ... А хто по моєй грѣшнôй души задзвонить?“[2])

Въ сѣмъ оповѣданю подобає ся характеристика Позѣхайлика, котрый уважає ся вдатнымъ типомъ колишнихъ учителѣвъ въ украинськихъ селахъ. А вже-жь найлучше повелось авторови зъобразити идиллю въ лѣсѣ, де Позѣхайликъ зô своими школярами при озерѣ ловивъ рыбу. Все-жь таки въ списаню такихъ природныхъ картинъ перевершивъ Мордовця Кулѣшь, щó въ повѣсти „Теклюся“ зъобразивъ чудову идиллю ловлѣ ракôвъ[3]).

Оповѣданє „Старцѣ“ написавъ Мордовець 1855. р. у своєй рôднôй слободѣ, Данилôвцѣ, коли вернувъ ся домôвь зъ Петербурґа, покôнчивши тамъ свои студіѣ. Та довгій часъ спочивало се оповѣданє мѣжь рукописями автора, поки не надруковано єго 1885. р. у Львôвскôй „Зорѣ“ (стор. 229—234). Тутъ оповѣдає старець Гриць ось-що про свою долю: Батько єго вмеръ скоро, зазнавши въ житю тяжкои долѣ крѣпацкои. По смерти батька лишились у господарствѣ мати зъ батькомъ єи чоловѣка й четверо дѣтей: три хлопцѣ й дѣвчина. Не минуло й пôвъ року, якъ трохи-не вся слобода выгорѣла, та й хата бѣднои вдовы поломямъ взялась. Вôдтакъ наставъ голодный рôкъ: яка була скотина, пала за лѣто; зôсталась у вдовы тôлько шкапа й коза, та й ихъ взявъ панъ за подушне. При хатѣ лишивсь тôлько старый собака, Бровко, — пожалѣвсь панъ, не взявъ єго на подушне. Бѣдна мати водила часто своихъ дѣтокъ на пожарище: сяде було на тому мѣсци, де хата стояла й дѣтей посадовить; — сама плаче, то й дѣти плачуть. Такъ отже не веселый бувъ дитячій вѣкъ Гриця: дѣти ходили по-пôдъ вôконнємъ, шматка хлѣба просити. Та отъ, пôсля голодного року почали люде мерти: вôддала Богу душу й мати Грицева. Вôдтакъ двохъ хлопцѣвъ и дѣвчину Явдошку розôбрали добрй люде, тôлько Гриця нѣкому було взяти. Саме-тогдѣ наставъ на селѣ другій панъ, котрый накинувъ оброку (плату) на тыхъ крѣпакôвъ, щó нездужали робити. А по-за-якъ дѣдови Грицевому не було чимъ платити оброкъ, то вôнъ пôшовъ по миру, та ставъ кормитись Христовымъ имямъ. Тогдѣ бувъ вôнъ уже ослѣпъ, и про-те малый Гриць ставъ єго поводатаремъ. Та гôрко було кôнчати Лазаремъ тамъ, де кожда мала дитина знала й поважала дѣда; тому-то вôнъ зъ Грицемъ покинувъ свою слободу й пôшовъ свѣтъ за очима. У своєй вандрôвцѣ по Московщинѣ стрѣтили они разъ на ярмарцѣ Явдошку, сестру Грицеву, и Хиврю Перепечиху, щó Явдошку взяла була до себе въ приймы. На плечахъ бѣднои дѣвчинки висѣла торбинка: Перепечиха зъ Явдошкою збирали милостыню. Розказала-жь дѣдови Перепечиха, що панъ вôдбравъ ѣй худобу за те, що довѣдавсь, буцѣмъ-то дѣдъ-старець має теперь грошѣ, а оброку не дає. Далѣ сказала она, що єи панъ, бувши въ Москвѣ, програвъ въ карты другому двѣ сѣмьѣ, а мѣжь ними й Перепечиху, изъза чого она зъ Явдошкою ось-тутъ въ чужинѣ опинилась. Той-то новый панъ пообдиравъ своихъ крѣпакôвъ такъ, що въ него замѣсць пяти тысячь хрестянъ — пять тысячь старцѣвъ! Такъ отже Перепечиха була теперь бѣднѣйша вôдъ дѣда! Тому-то дѣдъ зъ Грицемъ вôддали ѣй та Явдошцѣ все, щó въ нихъ було та й простились. Незабаромъ Гриць поховавъ дѣда й зôставсь одинъ, якъ палець, поки другй старцѣ не взяли єго за мѣхоношу. На пятьнацятому году ослѣпъ вôнъ вôдъ вôспы, та найшлись добрй люде, щó приняли въ товариство й дали єму костуръ у руки.

Бувши старцемъ Гриць ось-якими словами помянувъ своє „ремество“: „Тяжке се ремество, Господи, яке тяжке! А все здається минѣ лекше воно, нѣжь у якого злодѣя на панщинѣ зъ ранку до вечора томитись. Отсе я шостый десятокъ старцюю, сорокъ лѣтъ якъ свѣтъ божій передъ моими грѣшными очима закрывъ ся, а все дякую Господа, що не привѣвъ минѣ того лиха спôзнати, яке иншй люде терплять“ (стор. 230)[1]). Хоча-жь старцямъ гôрко було чужій хлѣбъ ѣсти, то все-таки признавъ ся Гриць, що є добрй люде на свѣтѣ. Отъ, примѣромъ, въ одному хутôрци хозяины запрошували дѣдуся й Гриця, щобъ жили у нихъ. Одначе дѣдъ не хотѣвъ тамъ оставатись. Опôсля въ однôмъ великôмъ гóродѣ студенты нагодували дѣда й Гриця та просили дѣда, щобъ спѣвавъ имъ думы про Богдана, про Морозенка, Пôвтора-Кожуха, або про Самôйла Кошку. Вôдтакъ якійсь панъ запросивъ дѣда й Гриця до себе въ гостину и сказавъ имъ: „Намъ вченымъ треба у васъ, невченыхъ, вчитись: того у книжкахъ нема, щó вамъ, невченымъ, самъ Богъ своими святыми устами на ухо шепче, а мы, вченй горожане, того не чуємо, — уха намъ позакладало“ (стор. 233). Вôдтакъ звелѣвъ той панъ дѣдови й Грицеви спѣвати старй думы й пѣснѣ, а самъ усе записувавъ. И подумавъ собѣ Грицько: „На що єму були тй старчачй спѣвы — Богъ єго знає!...“

Про се оповѣданє каже Иванъ Франко, що оно вводить насъ у свѣтъ зовсѣмъ вôдрубный, оригинальный, — у свѣтъ житя жебрацкого. Тôлько-жь по думцѣ рецензента авторъ не малює того житя у всѣй єго повнотѣ, не дає намъ реалистичнои студіѣ про всѣ єго лихй й добрй боки, а тôлько зъ-легка освѣчує деякй моменты, котрй найлѣпше вôдповѣдають єго индивидуальнôй уподобѣ й вдачи єго таланту[2]). А вже-жь мы гадаємо, що въ 1855. р. Мордовець не мôгъ ще зладити реалистичнои студіѣ, тому-що тогдѣ въ литературѣ не було ще такого напряму. Все-жь таки зачепивъ тутъ авторъ бѣдолашне житє зъ такого боку, якого не тыкавъ и Марко Вовчокъ, дарма́, що выдавъ свои оповѣданя два роки опôсля, якъ Мордовець зъобразивъ горюванє старцѣвъ.

---

[1]) „Основа“, 1861., мартъ; стор. 17².

[2]) Оповѣданє „Дзвонарь“ подобалось чи-мало Кулѣшеви, и про-те писавъ вôнъ 28. березозолу 1861. р. отъ-се Мордовцеви: „Если вамъ случится написать что-нибудь въ родѣ „Звонаря“, то дайте мнѣ для второй книги „Хаты“. Я хочу издавать „Хату“ ежегодно до тѣхъ поръ, пока наконецъ она превратится въ періодическое изданіе, какъ и было мною предположено“... („За Крашанку-Писанка П. Ол. Кулішеві“. Написавъ Данило Сліпченко-Мордовець. Петербургъ, 1882; стор. 28).

[3]) Порôвн. „Исторію литературы рускои“ въ „Зорѣ“, 1889; стор. 267.

[1]) „Зоря“, 1885; рôкъ VI.

[2]) „Ватра“, стор. 150. — Розповѣдокъ „Скажи, мѣсяченьку!“ и такожь обѣ былицѣ „Сонъ-не-сонъ“ та „Изъ устъ младенцѣвъ“ написавъ Мордовець въ 1882. р.

Опроче запримѣчаємо, що „Салдатка“ и „Дзвонарь“ мають высшу литературну стойность, нѣжь „Старцѣ“.

* * *

Водъ того часу, якъ Мордовець зладивъ ти три оповѣданя, до написаня розповѣдку „Скажи, мѣсяченьку!“ минуло больше-менше чверть столѣтя, то й рознича мѣжь давнѣйшими его украиньскими писанями, а новѣйшими зъ восемдесятыхъ роковъ мусить бути справдѣ величезна. Сю розницю добре оцѣнивъ И. Франко, пишучи въ сѣй справѣ се, що слѣдуе: „Въ попереднихъ оповѣданяхъ авторъ, хочь дуже деликатными рисами, мальовавъ побутъ народу, бувъ душею и серцемъ близько того народу, бо живъ посередъ него. Теперь, въ р. 1882., вонъ столичный литератъ, хиба только думою, споминами залѣтати може на Украину, и черезъ те не побутъ народу, але свои власни думы, чутя и мрѣ выводить передъ нами. Ту вже Мордовець — чистый лирикъ“...[1])

Си слова Франка можь примѣнити до отъ-сихъ алегоричныхъ писань Мордовця: 1. Скажи, мѣсяченьку! 2. Сонъ-не-сонъ. 3. Изъ устъ младенцѣвъ. 4. Будякъ. — Найновѣйше его оповѣдане „А все Пречиста!“ доторкуе ся пытаня про суспольный побутъ народу.

Въ розповѣдку „Скажи мѣсяченьку!“[2]) згадуе авторъ навперед молоди свои лѣта, коли ще бувъ веселый; теперь бо ему такъ сумно на серцю, що й сказати не вмѣе. Вонъ згадуе, якъ-то ему малому мати головку чорняву чесала та розчѣсуючи рондни пѣснѣ спѣвала, та добру навчала. Та отъ, перегодя забувъ вонъ рондну батьковщину, и якось-то водъ рондои мовы водбивъ ся, мовь той бузимокъ водъ своеи череды. Хоча-жь вонъ трохи й водбивъ ся, то въ осени житя неначе птиця пристае вонъ до стаѣ, щобъ у-купѣ летѣти до вирѣя. Мордовець оповѣдае водтакъ, якъ вонъ изъ Еремiею Галкою (се-бъ-то зъ Миколою Костомаровомъ) и зъ его пасербицею, Софiею Марковною, поѣхали на великодне свято въ ночи до церквы университетскои въ Петербурзѣ, щобъ послухати, якъ отъ-тамъ „до Христа дочитують ся, щобъ Христосъ зъ мертвыхъ воскресъ“. Въ церквѣ пересуваютъ ся передъ душею Мордовця образы зъ давнои бувальщины, коли-то ще Галка зъ катедры мовь той соловейко въ лузѣ на калинѣ щебетавъ, и коли старе й мале его слухало та на все добро навчалось[3]). Тогдѣ-то була весна Украинцѣвъ, — але въ лѣтечку стали зрѣлыми, ба й перезрѣлыми Москалѣ, а Украинцѣ суть еще зелененьки. Зиряне й Авары, мовлявъ, те-жь зрѣли, бо с в о е свяге Письмо мають, а Украинцямъ треба слухати, якъ въ церквѣ спѣвають про „гонителя-мучителя“. И ось чуе Мордовець, якъ вербы въ рондномъ селѣ все шумлять, чуе й голосъ матери: „Не забувай матери, сынку!“ — „Не забуду, не забуду!“ водповѣдае сынъ, — „якъ-же-жь душно!“ Водтакъ въ библiйныхъ аллегорiяхъ вказуе Мордовець на Матѣрь, що стоить „зъ хреста мовь знята“, — стоить, та дивить ся на Того, кого вона выколысала. „И мимоходящiи хуляху его, покивающе главами своими“... Та отъ, старый Еремiя выглядае зъза водвтаря, — зъ-за сивои бороды выблискуе у него хрестъ, а на грудяхъ блискотить звѣзда. Се не той Еремiя, що колись живъ невольникомъ въ Саратовѣ, теперь вонъ старый, та сварить ся на молодыхъ за те-бъ-то, що й имъ хочеться йти слѣдкомъ за батькомъ, Еремiею. Ажь ось, бачь, найшли въ церквѣ Христа! Та що-жь! давнѣйше, якъ бувъ маленькимъ, Мордовець радѣвъ, коли заспѣвали „Христосъ воскресъ!“ — теперь же е чого задуматись! Водтакъ выйшли они зъ Галиняткомъ (се-бъто зъ пасербицею Галки) изъ церквы. Мѣсяць сходивъ по-за Исакiемъ за Невою. Той старый мѣсяченько вже тогдѣ бувъ такiй-же, якъ ось и теперь, — тогдѣ, коли Марiя Магдалина въ недѣлю досвѣта прийшла на гробъ, — а его вже не було у гроба. И водзываe ся Мордовець до мѣсяченька: „Свѣти-жь, мѣсяченьку, поки земля стоить, поки люде на нѣй бѣдкуютця та ждуть, чи не сповнитця глаголъ божiй!“ (стор. 188)[1]). И отъ, выйшовши зъ церквы пригадавъ собѣ авторъ главу втору Дѣяній апостольскихъ, де сказано, що по сошествiю св. Духа на Апостолвъ люде зъ рознихъ сторонъ свѣта чули, якъ ти-жь Апостолы говорили до нихъ всѣлякими мовами, изъ-за чого Парфяне, Мидяне и в. дивувались, учувши свою рондну мову. И кончить Мордовець свой розповѣдокъ сими словами: „Коли-жь и мы, якъ оти Парфяне та Мидяне своимъ языкомъ возглаголемъ?... скажи, мѣсяченьку!“

Вельми трудно дослѣдити провоодноi думки автора въ писаню „С о н ъ - н е - с о н ъ“[2]). Сю литерацку фантазiю присвятивъ авторъ Софiи Марковнѣ Кисель, се-бъто Галиняткови, пасербици Миколы Костомарова. У своѣй коротенькой присвятѣ каже Мордовець, що Софiя Марковна спонукала его, зновъ заговорити въ рондной мовѣ, въ котрой вонъ чверть столѣтя нѣчого не писавъ. Ось и короткiй поглядъ на сей фантастичный твоpъ: Повернувши домовь зъ концерту славного музика, Павла Сарасаты, Мордовець зворушивъ ся душею и заплакавъ, бо, звѣстно, „у всякого свое лихо“, и отъ, его сльозы стали капотѣти на повѣстку Нечуя „Не можно бабѣ Парасцѣ на селѣ вдержатись“. Ажь ось побачивъ вонъ передъ собою украиньского кобзаря, Остапа Вересая, що заспѣвавъ пѣсню про правду, котра вже помираe, изъза чого щира неправда весь свѣтъ зажираe. Въ уявѣ своѣй узрѣвъ водтакъ авторъ передъ собою гетьмана Юраська Хмельниченка, що его земля не приймае, „бо вонъ знявъ зъ себе чернечу рясу та й потурчивъ ся, продавъ свою душу й Украину; такъ отъ теперь и товчеться по свѣту, якъ Марко по пеклу“. Коли дивить ся Мордовець, а вонъ уже не въ Петербурзѣ, а на Украинѣ на высокой могилѣ нодъ Каневомъ. Коло него сидить на могилѣ Вересай зъ бандурою и Юрасько зъ булавою та зъ торбою старчачою. Ажь ось являе ся Тарасъ Шевченко. И каже Юрасько, що Тарасъ не вмеръ, та й не вмре нѣколи, бо ось, мовлявъ, земля не прийме его славы .. Та отъ, незабаромъ не було нѣкого й нѣчого коло Мордовця, — теперь догадавъ ся вонъ, що все, що бачивъ, було сонъ. И почувъ вонъ нову, городску пѣсню, не ту, яку спѣвавъ Вересай. Се була „заводська“ пѣсня, що кликала людей до роботы, — ся-жь городска пѣсня заводилась не дѣвчачими й не парубоцкими голосами, а парою, машиною...

---

[1]) „Ватра“, стор. 151.

[2]) Розповѣдокъ „Скажи, мѣсяченьку!“ надруковано въ-первe въ украиньскоъ альманаху „Рада“. Частина I. Кiевъ, 1883; стор. 182—189. Опосля напечатано се оповѣдане въ зборнику оповѣдань Мордовця (С.-Пб. 1885; стор. 67—79).

[3]) Память Миколы Костомарова звеличивъ Мордовець въ романѣ-бувальщинѣ „П р о ф е с с о р ъ Р а т м и р о в ъ“, надрукованомъ въ россiйскомъ журналѣ „Недѣля“ (1889). Сей-то романъ переклавъ „Уманець“ на мову украиньску й водтакъ надруковано его у Львовской „Правдѣ“ 1889. р. (томъ III., стор. 14—28; 98—118; 189—198; томъ IV., стор. 18—27; 93—105).

[1]) „Рада“, 1883.

[2]) Д. Л. Мордовець. „Оповидання“. С.-Пб. 1885; стор. 39—66.

*

Опôсля-жь, хочь и не спавъ, видѣвъ Мордовець зновъ новй марева. Єму здавалось, що вôнъ чорною галкою полетѣвъ по-надъ пѣсчану Сагару, по-надъ Єгипетъ, та що опинивъ ся надъ землею турецкою. Вôнъ видѣвъ горы, усе горы, та такй голй, якъ черепы мертвецкй, — видѣвъ мертвый гóродъ (Єрусалимъ). А чорна галка проквилила жалôбненько, тому-що „гôрше лиха Седекiѣ, гôрше нѣжь Содому сталось граду Давидову и Господню дому“. Та отъ, авторъ дивить ся, а се не проста галка, а Єремія Галка, щó лѣтає надъ Єрусалимомъ и плаче мовь пророкъ Єремія.

Въ сѣй фантастичнôй мрѣи думалось авторови мабуть се, що Украинцеви не вдоволятись чужими идеалами: правду голосять єму кобзарѣ народнй й вѣщй поеты, котрй въ памяти народнôй вѣчно жити-муть. Томý-то треба любити свою батькôвщину, бо хто матери цурає ся, того Богъ карає. А вже-жь згадка за рôднй святощѣ стане Украинцеви пôльгою у злидняхъ народныхъ, котрй авторомъ прирôвнують ся мукамъ Христовымъ[1]).

Розповѣдокъ „Изъ устъ младенцѣвъ“[2]) уважає Франко найкрасшимъ изъ тыхъ трьохъ очеркôвъ, называючи єго чудово-гарнымъ та проймаючимъ[3]). Авторъ каже, що давно колись, рокôвъ може зъ двацять тому назадъ, вôнъ зъ Єремiєю Галкою були ще молодшй, та козакували собѣ у „Голосѣ“. Тогдѣ-то бились они словесною боротьбою зъ Михайломъ Кояловичемъ, мовь зъ Татарвою, за матѣрь-Украину та за єи мову, бо сей панславистъ дуже тогдѣ „гарчавъ“ на Украинофилôвъ въ Аксаковôмъ „Дни“. Щобъ отже пôсля тои бôйки та лайки зъ „литературными шакалами“ хочь трохи вôдвести душу, ѣздили они оба часто въ зоольоґичный садъ.

Минуло вôдъ того часу лѣтъ зъ двацять, и оба приятелѣ поѣхали зновъ въ зоольоґичный садъ. Пройшли они тымъ садомъ, коли дивлять ся — орлы-сизокрыльцѣ сидять на высокихъ сѣдалахъ за залѣзною оградою, мовь Крымскй бѣднй невольники. Теперь мовчать они, а колись по воли на Украинѣ лѣтали. Отже высше всѣхъ сидить, насупившись, орляка сивый-сивый, ажь попѣломъ припавъ, мовь той Палѣй у городѣ Єнисейскому. Може не одну, не двѣ сотнѣ лѣтъ лѣтавъ вôнъ надъ Украиною, не мало бачивъ, не мало козацкого й татарского трупу переклювавъ по степахъ та байракахъ, а онъ теперь, на старости лѣтъ, сидить у неволи та згадує молодй годы, й степы безкраи, й высоку скелю надъ Днѣпромъ саме коло порогôвъ, де єго мати-орлиця выгодувала та на свѣтъ широкій выпустила... Дивить ся орелъ, — уже й козакôвъ не стало... Згинули они, мовь той снѣгъ весною вôдъ сонця розтаявъ. И зôстались у степахъ самй тôлько косарѣ та гречкосѣѣ... Нема козакôвъ, и ось якйсь бородатй паны та паничѣ розрывають козацкй могилы, мѣжь-тымъ коли пôдъ Каневомъ на высокôй могилѣ ховають послѣднього козака. Той-то орелъ бачивъ сего козака въ-послѣднє, якъ єго буцѣмъто „бояриномъ“ везли зъ Кiєва „на московське весѣлля у слѣдъ за женихомъ“...[1]) Зъ того часу орелъ и не бачивъ того козака, — далеко десь бувъ, тамъ де кôнець свѣту, — а теперь вертає ся до дому зъ тои далекои стороны, щó горемъ горожена... И понесли орла зновъ могучй крыла все въ гору та въ гору... Ось чує вôнъ, якъ женцѣ спѣвають, жнучи пшеницю, щó выросла зъ козацкого тѣла. А онъ косарѣ косять: довгою лавою простяглись они и мовь по муштрѣ разъ-у-разъ гострыми косами поблискують на сонци. А тамъ саме черезъ чорный шляхъ иде новый шляхъ, та вже, бачь, не козацкій и не чумацкій, а залѣзный... Де вже тутъ козакамъ бути! Не козача пора! Та й орлови страшно! Ажь ось хлопчикъ-вôвчарикъ сидить на могилѣ та въ дудочку грає, а коло него пасуть ся овечки. И мовь стрѣла впавъ орелъ зъ высокого неба саме на овечокъ, та въ одного величезного барана такъ и врѣзались орлячй пазурѣ до самыхъ печѣнокъ! Хоча-жь вôнъ розмахнувъ крылами, то не змôгъ пôднести барана. Пропавъ орелъ, — косарѣ зловили єго... И сидить сивый орелъ у зоольоґичному садѣ та все згадує про Днѣпро й про скелю, де єго мати выгодувала.

Вôдъ орла пôшли оба приятелѣ до ведмедѣвъ. Тутъ зустрѣлись они зъ Галинятемъ, котра зъ учителькою такожь прийшла, „подивитись на звѣрушокъ“. Саме-тогдѣ Галка й Мордовець годували ведмедѣвъ-москалѣвъ, щó въ клѣткахъ своихъ ревѣли, хапались за гостинцѣ, глôтали якъ голоднй собаки, та ажь залѣзо рвали лапами, щобъ ще имъ дати, щобъ усе одному загарбати! Коли-жь другй смирнй ведмедѣ тôлько поглядали на ласощѣ та облизувались, то сказало Галиня: „Онъ, якй вы! смирнымъ, бачь, не даєте, тымъ що они не лѣзуть осою у-вôчи, а онъ-тымъ нахаламъ даєте!“ — И вôдповѣвъ Мордовець Софiи Маркôвнѣ: „Та воно-жь такъ саме на всѣмъ свѣтѣ дѣється! Хто, бачь, кричить, тому й дають, а хто мовчить та жде, тому зась!“ А все-жь єму соромно стало, що мале дѣвча провчило таки старого... Сказано бо: „изъ устъ младенцѣвъ и ссущихъ...“[2]).

До тыхъ слôвъ („хто кричить, тому й дають...“) навязує И. Франко ось-яку свою замѣтку: „Отъ-сй слова авторъ ставить на видъ усѣй украинсько-руськôй громадѣ, тôй тихôй, задуманôй, хочь и роботящôй и повнôй любови до свого рôдного та саможертвы, але мочазливôй, несмѣлôй та слабôй за-для недостачѣ мôцнои орґанизацiѣ та ясного, суцѣльного почутя, єдности цѣлей и напряму украинсько-руськôй громадѣ. „Хто бôльше реве, тому й дають, а хто мовчить, тому й зась!“ — то є, тôлько та громада, тôлько та суспôльнôсть може мати надѣю на лѣпшу будуччину, на самостôйнôсть и свободу, котра зъумѣє и зможе все те выбороти собѣ, здобути дружнымъ, громадськимъ и невсыпущимъ змаганємъ“...[3]).

Такои думки бувъ ачей самъ авторъ, коли звертає ся до громадянъ ось-якимъ покликомъ: „Чуєте бо, панове? не позакладало? — А коли чуєте, то й знайте та на вусы собѣ мотайте!“

Въ повѣсточцѣ „Будякъ“[4]) зъобразивъ Мордовець аллеґорично тее лихолѣтє, котре настало на Украинѣ,

[1]) По думцѣ И. Франка Юрасько Хмельницкій зъображає минувшину украиньско-руского народу, се-бъ-то козачину, котра пôдъ вплывомъ нещасливыхъ обставинъ упала. Вôдтакъ каже сей письменникъ, що теперѣшній, перехôдный станъ украиньского народу показує намъ авторъ въ особѣ кобзаря Вересая, мѣжь-тымъ коли будучину Украины бачить Мордовець въ двохъ свѣтлыхъ пророкахъ — Шевченку и Костомаровѣ („Ватра“, стор. 151).

[2]) „Оповидання“. С.-Пб. 1885; стор. 81—95.

[3]) „Ватра“, стор. 152.

[1]) Тымъ женихомъ бувъ Микола Костомарôвъ.

[2]) Слова библiйнй „Изъ устъ младенецъ и ссущихъ совершилъ єси хвалу“ читаємо въ Євангелiю св. Матѳея (глава 21, стихъ 16).

[3]) „Ватра“, стор. 152—153.

[4]) „Степъ. Херсонськый беллетристычный сбирныкъ“. С.-Пб. 1886; стор. 3—11. Повѣстку „Будякъ“ написавъ Мордовець въ Петербурзѣ 18. червня, 1885. р.

якъ Москва занапастила народнѣ й просвѣтнѣ ѳи святощѣ. Авторъ розказуѳ, що въ ѳго садочку бувъ хрещатый барвѣнокъ. Росла-жь у тому садочку верба рясна та зелена, а коло неи саме у перелазу кущикъ калины, а саме пôдъ вôконцемъ — вишенька. И любивъ вôнъ той барвѣночокъ та доглядавъ ѳго, и радѣвъ душею, коли вернувши до рôдного села зъ далекихъ шкôлъ мôгъ опять зъ нимъ побалакати. Ажь ось пôшовъ Мордовець свѣтъ за очима. Довго вѣявсь вôнъ по свѣту, та нѣгде не мôгъ найти долѣ. Бувъ вôнъ и въ святому гóродѣ и здавалось ѳму, що чуѳ голосъ Спасителя: „Горе тебѣ, Хоразине! горе тебѣ, Виѳсаидо!...“[1]). Не знайшовши нѣгде долѣ, згадавъ Мордовець про свôй барвѣночокъ, про свôй садочокъ зелененькій, та й полинувъ на Украину. Вôнъ прийшовъ у лугъ до калины, де колись соловейко щебетавъ, коли чуѳ — за садочкомъ парубки та дѣвчата спѣвають по-московски... Не такои пѣснѣ вôнъ ждавъ! Иде вôнъ до перелазу, де калина цвила, — нема калины, й слѣду не стало, — Москалѣ на хворостъ порубали; иде до вербы — й верба усохла; дивить ся — замѣсць барвѣночка росте будячище! „Бо якъ поповѣяли холоднѣ вѣтры зъ самои Москвы, якъ понагнали на Вкраину холоду, то й замеръ барвѣночокъ, а замѣсць барвѣночка колючій будячище вырôсъ“ (стор. 11). И згадавъ Мордовець словеса божѣ: „Горе тебѣ, Хоразине! горе тебѣ, Виѳсаидо!“... и гôрко-гôрко заплакавъ.

Про оповѣданѳ „А в с е П р е ч и с т а!“[2]) заявляѳ Мордовець, що ѳѣ розказувала ѳму колись баба Худаска, и що вôнъ сю повѣстку написавъ 1886. р. въ Петербурзѣ. Ось и короткій ѳи змѣстъ: Въ селѣ Лушпинцяхъ вбито богатого жида-шинкаря Мовшу. Саме въ ту нôч лучилось панъ-отцеви зъ паламаремъ ити по-узъ левады, коли ось зъ-пôдъ вербы коло калины выскочивъ якійсь чоловѣкъ и прожогомъ кинувъ ся до луки та й счезъ мѣжь осичками й дубнячкомъ[3]). И сказавъ паламарь: „Се, здаѳться, Опанасъ, Уласôвны вдовы сынъ!“ — „Та й менѣ здаѳться“, одказавъ панъ-отець, „що се Опанасъ“. А вже-жь помѣркували оба, чого-бъ Опанасови бѣгати вôдъ людей, коли вôнъ не злодѣй, а парубокъ на всю губу. Вôдтакъ потюпали они до дому, бо були трохи пôдъ охотою, — зъ гостей ишли. — Пôдозрѣнѳ впало на Опанаса, — ѳго заковано въ кайданы и вôдвезено въ гóродъ.

Минавъ вôдъ того часу рôкъ, а вôдтакъ весною саме пôсля клечальнои недѣлѣ выбрались прочаны зъ Лушпинець у Кіѣвъ на богомôлѳ. Мѣжь ними була й дѣвчина Докійка, що любилась зъ тымъ нещаснымъ Опанасомъ. И отъ, одного ранку йшли они гуртомъ вôдъ церквы Пречистои, коли побачили якогось арештанта, що ѳго вели москалѣ. — „Пречиста! та се-жь Опанасъ!“ скрикнула Докійка не своимъ голосомъ. — „Доко!“ сказавъ Опанасъ, глянувши на дѣвчину, „помолись за мене!“ — „Я-жь молилась. Пречиста! за що се?“ озвалась Докійка. А вже-жь спонуканѣ москаликомъ, що йшовъ позаду Опанаса, ввôйшли прочане въ хоромы, де судили Опанаса. Тутъ побачили они и панъ-отця зъ Лушпинець зъ паламаремъ. Та хочь панъ-отець заявивъ, що тои ночи бачивъ Опанаса, вôдповѣвъ сей парубокъ: „Не я-то бувъ! Нехай мене хрестъ святый побѣ, коли-то я бувъ!“ Але-жь не хотѣвъ передъ судомъ сказати, де вôнъ тогдѣ бувъ, коли не пôдъ тою вербою. Ажь ось признавъ ся паламарь, що вôнъ бувъ собѣ тои ночи пяненькій. Коли-жь мати Опанасова за слѣзми не могла сказати, де ѳи сынъ бувъ пôдъ ту нôч, дома, чи не дома? то одинъ панъ у хрестахъ, прокураторъ, чи-що, озвавъ ся рѣшучимъ голосомъ: „Се вôнъ (Опанасъ) зарѣзавъ Мовшу, бôльшь нѣхто! се його рукъ дѣло! Хиба вы не бачите? Чого вôнъ мовчить? чомъ не скаже, де бувъ у ту нôч? — де? де?“ — „У мене! у мене бувъ!“ крикнула тогдѣ Докійка не своимъ голосомъ, — „у мене вôнъ бувъ усю нôч!“ По сихъ словахъ она такъ и покотилась, якъ пôдрѣзаный колосочокъ. Та отъ, саме тогдѣ, хтось крикнувъ: „Остановѣть ся! Убійцю знайдено! Самъ признавъ ся, и грошѣ Мовшинѣ знайдено, — я ихъ и выкопавъ пôдъ тою-жь вербою мѣжь корѣннѣмъ. Убійця ѳсть резервовый салдатъ Петро Холява зъ Порохнѣ“... (стор. 10). — Сѣ слова сказавъ той слѣдователь, що Опанаса въ кайданы бувъ заковавъ неповинно, а вôдтакъ правдивого злодѣя знайшовъ. Сама-жь баба Худаска сказала опôсля ось-що: „Отсе-жь, бачь, воно й чудо, що я казала. А все Пречиста! Якъ бы Докійка не пôшла на прощу до самои Пречистои, то певне-бъ сердега Опанасъ давно у Сибѣру бувъ. Такъ нѣ! — Пречиста не допустила“.

Въ сѣмъ оповѣданю зъобразивъ авторъ вѣрно характеристику дѣѳвыхъ осôбъ, и вôдтакъ проявляѳ ся мѣжь ними така розмова, яка ихъ станови й вдачи ѳ вôдповѣдна. Особливо баба Худаска вважаѳ ся вдатнымъ типомъ цѣкавои и бесѣдливои селючки, що бувала въ свѣтѣ мѣжь людьми й вôдтакъ въ трудныхъ обставинахъ житя не збивалась зъ пантелику. Хоча-жь ситуаціѣ въ оповѣданю являють ся имовѣрными, то не зовсѣмъ ясно зъображено розвязку подѣ криминальнои. Коли бо Докійка призналась, що Опанасъ бувъ у неи въ часѣ убійства жида Мовшѣ, и коли въ судѣ дôзнались, що знайдено справдѣшнього убійцю, то неконче доладными являють ся отъ-сѣ слова въ устахъ бабы Худаски: „Отсе-жь бачь, воно й чудо, що я казала. А все Пречиста! Якъ бы Докійка не пôшла на прощу до самои Пречистои, то певне-бъ сердега Опанасъ давно у Сибѣру бувъ“... Вже-жь Опанасъ не бувъ бы ще въ Сибѣру, заки Докійка пôшла на прощу; а вôдтакъ криминальне слѣдство рѣшилось въ корысть Опанаса найпаче зъ-за того, що знайшовъ ся виноватець. (Дальше буде.)

[1]) Ѳвангелiѳ св. Матѳея, глава 11, стор. 21.

[2]) „Ватра“, стор. 1—10. Се оповѣданѳ написавъ Мордовець 12. березозолу (квѣтня) 1886. р.

[3]) На тôй левадѣ знайшли люде розбиту скринку жида Мовшѣ.

ОБРАЗКИ ЗЪ УГОРЩИНЫ.

(Написавъ Денисъ.)

(Дальше)

II.

Зъ Лупкова до Пешту.

Въ р. 1875. загадавъ я вôдправити подорожь зъ моимъ сыномъ до Пешту, а зъ-вôдтамъ до Вѣдня, и вертати черезъ Кракôвъ, щобы ѳму показати кусникъ широкого свѣта, а черезъ те вплынути на розвôй ѳго духового житя. По-при науки теоретичнѣ нѣчо такъ не образуѳ молодого чоловѣка, якъ подорожь розумно переведена. Гей-бы нарокомъ намъ на докôръ падавъ тогдѣ дощь черезъ шѣсть недѣль, зъ дуже малыми перестанками. Що дня захмарювало ся небо и плакало, що дня ходивъ я до оптика глядѣти на барометры, чи не посунувъ ся котрый зъ нихъ до горы; дарма, тай дарма. Ажь дня 11. серпня побачивъ я, що сказôвка метале-

вого барометра, хочь все ще указувала на дощь, посунула ся до горы о одну лінію. Приходжу до дому, тай кажу: „Лагоди ся сыну, завтра пускаємо ся въ дорогу!“ Що тутъ було у него утѣхи и радости. Жѣнка приладила була вже вôдъ кôлькохъ недѣль все до подорожи, що треба було, — отже лишь належало послѣдну руку приложити и мы стали готовѝ.

Пускаючимъ ся въ подорожь подаю двѣ рады; (о пожитку ихъ научивъ ся я зъ досвѣду). Перше: не набирайте много рѣчей; ограничѣть ся лише на найпотрѣбнѣйшѝ рѣчи, именно на бѣле и на теплѣйшу одѣжь. Тотѝ рѣчи спакуйте въ невеличкій куферокъ, котрый выгôдно можна въ руки взяти и, де треба, занести. Друге: возьмѣть зъ собою потрѣбнѝ припасы, т. е. стравы и вина, и запакуйте тожь въ невеличку шкôряну ручну торбину; але не забудьте и про достаточный запасъ цигаръ. Часто лучаєсь въ дорозѣ, що якъ прийде голодъ, то не дôстане нѣчого ѣсти, а якъ дôстане що, то треба заплатити въ четверо.

Выѣхали мы зô Львова вечѣрнымъ потягомъ на Перемышль и Хирôвъ до Лупкова. Саме надъ ранкомъ прибули мы до ново збудованого Лупкôвского тунелю, котрый ще тогдѣ безперестанно псовавъ ся. Тому казавъ намъ кондукторъ высѣсти и пѣхотою по-пôдъ тунель перейти на угорску сторону, котра саме тутъ починає ся. Поѣздъ сунувъ ся скрôзь тунель поволеньки, якъ то кажуть, нога за ногою.

За тунельомъ зôйшло намъ сонце на погôднôмъ небѣ и освѣтило Карпаты. Передъ нами въ долѣ вôдкрывъ ся край угорскій. Що за радôсть, що за розкôшь проникнула серце! Мы спускали ся скоро зъ хребта Карпатского въ долину, любуючи ся поглядомъ на небо и землю и вôддыхаючи розкôшно свѣжимъ, холоднавымъ воздухомъ пораннымъ.

Въ першихъ хвиляхъ нашои подорожи не пôдпало пôдъ очи нѣчого надзвычайного, хиба, що подыбували мы по дорозѣ червоно-бѣлѝ кружки сигналовѝ не въ рукахъ сторожôвъ, але по просту застромленѝ у землю, а доокола нѣ живого духа. На першôй стациі въ Мезе-Ляборчь побачили мы шефа стациѣ, вже въ мундурѣ угорскôмъ, а кондукторъ той самь, що по галицкôй сторонѣ выкликувавъ: „eine Minute“, закликавъ теперь, коли поѣздъ станувъ на угорскôй земли, по мадярски: „едь перц“. Такъ вшло дальше. На другôй чи третôй стациі поѣздъ и кондукторы перемѣнили ся. Ѣхалисьмо черезъ Леґені-Мигалі ажь до Уйгелі краємъ, замешкалымъ Русинами. На стаціяхъ говорено по мадярски, бо такій мають приказъ урядники вôдъ желѣзницѣ, хочь кождый зъ нихъ знає по нѣмецки або и по славяньски. Передъ Уйгелі починають ся винні горы, засадженѝ виноградомъ зъ горы до долу; тягнуть ся они близько дорóги, отже можна ихъ було добре видѣти. Велика то розкôшь бачити наразъ тôлько богацтва краєвого, розстеленого мовь килимъ зеленый, пышный, дорогоцѣнный, по тыхъ розлогихъ просторахъ, и ѣхати милями годинами помѣжь винницями. Нынѣ край той представляє дуже сумный образъ; фільоксера пожерла бôльшу половину винограду, черезъ те горы тотѝ выглядають жовто, пусто, наго, — и лишь декуда зеленѣє ще на вершкахъ виноградъ, якъ передъ тымъ. Жаль тисне серце на видъ того спустошеня, яке побачили мы р. 1889., ѣдучи до Пешту. Винні горы опустили насъ коло Серенчу. Уйгелі и Серенчь невеликі мѣсточка. На однôй и другôй стациі перемѣнюють ся поѣзды, бо желѣзницѣ належать до рôжныхъ товариствъ. Доперва вôдъ Мішкольца веде поѣздъ державный до самого Пешту, — и треба сказати, що ваґоны лѣпшѝ, якъ у приватныхъ товариствъ и ѣзда досконала. Ѣхали мы по шѣсть миль на годину, а по стацияхъ не задержувались довше надъ одну минуту, крôмъ въ Гатваиъ, де поѣздъ стоявъ пять минутъ. Кондукторъ быстрый, точный пильнувавъ строго порядку.

Въ Уйгелі стоявъ потягъ 20 минутъ черезъ обѣдъ. Мало гостей прибуло до невеликои салѣ. Я казавъ подати росолу и фляшку червоного вина (Будай), думаючи, що въ тôмъ осередку виноградôвъ дôстану вина доброго и дешевого. Але де тамъ: за фляшку Будая, за котру у насъ платить ся 60 кр., въ Уйгелі заплативъ я 1 зр., а було оно таке квасне, що можь було пити єго лишь зъ водою. Той досвѣдъ повторявъ ся часто. Дивно, що на Угорщинѣ въ тôмъ краю виноградôвъ продають вино лихе, и за дорогѝ грошѣ; такъ само робить ся зъ тютюномъ и зъ цигарами. Давнѣйше куповали мы за дешевѝ грошѣ перемичуваный тютюнъ, и бувъ вôнъ дуже смачный и приємный; нынѣ монополь: настали тотѝ самѝ сорты тютюну и цигаръ, що и у насъ въ Долитавіи, але такѝ лихѝ, що ихъ годѣ докурити. Мадяры самѝ шуткують собѣ зъ своихъ цигаръ.

Зъ Серенча до Мішкольца змѣняє ся образъ краю. Горы зъ виноградомъ зникнули, а на ихъ мѣсци розпростерла ся необмежена окомъ рôвна, рôвнѣсенька низина, такъ звана пуста угорска. На тыхъ розлогихъ просторахъ або пустахъ осѣло передъ тысячу роками, прибувше зъ Азіѣ племя мадярске, зъ своими чередами товару и стадами коней, котрѝ найшли тутечка подостаткомъ пашѣ. Неоднаковый характеръ пусты, отже и неоднаковый поглядъ на неѣ: суть пусты порослѝ травою; служать они за пасовиско для численныхъ коней, товару и безрогôвъ; єсть то вôтчина чікошѣвъ, що часто переходять на опрышкôвъ. Другѝ части пусты вже управленѝ и выдають богато хорошого збôжа; иншѝ зновъ части покрытѝ багнами и мокряками, а зновъ иншѝ управленѝ на огородовину; але бувають ще и такѝ, що суть попросту пѣскомъ засыпаною пустынею.

Цѣкавый образъ представивъ ся намъ на пустѣ управленôй збôжемъ. Незмѣренѝ окомъ ланы пшеничнѝ були уже зжатѝ и въ стырты поскладанѝ. Теперь вымолочувано збôже тото середъ поля; зерно сыпали въ мѣхи и вывозили возами оставляючи солому на поли. Бачили мы молотѣльникôвъ, що коло того заходили ся, а побôчь стояли великѝ мадярскѝ возы, запряженѝ волами зъ величезными рогами. Довкола, якъ далеко засягне, не видко анѣ села анѣ мѣсточка, лишь делкѝ птицѣ шибають по чистôмъ, горячôмъ воздусѣ. Мужчинамъ помагали женщины, то згортаючи солому, то пôдносячи снопы и и. По лѣвôй руцѣ желѣзнои дороги (тôкъ молотѣльный бувъ по правôй) тягнуло ся шнуркомъ кôлька-найцять малыхъ хатъ — одна вôдъ другои недалеко, уложеныхъ зъ дерня, безъ найменшого кусника дерева и дерньомъ вкрытыхъ; де вôкна, тамъ чорнѣли дѣры; такихъ хатъ не бачивъ я нѣколи и нѣгде въ свѣтѣ. Але ще цѣкавѣйшѝ були постати тыхъ людей, а именно женщинъ, що порали ся коло збôжа: гидкѝ, малѝ, чорнѝ, поморщенѝ на лици, въ брудныхъ, червоныхъ хусткахъ и замаранôй одежи, похожѝ бôльше на малпы, нѣжь на розумне сотворѣне, выказували они дуже низькій степень розвою чоловѣчого. Суть то потомки Яциôвъ и Куманôвъ, що осѣли ся межи Дунаємъ а Тисою, прототипъ мадярского племени, що нынѣ на Угорщинѣ пануе

и инший европейскій племена въ розвою народнôмъ насильною рукою спиняє. Недалеко вôдъ току молотѣльного стоявъ мурованый маґазинъ, а передъ нимъ ходивъ на вартѣ пандуръ зъ рушницею. Обернувшись плечима до поѣзду, задививъ ся вôнъ десь въ воздухи, посадивъ на задну часть головы свою войскову шапку, а рушницю державъ зъ заду за плечима. Тутъ єсть майже осередокъ чисто мадярского житя, отже и вôдповѣдній тому образы. Недовго опôсля въѣхали мы на пусту, вкриту пѣскомъ. Сумный то поглядъ на тѣ розлогі просторы, нѣсчастѣ, зъ виду жовтѣ, на котрыхъ нема анѣ однои деревины, анѣ однои травицѣ, и зъ котрыхъ бухає жарь розпеченого пѣску. Въ новѣйшихъ часахъ розмѣрили тоту пустыню, подѣлили єѣ на певні обшары и значну ихъ часть пообтикали на межахъ акаціями, котрі въ тôмъ сухôмъ пѣску дѣйстно попріймали ся. На тыхъ пустыняхъ не дослѣдишь и найменшои животины, а тымъ менше чоловѣка. Пусто, тай пусто!

Поволи пустыня зачинає переходити въ ґрунтъ урожайный; и зновъ змѣняє ся образъ єи. По правôй сторонѣ желѣзницѣ, зъ-вôдки передъ хвилею споглядавъ пустый, сумный та одностайный образъ высохлои, безводнои та розпеченои пѣсковои пустынѣ, — смѣють ся теперь ланы величезні, розлогі, широкі та довгі, котрымъ не добачаєшь кôнци, а всѣ такі розкôшні та любі, що жаль вôдъ нихъ око вôдвертати. На тыхъ ланахъ розвила ся буйна веґетація; бачишь тамъ прехорошї кукурудзы, высокі-высочезні, якихъ у насъ не видати, зъ широкимъ листомъ, зъ-по-пôдъ котрого выглядають товстї та важкі струки, набитї густо здоровымъ зерномъ; на иншôмъ ланѣ бачишь дородливі великі зелені кавуны, а на иншôмъ золотавї мельоны, огирки, капусту и и., а въ такôй масѣ, въ якôй я ще зъ роду не бачивъ. Чудуєшь ся, що въ чистôмъ, рôвнôмъ, просторôмъ поли бачишь прехорошї, величезні огороды, безъ загородъ, безъ найменшого слѣду якого людского поселеня; здає ся тобѣ, що повстали они тутъ чародѣйною силою. Мимоволѣ дивує тебе, коли бачишь наразъ тôлько богацтва въ буйнôй, краснôй огородовинѣ. Ѣхавъ зъ нами въ однôмъ ваґонѣ жидъ, може пятьдесятилѣтный, зъ сивавою бородою, въ довгôмъ халатѣ, грубый, повнолицый, певный себе; на довгôмъ цибуху курившъ вôнъ безперестанно люльку; та коли мы вдивляли ся на тотї безчисленні кавуны та мельоны, сказавъ вôнъ до насъ не безъ певнои укрытои пихи: „То всьо моє!“, вказуючи рукою на тотї пышні огороды. Бувъ то видно міліонеръ, хочь ѣхавъ третою клясою и ходивъ въ жидôвскôмъ халатѣ. Жиды щоразъ бôльше землѣ закупують по мадярскихъ маґнатахъ, и стануть колись панами угорского краю. Саме такъ, якъ у насъ.

Въ Ґатванѣ забавили мы пять минутъ. Тутъ въ гостинници проявило ся намъ житє мадярске: циганы грали шумно чардаша, а деякі гостѣ, що тутъ пили и балакали, притупковали до такту, або взявшись рукою за голову, потрясали ся и дробили ногами. Видко, збирала ихъ охота затанцювати чардаша, и ще треба було кôлька хвиль, а булибъ мы мали образъ танцю мадярского, пристрастного, бо Мадяръ, коли почує чардаша, не годенъ повздержатись, щобъ не танцювавъ, не зважаючи на мѣсце и на приличнôсть, а ще якъ загрѣє голову виномъ. Але насъ покликавъ кондукторъ сѣдати и мы мусѣли зречи ся того цѣкавого видовиска. Заразъ за Ґатваномъ видко по правôй руцѣ Ґеделі, замокъ цѣсарскій. Починають проявляти ся взгôря, дерева и села; околиця стає ся щоразъ бôльше поселеною и представляє иншій образъ. О семôй годинѣ вечеромъ заѣхали мы до Пешту на центральный дворець, де насъ дожидавъ шуринъ мôй.

(Дальше буде.)

ВѢСТИ И ЗАМѢТКИ.

Ювилей В. Б. Антоновича.

Правобережна Украина — дôсталась зъ Польщи пôдъ Россію пôзнѣйше и въ богато вôдмѣнныхъ услôвяхъ, нѣжь Украина лѣвобережна (Гетманщина та Слобôдщина). На лѣвобережнôй Украинѣ не вспѣла була ще Польща й усадовитись добре по уніѣ люблинськôй (1569; бо *до* уніѣ Польща туды й зовсѣмъ доступу не мала), а вже — въ кôлькадесять лѣтъ по уніи — наступила грôзна Хмельнищина, вызвана паньскою захланностю, а 1654-ого року, на радѣ въ Переяславѣ, пôсля Берестечка, вôддала себе Украина пôдъ православного царя. Вôдъ того часу *лѣвый* берегъ Днѣпра, а зъ правого одно мѣсто Кіївъ, нѣколи уже не належали до Польщѣ. За те правобережна Украина, вôдъ верхôвъ Днѣпра по Сянъ, Рось и Синї воды, томились ще зверхъ 100 лѣтъ въ власти рѣчи посполитои, а поодинокї части тои Украины (части Волыня, Подôля, та *цѣла Русь червона*) належала вже й передъ 1569-ымъ рокомъ до Польщи — ажь до послѣдного єѣ розбраня.

Тожь и не диво, що такій подѣлъ на части вôдбивсь и на цѣлôмъ житю-бутю Украины-Руси. Наколи лѣвобережна Украина, вôддавши пôвнôчнôй, московскôй Руси своихъ ученыхъ, ишла зъ нею уже рука въ руку напередъ въ духовôмъ розвою, а въ мѣру поступу сего розвою выдала Котляревского и Квѣтку, весь кружокъ Харкôвцѣвъ, Максимовича и Костомарова — духове житє правобережнои Руси-Украины замѣтно опôзнилось. Що бôльше: дякуючи всякимъ непорозумѣнямъ уважалась правобережна Украина ще й по упадку Польщи — Польщею; дякуючи вырозумѣлости царя Александра I-ого (пôдносить се зъ гôркимъ жалемъ нашь сучасный Ґарасевичъ) верховодила тутъ, на правôмъ березѣ, мимо протестôвъ Карамзина, й дальше польска шляхта, а *росс.* министръ Чарторыйскій вразъ зъ Ф. Чацкимъ заводили тутъ польскі школы (народні й повѣтовї; лицей въ рускôмъ Кременци, университетъ въ литовскôмъ Вильнѣ); цвила тутъ польска поезія и наука. Тревало се до 1831 р., а взглядно до 1863. Ба й кіївскій университетъ уважали Поляки ще и въ 60-ыхъ рокахъ своимъ, и спирались о се зъ студентами иншихъ народностей. Дѣялось се, и могло дѣятись! — помимо кровавыхъ польскихъ бунтôвъ, на кôльканацять лѣтъ передъ забороною росс. урядомъ украиньского слова... Правда, рôкъ 1863-ый споводувавъ все таки и на правôмъ березѣ Днѣпра рѣшучу перемѣну.

Початокъ зробивъ Максимовичъ. Ставши 1834-го р. професоромъ рускои литературы при кіївскôмъ университетѣ (опôсля й ректоромъ), посвятивъ вôнъ и яко професоръ, и опôсля весь свôй часъ и всѣ силы науковôй, а посередно и суспôльнôй дѣяльности. Але Максимовичъ (1804—1873) бувъ все таки на правôмъ березѣ не зовсѣмъ свôй; уроджеденый въ Полтавщинѣ, ученикъ московского университету, хоть и горячій патріотъ — не знавъ вôнъ и не мôгъ добре знати нѣ людей нѣ житя, не мôгъ зрештою вôдъзыватись въ имени тои суспôльности, середъ котроі єму приходилось вôдъ 1834-ого року трудитись.

Дѣло Максимовича попровадивъ и провадить дальше **Володимиръ Б. Антоновичъ**. Єсли чоловѣка, що будучи самъ рôдною дитиною сеи землѣ, що середъ неи живе и працює, чоловѣка, що безъ упину и безкористно всю свою працю жертвує для добра своєи землѣ и єи люду, можна назвати въ найгарнѣйшôмъ значѣню слова — патріотомъ, то можна такимъ-же именемъ назвати власне В. Б. Антоновича.

Высше сказавъ я, що правобережна Русь-Украина опôзнилась. Оно правда — що до часу. Та за то дала намъ, цѣлôй Руси-Украинѣ, якъ разъ правобережна Украина два дорогі дарунки, що рôвноважуть и переважують богато иншихъ: крѣпака Шевченка и дворянина Антоновича. Дала ихъ намъ якъ разъ земля матери рускихъ городôвъ — земля *кіївска*. Заповѣтъ Шевченка, ясный и всеобємлючій, ставсь заповѣтомъ цѣлои Руси-Украины; а дѣяльнôсть Антоновича

сталась въ великôй части переведенємъ сего заповѣту въ дѣло, и вже черезъ те початкомъ нового житя. Антоновичь живымъ примѣромъ вказує, якъ намъ вчитись — „такъ якъ треба, щобъ мудрôсть була своя“. Шевченко и Антоновичь то звено, що лучить всѣ части роздробленои Руси-Украины.

Володимиръ Бонифатіевичь Антоновичь уродивъ ся 1834-ого року, въ Кіевщинѣ, зъ дворяньскои родины. Гимназію кôнчивъ въ Одессѣ, на университетъ записавсь въ Кіевѣ, и скôнчивъ єго 1860-ого р. кандидатомъ. Опôсля бувъ учителемъ въ гимназіи, а вôдъ 1863-ого р. почавъ працювати въ Кіевскôй комиссіѣ для розслѣду давныхъ актôвъ. 1880-ого бувъ деканомъ философичного факультету.

Грунтъ, якій заставъ Антоновичь въ Кіевѣ, розслѣдженый и зображеный доси всього менше въ исторіѣ нашои литературы, и взагалѣ въ исторіѣ нашого культурного житя и розвою*). Але не оставались и ту безъ вплыву розвôй на лѣвоб. Украинѣ и въ Польщи. Мимо згаданого тиску польского за панованя царя Александра I-ого, розбудивсь згодомъ и на правôмъ березѣ Днѣпра интересъ для рускихъ пѣсень, рускои исторіѣ, рускои народности. Адамъ Чарноцкій (Зоріянъ Доленга Ходаковскій) сходивъ пѣшки Подôлє, Волынь, Украину, збиравъ пѣсни, повѣря, слѣдивъ за могилами (въ 1-ôй четверти нашого столѣтя). На жаль не найшовъ Чарноцкій спôвчутя у сучаснои польскои суспôльности; єго спирало россійске правительство, збôрникъ єго пѣсень закупивъ по єго смерти, вôдъ вдовы, Мих. Максимовичь. Подôльскій шляхтичь ходачковскій Падура зробивсь пôдъ вплывомъ народныхъ пѣсень и самъ рускимъ поетомъ, хоть и на свôй польскій ладъ. Яка бы тутъ була дальша доля руского житя, въ данихъ услôвяхъ, взôрцемъ сего може послужити по части розвôй рускои литературы и житя въ *Галичинѣ*, де вплывъ польскій бувъ также богато близшій и бôльше безпосередный нѣжь на лѣвôмъ березѣ, по части-жь примѣръ емигранта зъ правого берега до Галичины, по повстаню 1863-ого р., Свѣнціцкого (Павла Свого, редактора Siol-а). Рѣшучій переворотъ сподѣяло заложенє кіевского университету (по повстаню 1831-ого р.). Черезъ заложенє сего университу ставъ ся Кіевъ спôльнымъ осередкомъ для молодежи правого и лѣвого берегу (зъ лѣвого особливо Чернигôвцѣвъ). Дякуючи университови бачимо въ Кіевѣ Максимовича, а опôсля Костомарова, — рôвночасно-жь вôдпали польскій университетъ въ Вильнѣ и польскій лицей въ Кременци. Мѣжь правобережною молодежею, а посередно и суспôльностею, проявилась *нова течія*. Почались розмовы и споры, та ще настигавъ часъ освободженя крѣпакôвъ.

Результатомъ спорôвъ було *выступленє В. Антоновича въ „Основѣ“* (1861). Вôдповѣдаючи на дорѣканя, будьто вôнъ, правобережный шляхтичь — *перевертень*, бо не держить ся польщины, высказавъ Антоновичь слова, що ихъ кождый щирый Полякъ повиненъ бы собѣ добре запамятати: „Поляки на Украинѣ“ (а не то вже — спольщенй Русины!) „передъ судомъ свого сумлѣня мають тôлько два выходы: або покохати нарôдъ, середъ котрого живуть, переняти ся єго интересами, або — перебрати ся у польску землю“. Симъ словамъ оставсь Антоновичь вѣрный у всѣй своѣй дѣяльности, оставсь имъ вѣрный и широкій кружокъ ученикôвъ и послѣдователѣвъ Антоновича. А що нова течія не осталась безъ вплыву навѣть на противникôвъ Антоновича, можна пôзнати зъ порôвнаня писань Падуры — а Свѣнціцкого, зъ порôвнаня рр. 30-ыхъ а 60-ыхъ.

Тѣснѣйше зближенє лѣво- и право-бережцѣвъ по заснованю кіевского университету причинилось богато до поглубленя и розъясненя лѣвобережного украинофильства (на пр. у Костомарова), та до противопоставленя программѣ „od morza do morza“ — програмы словяньскои федераціѣ (*кіевске* кирило-методіевске братство). Выступленє Антоновича було довершенємъ и практичнымъ проведенємъ новои програмы, такъ якъ наукова дѣяльнôсть Антоновича сталась взôрцемъ такои объективнои а своеи питомои науки, яка — пôсля слôвъ Шевченка — намъ потрѣбна, дуже потрѣбна.

Суспôльне значѣнє выступленя Антоновича знаменито скрѣпляєсь и выповнюєсь єго науковою дѣяльностю, яко професора и ученого. Максимовичь и Костомарôвъ розслѣдували часы княжй, Костомарôвъ займивсь также подрôбною исторіею часôвъ козаччины. Лишалась важна прогалина: вѣки XIV, XV и XVI, се є: доля Руси-Украины вôдъ нападу татаръ до Сагайдачного и Хмельницкого, часы литво-рускои державы ажь по унію люблинськy. Теперь прогалина ся выповнена. Теперь знаємо, що польскй историки дармо хвалились, буцѣмъ то Руси-Украинѣ треба було польскихъ „цивилизаторôвъ“ для подвигненя єѣ зъ руины по нападѣ татарскôмъ. Не потребувавъ ихъ галицко-кіевскій король и князь Данило (пановане єго обробивъ ученикъ А-овича, Дашкевичь). Не потребувала ихъ Литва, анѣ Витовтъ, анѣ кіевскй князѣ XV-ого в. — Олельковичѣ. Колижь по 1569-ôмъ р. Украину вкрыла сарана, несучи гнетъ и сваволю, то результомъ сеи цивилизаціѣ були — моря кровы, вôйны козацкй. Антоновичь обробивъ исторію Литвы, Кіева, мѣстъ, церквы, козацтва, гайдамаччины, не числячи праць дрôбнѣйшихъ (ходъ неменше важныхъ), а при тôмъ мавъ особливо на оцѣ исторію правобережнои Украины, хоть и не спускавъ зъ ока исторіѣ всеи Руси-Украины, а также й давнѣйшихъ єи часôвъ. Окрôмь властивои исторіѣ, въ єѣ всестороннôмъ значѣню: яко исторіѣ культуры, а може якъ разъ для того, знайшли въ Антоновичу пильного розслѣдувателя ще й: етнографія, антропологія, археологія, исторія штуки, а по части й исторія литературы. Неменше заслуживсь Антоновичь около видання историчныхъ жерелъ.

Не уймаючи нѣкому заслуги, можна смѣло сказати, що цѣлый теперѣшный оживленый рухъ въ руско-украинськôй историографіи, що єго выразомъ хоть бы мѣсячна часопись „Кіевска Старина“, розвиваєсь за приводомъ и проводомъ В. Антоновича. Мѣжь єго учениками бачимо професорôвъ университету: Дашкевича и Голубовского въ Кіевѣ, Багалѣя въ Харковѣ, Линниченка въ Москвѣ, Любовича и Ромашкевича въ Варшавѣ, — проф. гимназ.: Левицкого Ореста, Миколайка. Науменка и др. (гл. статію въ „Правдѣ“). В. Антоновичь є также членомъ премногихъ ученыхъ товариствъ. Недавно вôдсвятковано въ Кіевѣ *ювилей 25-ти лѣтнои дѣяльности проф. Антоновича на катедрѣ рускои исторіѣ въ кіевскôмъ университетѣ*, а галицке „товариство им. Шевченка“ именувало ювилята при сѣй нагодѣ своимъ почетнымъ членомъ.

Можна надѣятись, що теперѣшный патріотичный и науковый рухъ на Украинѣ буде вôдъзыватись щоразъ голоснѣйшимъ гомономъ по всѣй Руси Украинѣ. На жаль має правобережна Украина всего одинъ университетъ, въ Кіевѣ, бо одесскій лише въ части числитись може. Лѣпше булобъ, колибъ бодай въ Вильнѣ основано на ново университетъ, або — колибъ перенесено нѣм. университетъ дерптскій (що доси выховувавъ нѣмецкихъ культуртрегерôвъ) до Вильна.

Помноженє осередкôвъ здоровои, объективнои науки, такои якъ єѣ бачимо у молодого поколѣня украиньскихъ ученыхъ, причинилось бы до вытвореня, розширеня и розъясненя здоровыхъ поглядôвъ середъ суспôльности, въ житю, причинилось бы до усуненя и полагодженя непорозумѣнь суспôльныхъ и племѣнныхъ. *Корженко.*

*) Початокъ зробленый въ Дашкевича „Отзывѣ“ о литературѣ Петрова.

Библіографія.

Змѣстъ **„Правди“** за мѣсячь сѣчень 1890. р: I. Вступні статтї: а) Сучасне становище Русинів і Поляків; б) реформа мировых судів у Росії; в) реформа університетів і гімназій в Росії; г) духовні школи в Росії. — II. Грішник, з записної книжки, оповіданнє *S. P.* — III. Короткий огляд устрою держав европейських, Бельгія, Декуж-а. — IV. Боротьба, побитовий роман, частина I — V. Пятьдесять лїт національної боротьби Словенцїв, П. М. — VI. Сьвятий Вечір, вірш В. Сивенького. — VII. Афонський пройдисьвіт, оповіданнє І. Нечуя. — VIII. Привіт білому гостеві, вірш П. Кирчова. — IX. Огляд росийської журналїстики. — X. Вісті: а) С Київа І. і II.; б) С Петербурга; в) З Одеси. — XI Огляд полїтичний. — XII. Бібліографія. — XIII. Лист В. Барвінського до Льва Гузара — XIV. Оповіщення редакції і переписка на окладцї — За мѣсяць лютый 1890. р.: I. Вступні статтї; а) Ювилей В. Б. Антоновича: я) Русь буковинська і угорська; в) Заходи знївечення конституції Фінляндії. — II. Афонський пройдисьвіт, оповіданнє І. Нечуя. — III. Короткий огляд устрою держав европейських, Бельгія, Декуж-а. — IV. Боротьба, побитовий роман, частина I. — V. Права чоловіка, в імперії росийській Івана Алетова. — VI. Пятьдесять лїт національної боротьби Словенцїв, Петра Мік—ца. — VII. Що було, те мохом поросло, драма в 5 дїях Карпенка-Карого. — VIII. Вісті: С Київа, з Москви, с Петербурга, з Більча. — IX. Сучасна хронїка. — X. Оповіщення редакції і переписка на окладцї.

Вôдповѣдає за редакцію: **Петро Скобельскій.**

Выдає **Товариство имени Шевченка.** Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка, пôдъ зарядомъ К. Беднарского.

Рôкъ XI. Львôвъ дня 1. (13.) Мая 1890. **Число 9.**

Выходить два разы на мѣсяць, кождого **1**-ого и **15**-ого, въ объемѣ 2—2½ аркуша.

Редакція „Зорѣ“ въ каменици пôдъ ч. **8.** улиця Академична.

ЗОРЯ

Пренумерата выносить: на цѣлый рôкъ **5** зр., на пôвъ року **2** зр. **50** кр., на чверть р. **1** зр. **25** кр.

Пренумерату належить присылати до **администрациѣ „Зорѣ“** (улиця Академична ч. 8.)

ПИСЬМО ЛИТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ДЛЯ РУСКИХЪ РОДИНЪ.

Над Чорним морем.

(Повість Ив. Левицкого.)

(Дальше.)

— Пане Фесенку! ви читали Дарвіна? несподівано і різко спитала Саня. — Фесенко липнув на неї здивованими і злими очима і хотів сказати, що читав. Але подумавши, що остра і сьмілива Саня почне єго без церемоніи екзаміновати, знехотя одказав: Читав давно, та вже і забув; книжка не серіозно-наукова.

— А Спенсера читали? знов спитала в єго Саня. — Мурашкова тихенько смикнула ii за рукав, але Саня була невгамована: вона не любила Фесенка і хотіла єго доконати.

— Ви читали Спенсера? спитала вона вдруге.

— Оце причепилась причепа, як репях! Сказати, що не читав, якось соромно, треба якось викрутитись, подумав Фесенко.

— Зоставляю ці штуки читати ґімназісткам в рожевих сукнях. Ці книжки не стосують ся до моєї спеціяльности, сказав він гордо і підняв голову в гору. — Фесенко замовк і насупився. Він тільки обводив сердитими очима веселу компанію і не вмішував ся в розмову. Посидівши і помовчавши, він спотання схопив ся з місця, витяг з кишені золотий дорогий годинник і глянув на него.

— Ой, як я опізнив ся! В банкіра Катароса ждуть мене на обід. Час і іхати, промовив Фесенко і подав усім свою білу руку. Знявши циліндер, він зробив загальний реверанс, схиливши на бік голову і побіг на гору по східцях.

— Я добре знаю, що він не читав і Костомарова, сказав Комашко. Саня одхилила руку за лавку і тихенько кинула Фесенків букет в траву. — Молоді люде знов почали полєміку, перебираючи живі сучасні питання. Целаброс перелітав од одного принципа до другого і розпочав довгу розмову, напихаючи ii усякими абстрактними термінами. Але єго ніхто не слухав. Він примітив, що єго не слухають, розсердив ся, надув ся, виймив з кишені ґазету і почав читати ii.

— Чи ви бачите! Ціна на пшеницю та кукурузу пішла в гору! Єй Богу пішла в гору: і в нас і за границею, та ще й добре! крикнув Целаброс з патосом з усего горла. Він і сам не стямив ся, як прохопив ся і не трафив в високий тон, в якому йшла та розмова та великі дебати. Всі засьміялись. Мурашкова почервоніла як півонія. В неї стало червоне чоло, уха і навіть шия. Ii було сором за Аристіда, що єго серед змагання про усякі ідеі зацікавила така нікчемна звістка в ґазеті про матеріяльні справи. Він нагадав ій розмову смирнських та усяких грецких торговельних аґентів, в домі матери, розмову, котра давно обридла для неї.

Мавродін не втерпів і обізвав ся: Кому що, а курці просо!... Комашко зареготав ся просто в очи Целабросови.

— Ов...ва...ва!... Цц... Цмакав Целаброс, читаючи далі ґазету.

— Що там ви начитали таке ласе для вас, що аж цмакаєте? спитав в Целаброса Комашко.

В Мурашкової на очах виступили сльози...

— Цур вам, з вашою вченою розмовою! крикнула Христина Милашкевичова. Яка нудна ваша розмова! Міні здало ся, що я трафила на якусь нудну професорську лєкцію. Ходім лучше над море гуляти!

— А що, застоялись ваші вольні крильця? Час промяти! Га? з злістю спитав Целаброс. — Як ходім, то й ходіть! Я вчора писав, тай писав аж до півночи, а мисли якось важко і цупко низались. Ходімо, подуріємо близь моря, щоб набрати сьвіжости.

Усі встали з лавок. Панни побігли поперед усіх, перебігли чисту терасу, заставлену стільцями та столами і пішли узонькою доріжкою між купами здорового каміння, похожими на руіни якоісь старої палати. За ними пішли паничі. Доріжка стлалась, як шматок розстеленого полотна до камяннихъ, узоньких сходів. Саня побігла по сходах до гульбища, що стояло на вершочку нешрокої скелі. Гульбище притулилось зверху на скелі, як гриб на пеньку. Панни і паничі посідали на лавках і дивились зверху, як важка Христина Милашкевичова лізла по східцях, обпираючись руками об сірі стіни скель.

З цего високого пункта було видко всю терасу Малого-Фонтана як на долони. Тераса стлалась понад морем на пів версти, подекуди ніби погнута сугорбами та ярками. Подекуди зеленіли густі кущі та берести, стреміло нарізно розкидане каміння. Береги тераси над морем обривались стрімкими скелями, котрі то оступались од моря то вганялись далеко в море. Купи каміння стреміли далеко од берега в мори, як зруйновані замки. Скеля „капуцин“ висовувалась з води, неначе в мори стояв і справді скаменілий капуцин-чернець, напнутий острим капішоном. Кругом тераси рівною стіною стояли високі, чорні та острі скелі, загинались дугою і доходили до самого моря, закриваючи терасу на південь. Над скелями зеленіли старі акації, неначе зверху росли старі ліси. Над зеленою полосою з акацій синіло чисте, сине, прозоре як криштал, небо.

Малий-Фонтан найкраще місце в Одесі; там забуваєш про сухі степи, про горячу спеку великого, шумливого, південного города. Сьвіже, морське повітря повіває з моря і згонить лишню спеку. — Гарно, сьвіжо

не душно! Неначе несподівано заїхав в край, де цвите весна і повіває тихий, майський вітерець. Тут бувають великі гуляння, тут Одеса одпочиває.

Паннам та паничам не сиділось на одному місці: їм хотілось бігати, грати ся. Саня схопилась з місця і ніби покотилась по східцях з гульбища. Слідком за нею пішла Мурашкова. Паничі пішли за паннами. Стежка повила ся понад скелистим берегом, ніби по поли між кущами деревію, материнки та полевих васильків. Важкий дух полевих васильків, чебрецю розлягав ся в солоноватому повітрі. Вся компанія посідала рядом на камінню, над самими скелистими кручами. Далеко-далеко в море вганяли ся ряди накиданого в неладі каміння; там купались в морі люде. Білі тіла рядами вили ся по камінню, лиснячи на сонци. В щелинах скель сиділи й удили рибу рибалки. Білі чайки вили ся над ними і кричали, ніби просили собі в рибалок поживку. Море стояло тихо, але між камінням підскаковали білі гребені хвиль, шуміли, шелестіли, як кленовий лист на вітрі.

Дихнуло поезією з моря на молодих людей. Почули ся тихі мотиви пісень та все про море, про далекі теплі краї. Пригадали і прощанне Байрона з рідним краєм на кораблі, під шумливими вітрилами: „Бувай здоров, краю, мій краю коханий! Твій берег в мглі сизій зникає! За хвилями хвилі ревуть наче пяні і чайка над ними літає!“ Далеко в мори забіліло вітрило, як крила чайки. Христина Милашкевичова стояла на камінню і крикнула: Ой сілаб я на той корабель та й чкурнулаб оце аж в Константинополь.

— А щоб ви там робили? спитав Целаброс.

— Взялаб дрючка та лупила Турків, сказала Христина.

— А то навіщо? спитав Комашко.

— Дивилась-би, як Турки дають сторчака, сказала Христина. Всі засміялись.

— Сьміливаж ви дама, коли Турків збираєтесь бити, сказав Комашко.

— А виж думали як?! Ой, ви мущини! Побабились ви зовсім за тими книжками, сказала Христина. Вона крутнулась, вхопила одною рукою за плече Мавродіна, обкрутила єго кругом себе, як дитину, и знов поставила на місце, ще й штовхнула єго легенько в плечі.

— Ого-го! Добру силку мають оці степові дами! Хоч зараз на Запорожжя. А нуте обкрутіть і мене, сказав Целаброс.

— Мабуть підвережусь, сказала Христина.

— А ходімо подивитись, що то наші порабляють в кущах, сказала Христина і побігла стежкою. Всі пішли за нею.

В густій тіни берестів, кругом низенького плисковатого каміння, сиділи Бородавкин та єго товариші, підобгавши ноги. Всі були без сурдутів і без жилеток. Зпід кущів тільки було чути: два пікі! пасс! три черви! два бубни! Кругом валялись порожні фляшки та недоідки паляниць, сира, ковбас, шинки.

— Це вже ви, бачу, і посьнідали без нас? сказала Христина. Вглядівши таку мальовничу групу; панни повернулись втікати. Христина спокійненько сіла собі на камени і дивилась, як грають в карти. Ій самій хотілось погратн трохи і вона ждала для себе черги. Бородавкин і єго товариші понадівали сурдути та жилетки.

Саня одбилась од усіх і побігла стежкою вперед. Вона оглянулась, стала і кинула очима на Комашка. Тихі, сині очи неначе манили єго до себе, неначе говорили без слів: іди до мене, та поговоримо в-двох на самоті.

Комашко вгадав той язик очей, наближив ся до неї, і вони поплили — пішли тихою ходою понад берегом. Пісня, поетичні мріі заворушились в душі молодого хлопця. Він ішов мовчки і стиха присьпівував: „Ой на морі, на морі, гуляв козак до волі!“ — Саня і собі стиха сьпівала той мельодийний мотив. Тиха радість заворушилась в души Комашка. Він почув, що ії голос злив ся з єго голосом, що в ії душі задзвеніла та сама нота, котра дзвеніла і в єго поетично направленій душі. Комашко й Саня ішли і мовчали, дивлячись на сине море.

— Який щасливий день сьогодня випав на мою долю, почав Комашко: і поезія, і гори, і море, і вольний час і одпочинок, і спокій в серци і добре товариство. Комашко глянув скоса на Саню, на чистий профіль ії лиця й вдруге сказав, розтягаючи слова: спокій в серци... Я щасливий сьогодня, як в часі своіх дитячих літ. Недавні часи, а міні вже жаль за вами! Цей день пригадує міні давні, пишні дні, а ще пишнійші ночі над Дністровим лиманом.

— Не вже ви були щасливійші в дитячі літа? сказала Саня. Дитячі літа — то чисте становище несьвідомої натури, натури нерозумної, без самосьвідомости, без розуміння морального.

— Воно так, сказав Комашко, але й не так. Тоді я не знав боротьби душевної, важкого вибору принципів, добування ідеалів, не зазнав я ще важчого змагання розуму з серцем, не зазнав я і не розумів того гніту, який душить нашу вольну мисль, наше українське слово. Ті часи були для мене щасливі. І тепер, коли моя душа направлена поетично, вони встають передо мною, як пишні мріі фантазіі, що були, та на віки минули і ніколи не вернуть ся.

V.

Батько мій був заможний, але простий чоловік. Років з вісім він держав рибальську ватагу на Дністровому лимані. Ми жили в одному акерманському селі чи місточку. Памятаю, я був тоді в низших клясах гімназіі. Бувало літом на канікулах наша рибальська ватага виходить на днів три, або чотири ловити рибу на лиман або в гирла Дністра. Я і собі іду з рибалками, сплю в куріні, а цілий день сьлідкую, як рибалки тягнуть тоню, гуляю на волі, купаюсь, бігаю та знов купаюсь. Я найбільше любив вечери. Які то були пишні вечери над лиманом! Скільки в іх поезіі!

Памятаю один вечір. Рибалки одійшли далеко од курінів, закидали вечірню тоню. Я ліг коло куріня і не зоглядів ся, як смерклось, як зорі висипались на небі. Лежу до гори лицем і дивлюсь на широке небо. На дворі тихо, як в хаті: усе ніби притаілось, замерло, нігде не чуть ні гука, ні людського голосу. Гарно, як в раю! Жара спала. Лиман дише прохолодою на горячу землю. Я не зводжу очей з неба. Воно сине-сине і прозоре, а внизу кругом над землею горячо-фіолетове, неначе оперезане фіолєтовим та червонуватим поясом. Небо стає все синійше і темнійше. От зорі висипались густо-густо, неначе зерна пшениці на засіяній ріллі. Усе небо заткане зорями, як перська темно-синя матерія, обсипана золотими цятками. Я шукаю ладу між ними, сьліжу взорець, а вони сплітають ся, як безконешник на писанці. А лиман лиснить, як плуг, витертий ріллею; і в єму

таке саме небо, засіяне такими самими зорями. Он одна впала з неба на степ і черкнула огневою смужкою по небі. Хтось помер, думаю я, пригадуючи слова моєї матері... Щож то за зорі? То душі сьвятих і померших людей. А котріж між ними душі моїх маленьких братів і сестер, що померли малими? Ото, мабуть вони найбільші, що сьвітять, аж мигають. І хотілось міні, щоб і моя душа колись стала ясною зорею і сьвітила на землю і веселила людські очи. І я не счуюсь було, як моі мріі полетять в інший край. Моя мати була дуже богомільна і любила слухати. Як я було зимою вечорами читаю життя сьвятих подвижників. І я малим був дуже богомільний. Я чогось нагадую собі ті життя подвижників в пустини, і міні вже здавалось, що й я сам не коло лимана, а десь в Египті, в пустині, що я сам живу в печері в скелях... Міні хочеть ся якогось подвига, якогось незвичайного, доброго діла. Я чую потяг до чогось неомежованого, неясного, але доброго. От міні здаєть ся, що я стану подвижником, присьвячу ся, дійду до високого ідеала. Буду молитись в печері, думав я, надіну чорну одежу, істиму самий чирствий хліб... І міні здаєть ся, що надо мною вже інше небо, інші більші зорі; бачу печеру, високі пальми кругом. Льви і тигри служать міні, грають ся коло моіх ніг, як цуцинята. Висока пальма нахиляєть ся передо мною і подає міні фініки. Я рву сьвіжі фініки. От міні здаєть ся, що моє тіло стає легке, як у ангелів; я хочу йти по воздусі, іду на край високої скелі. Дивлю ся вниз. Внизу глибока безодня аж глянути страшно; пустиня без кінця, білі піски, довгі ряди острих скель в якомусь чудному сьвіті. Міні страшно і глянути з такої височини. В мене голова морочить ся. Я жахаюсь... Зразу міні стає страшно... мороз пішов по тілі. Страшно і львів і тигрів, і чорної глибокої печери. Міні стає страшно, що я сам лежу коло куріня, що кругом мене нема людей. Чую, щось в кущах зашелестіло. Я стревожив ся. Мріі счезли. Щось шелестить ще близше, йде. Я схоплююсь. Міні чогось здаєть ся, що то лев або тигр. З кущів вискакує щось довге, цибате, ніжки як палічча. Чорт? Ні!... Довгі уха майнули... заяць.

Я аж крикнув: Заяць, заяць! лови єго! І мій страх не знаю, де і дів ся. Я погнав ся за зайцем, а заяць майнув проз мене і сховавсь в осоці.

Саня усьміхнулась.

Молодий хлопець одкривав свою душу. Над широким морем, на вольній волі, далеко од свого домашного і службоватого клопоту єго душа стала одкритою, як буває часом в дорозі, далеко од дому, серед широкого степу, в густих лісах, в горах: і поезія дороги і нова обстава, і чоловік стає веселійший, сьвіжший, одкритий, неначе чує себе на воли за три девять земель од свого гнізда. І серце тоді любить і приятельство стає міцнійше і слово щирше.

Потревожені моі нерви знов втихли. Я знов лягаю на траві і прислухуюсь. Нігде ні шелесту, ні гуку. Рибалки знов зайшли десь далеко. На дворі зовсім смеркло. Поночі аж чорно, тільки бачу гирло Дністра попід горами лиснить між очеретами. Десь крикнула сова жалібно, неначе жалилась, або плакала, як дитина. Коли дивлюсь на лимані щось чорне, неначе суне ть ся чорна тінь по воді: то дід Хтодось пливе човном, буде вечерю варити забродчикам. Міні стає веселійше на душі. Я чую, як зашелестів човен в осоці, як зашипів пісок під човном.

Дід виходить на кручу і пораєть ся коло кабиці. Блиснув огонь. Дід запалив сухий очерет і вкинув в піч. Огонь блиснув широкою ясною плямою. Дід виступив у тій плямі в білій сорочці, ясний аж прозорий, неначе він постав просто з ясного дня, та в чорну піч і приніс на собі сьвіт сонця, неначе од него стлалось кругом соняшне проміння. Міні цікаво дивитись на него. Полумя язиками вискакує з печі і лиже чорні челюста, неначе корова облизує свій чорний ніс.

Я задивив ся на ту картину, і моі хлопячі думи полетіли в інший далекій край, за далеке море. Я тоді саме начитав ся Майн-Ріда... та так начитав ся, що хотів з двома товаришами іхати в Америку, та тільки не знав, як іхати, чи суходолом, чи морем. Пригадались міні картини з Майн-Ріда, пригадалась якась річка широка. Над річкою ліс трохи не до неба. На пальмах, на фікусах повелись високо ліяни. На них червоні та жовті здорові квітки, такі завбільшки, як тарілка. На деревах скачуть малпи, гойдають ся на гильках зачепившись хвостами. Літають якісь як жар червоні птиці. Я іду в ліс густий та старий. В лісі темнійшає. Якісь чудні звірі плазують попід деревом. А тінь густійшає. Стає поночі, як у ночі. От у лісі прогалина. Горить багаття, кругом него стоять червоні Індийці. Коло багаття стоіть до дерева привязана панна. Одежа на ній біла як сьніг. Чорні коси розпущені і вють ся по білій одежи. Міні здаєть ся, що ії будуть мучити, різати. От-от потече червона кров по білій одежи. Міні стає ії жаль. Я серджусь на Індийців. Я стаю лютий. Міні здаєть ся, що я кинув сяб на іх і визволив нещасну панну. Але міні стає страшно дикарів, як подумаю, які вони дикі та страшні. Неначе бачу іх кругом багаття: дикі, здорові очи, на головах стремлять червоні піря, на шиі намиста з тигрячих зубів. Спч крикнув в горах. Перечитані картини Майн-Ріда неначе стоять перед моіми очима. Міні стає сумно. Я кричу до діда Хтодося. Мій голос, мій крик неначе проганяє ті страховища і додає сьміливість. — Діду гов! кричу я на ввесь голос. І мій звінкий голос пішов луною понад Дністром, понад очеретами, десь далеко вдарив ся об кручу, зазвенів і прорвав ся, неначе склянка впала десь, зазвеніла і розбилась.

Дід Хтодось високий, плечистий, сивий, з довгими вусами, проворний, як хлопець, веселий, як парубок. Було, як випє, то й козачка танцює.

— Паничу гов! обзиваєть ся до мене дід з кручі на ввесь свій здоровий голос. Єго здоровий, густий бас покотив ся луною понад Дністром, як весняний грім, ввірвав ся об високу кручу і неначе впав залізною довбнею на скелю, гупнув і замер. Мене це забавляє і я знов кричу.

— Діду Хтодосю гов-в-в! гов! гов!

— Паничу гов-в-в! аж реве дід Хтодось, бо знає, що я жартую. Він і собі жартує.

Єго голос серед темряви знов загув, як труба і ввірвав ся далеко під кручею. Міні стає сьмішно.

— Діду гов! кричу я втрете.

— На цей вечір доволі! Нехай ще на завтра! Завтра з мішком, сьогодня з торбиною! кричить до мене дід.

— Діду! Ви звідсіль коло огню похожі на дикого Індийця! кричу я.

— Брешеш, паничу! Дикі люде — песіголовці з одним оком в лобі, а в мене, хвалити Бога, обидві баньки цілі, поки якийсь становий не вибє, кричить дід. Я ре-

гочусь. Міні сьмішно, що дід плете якусь нісенітницю, невідому в географії.

— Песіголовців з одним оком нігде в сьвіті немає, кричу я до діда. Хиба ви бачили песіголовців?

— Бачити на свої очи — не бачив, а чув. Кажуть, десь вони живуть за морем тай людей ідять, обізвав ся дід. А в книжках якже пишуть?

— Пишуть, що немає! кричу я. Є люде червоні, чорні, жовті, жовто-горячі...

— А може й зелені є? кричить дід і регочеть ся. Мабуть й книжки часом таки брешуть.

— От чорні люде так є. Я сам бачив в Одесі: Арапами звуть ся; причепи хвоста та роги, то й готовий чорт.

— В Америці живуть червоні, дикі люде, іх звуть Індийцями, кричу я до діда.

— Колиж вони червоні? Чи тоді, як варені, як от раки, чи й сирі червоні? обзиваєть ся дід.

— І живі червоні, кажу я. Знов закував сич: кукував, кукував! Дід передражнює сича тоненьким голосом: кукував, кукував! достоту як сич. Я регочусь з усеї сили.

— Діду, кажіть казки! кричу я до діда.

— Цеб то звідсіля? обзиваєть ся дід. Цеб то: кажи казки в Бендерах, а я буду слухати в Акермані! Нагавкав сяб дід таки добре! Нехай-же прибіжить з забродчиками Бровко, то я єму загадаю казати тобі казки; той тобі може й гавкатиме звідсіль.

Куріні стояли од печі, таки далеченько. Дідови й міні треба було таки добре напинатись, щоб перегукуватись.

І міні не хочеть ся вставати і йти до діда. Міні гарно лежати на спині в теплі і дивитись на небо, дивитись здалеки на багаття, на осьвіченого діда. І на кого це схожий дід Хтодось? Десь я бачив такого... чи, здаєть ся, читав про такого здоровань, старого козарлюгу, що і кінь під ним вгинаєть ся. Ага! Гонта. Ні, ніби Залізняк.. Я вже тоді прочитав Шевченкого Кобзаря. Неначе Ярема... Але Ярема був молодий. Наче Ґонта під Смілою. Ні... Тарас Бульба! майнуло в мене на думці. І я згадав, як учитель читав нам в клясі уривки з Тараса Бульби, ті розкішні картини, що раз прочитаєш і повік не забудеш.

Знов путають ся в голові мої мисли, як риба в мережі. Тараса Бульбу Поляки розпяли на старій вербі, десь тут під Дністром і підпалили вербу. Я дивлюсь на огонь в печі, осьвіченого діда коло печі, дивлюсь довго-довго і ніби бачу прочитані страшні картини. Бачу огонь під вербою. Верба горить внизу, огонь червоними язиками лиже ноги Тарасові. А єго лице, єго високе чоло гордо підняте вгору. Очи горять, як огонь. Він дивить ся на широкий степ за Дністром, де бють ся козаки з Ляхами, подає голос, правує козаками, не чує муки. Дим вкриває єго. Через дим, як через сітку, сивіють довгі вуси, блищать очи... І я бачу картину ще страшнійшу. Ніч темна, зоряна. Горить ціле місто, не то Сміла, не то Умань, горить Дубно. Місто на горі. Огонь, дим, пекло! Кругом пожежи чорніють високі, зубчасті мури, стіни, башти. А за стінами палає, реве, клекотить огонь. Дим летить під хмари, закриває зорі. Видно як у день, пологі луки, річку, далекі села, церкви. Білі голуби вють ся над огнем. Одчиняють ся брами. Виходить польське військо. Військо веде Андрій, зрадник, син України, син Тараса...

Я чую в душі, що ненавиджу Андрія і готовий вбити єго. Козаки наступають на ворога, бють ся. Люде падають. Я готовий стати з козаками і битись з ворогами. Чую, що ненавиджу ворогів. Але бачу ріки червоної, запеченої крови, бачу поле, вкрите трупом. Міні стає страшно, мене бере жаль. Як був я маленьким, я не міг дивитись на рани, на кров, не міг дивитись, як ріжуть птицю, як вона зарізана побиваєть ся на траві.

Я одвертаю очи в другий бік, неначе для того, щоб не бачити тих страшних картин пожежи і крови. І бачу, за лиманом неначе десь далеко-далеко щось займаєть ся. Та ясна пляма на небі здаєть ся міні одлиском передуманих, страшних картин. Прислухуюсь, дід Хтодось, пораючись сьпіває тихо якусь пісню, неначе нишком промовляє голосом. Пісня смутна-смутна, як горе. Мабуть вона пригадовала дідови про якісь-то пригоди в єго сумному життю. Міні трохи чудно, що веселий дід сьпіває такої сумної пісні.

— Діду, а нуте веселійшої, бо це щось дуже смутна! гукаю я.

— А ти й чуєш? А якоіж тобі? Може про Саву Чалого? гукає дід.

— А хтож то був Сава Чалий? питаю я в діда.

— Був велике ледащо. Був козак-Запорожець, та зрадив козакам, пристав до Ляха! гукає дід.

— О трясця єго матері, кричу я до діда. І я чую в душі, що ненавиджу того зрадника, як і Андрія.

— Ляхи дали єму за зраду села, землі. А Запорожці в ночи спалили єго дім і вбили єго.

— Вбили? Овва! гукаю я.

— А щож? Гадюку візьми та вбий, бо вкусить! гукає дід. А ти що зробив-би з ним?

— А яб нікого не вбивав, гукаю я. Яб того Саву Чалого звязав-би та одвіз в Америку тай пустив-би між диких людей. А вбити не вбив-би.

— Ого! З таких-то паничів і виходять ті, що найгірше бють. Аджеж і той полковник, що міні вибив зуби ломакою був з паничів, гукає дід. Я прикусив язика. Дід часом різав правду просто в очи.

— Діду Хтодосю! он щось горить в степу. Чи не скирту хліба хто підпалив в степу? кричу я до діда.

— Вчиш ся ти в школі та, як бачу, нічого не знаєш, гукає до мене дід. То місяць сходить.

— А хибаж в школі вчать, коли місяць сходить? гукаю я до діда.

— А чомуж вони вас вчать там, коли ти і цього не тямиш? гукає до мене дід.

Міні сьмішно, що дід так химерно розуміє школу і я забуваю про страшні картини.

З чорного степу висовуєть ся здоровий, червоний місяць, неначе закрадаєть ся, щоб заглянути в лиман. От він викотив ся над степом, здоровий як діжа, червоний як жар. А з лиману, зпід чорної низької смуги берега викотив ся другий такий самий. Я забавляюсь ними. Стоять два місяці як пара золото-червоних коліс. Постояли вкупі, неначе наговорились, як приятелі, тай розійшлись, як вороги; один вгору, другий вниз. Швидко поплив місяць по небі. Я сьлідкую за ним очима. Я бачу, як він плавко, велично, як лебідь по воді, пливе вгору. Сьвіт падає на верхи круч, на верхи гір. Гори ніби виглядають з темряви. Верби стало видко зверху до низу. Сьвіт осьвітив всю Дністрову долину. Тільки чорна смуга попід кручами вєть ся понад очеретом, як чорна гадина. От місяць заглянув в середину лимана і од місяця до бе-

рега простяглась неначе довга-довга стежка, посипана золотим піском.

— Діду Хтодосю! кричу я до діда.

— А чого там, звеш? Щоб не забутись, як мене звуть? обізвав ся дід.

— Чи ви бачите, яка стежка простяглась од місяця до берега? гукаю я до діда.

— По тій стежці русалки ходять в ліс по горіхи, гукає дід. Не дуже лишень задивляй ся на ту стежку.

— Чого так? питаю в діда.

— Бо русалки заманять тебе в лиман на дно до себе на вечерю.

— А я ім по лиці дам! жартую я.

— Ого! Як становий нам давав?! Над русалками станових нема: ім добре отам в лимані, гукає дід.

— Чи швидко вернуть ся забродчики? Я вже їсти хочу, гукаю я до діда.

— Підожди! бо риба сьогодня ловить ся, неначе її чорти гонять в мережи, гукає дід.

На лимані десь далеко-далеко замигали золоті хвильки. Ген-ген чорніють якісь темні цятки і наближають ся. То пливуть на човнах забродчики. Од човнів по обидва боки розходять ся все ширше та ширше полоси, неначе золоті шнурки. От човни наскочили на золоту стежку. Стежка ніби поламалась колінцями, загойдалась. Золоті шнурки обплутали її, попоретинали.

Човни пристали до берега. Я схвачуюсь з місця і біжу до печі, над кручу. Духота зовсім спала. Свіжість потягла з лимана. Запахло берегом, вогкостю, запахло мокрою рогозою, мокрим очеретом, лозами, водяним баговинням.

Рибалки обсіли кругом печі, потомлені, мокрі. Робота була важка. Риба ловилась добре. І не просять мене читати Катерину або Наймичку. За теж дід Хтодось розговорив ся... Розказував, як він ще парубком втік од лихого пана, як став на роботу в Акермані, як один лютий полковник вціймав єго і посадив в тюрму, як вдарив єго по зубах палицею, розмізчив губи і вищербив два зуби. Я бачу широкий шрам на дідовій губі, бачу єго щербаті зуби. Розказує дід, як він утік з тюрми, перевіз ся за Дунай в Добруджу, як жив, бідував, рибалчив...

Я слухаю єго повість, як цікаву казку... І скільки тих казок було не розказують забродчики, сидячи коло кабиці. І з того часу моя душа стала за діда Хтодося, за народ. Мене не тягне вгору, не манячить передо мною слава, богацтво, паньство. Моі симпатіі пішли вниз, до діда Хтодося, бо... хто лежить на споді, тому найгірше достаєть ся, того усі душать. І як часом було батько обижає забродчиків чи на харчах, чи на грошах, я не любив в той час рідного батька, бо знав, що він робить не по-правді.

Рибалки повечеряли і розійшлись спати по курінях. Я лягаю спати в здоровому куховарському куріні на розстеляному кулі і засипляю в одну мить. Вранці сьвітом рибалки встають до роботи. Я прокидаюсь і не можу вже заснути. Через двері куріня видно червоне, ясне небо. Я схвачуюсь з постелі і виходжу з куріня. Липневий ранок, самий пишний ранок розгорів ся. Зоря сіяє на синьо-фіолєтовому небі, як здоровий алмаз. Небо наче зайняло ся, горить ясними, чистими фарбами. Широкі полоси чистого жовтого, жовто-горячого, рожевого, а внизу червоного цьвіта, аж лиснять зливаючись делікатними сутінями. Небо на сході неначе закрите пишною, квітчастою завісою, блискучою як дорогий атлас, і та завіса ніби впала на лиман і вкрила єго блискучими полосами од берега до берега... Лиман сіяє як і небо. А десь далеко в очеретах, в осоці на пологих луках понад Дністром лиснять плеса довгі течіі, озерця. Одно вхопило з неба ясно-жовтий цьвіт, друге червоний, трете рожевий і блищать вони в зелені, як брилянти усякого цьвіту, розкидані по зеленому оксамиті. На лугах, в горах кричать пташки. В далекому пасаді сьпівають півні. З очерету піднялись з криком качки і ключем полетіли на лиман. Підняв ся важкий бусько і плавко перелітає Дністер. От він перелетів низько і трохи не черкнувсь ногами об голову діда Хтодося. А небо розгорюєть ся ще більше. Зоря підняла ся високо і ніби тоне в лазуревому небі. Фарби стали ще яснійш квітчасті, полоси аж лиснять неначе чистий кришталь. Крик, галас пташиний стає більший. І небо і земля, і вода неначе вбрались в найдорожші прикраси і ждуть-стрічають царя неба і землі — сонце.

Дивлю ся, дід Хтодось стоіть над кручею, як камяний, облитий червоним сьвітом, молить ся Богу, хрестить ся і кланяєть ся до зорі. Я хочу і собі молитись, шепочу слова молитви, але іх не розумію. Молитва не іде міні на душу. Темна ніч говорила міні про тебайдські печери, про молитви, про чорну одежу, говорила про рай для себе. Пишний, веселий ранок говорить міні не те, а щось інше. Про що він міні говорив, я і сам не розумів добре. Щось неясне, неомежене ворушилось в серці; але радісне, як те небо, веселе, щасливе. Радість, веселість ворушились в серці; серце грало як риба в воді. Не молитва, а пісня ішла на душу. Я неначе чув музику в своій молодій душі. Якісь пишні очи з довгими чорними віями манили мене. Я почув серцем, що хочу любити; а що, а кого любити?... Якісь музичні мельодіі лунали в моій душі, неначе вони лили ся з неба, розкішного, розмальованого рожевими, жовтими та червоними полосами, неначе вони підніматись з блискучого, пофарбованого лимана.

— Буду вчитись сьпівати або грати, я люблю музику, ворушилось в моій думці. Або вивчусь лучше малярству... буду малювати; змалюю ту красу, що в небі, на лимані, думаю я, або... буду писати вірші, складу віршами книжку, таку як Катерина... Напишу про діда Хтодося... про нещасних прибитих бідою... Про іх, про іх! ворушить ся в мене думка. І я чую, що я якось люблю... Люблю чиісь пишні карі очи; десь я бачив ті очи, пригадую я собі. Люблю діда Хтодося, люблю рибалок і усіх людей, люблю оте розмальоване небо, отой блискучий, квітчастий лиман... Чую рай в своій душі, хочу, щоб і для усіх був рай...

Дід помолив ся Богу і обернув ся до мене.

— А що, паничу! зайшов сюди з бурлаками. Чаю в нас нема. Біжи напий ся чаю з лимана, та закуси житнім хлібом, поки я сьнідання зварю, каже дід Хтодось.

Я купаюсь в лимані, міні здорово, весело. Я не виходжу, а вибігаю на кручу. Я беру окраіць хліба з сіллю. І міні той житній хліб здаєть ся смачнійшим од усіх потрав.

Минуло чимало часу... І я забув і про пустині тебайдські, забув про Америку. Я знайшов свою Тебайду, свою Америку, то свій рідний край: Украіна і народ. Нам одмежено клапоть рідної ниви. І будемо працювати на її і для неі. Що ми доброго зробимо для неі,

те ми зробимо і для людськости, бо ми частка людськости. В цьому і ми космополіти, сказав Комашко, обернувшись до Сані.

— Правда ваша, правда! обізвалась Саня. Я чую, що моі пересьвідчення ще не зовсім тверді, неясні. І вона почула, що під нею грунт космополітизма захитав ся...

І вони обоє несподівано стали. Перед ними стояли високі скелі, як стіни. Скелі тут закручувались, дійшли до берега і заставляли стежку.

— От і перейшли увесь Фонтан, а я і не зоглядів ся. Так я заговорив ся, сказав Комашко.

Вони повернули назад. Стежка спускалась в глибоку долинку.

— І цеі долинки я не примітив. В доброму товаристві міні здавалось, що я все іду по рівному, сказав Комашко.

— І я не примітила цеі долинки, все вас слухала, сказала Саня і зареготалась.

— Ішов-би я з тобою в життю через гори і долини і не примітив-би іх, подумав Комашко.

— Будемо засівати свою рідну ниву золотим насінням просьвіти, широкоі культури, будемо дбати, як мога, про добробит народа і Украіни... Будемо пересаджувати на свою ниву космополітичні висші ідеі. І виростуть в нас люде... І десь найдуть ся інші діячі і будуть мирно працювати для своєі нації, для свого народа. Я горячо бажаю, щоб настав той час, коли дві ворожі армії зійдуть ся тай розійдуть ся, не схотять битись; коли вони випхнуть вперед своіх ґенералів та дипльоматів, тай скажуть ім: „Стріляйтесь, бийтесь самі, коли маєте смак до війни, а ми підемо до дому, до батьків та жінок, до дітей, до плуга, до книжки, сказав Комашко.

— О, цего довго прийдеть ся ждати, обізвалась Саня. Життя і людська історія така штукована, складна річ.

— В кождому чоловікови сидить трохи чорта, а в кождому є трохи і Бога, або і багато Бога; і той Бог вижене колись чорта тай прожене єго на очерета та болота, сказав Комашко.

— Це правда, але є і такі люде, в котрих сидить сам тільки чорт з рогами, з хвостом та з пазурами, сказала Саня.

— Це я знаю: є і такі, в котрих сидить чорт у фраку, або в одежи з шовковоі чесучі, в цвікері, в рукавичках, прилизаний, причесаний, сказав Комашко і зареготав ся. Він розумів Фесенка. (Дальше буде.)

ДНІПРОВА СЛАВА.

Ой Дніпре, ріко славу́тняя!
Пливе слава незабутняя
В хвилях сталевих твоіх:
Слава, тугою спови́тая,
Добре кровию политая
Наших прадідів старих.

У тобі лісá гойдáли ся
І степи гень простилали ся —
Килимом до моря йшли;
По тобі човни отáрою
Мчались з тими, що все сварою
Та мечем тілько жилú;
Що нераз славянські сéлища
Гучно зводили в попелища —
Та за те князів далú.

От пливуть вони не день, не два, —
Перед ними пишний степ вставá,
Сонце вúсоко стоіть
І пороги зично пíняться: —
Може тут Варяги спинятьця,
Чи мета іх дальш лежить?

Не на те вони родúли ся,
Щоб в степу оттут спинили ся —
Тай яка-б користь булá?
Ні! іх думка з краю хóлода
До далекого Царгорода
Бач за здобичю велá.

Де порогами спускали ся,
Інші то й життєм прощали ся
У струменю Дніпровíм;
А де берегом обхóдили,
На собі човни обнóсили —
Там Дніпро ревів, як грім.

Іноді понад порóгами
Печеніги із Касогами
Дожидали ся човнів, —
І тоді Дніпро запíнений,
Лавою кріпкою спúнений,
Не на довго червонів.

За порогами як стрíлоньки
Бігли човники: — іх хвилоньки
Любо-лагідно неслú.
І дніпрове скло широкеє,
Й небо пишне та глибокеє
Сині й чисті там булú.

І прозорі хвилі грали ся,
Тишком-нишком розбивали ся
Об зелені острова́:
Там в годину туги склала ся
І на довго основала ся
Та громада січова,

Що за землю приднíпрянськую,
За осьвіту християнськую
Стілько крови пролилá, —
Та сусідам за те воленьку
І науку й лучшу доленьку
На добрó усім спаслá.

Чи на Турка, на Татáрина,
На чужого бисурмáнина
Рештувати байдаки;
Чи на Ляха йти несúтого,
Кровю хлопською залитого —
Скрізь вспівали козаки,
Й королям з'за Тисси дальньої
Із за свари стародавньої
Дались добре у знаки...

Вже пройшли часи бурхлúвві —
І порогів хвилі сивиі
Крови в море не несуть;

І народи, що сварíли ся,
Що так довго-довго били ся,
Тихо й мирно вже живуть.

Висиха́ Дніпро й дібрíвоньки
Клонять думні голівоньки
Од сокири на траву;
І не килимом степи́ ідуть, —
Буряни на них одні́ ростуть!
А ту землю січову
Орють, потом облива́ючись,
Орють, Господа благаючи
За ту ниву трудову.

І прозорі хвилі во́дні
Вже коле́са параходні
Мутять піною що мить, —
А усеж, ріко славутняя,
Буде слава незабутняя
В твоіх хвилях вічно жить!...

П. Таїсич.

БОРИСЪ ГРАБЪ.

Борисъ Грабъ бувъ хлопска дитина. Батько єго, заможный господарь въ пôдгôрскôмъ селѣ Д. коло Добромиля, вôддавъ єго, свого найстаршого сына, до школы, спершу до Лаврова до Василіянъ, а вôдтакъ до Перемышля до ґімназіѣ. Борисъ учивъ ся дуже добре и вчасно почавъ заробляти собѣ на хлѣбъ лекціями. Батько бажавъ, щобъ скôнчивши ґімназію сынъ ишовъ до семінаріѣ, але Борисъ оперъ ся и пôшовъ до Вѣдня на медицину.

Ще въ ґімназіи Борисъ занимавъ видне мѣсце середъ соученикôвъ, ба й учителѣ глядѣли на него, якъ на головну оздобу закладу. Обдарованый надзвычайными способностями, величезною памятю, быстрымъ и яснымъ розумомъ, вôнъ зъ вродженими дарами лучивъ величезну пильнôсть и працьовитôсть, замилуване до порядку и точности и выроблене ґімнастикою та фізичною працею здоровлє та сильне зложене тѣла. Свôй часъ умѣвъ вôнъ такъ роздѣлити, що на всяку роботу, на всяку науку находивъ часъ и пору. Ще въ ґімназіи вôнъ зъ власнои охоты вывчивъ ся кôлькохъ европейскихъ языкôвъ, прочитавъ въ кождôмъ зъ нихъ чôльни творы літературы, якѣ тôлько мôгъ запонасти въ такôмъ малопросвѣтнôмъ гóродѣ, якъ Перемышль, але крôмъ того живучи два роки у столяря, вывчивъ ся столярства, вôдтакъ у токаря токарства, и ще въ семôй клясѣ не побоявъ ся насмѣшокъ товаришѣвъ, ба й деякихъ учителѣвъ, але перейшовъ на житє до одного шевця и въ замѣну за обучуване єго сына вывчивъ ся й того, у школярѣвъ такъ погордженого ремесла. Тôлько одинъ учитель, Мѣхоньскій, хваливъ Граба за те, заохочувавъ и другихъ вчити ся ремесламъ, хочь, розумѣє ся, надармо. Отсе намаганє — сполучити науку зъ фізичною працею, звело Бориса зъ Мѣхоньскимъ, котрый самъ зазывавъ єго до себе до хаты, часто розмовлявъ зъ нимъ и старавъ ся по змозѣ дати єго мысленю и науцѣ живый, вôльный вôдъ шкôльного педантизму и заскорузлости напрямъ.

Мѣхоньскій, се була вельми оригінальна и симпатична постать, рѣдка поява мѣжь ґімназіяльными учителями. Въ высокôй мѣрѣ нервный и чуткій, вôнъ умѣвъ бути терпеливымъ и повôльнымъ та лагôднымъ. Все въ нѣмъ, вôдъ нерôвного, порывистого ходу и быстрого, але мигаючого погляду ажь до методы навчаня приступного, живого, а строго предметового (вôнъ учивъ математики, льоґіки и психольоґіѣ) а заразомъ прибраного въ якúсь педантичнѝ формы, въ якусь дрôбничну формалістику, — все, кажу, въ нѣмъ було немовь навмысно зложене зъ суперечностей. Мягкого серця и доброи душѣ, вôнъ мôгъ довести до розпуки ученика, хочь и способного, але повôльного, флеґматика; тôлько нервнѝ, прудкѝ, рухливѝ натуры могли єму подобатись. А прецѣнь той самъ чоловѣкъ зъ педантичною строгостю наглядавъ за тымъ, якъ ученикъ при таблицѣ стоить, якъ держить крейду, якъ маже губкою, якъ кланяєсь, и не вважавъ лишнѣмъ по десять разъ на кождôй годинѣ навчати ученикôвъ методичности, повôльного, але ясного думаня, точности и економіѣ у всѣхъ рухахъ, поступкахъ и дѣлахъ.

— Не надто квапъ ся, не надто й гай ся! Нѣчого за много! — отсе були єго улюблени приказки. Ученикъ, котрый на завдане питанє вôдповѣдавъ надто швидко и гладко, вôдъ разу збуджувавъ єго недовѣрє.

— А покажи но ты менѣ книжку, зъ котрои ты се такъ гладко на память навчивъ ся, — звыкъ вôнъ бувъ говорити такому ученикови по выслухачю єго вôдповѣди, а коли той упиравъ ся при тôмъ, що се говорить не зъ памяти, але зъ головы, завдававъ єму для пробы таке питанє, якого не було въ книжцѣ, и на котре треба було вôдповѣсти зъ добрымъ намысломъ. Такими питанями вôнъ выпробовувавъ способнôсть мысленя у своихъ ученикôвъ. И вже у котрого побачивъ, що вôдповѣдь на питанє выходить справдѣ здобуткомъ єго власнои мысли, для такого мавъ велике поважанє.

Грабъ вôдъ разу, ще въ третѣй клясѣ низшои ґімназіѣ, звернувъ на себе увагу Мѣхоньского. Въ ту пору бувъ се дикій, валовитый и неохарный хлопець, котрый мѣжь усѣми учениками своєи клясы вызначувавъ ся нечищеными по кôлька недѣль чобôтьми, брудною сорочкою, подертымъ сурдутомъ, нечесанымъ волосємъ и — першою льокацією. Наука въ двохъ першихъ ґімназіяльныхъ клясахъ вымагала тôлько памяти, а не працѣ думокъ; для того Грабъ, обдарованый такою надзвычайною памятю, що всѣ выклады учителѣвъ запамятувавъ вôдъ разу въ школѣ, не вчивъ ся дома нѣчого, але поробивши писемнѣ роботы, коли були позавдаванѣ, и вôдбувши двѣ або три годины лекцій приватныхъ (учивъ звычайно своихъ товаришѣвъ одноклясникôвъ, и то такъ, що одинъ або два платили єму по два ґульдены мѣсячно, а на вчѣнє сходивъ ся весь „сѣрый конець“ клясы), втѣкавъ зъ гурту и забавлявъ ся по своєму. Живъ вôнъ въ самôй поганôй части мѣста, надъ невеличкимъ потокомъ, обставленôмъ по обохъ бокахъ поручями. Грабъ вылазивъ на те поручє и ходивъ по нѣмъ, вызувши чоботы. Поручє було невысоке, пôвтора лôктя понадъ улицю, — але стояло на самôмъ березѣ потока, а берѣгъ бувъ высокій и стрôмкій, стѣною знимавъ ся на якихъ три сяжнѣ. Понадъ таку пропасть Борисъ ходивъ цѣлыми годинами; у другихъ свѣтъ крутивъ ся, коли тôлько зъ боку глядѣли на него, а єму байдуже. Разъ якось Мѣхоньскій переходивъ туды и побачивъ єго при тôмъ занятю. Думавъ, що хлопець побачить єго и втече, але Борисъ ишовъ спокôйно, рôвно, не змигаючи окомъ зъ поручя и нѣчого бôльше не бачивъ. Похожій бувъ на люнатика. Мѣхоньскій пôдôйшовъ ажь просто него и кликнувъ:

— А ты що робишь?

Борисъ оглянувъ ся, змѣшавъ ся; Мѣхоньскому бачилось, що вôнъ отъ-отъ захитаєсь и упаде, — тожь прискочивъ и вхопивъ єго за руку. — Що се ты робишь? — повторивъ учитель.

— Про...про...про... — лепотѣвъ хлопець, мовь вкопаный стоячи на мѣсци, на поручю.

— Злѣзь на землю и говори порядно! — строго сказавъ Мѣхоньскій.

Борисъ зôскочивъ зъ поруча, але на вчителевй допыты нѣчого не вмѣвъ вôдповѣсти.

— А лекцiѣ на завтра вмѣєшь?

— Вмѣю.

— А задачѣ, препараціѣ маєшь?

— Маю.

— И чогожь ты ходишь туды?

— А щожь маю робити? — простодушно запытавъ Борисъ.

— Алежь ту можешь вязи зломити.

— Нѣ, не зломлю.

Мѣхоньскій заинтересувавъ ся занедбанымъ хлопчиною. На годинахъ альґєбры мавъ вôнъ зъ нимъ муку: анѣ стати, анѣ крейду взяти, анѣ писати, анѣ говорити порядно вôнъ не вмѣвъ, але за то въ вôдповѣдяхъ єго учитель бачивъ розумъ и пробуджуючу ся власну думку.

— Де ты живешь? — запытавъ Мѣхоньскій Бориса. Той показавъ.

— Ходи, хочу подивити ся.

Борисъ попровадивъ єго.

— Якъ ту вохко! якъ ту брудно! якъ ту тѣсно! Якій ту галасъ! Яка ту задуха! — разъ по разъ выкрикувавъ Мѣхоньскій. — Ну, и не диво, що ты волишь по поручю лазити, нѣжь ту сидѣти. Ту сидѣти, то смерть! Чому тебе батько де инде не намѣстить?

— Бо сей господарь єго знаёмый.

— Якъ маєшь вôльный часъ, то приходи до мене, — сказавъ учитель. — Ты знаєшь, де я живу?

— Знаю.

— Прийдешь?

— Прийду.

Але Борисъ не йшовъ до Мѣхоньского. Мѣхоньскій живъ въ гарнôмъ домику надъ Сяномъ. Переходячи поузъ того домика, Борисъ неразъ бачивъ гарне, паньске уряджене въ єго нутрѣ, и встыдавъ ся йти туды. Минувъ тыждень, Мѣхоньскій немовь и забувъ про Бориса, хочь три разы державъ годины въ єго клясѣ. Ажь за четвертымъ разомъ выкликає Бориса до таблицѣ. Живо забилось серце у хлопця, весь спаленѣвъ, але напружаючи всѣ силы духа и тѣла, старавъ ся зручно выйти зъ лавки, стати при таблицѣ, взяти въ праву руку крейду а въ лѣву губку, словомъ робити усе такъ, якъ Мѣхоньскій любивъ. А Мѣхоньскій стоявъ зъ боку и пильно дививъ ся на него, не кажучи й слова. Тôлько всмѣхавъ ся зъ-за своєи густои, чорноі бороды, але Борисъ того не бачивъ.

— А зъ него може славный хлопець выйти, — сказавъ вôнъ нѣбы самъ до себе, але такъ, що цѣла кляса учула; и Борисъ учувъ. Серце єго заметалось, затрепетало якоюсь радôстю; вôнъ почувъ встыдъ, що не заслуживъ на таку добрôсть учителя, що не додержавъ даного єму слова. Мѣхоньскій продиктувавъ єму якесь завданє, Борисъ написавъ, и по короткôмъ розмыслѣ спокôйно, не спѣшачись, по порядку принявъ ся розвязувати єго. Мѣхоньскій ходивъ на пальцяхъ по клясѣ и любувавъ ся.

— Добре! — сказавъ вôнъ, коли робота була зроблена, — добре, дуже добре! Сѣдай на мѣсце.

Борисъ поклавъ крейду й губку и сѣвъ.

— Говъ, — скрикнувъ наразъ Мѣхоньскій, немовь нагадавши собѣ щось. — Борисъ Грабъ! А скажи но ты менѣ, хто є найбôльшій дурень въ тôй клясѣ?

— Я! — сказавъ Борисъ, майже не надумуючись.

— Для чого?

— Бо давъ слово прийти до пана професора, а не прийшовъ.

— А для чого не прийшовъ?

— Бо... бо... бо... Борисъ запявъ ся, почервонѣвъ по самй уши — и заплакавъ.

— Ага, бачишь, — сказавъ Мѣхоньскій. — А ты на другій разъ не будь дурень и приходи.

— Прийду.

Вôдъ того часу Борисъ почавъ вôльными хвилями ходити до Мѣхоньского. Той зъ разу мусѣвъ освоювати єго, добротою и ласкою зъєднати собѣ єго повне довѣрє, а вôдтакъ принявъ ся „цивілізувати“ сего дикаря. Почавъ вôдъ того, що навчивъ єго порядно ходити, прямо, не перевалюючись зъ боку на бôкъ, зъ пôднесенымъ лицемъ, навчивъ кланятись, сѣдати, навчивъ тои акуратности и економіѣ у всѣхъ рухахъ, словахъ и поступкахъ, котра, якъ вôнъ говоривъ, повинна цѣхувати розумного, освѣченого и практичнымъ житємъ живучого чоловѣка. Вôнъ принявъ ся робити зъ нимъ хатню ґімнастику, щобъ призвычаити єго до прецизіѣ и скорости въ рухахъ. Вôнъ постаравъ ся и вынайшовъ для него инше, здоровѣйше помешканє, якъ разъ у столяря, и велѣвъ Борисови вчитись столярства. Книжокъ поки що вôнъ не дававъ єму нѣякихъ; доволѣ зъ тебе и шкôльныхъ, на иншй опôсля черга прийде, — говоривъ вôнъ. Теперь роби на варстатѣ! И Борисъ робивъ. Ажь въ пятôй клясѣ Мѣхоньскій, бачучи, що хлопець и фізично выробивъ ся, якъ дубчакъ здоровый ставъ та моторный та цѣкавый, и що духъ єго доволѣ окрѣпъ и привыкъ до методичноі працѣ, почавъ давати єму книжки до читаня зъ своєи бібліотеки. Зачавъ, розумѣє ся, вôдъ тои азбуки людскости та цивілізаціѣ, вôдъ Одиссеѣ, котру давъ хлопцю читати въ нѣмецкôмъ перекладѣ. Борисъ перечитавъ безсмертну поему однымъ духомъ за кôлька день, и принѣсъ Мѣхоньскому книжку назадъ зъ подякою.

— А що, прочитавъ?

— Прочитавъ.

— Ну, розкажи менѣ, що ты прочитавъ?

Борисъ приготованый бувъ на те пытанє. Вôнъ розказавъ Мѣхоньскому змѣстъ поемы, дѣтскимъ звычаємъ пôдносячи бôльшь чудесній та фантастичній пригоды, а поминаючи бытовй картины.

— Ну, добре, — сказавъ Мѣхоньскій, — але знаєшь ты що, се тôлько одна половина Одиссеѣ, оте все, що ты менѣ ту розказавъ.

— Одна половина! — скрикнувъ здивованый хлопець.

— Еге, одна половина.

— Значить, є ще й друга?

— Є й друга.

— А де є? Може можна просити пана професора?

— Оту є! Въ тôй самôй книжцѣ. Возьми єѣ и прочитай ще разъ, а тодѣ розкажешь менѣ й другу половину.

Борисъ бувъ троха розчарованый; взявъ книжку, але кôлька день не мавъ охоты брати ся на ново до читаня.

— А що, находишь другу половину Одиссеѣ? — запытавъ єго Мѣхоньскій.

— Нѣ, не находжу.

— А читаєшь ще разъ?

— Читаю.

— Не бреши, Борисе! — на пôвъ лагôдно, на пôвъ жалôбно скрикнувъ Мѣхоньскій. — Ты не зачинавъ другій разъ читати, а тобъ напевно знайшовъ и другу половину. Правда, що не зачинавъ?

— Не зачинавъ, — сказавъ завстыданый Борисъ.

— То-то й є. Адже я знаю, що такій розумный хлопець якъ ты якъ прочитає таку розумну книжку, якъ Одиссея, то мусить найти й другу єи половину.

Ся розмова глыбоко кольнула Бориса. Вôнъ постановивъ собѣ нѣколи не брехати и взятись заразъ-же другій разъ читати Одиссею. Теперь, знаючи єи змѣстъ, вôнъ читавъ єѣ помалу. Живѣ бытовѣ картины поемы насували єму на память рôвно живѣ картины того сѣльского житя, якимъ живъ єго батько, середъ якого й самъ вôнъ вôдъ малу выроставъ. Чимъ дальше вглублявъ ся въ поему, тымъ бôльше блѣдли въ єго памяти фантастичнѣ пригоды та мітольоічнѣ дивогляды, а за то тымъ яркѣйше вызначувались картины сѣльского вѣча, подорожѣ кôньми, сѣльского празника, перучихъ на рѣчцѣ дѣвчатъ, гостины, саду, сѣльскихъ игрищь, житя пастуха въ полѣ и т. д. Прочитавъ другій разъ поему зъ далеко бôльшимъ интересомъ, якъ першій разъ, и Мѣхоньскому симъ разомъ розказавъ зовсѣмъ иншій змѣстъ, якъ першимъ разомъ. Живѣ споминки зъ власного житя додавали єго оповѣданю ще бôльше свѣжости, ясности и выразу.

— А видишь, — сказавъ Мѣхоньскій, стараючись не показати своєи радости. — Правда, що ся половина рôвно цѣкава, якъ и тамта, котру ты менѣ розказавъ першимъ разомъ?

— И ще цѣкавѣйша! — сказавъ Борисъ.

— А чому цѣкавѣйша?

— Тому... тому... Борисъ хвилю нагадувавсь, немовь шукаючи слôвъ, щобъ выразити те, що не зовсѣмъ ще ясно накльовувалось въ єго душѣ. — Я думаю... Менѣ представляє ся цѣла Одиссея якъ дôмъ. Отсѣ образы зъ житя, то фундаментъ, то зрубъ, а тамтѣ чудеснѣ пригоды, то гарнѣ узôрчастѣ оздобы, ґанки, дахъ.

— Браво! — сказавъ Мѣхоньскій. — Виджу теперь, що тобѣ можна й другѣ книжки давати читати!

Вôдъ того часу пôдъ проводомъ Мѣхоньского Борисъ прочитавъ усѣ найкрасшѣ творы Ґетого, Шіллєра, Лєссінга та Вілянда. Щобъ прочитати Аріоста, Данта и Тасса, вôнъ вывчивъ ся италіяньскои мовы; щобъ прочитати Ляфонтена, Молієра и Расена — французкои. Мѣхоньскій старавсь выроблювати єго смакъ, дискутуючи зъ нимъ о тыхъ творахъ чôльныхъ майстрôвъ всесвѣтнои літературы. Для зрозумѣня тыхъ творôвъ вôнъ заставлявъ Бориса читати докладнѣ житєписѣ ихъ авторôвъ, збôрники ихъ листôвъ, исторію часу, въ котрôмъ вони жили, приучувавъ єго розумѣти всякій твôръ людского духа на основѣ того часу и тыхъ живыхъ взаєминъ людскихъ, котрыхъ вôнъ бувъ вытвôромъ и выразомъ. Жива основа, — ось на що головно старавъ ся Мѣхоньскій звернути увагу свого улюбленого ученика. И звôльна, зъ по за артистичныхъ и поетичныхъ дискусій высували ся уваги о самôмъ житю людскôмъ, о сучасныхъ працяхъ и змаганяхъ людского духа, о сучасноѣ науцѣ историчноѣ, природничоѣ и суспôльноѣ. Мѣхоньскій бувъ чоловѣкъ широкои освѣты, такожь колишнѣй еміґрантъ; загнаный обставинами житя въ глухій галицкій гôродокъ, вôнъ чувъ потребу хочь якои небудь духовои, свобôднѣйшои и школьнымъ реґуляміномъ не прописаноі роботы, и вдоволявъ ту потребу працею надъ ширшою, свобôднѣйшою освѣтою бодай одного, найспособнѣйшого зъ помѣжь своихъ ученикôвъ.

Але на розвою тѣла и розуму не кôнчилась выховуюча дѣяльноѣсть Мѣхоньского, — розвôй моральноі истоты чоловѣка займавъ у него трохи чи не найважнѣйше мѣсце. Правда, моральноѣсть понимавъ вôнъ далеко ширше и гуманнѣйше, нѣжь єѣ понимають звычайно ґімназіяльнѣ учителѣ и школьнѣ реґуляміны. На всѣхъ протоколахъ ґімназіяльныхъ конференцій, де выключувано ученикôвъ за гру въ карты, піятики и зносины зъ дѣвчатами, стояло имя Мѣхоньского мѣжь голосуючими противъ выключеня, и то звычайно такихъ голосуючихъ бувъ усего вôнъ одинъ. „Я не похваляю тыхъ поступкôвъ, — говоривъ вôнъ, — але одно те, що вони все таки не такѣ вже смертельнѣ грѣхи, щобъ за нихъ морально убивати хлопця, а друге те, що всему тому въ великôѣ мѣрѣ мы самѣ, мы, учителѣ виннѣ! Займѣть, заинтересуйте хлопця наукою, давайте єму зъ себе прикладъ справдѣ духового, наукового житя, то вôнъ прилипне до васъ всею душею и не подумає навѣть о піяньствѣ и картахъ. А що до дѣвчатъ — етъ, и говорити не стоить те, що вже давно воробцѣ повиннѣбъ на дахахъ цвѣркати!“ Звѣсно, такѣ єго слова справы не поправляли; учителѣ не вагувались „морально убивати“ що року по кôлька або й по кôльканадцять молодыхъ людей за такѣ проступки.

Борисъ, для котрого Мѣхоньскій зробивъ ся правдивымъ духовымъ батькомъ, анѣ не подумавъ нѣколи про карты та піятику. Тай нѣколи єму було; завсѣгды множество роботы, и то роботы такои приманливои, що нѣякими картами, нѣякою піятикою єго вôдъ неи не вôдтягнешь. А по-за тою дрôбною, щоденною роботою виднѣлись такѣ обширнѣ, свѣтлѣ и безконечнѣ горизонты новои, ще красшои и приманливѣйшои роботы, що забутись хочь на часокъ, заголомшитись чи то картами чи трункомъ Борисъ уважавъ-бы для себе простою стратою, а не приємностю.

Мы вже бачили, якимъ простымъ, натуральнымъ способомъ Мѣхоньскій розбудивъ въ хлопячôѣ душѣ постанову — нѣколи не брехати. Дальше выхованє тôлько змôцнювало ту постанову, утвердило єѣ незрушимо. Живучи въ ненастаннôѣ, але рôжнороднôѣ и для того не томлячôѣ працѣ, Борисъ привыкъ добре обраховуватись зъ силами, приступаючи до якои небудь роботы; привыкъ рахуватись изъ словами; не обѣцювавъ такого, чого не мôгъ сповнити, а обѣцявши, всѣхъ силъ докладавъ, щобъ таки сповнити. Для того не попадавъ нѣколи въ таке фальшиве положенє, де-бы мусѣвъ крутити, выбрѣхуватись, якъ то кажуть, „мылити очи“. Товаришѣ знали и высоко цѣнили єго словноѣсть. Коли котрый запытавъ ся єго о що небудь, то мôгъ бути певный, що Борисъ або скаже єму вôдповѣдь зовсѣмъ докладну, або вôдповѣсть прямо, що сего не знає. На пôвъ жартомъ єго прозвали „Епамінондомъ“, вычитавши въ выписахъ Шенкля реченє про того старинного героя „qui nec joco quidem mentiretur“. Пôдъ назвою „Епамінонда“ знала Бориса вся ґімназія. *Иванъ Франко.*

СПІВАНКА.

Коб вороний, сіделечко,
То-б поіхав подалечко —
Гей, гей подалечко!...

То-б поіхав на Вкраіву,
Я би тамки не загинув —
Гей, гей не загинув!...

Тамки славне Запороже,
Там козацтво миле, гоже —
Гей, гей миле, гоже!...

Оно-б мене не минуло,
Щирим серцем пригорнуло —
Гей, гей пригорнуло!...

Не то щастя, не то долі,
Там зазнав би слави й волі —
Гей, гей слави й волі!...

А безкраій степ і море
Розвіяли-б моє горе —
Гей, гей тяжке горе!...

23. грудня 1888. *О. Филяретів.*

ИСТОРІЯ ЛИТЕРАТУРЫ РУСКОИ.

Написавъ Омелянъ Огоновскій.

ПЕРІОДЪ НОВЫЙ.

Б. ПРОЗА.

[6. Данило Мордовець].

(Дальше.)

Отъ и всѣ повѣстки й былицѣ, що́ ихъ Мордовець списавъ въ мовѣ украиньскôй. Годить ся тутъ навести отъ-сѣ слова Ивана Франка, котрыми вôнъ высказавъ загальный свôй судъ про тѣ творы: „Въ своихъ украинсько-руськихъ творахъ Мордовець переважно поетъ, и то поетъ лиричный. Не чарує вôнъ насъ анѣ силою, анѣ пластикою картинъ, анѣ будовою и выкôнченѣмъ цѣлости... Але пôдъ зглядомъ мельодійности языка и сердечной щирости тону, тремтячого въ кождôмъ уступѣ тыхъ очеркôвъ, въ украинсько-руськôй литературѣ малохто йому дорôвняє... Змѣстъ тыхъ очеркôвъ звычайно дуже вбогій и служить авторови немовь тôлько провôдною ниткою, коло котрои може снувати барвистѣ арабески поетичныхъ рефлѣксій и мглистѣ очерты чудово милыхъ и своєрôдныхъ, але швидко розплываючихъ ся картинъ. Постатѣ, выступаючѣ въ його оповѣданяхъ зъ 1859. р., зарисованѣ тôлько въ профиляхъ, двоматрема штрихами; не бачимо ихъ дѣланя, чуємо тôлько теплый подыхъ ихъ чутя, бачимо ихъ сумовитѣ лиця мовь блѣдѣ хмарки, переплываючѣ по чудовôй панорамѣ украинського села“[1]).

До сихъ слôвъ Франка додаємо лишь сю примѣтку, що, коли-бъ Мордовець бувъ дальше писавъ въ тôмъ напрямѣ, въ якôмъ вôнъ зложивъ першѣ свои три оповѣданя украинськѣ, то бувъ бы зладивъ етюды зъ житя бôльшь реальнѣ вôдъ народныхъ оповѣдань Марка Вовчка, выданыхъ 1857. р., дарма́, що вôнъ пишучи „Дзвонаря“ й „Салдатку“ мабуть въ тыхъ народныхъ оповѣданяхъ добачавъ взôрець для своихъ „повѣстевыхъ очеркôвъ“.

* * *

Коли Кулѣшъ выдавъ у Львовѣ книжечку п. з. „Крашанка Русинамъ и Полякамъ на великдень 1882. р.“, то Данило Слѣпченко-Мордовець зладивъ „прекрасну и зъ глубокимъ лиризмомъ написану вôдповѣдь“[1]) п. з. „За Крашанку-Писанка“. Мабуть не помилимось, коли скажемо, що тая „Крашанка“ (выдана у Львовѣ 1882. р.) спонукала Мордовця пôсля довгои мовчанки зновъ промовити до земляковъ рôднымъ словомъ и выступити въ оборонѣ народныхъ святощій. Та-жь въ тôмъ 1882. р. написавъ вôнъ такожь згаданѣ три розповѣдки „Скажи, мѣсяченьку!“, „Сонъ-не-сонъ“ и „Изъ устъ младенцѣвъ...“ Спôмнувши въ сихъ писаняхъ добрымъ словомъ про Єремію Галку, навязує вôнъ до своєи розмовы зъ Миколою Костомаровомъ свою розвѣдку про Кулѣшеву Крашанку.

Про Крашанку и про вôдповѣдь Мордовця („За Крашанку-Писанка“) спôмнули мы вже попереду, пишучи монографію про Пантелеймона Кулѣша[2]). Теперь наводимо зъ полемичного твору Мордовця лишь одну частинку, щобъ дôзнатись, якій судъ выдавъ вôнъ про наклôнъ Кулѣша до культурниковъ-Ляхôвъ. Ся-жь частинка навязує ся до слôвъ Костомарова, якѣ сей письменникъ высказавъ въ листѣ, писанôмъ (1. березозолу 1861) до Мордовця по смерти Тараса Шевченка. Въ тôмъ бо листѣ написавъ Костомарôвъ мѣжь иншимъ ось-що: „*Кулишъ человѣкъ очень честный и прямодушный, но самолюбивъ до чрезвычайности*“...[3]). Отже Мордовець написавъ ось-що про Кулѣша: „Изъ сього-то листа вы самѣ здоровѣ зрозумѣєте трохи, що́ воно таке єсть сей Кулѣшь. Не дурно сказавъ ото Галка, що „не вмеръ Кулѣшь — пыха задавила!“ Пыха — „*самолюбіе до чрезвычайности*“ — отъ-де лежить отрута цѣлого життя його!... „L' Oukraïne — c'est moi“! — „L' Oukraïne — c'est Kouliche“! — отъщо написано у його на прапорѣ. Якъ Дорошенко колись хотѣвъ верховодити й надъ тогобочною й надъ сьогобочною Украиною, такъ и Кулѣшеви бажалось верховодити и въ „Основѣ“, и въ Украинѣ, и въ литературѣ — на суши й на мори. Сущій Цезарь: першимъ у Мотронôвцѣ, абы не другимъ въ Петербурзѣ, а кольми паче у Львовѣ!... А жаль — ще разъ скажу: Кулѣшь — се не-абыяка людина! Такихъ и у-день зъ каганцемъ пошукать, якъ той химерный Діоґенъ шукавъ чоловѣка. Кулѣшь — його у смѣттьи зобачишь, якъ золото: вôнъ — велика таки сила, велика душа. Та тôльки гордость його велику душу задавила“...[4]).

У своѣй вôдповѣди на Кулѣшеву Крашанку заявивъ Мордовець велику любовь до Украины й до рôднои просвѣты. Такъ примѣромъ высказавъ вôнъ ось-яку думку про будущу долю украиньскои просвѣты: „Хочь вона теперь въ пелюшкахъ пручається, а все-жь таки прийде той часъ, що й вона на своихъ нôжкахъ бѣгати-ме, — а нашѣ унуки ѣѣ и въ чоботяхъ побачуть“ (стор. 27).

7. Олександеръ Коніський[5]).

Стародавный рôдъ Коніськихъ выйшовъ на Украину зъ Галичины въ 1613. р. Першимъ выйшовъ Єро-

[1]) „Ватра“, стор. 149.

[1]) Слова И. Франка въ „Ватрѣ“, стор. 148.

[2]) Порôвн. „Исторію литературы рускои“ въ „Зорѣ“, 1889; стор. 307—308; 320—321.

[3]) „За Крашанку-Писанка“, стор. 25.

[4]) ibid., стор. 25—26.

[5]) Важнѣйша литература: а) „Споминки давньо-

нимъ Кониськiй изъ сыномъ своимъ Касяномъ и оселивъ ся въ Нѣжиньскôмъ повѣтѣ Черниговскои ґуберніѣ мѣжь селами Смолянкою й Стодолами. Тамъ они завели свôй хутôръ, щó й до сегодня зове ся хуторомъ Кониськихъ. Той-то Єронимъ пôшовъ пôдъ старôсть мабуть въ черцѣ Кіѣвского Миколаѣвского монастыря и называвъ ся Йовомъ. Єремія Кониськiй, Нѣжиньскiй бурмистръ, пôдписавъ ся пôдъ актомъ выбору въ гетьмана Ивана Самôйловича, 25. квѣтня 1672. р. въ Козацкôй Дубровѣ мѣжь Путивлемъ и Конотопомъ. Изъ сего роду выйшовъ и Георгій Кониськiй, славный архіепископъ бѣлорускій[1]).

Дѣдъ Олександра Федôръ живъ на своѣмъ хуторѣ биля Стодôлъ. Сей хутôръ зове ся Переходовкою. Федôръ служивъ у вôйску и добувши першого чину „прапорщика“ залишивъ службу та й ставъ господарювати на хуторѣ. Въ него була велика сѣмья: шѣсть сынôвъ и три дочки. Въ живыхъ остаѥ ся теперь тôлько Иванъ, щó довшiй часъ бувъ экономомъ въ Нѣжиньскôмъ лицею, доки не скасовано сеи школы (1874). Теперь живѥ вôнъ на пенсіи въ Нѣжинѣ.

Изъ шести Федоровыхъ сынôвъ Якôвъ бувъ старшимъ, — вôнъ служивъ у судахъ. Одружившись изъ Секлитою Бугаѥвскою вôнъ вôддѣливъ ся вôдъ батька й братôвъ, та й завѣвъ нове дворище въ Переходовцѣ Въ 1840. р выбухнула тамъ велика пожежа й всѣ будôвлѣ зъ майномъ згорѣли. Якôвъ зôставъ ся на пожарищи зъ великою сѣмьею, але безъ кусника хлѣба, и черезъ те мусѣвъ свою землю продати свому родичу, а самъ переѣхавъ на жôнчине майно, въ мѣстечко Кобижчу, Козелецкого повѣту, Черниговскои ґуберніи. И тутъ ѥму не поталанило: тôлько що почавъ будуватись, будôвлѣ згорѣли, а другого року выгибъ увесь товаръ. Сѣмья впала въ велике убожество, и въ 1844. р. Якôвъ умеръ[2]).

Сынъ Якова, Олександеръ, родивъ ся 6 (18) серпня 1836. р. въ хуторѣ Переходовцѣ[3]). Пôсля смерти батька вôнъ зôставъ ся семилѣткомъ. Въ сѣмьи Кониськихъ строго держались звычаю, починати „заучувати“, се-бъто вчити дѣтей грамотѣ, „на Наума“, 1 (13) грудня. Першу грамоту дали Саникови (Олександру) ненька й дѣдъ по матери, отець Корнiй Малинка. Въ 1845. р. вôдвезли ѥго въ „дворянске училище“ въ Нѣжинѣ й вôддали до приготовляючои клясы, щó звалась тогдѣ „приходскимъ училищемъ“[4]). За рôкъ перейшовъ Олександеръ до першои клясы. Все-жь таки Корнiй Малинка доповнявъ ту шкôльну науку, коли ѥго внукъ приѣхавъ въ Кобижчу. Сей старый козакъ у рясѣ направлявъ Саника бôльшь на релиґійну сторону й мавъ на него такiй вплывъ, що хлопця просило матери, вôддати ѥго въ науку до семинарiѣ, щобъ ѥи сынъ носивъ „широкй рукавы и попôвскiй капелюхъ“, и вôдвезла свого Саника въ Черниговъ у „Сирôтскiй Дôмъ“, зъ котрого дѣти ходили вчитись въ ґимназію.

Бувши школярикомъ въ Черниговѣ Олександеръ ставъ писати вѣршѣ въ одинацятому роцѣ житя. Тогдѣ зладивъ вôнъ оду до свого законоучителя-попа, та за сю оду ѥго выбили й заказали вѣршувати. Саме-тогдѣ ходила нишкомъ говôрка про засланѥ Тараса Шевченка. Пройшла ся вѣстка и помѣжь хлопцѣвъ тои школы, де вчивъ ся Кониськiй, и школярики розповѣдали одинъ другому, що Шевченка за те вôддали въ салдаты, що вôнъ зъорґанизувавъ тайне товариство, задачею котрого було бунтовати паньскихъ крепакôвъ, и тымъ присилувати панôвъ вызволити людей зъ крепацтва.

Олександеръ и дехто зъ ѥго товаришѣвъ познаѥмились незабаромъ зъ творами Шевченка. У Кониського бувъ переписаный весь Кобзарь Шевченка, выданый коштомъ Мартоса въ 1840. р. Одначе творы Тарасовй не мáли на школярѣвъ иншого значѣня, якъ поезiѣ, котрй пронизують усю душу, все серце. Случай помôгъ, щобъ школярѣ стали вважати ихъ плодомъ забороненымъ. Товаришь Олександра Воронець вôдписавши у него „Тарасову нôчь“ ставъ читати ѥѣ дома; сейчасъ надбѣгъ учитель Т—инъ, котрого кватира була обôчь хаты, въ котрôй читавъ Воронець. Вôдобравши „Тарасову нôчь“ ставъ страхати сего школярика, що за се й самому можна опинитись тамъ, куды запроторено Шевченка, та й оповѣвъ, якiй „великiй злочинець“ авторъ „Тарасовои ночи“! Сего досыть було, щобъ школярѣ притьмомъ кинулись переписувати Шевченковй творы й выучувати ихъ на память.

Мѣжь-тымъ Кониськiй писавъ собѣ нишкомъ стихи. Ажь ось одинъ товаришь выкравъ ѥму зшитокъ и вôддавъ смотрителеви. Въ тому зшитку були дитячй шутки, писанй по-украиньски. И отъ, тринацятилѣтнього хлопця обвинуватили за писаня въ рôднôй мовѣ й выключили. Тогдѣ Кониськiй переймовъ у Нѣжинъ въ дворянске повѣтове училище (проґимназію). Якъ у Черниговѣ, такъ и въ Нѣжинѣ вôнъ у всѣхъ клясахъ бувъ першимъ ученикомъ и „за прилежаніе и отличные успѣхи“ въ наукахъ бравъ двѣ нагороды: книжку й похвальный листъ.

Тогдѣ дôзнавъ ся вôнъ де-чого бôльше про Шевченка й про Костомарова. Трохи зъ годомъ поталанило Кониському добути творôвъ Єремiѣ Галки. Проживаючи въ Золотоношскôмъ повѣтѣ, Полтавскои ґуберніѣ, Кониськiй спôзнавъ ся изъ старымъ Украинцемъ Искрою. Той давъ Олександрови прочитати рукописну „Исторію Русовъ“ псевдо-Кониського[1]) и „Вѣтку“[2]) та „Переяславську нôчь“[3]) Костомарова. Поезiѣ Костомарова, надрукованй въ „Вѣтцѣ“, зробили на Кониського малый вплывъ; они здавались ѥму сухими, холодными. За те „Переяславська нôчь“ зворушила ѥго душу. Вôнъ перечитавъ сю траґедію кôлька разôвъ и переписавъ усю.

Вбожество, недуга на очи й иншй невзгодины зупиняли порываніе Кониського, скôнчити Нѣжиньскiй лицей. Вôдтакъ въ часѣ Крымскои вôйны (1854) приневолено ѥго, якъ молодого неслужачого дворянина, записатись на царску службу, спершу въ Прилуцѣ, потôмъ въ Полтавѣ. Тутъ спôзнавшись зъ освѣчеными людьми Кониськ-

го“ — частина автобіоґрафiѣ („Русалка“, литературна часопись Володимира Шашкевича. Львôвъ, 1865; стор. 22—24; 46—48; 69—71). — б) „Олександер Кониський“ („Сьвіт“. Ілюстрована літературно-політично-наукова часопись. Видавець і відповідаючий редактор Іван Белей. Ві Львові, 1882; стор. 227—229). — в) „Зъ моихъ споминокъ“. „Микола Костомаровъ“. Мои згадки про него и ѥго листы („Дѣло“, 1885; число 49—52).

[1]) Про Георґія Кониського гляди „Исторію литературы рускои“ въ „Зорѣ“, 1886; стор. 407.

[2]) Мати Олександра вмерла 1872. р.

[3]) Вôдъ назвы сего хутора Кониськiй принявъ псевдонимъ „Переходовець“, якимъ инколи пôдписувавъ свои творы.

[4]) Вельми цѣкавй споминки Кониського про науку въ тôй школѣ Нѣжиньскôй надруковано въ „Русалцѣ“, стор. 22—24; 46—48.

[1]) Про „Исторію Русовъ“ гляди „Зорю“, 1886; стор. 407.

[2]) Про „Вѣтку“ Костомарова диви „Исторію литературы рускои“ въ „Зорѣ“, 1888; стор. 319.

[3]) ibid., стор. 319—321; 337.

кій принявъ ся зновъ учитись, щобы здати екзаменъ въ университетѣ на кандидата правъ. Служба судова займала що-будня девять годинъ. — лишній часъ въ будни вонъ воддававъ наукамъ, читаню й писаню, а въ недѣлю й свято працювавъ въ недѣльныхъ школахъ. Въ той часъ, въ 1860—1861. р. въ Полтавѣ було пять недѣльныхъ, а двѣ суботнй школы (для жиденятъ)[1]). Конисьній працювавъ въ кождой: де яко вчитель, де за розпорядчика, а де за библіотекаря, держачи громадску книгарню. Кромъ того заложивъ Конисьній гуртомъ зъ другими щоденну школу вечорню, въ котрій бувъ и вчителемъ исторіѣ, и секретаремъ педагогичной рады, ажь поки тыхъ школъ не скасовано лѣтомъ 1862. р.

Зъ вызволенемъ крепаковъ Конисьній покинувъ судову службу и ставъ адвокатувати. Въ той часъ працювавъ вонъ за адвоката у трьохъ панівъ, збираючи грошѣ, щобъ ѣхати черезъ рокъ на екзаменъ до Харкова.

Коли Конисьній живъ въ Полтавѣ, приѣхало до него (1862) двохъ студентовъ зъ Петербурского университету та й стали зазывати его до потайного политичного товариства „Земство й Воля“, завѣряючи, що зъ ними товаришує й Костомаровъ. Але Конисьній не вѣривъ, щобъ Костомаровъ належавъ до того товариства; вонъ вырѣкъ се прямо своимъ гостямъ и заявивъ, що немає нѣякои вѣры, щобъ потайными политичными товариствами можна було добитись до полѣпшеня соціяльного й политичного побуту въ Россіи. А вже-жь въ осени того (1862) року писавъ Костомаровъ Конисьному, що въ справахъ политичныхъ нѣякихъ гостей у него не було. Водтакъ Костомаровъ заявивъ въ томъ письмѣ: „Наша справа не боить ся свѣту божого, хоча може бути, що реакція, затуманена жидовскими „Сіонами“ да московськими геѣемонами, заступить и намъ стежку. Чувъ я, що Вы складаєте книжки за для народу; — коли є що готового, пересылайте!“[2]) — Тогдѣ були въ Конисьного двѣ готовй книжечки: „Памятка“ й „Права и обовязки вызволеныхъ крепаковъ“, — але цензура заборонила ихъ друковати. Розпочавъ такожь писати „Арихметику або Щотницю“.

Саме-тогдѣ бувъ вонъ ентузіястомъ изъ-за освобожденя мужиковъ зъ крепацтва. Тому-то въ дописи „зъ Полтавы“ до Львовского „Слова“ заязивъ вонъ мѣжь иншимъ ось-що: „Царськимъ манифестомъ, выявленымъ 19. лютого 1861. р., знесено зъ нашои славнои Украины народню пляму горкого крепацтва. Для того, щобъ краще бачить, яку велику безсмертну славу заробивъ собѣ царь Олександеръ II., вызволивши 23 милліоны людей зъ панськои каторги, кинемо хоть невеличкій историчный поглядъ на крепацтво въ Украинѣ... Крепацтво було великимъ недугомъ, великою язвою; — лѣкаремъ ихъ ставъ царь Олександеръ II. Исторія золотыми литерами надрукує його имя, говорячи про крестянъ и про вызволенє ихъ зъ крепацтва“[3]).

Въ 1861. и 1862. р. выпадало ему часто бувати на селахъ Херсонщины, Полтавщины й Черниговщины. Въ якому селѣ була школа, вонъ би не минавъ: придивлявъ ся, прислухувавъ ся и засвѣдчивъ ся, що въ тыхъ школахъ не наука, а только мука. Учителѣ самй бачили, якъ трудно вчити дѣтей на незрозумѣлой дѣтямъ мовѣ, и добре вызнавали ту корысть, яка-бъ выявилась, коли-бъ починати вчити дѣтей зъ книжокъ, писаныхъ на-родною мовою. Тому-то ставъ Конисьній переписуватись про се дѣло зъ комитетомъ грамотности въ Петербурзѣ, и радивъ, щобъ той комитетъ вырѣкъ прилюдно свои думки про школьну мову въ селахъ Украины, и щобъ взявъ ся за выданє школьныхъ украиньскихъ книжокъ. Незабаромъ зладивъ вонъ „Щотницю“ и водославъ єѣ Костомарову[1]).

Ще зъ початку 1860. р. Конисьній ставъ дописувати въ Петербурску „Искру“, чимъ дуже розгнѣвавъ Полтавскій урядъ. Въ 1861. р. посыпались на него доносы; — наряжено зъ-першу одно слѣдство й велѣно ему не выѣзжати зъ Полтавы. Одначе зъ того слѣдства не выйшло нѣчого. Тогдѣ по доносу Звенигородского и Псьола[2]) нарядивъ губернаторъ Волковъ друге слѣдство и водавъ Конисьного подъ доглядъ полиціѣ, забороняючи выѣзду зъ Полтавы.

Поки йшло одно дѣло въ судѣ, администрація безъ слѣдства й суда обвинуватила Конисьного въ „распространеніи малороссійской пропаганды“. Але-жь Конисьній не могъ знати, въ чому вбачали сю пропаганду, бо его нѣ про що не пытали, а хочь и робили въ него ревизію, то нѣчого не знайшли незаконного. Конисьній догадувавъ ся, що на него зведено якусь брехню: взявъ єѣ мабуть одинъ полупанокъ 3-ій, котрый ремствувавъ на Конисьного за оборону его крепака водъ поганои напасти.

Такъ отже арештували Конисьного 9. сѣчня 1863. р. и вывезли зъ Полтавы прямо въ Вологду[3]). Тяжко було ему жити на засланю. Давали ему мѣсячно шесть рублѣвъ, и зъ того повиненъ бувъ наймати хату, жити, одягти ся. Своихъ достатковъ у него не було, а зароботку жадного не можна було роздобути. Урядъ заборонивъ ему всяку службу, навѣть не дозволявъ учити дѣтей письму. Та й приватныхъ роботъ нѣякъ не можь було роздобути. Разъ упрохавъ бувъ одного крамаря въ Вологдѣ, щобъ узявъ его въ крамницю за роботника. Отъ же, якъ довѣдавъ ся крамарь, що Конисьній — засланець, то заразъ водмовивъ. Въ-друге умовивъ ся бувъ Конисьній зъ антрепренеромъ театру въ томъ городѣ, щобъ за 25 рублѣвъ мѣсячно взявъ его за кассира, але якъ той довѣдавъ ся, що Конисьній живе на засланю, то й взявъ свое слово назадъ. Отакъ бѣдувавъ Конисьній въ Вологдѣ трохи-не рокъ[4]).

Живучи на засланю писавъ вонъ „Братамъ на Вкраину“, жалкуючись, що минають лѣта его, та що вонъ гине въ чужинѣ[5]). А въ стиху „до старои своеи неньки“ заявивъ вонъ свою тугу, що завтра рано прийдуть до неи дѣти й внуки великоднымъ святомъ поздравляти. Та отъ,

[1]) Про „недѣльнй школы“ на Украинѣ гляди „Исторію литературы рускои“ въ „Зорѣ“, 1887; стор. 85—86.

[2]) „Дѣло“, 1885; число 49.

[3]) „Слово“, 1862; число 40.

[1]) „Арихметику“ або „Щотницю“ надруковано въ Петербурзѣ 1863. р. Вже въ 1862. р. выдавъ Конисьній въ Полтавѣ „Украинськй прописи“.

[2]) Звенигородсній и Псьолъ були шляхтичѣ-помѣщики Полтавского повѣту.

[3]) Мабуть про свое арештоване пише Конисьній въ повѣстцѣ „Чуднй пригоды въ житю“ („Зоря“, 1887; стор. 24—28).

[4]) Про житє на засланю гляди повѣстку Конисьного п. з. „Антонъ Калина“ („Сьвіт“, 1881; стор. 190—194; 1882; стор. 216—220; 236—239). — У Вологдѣ заставъ вонъ на засланю польского письменника Аполлона Корженевского. Отъ, водъ него, та ще большь водъ засланого лѣкаря Леона Ковальского Конисьній дознавъ ся де-чого про письменство польске. Коли-жь живъ у Тотьмѣ, лѣкарь Кіяковсній прислявъ ему зъ Вологды одинъ томикъ поезій Мицкевича, и водтакъ ставъ вонъ самъ читати стихотворы сего письменника.

[5]) „Галичанинъ“, литературный сборникъ. Львовъ, 1863. Книга I. Выпускъ 3. и 4; стор. 2.

она почне великому й малому крашанки давати. и зо-стане ся єдина крашанка на столѣ, и та безъ слôвъ промовить до єго неньки: „Сынъ твôй у неволи сумуючи самотою свято зустрѣчає!“[1])

Въ 1861—1862. р. въ выдавництвѣ книжокъ школьныхъ на Украинѣ порушено питанє правописне, изъ-за чого заворушилась сварня про правопись. Тогдѣ-то Костомарôвъ пôславъ Кониському ось-яке письмо: „По щирôй правдѣ сказати, що пôднимати речи та сварки за правопись — єсть то педантство и школярство, которе не тôлько жаднои корысти не принесе, але ще й народнôй нашôй справѣ у великôй перешкодѣ стане. Нехай лучче правопись неладный буде, та литература цвистиме и народъ пôдносить ся, нѣжь правопису ради важнѣйшому дѣлу стати.... Добре, що богато книжокъ Кулѣшôвскимъ правописомъ надруковано и стала громада до єдиного привчати ся. Не турбуймо-жь ѣ, бо за те великій и тяжкій грѣхъ на себе вôзьмемо. Нѣчого розбирати, чи вôнъ найлѣпшій, чи найпоганѣйшій; уважайте на те тôлько, що його принято. А що́ про Червону Русь пишете, такъ вона не єдинымъ правописомъ одрôзнила ся одъ насъ, але й мовою; — нехай вона до насъ привилюється, а не мы до неи. Самй розумнй Русины те жь говорять“[2]).

Се письмо выславъ бувъ Костомарôвъ въ Полтаву, але Кониській одержавъ єго вже въ Волоґдѣ вôдъ ґенералъ-ґубернатора Хоминьского. Вôдтакъ 5. марта 1863. р. доручено Кониському въ Волоґдѣ новый листъ Костомарова, писаный 25. лютого. Ось и важнѣйша частина сего письма: „Яко мога швидче прийшлѣть конець, бо я вже въ друкарню оддавъ „Щотницю“. А кому послати по надрукованю? Отъ, бачте, якъ бы Вы були на Украинѣ, то й розпорядились бы продажею книжокъ, а теперь до кого менѣ обернутись?... Охъ лихо, та й годѣ! Отъ и працюй, якъ знаєшь, и турбуй ся, коли насъ Украинцѣвъ по Волоґдамъ та по Вяткамъ розсилати-муть! Теперь не той часъ, щобъ у зсылку грати, — треба дома сидѣти та працювати! Народня освѣта — отъ наше дѣло! — отъ, чого намъ треба добивати ся, а зъ правительствомъ треба у ладу яко мога жити, памятуючи пословицю: „помовчи язычку, кашки дамь!“ Найбôльшь треба объ тôмъ старати ся, щобъ правительство на нашу справу вовкомъ не поглядало, щобъ не лякалось анѣ бунтôвъ, анѣ якогось того сепаратизму, та не мѣшало, въ нашôй мовѣ народови науку выкладати. А то що́ зъ того за корысть, якъ васъ порозсылає, а народну мову почне нѣвечити? Вы тамъ собѣ на чужинѣ знудитесь, а на Украинѣ народня справа, якъ свѣчка, стає. Пожалѣйте-жь народъ свôй, панове, коли-жь ота зсылка єму серце вражає!“[3])

Черезъ рôкъ заслали Кониського ще дальше, въ Тотьму. Тутъ було єму ще гôршь: тутъ уся єго переписка, навѣть книжки й ґазеты, якй приходили на єго адресу, йшли зъ-першу на цензуру въ полицію. Въ загалѣ заслане лишило на єго здоровю слѣдъ на цѣлый вѣкъ. Тогдѣшнє єго бѣдоване довело до того, що въ 1864. р. вôнъ занедужавъ и трохи-не ослѣпъ.

Въ 1865. р. одруживъ ся Кониській зъ Марією Пестерôвною, дочкою купця зъ Верховожа. Въ тôмъ-же роцѣ Волоґодскій ґубернаторъ уважаючи на вельми слабе здоровє Кониського, выпросивъ у министра Валуєва полегкôсть и дозволенє, жити єму въ Воронежи. Одначе недуга не вменшалась и вôдтакъ выйшло вôдъ царя дозволенє (1865), ѣхати за границю на рôкъ лѣчитись.

Коли Кониській ѣхавъ зъ Воронежа за границю черезъ Петербурґъ, то въ столици снôзнавъ ся вôнъ особисто зъ Костомаровомъ. Бесѣда обохъ патріотôвъ не сходила зъ народнои освѣты й выдаваня украинськихъ книжокъ для народу. Але-жь саме тогдѣ въ кôмнатѣ Костомарова лежали на столѣ списки зъ такихъ документôвъ, про котрй Кониській и не знавъ. Костомарôвъ розповѣвъ єму свою бесѣду зъ министромъ внутрѣшнихъ справъ Валуєвымъ, котрый стоявъ на тому, що „выдаванє книжокъ для народу — не на часѣ“ и вôдтакъ заборонивъ вхъ. Ось бо писавъ Валуєвъ до министра просвѣты, що выдаванє украинськихъ книжокъ — дѣло небезпечне, шкôдливе и т. и. Найцѣкавѣйшою въ тыхъ документахъ була записка Юзефовича[1]), де вôнъ доводивъ, що самостôйности украинськои литературы треба стеретись, якъ огню, бо пôдъ нею лежить политичный сепаратизмъ и польска интриґа. А вже-жь Костомарôвъ сподѣвавъ ся тогдѣ, що украинське слово заборонено не на довгій часъ, — що само правительство засвѣдчить ся, що „украинській сепаратизмъ“ така-жь сама клевета, якъ и „польска интриґа“ въ дѣлѣ выдаваня украинськихъ книжокъ и пôднесеня украинського письменства. Въ тôй розмовѣ зъ Кониськимъ сказавъ Костомарôвъ дещо такожь про розвôй письменства въ галицкôй Руси. Ось и єго слова: „Въ Галичинѣ трохи-не три милiоны Русинôвъ. Чого-чого Поляки не робили й не роблять, щобъ знищити Русинôвъ, обернути ихъ на Полякôвъ и на латинникôвъ! Головна боротьба ще має наступити и за-для Русинôвъ нема иншои зброѣ, якъ національна освѣта. Она одна тôлько може спасти ихъ. Отъ-ся самооборона вымагає, щобъ Русины сотворили у себе литературу на народнôй мовѣ, взявши за основу и мову и литературу, яка вже є на Украинѣ — вôдцуравшись тарабарщины „Слова“... Не буде у Русинôвъ національного письменства на народнôй мовѣ, — Полякъ и латинизмъ проковтнуть ихъ“[2]).

Переѣхавши за границю Кониській подавъ ся до Львова. Тутъ снôзнавъ ся зъ Качалою, Лавровскимъ, Головацкимъ, зъ митрополитомъ Литвиновичемъ и и. Тогдѣ приѣздивъ до Львова Лебединцевъ, вербувати галицкихъ Русинôвъ въ Холмщину[3]). Зô Львова переѣхавъ Кониській въ Дрезденъ, а потôмъ у Липскъ и тутъ повернувъ ся за порадою до лѣкаря-професора Бока, котрый признавъ, що у недужого є въ высокому ступни туга за

[1]) „Галичанинъ“, литературный сборникъ. Львовъ, 1863. Книга I. Выпускъ 3. и 4; стор. 3.

[2]) „Дѣло“, 1885; число 50.

[3]) ibid.

[1]) По доносу Михайла Юзефовича запроторено Костомарова въ Саратôвъ на заслане. Вôнъ-то бувъ такожь авторомъ царского приказу зъ д. 18 (30) мая 1876. р., котрымъ заборонено розвиватись украинськôй литературѣ.

[2]) „Дѣло“, 1885; число 51. — Отъ-сй думки выявивъ Кониському Костомарôвъ 19. жовтня 1865. р.

[3]) Ѳ. Г. Лебединцевъ бувъ тогдѣ инспекторомъ народныхъ и середнихъ школъ у Холмщинѣ. Про єго побутъ вô Львовѣ редакція Львôвского „Слова“ (1865) писала ось-що: „Цѣлію побыту его въ нашôмъ городѣ было пріобрѣтенье учителей для ново-заведеныхъ школъ народныхъ въ Холмщинѣ, въ которыхъ-то школахъ, якъ извѣстно, преподаются елементарныи предметы въ языцѣ малорускôмъ, а навѣть заведены суть книжки учебныи тiижь самы, якiи предписаны ц. к. австрійскимъ правительствомъ для рускихъ школъ въ Галичинѣ“ (число 95). Тогдѣшню миссію Лебединцева описавъ Кониській въ оповѣданю „Въ гостяхъ добре, а дома лѣпше“ („Зоря“, 1885; число 8—19). Авторъ назвавъ єго тутъ Селехомъ. — Въ вôсѣмдесятыхъ рокахъ бувъ Лебединцевъ редакторомъ „Кіевскои Старины“.

родиною, и про-те велѣвъ єму швидше ѣхати на Украину. Министеръ Валуєвъ не заборонивъ Кониському жити въ Єлисаветградѣ, але якъ тôлько прибувъ вôнъ туды, Херсоньскій губернаторъ Клушинъ заразъ выселивъ єго въ мѣстечко Бобринець. Тутъ жилось Кониському трохи не гôршь, якъ у Тотьмѣ. Становый приставъ та й исправникъ не давали єму спокою нѣ въ день, нѣ въ ночи й допѣкали єму, чимъ тôлько можна було. Живучи въ Бобринци пôзнавъ ся Кониській зъ Маркомъ Кропивницкимъ, котрый бувъ тамъ секретаремъ мѣйскои рады и спорудживавъ инколи аматорскій представленя театральній на сценѣ тамошнього клюбу. Трохи-не що-дня приходивъ Кропивницкій до Кониського зô скрипкою и спѣвавъ пѣснѣ народній гарнымъ голосомъ баритоновымъ. Неразъ ѣздили оба въ Жеванôвку, де живъ батько Кропивницкого, бо въ Бобринци крôмъ священика й полицейского пристава не було свѣчного чоловѣка.

Въ кôнци 1866. р. министеръ Валуєвъ звелѣвъ перевезти Кониського въ Катеринославъ, де й живъ вôнъ шѣсть лѣтъ. Адвокатуючи въ тôмъ гôродѣ дôзнававъ ся вôнъ що-дня бôльше про велику народну темноту, та про велику потребу популярныхъ книжокъ для народу, писаныхъ украиньскою мовою, особливо-жь такихъ, зъ котрыхъ нарôдъ спôзнавъ бы свои права й обовязки. Реформа послѣ знесеня крепацтва надавала народови новій права въ земствѣ, въ судахъ; — зъ народу стали брати судьѣвъ присяжныхъ, а нарôдъ про теє нѣчогô-сѣнько не второпавъ и не мôгъ, такъ якъ слѣдъ, корыстуватись своими правами. Тому-то вразъ зъ П. Чубиньскимъ и зъ М. Старицкимъ переклавъ Кониській книжку п. з. „Про кары, до якихъ присуджують мировій судьѣ“ (1874).

Мѣжь-тымъ въ 1872. р. выйшовъ вôдъ царя приказъ, вернути Кониському волю. Зъ того часу оселивъ ся вôнъ у Кіевѣ. Въ 1878. р. выбрали єго гласнымъ (раднымъ) до мѣйскои думы й вôдтакъ взявъ ся вôнъ радо й жваво до громадскои роботы. Справы стояли тогдѣ такъ недобре, що треба було або мовчати, або зачепити такихъ людей, якихъ интересы матеріяльнѣ були у звязку зъ громадскими. А вже-жь добро мѣста Кіева й совѣсть вымагали, щобъ Кониській не мовчавъ. Отъ и зъ-вôдсѣль починає ся для него нове лихо, щó й доси не покидає єго. Першь усего накинувъ ся на него редакторъ „Кіевлянина“ Пихно, надруковавши погану клевету. Кониській позвавъ єго до суду. Сей процесъ оголошено у всѣхъ часописяхъ россійскихъ. Судъ присудивъ Пихна на три мѣсяцѣ въ тюрму. Тогдѣ-жь почались на Кониського денунціяцiѣ вже политичного характеру. Першимъ выступивъ Катковъ и въ „Московскихъ Вѣдомостяхъ“ надруковавъ передову статью, доносячи, що Кіевскій судъ обвинуативъ Пихна черезъ те, що Кониській украинофилъ, а Пихно все выступавъ противъ украинофильства. Опôсля „Кіевлянинъ“ почавъ Кониського обвиняти навѣть о державну зраду, мовь-то-бъ вôнъ працювавъ усе противъ уряду, щобъ „добути Украинѣ повну самоуправу й свободу“.

Тогдѣ-то Кониській складавъ украиньску Читанку. Плянъ єи бувъ такій: въ першôй частинѣ були поезіѣ, въ другôй оповѣданя, въ третѣй науковій писаня. Починаючи вôдъ Котляревского взявъ вôнъ невеличкій взорець творôвъ важнѣйшихъ украиньскихъ и галицкихъ письменникôвъ, придержуючи ся порядку хронольоґичного. До творôвъ всякого письменника додавъ вôнъ коротеньку біоґрафію. Въ цвѣтни 1876. р. була готова перша частина Читанки, та отъ, выйшовъ законъ 18. мая т. р. и Читанцѣ Кониського не довелось побачити божого свѣта.

Вôдтакъ єму здавалось, що новый законъ не цѣлкомъ ще занапащує украиньске письменство въ Россіи. Вже-жь той законъ не заборонявъ „изящнои словесности“! Тому-то задумавъ Кониській выдавати невеличкій альманахи, три-чотыри разы на рôкъ, зложенѣ зъ самыхъ такихъ творôвъ, на якій заборона 18. мая 1876. р. не простягає своєи руки. Вôнъ писавъ про се до Костомарова, а сей ветеранъ украиньского письменства посылаючи єму до альманаха двѣ невеличкій статьѣ писавъ 10. червня т. р. мѣжь иншимъ ось-що: „Малá у мене надѣя, щобъ довело ся Вамъ довести до кôнця свôй замѣръ и щобъ не пôшли марне Ваша праця и часъ. Зо мною вже таке бувало, и по пословици „обжегъ ся на молоко, дуєтъ и на воду“, я бою ся, щобъ и зъ Вами не стало ся того-жь самого. Усе моє, щó було друковане по-украиньски, оддаю на Вашу волю“...[1])

Поглядъ Костомарова здававъ ся Кониському пессимистичнымъ и вôнъ не кинувъ свого замѣру та въ жовтни вôдôславъ въ Петербурску цевзуру (въ „главное управленіе по дѣламъ печати“) рукопись альманаха п. з. „Батькôвщина“. Сей альманахъ складавъ ся зъ недрукованыхъ ще поезій Шевченка, зъ поезій Костомарова, Щоголева, Лиманьского, Старицкого, Шиманова[2]) й самого-жь Кониського, — вôдтакъ зъ невеличкихъ оповѣдань Кониського, Мордовця, Левицкого-Нечуя и зъ трьохъ чи чотырьохъ народныхъ казокъ. Хоча-жь Кониській пôдбиравъ до альманаху такій творы, щобъ не було нѣякого нецензурного слова, то таки здѣйстнилось пророковане Костомарова. За кôлька мѣсяцѣвъ Кониській одержавъ офиціяльну звѣстку, що „Батькôвщина“ заборонена. Такъ отже стало єму ясно, що правительство, выконуючи законъ 18. мая 1876. р., намагає ся занапастити украиньске слово. Не диво про те, що Кониській за весь часъ 1877—1880. р. майже нѣчого не писавъ. Вôнъ переживавъ тогдѣ тяжкій психольоґичный процесъ про свои вôдносины до украиньского письменства: чи йти на право, чи на лѣво? — чи послухати чужои рады й залишити писати въ Галичину, чи цѣлкомъ залишити писати по-украиньски? Але любовь до рôдного слова була въ него такъ велика, що вôнъ рѣшивъ ся присвятити всѣ свои силы просвѣтнымъ интересамъ дорогои батькôвщины, хоча-бъ прийшлось єму въ-друге постраждати за свои патріотичнѣ змаганя. (Дальше буде.)

ОБРАЗКИ ЗЪ УГОРЩИНЫ.

(Написавъ Денисъ.)

(Дальше)

Въ Пештѣ.

Пôдъ проводомъ шурина, котрый бувъ надпоручникомъ при полку станиславôвскôмъ, поѣхалисьмо трамвайомъ до тои касарнѣ, де вôнъ мешкавъ. Бувъ то будынокъ въ самôмъ мѣстѣ, величезна палата, рѣзьбами украшена; була то колись палата угорского магната, котру перестроєно на касарню. Шуринъ мавъ два покоѣ, отже могли мы выгôдно помѣстити ся... Вôдъ него до-

[1]) „Дѣло“, 1885; число 51.

[2]) Андрѣй Шимановъ — теперь адвокатъ въ Харковѣ. Въ 1862. р. заслано єго до Курска „за распространеніе малорусской пропаганды“.

вѣдали мы ся деякихъ цѣкавыхъ рѣчей: а) що гонведы (мадярске краєве войско) розмѣщенѝ за мѣстомъ, а лініове войско сконцентроване въ касарняхъ въ самôмъ мѣстѣ; б) що всѣ крѣпости суть въ рукахъ лініового войска; в) що гонведы не мають анѣ однои пушки; г) що лініовымъ воякамъ, именно офіцерамъ, дано зрозумѣти, щобы не дуже братали ся зъ гонведами и не уживали мадярскои бесѣды... Môй шуринъ, хочь живъ въ Пештѣ черезъ 15 рокôвъ, не умѣвъ по мадярскѝ майже нѣ словечка... Чи тамъ и теперь такъ, не скажу. Було то 1875 р. Умывшись, обтрѣпавшись зъ пороху и перебравшись, пôшли мы на мѣсто. Тымъ часомъ запавъ вечеръ, — и мы пôшли на вечеру до реставраціѣ въ „Redouten — Haus“. Єсть то велика прехороша палата, недалеко вôдъ Дунаю, положена въ найкрасшôй части мѣста... Въ тôй палатѣ вôдбувають ся балѣ и концерты; цѣлый першій поверхъ, зъ прекраснымъ выглядомъ зъ балькону на Дунай и на Буду по тамтôмъ березѣ Дунаю, — призначеный на балѣ и концерты. Широкѝ величавѝ сходы, преукрашенѝ цвѣтами, фіґурами, хорошими килимами и величезными зеркалами ведуть въ двѣ стороны на гору. Салѣ великѝ, просторѝ, величавѝ; єсть ихъ три до танцѣвъ и до концертôвъ; найбôльша зъ нихъ може помѣстити 600 паръ танцюючихъ... Именно прéкрасно декоруютъ салю ту на великій баль, якъ розказувавъ намъ провôдникъ, коли мы на другій день оглядали тѝ салѣ, а для головнои ґосподинѣ, котрою звычайно буває якась княгиня або ґрафиня, устроюють тронъ пôдвысшеный, цвѣтами убраный, на котрôмъ она приймає вôдъ гостей поклоны... Побôчь тыхъ саль суть дуже просторѝ комнаты, призначенѝ для тоалєты буфету и и... Мадяре любують ся въ великихъ просторахъ, чи то въ готеляхъ, чи въ реставраціяхъ, чи на двôрцяхъ; ихъ веранды суть то великѝ четверобôчнѝ комнаты, котрыхъ передна стѣна вôдъ огороду єсть шклянна, т. є. зъ шклянныхъ шибъ зложена.. Часомъ будить ся въ тыхъ просторыхъ комнатахъ, коли въ ныхъ нема гостей, чувство якоись пустки, мовь-бы на тыхъ пустахъ, черезъ котрѝ мы переѣзджали. Входимо до салѣ реставраційнои, — а моєму оку представивъ ся образъ до того часу невиданый... Саля величезна, якъ нава костела, — на чотыри поверхи высока, освѣтлена въ день зъ горы черезъ шклянный стрôпъ, а въ ночи рясными ґазовыми канделябрами. На поперекъ тои салѣ зъ однои и зъ другои стѣны поуставлювано въ вазонахъ великаньскѝ цвѣты и кущѣ: мирты, цитрины, олєандры, букшпаны и и., помежи котрыми були вузкѝ стежки, гейбы въ огородѣ, а серединою вздовжь салѣ провадила широка стежка, котрою могло 6—8 осôбъ выгôдно проходжувати ся. Въ тыхъ побôчныхъ поперечныхъ стежкахъ стояли столы, вкритѝ чистыми тоненькими обрусами, зъ всякими приборами до ѣды и до питя; серветы були бѣлѝ якъ снѣгъ, тарелѣ зъ найчистѣйшои порцеляны, рѣзанѝ кришталевѝ фляшки, шклянки и келишки; на серединѣ кождого стола стоявъ величезный букетъ зъ рôжнобарвныхъ цвѣтôвъ. Саля представляла прекрасный огородъ, — а кєлнеры, убранѝ въ чистыхъ чорныхъ фракахъ, бѣлыхъ хусткахъ и чистыхъ ковнѣрикахъ, въ бѣлыхъ рукавичкахъ, зафризованѝ, наперфумованѝ и звинѝ були похожѝ на кавалєрôвъ балевыхъ. Всѣ они були зъ Вѣдня, а и самъ ґосподарь реставраціѣ бувъ Нѣмець — Вѣденьчукъ... Такъ то оно въ Пештѣ веде ся; всѣ перворядня готелѣ, реставраціѣ и кавярнѣ суть въ рукахъ Нѣмцѣвъ, Жидôвъ и Чехôвъ; Мадяры якось до того не мають змыслу чи таланту.

Пештъ представлявъ тогдѣ образъ нѣмецкого мѣста; та и нынѣ розмовишь ся въ Пештѣ всюда по нѣмецки. Въ найновѣйшихъ часахъ Мадяры пруть на тоѳ, щобы публично говорено по мадярски, а само собою розумѣѳ ся, — такожь въ урядахъ, судахъ, на желѣзницяхъ, въ музеяхъ, на кораблях и и., але притисни Мадяра, то вôнъ буде зъ тобою говорити по нѣмецки. Найперший Жиды взяли демонстративно публично говорити по мадярски, и на надписяхъ склепôвъ своихъ поперекручовали имена жидôвскѝ на мадярскѝ, але межи собою говорять жидôвско-нѣмецкимъ жарґономъ. Перейдись по такъ званôй „Königs-strasse“, де жиды выключно розсѣли ся, — тамъ побачишь и почуєшь ихъ такъ, якими дѣѣстно суть. О сѣмъ тематѣ будемо мати ще пôзнѣйше нагоду дещо поговорити.

На другій день (13. серпня) пôйшли мы на Дунайскій к е на прохôдъ. Єсть то найкраще мѣсце въ цѣлôмъ мѣстѣ, именно по лѣвôмъ боцѣ вôдъ великого моста. Дунай плыве тутъ широкимъ и глубокимъ русломъ и представляѳ образъ величавый; по тамтôмъ боцѣ Дунаю взносить ся мѣсто Буда, терасами попôдъ гору и на горѣ, котра насмомъ тягне ся рôвнобѣжно зъ Дунаємъ, — пôдчасъ коли Пештъ розсѣвъ ся на рôвнинѣ... К е єсть то променада на лѣвôмъ березѣ Дунаю, асфальтомъ вымощена, деревами въ два ряды высаджена. Та променада призначена лишь для пѣшеходцѣвъ; возамъ тутъ являти ся заборонено. По лѣвôй сторонѣ променады бачимо величавый рядъ прехорошихъ чотыроверхихъ палатъ, найперший готелѣ зъ чудовыми цвѣтниками, водотрисками, штучно плеканымя деревами и корчами и зелеными рабатами, а дальше доломъ въ тыхъ палатахъ перворядня кавярнѣ, одна побôчь другои, цвѣтами и рѣзьбами преукрашенѝ, а вечеромъ свѣтломъ єлєктричнымъ освѣтленѝ. Тутъ збирають ся вечеромъ жиды — банкеры, купцѣ великѝ, фабриканты, предприємцѣ; — буває часомъ, що лѣтомъ передъ кавярнями сидить кôлька сотъ осôбъ: ѣдять, пють, балакають и читають ґазеты довго въ нôчь. И въ серединѣ кавярнѣ тѝ красно пристроєнѝ въ цвѣты, фіґуры, зеркала, красни образы и и.; суфіты найчастѣйше золоченѝ... Наймилѣйше выдалось менѣ ранкомъ на тôмъ к е. Поминувши свѣжій, чистый, холоднавый, сонцемъ нерозпеченый воздухъ, бачивъ я на тôмъ к е пірамідами поукладанѝ кавуны та мельоны, виноградъ, морелѣ, априкозы, прекраснѝ грушки, — а дальше гарбузы, помідоры, кукурудзу въ струкахъ, величезнѝ головки капусты, морховь, огôрки и всяку иншу огороднину въ дуже великихъ ґрунтахъ накоплену, а все таке красне, а все таке добôрне, що годѣ очи вôдвернути. Помежи перекупки снують ся торгуючѝ и купуючѝ; повно тутъ житя, шуму и рôжныхъ типôвъ людскихъ такъ мужескихъ якъ и жѣночихъ... Насытившись поглядомъ на палаты и тотѝ добôрнѝ, смачнѝ, пахучѝ овочи, що въ такъ богатôмъ зборѣ представляють ся, — кинувъ я окомъ на Дунай и по-за Дунай. Хто не видѣвъ величезнои рѣки, а ще до того помежи двома, характеристично вôдмѣнными мѣстами, тому годѣ описати то дивне, любе, пôднесене чувство, що будить ся на сей поглядъ въ людскôй груди... Близько высокого берега єсть пристань для кораблѣвъ, де они приплывають и зъ вôдки они вôдплывають; а єсть ихъ подостаткомъ и парусовыхъ и паровыхъ, всѣлякои подобы и величины... Крôмъ того суть ще малѝ кораблѣ паровѝ,

що безъ перестанку бѣгають то зъ Пешту до Буды, то зъ Буды до Пешту, везучи на своѣмъ хребтѣ за кôлькà найцять крейцарôвъ пасажерôвъ. Суть и такѝ кораблѣ, котрѝ що пôвгодины перевозять гостей зъ Пешту або зъ Буды на островь Марѣаріту и на вôдворотъ до мѣста. Суть иншѝ кораблѣ, великѝ, повôльнѝ, важнѝ, наладованѝ всякимъ добромъ, котре везуть изъ Вѣдня далеко на полудне ажь до балканьскихъ краѣвъ, а деякѝ зновь тягнуть конѣ або пароходы горѣ рѣки изъ полудня до Вѣдня... Дунай єсть дуже важна торговельна жила, що пôддержує житѐ и приспособлює богацтва краямъ, черезъ котрѝ плыве. На Дунаю повно житя и руху, а до того вôнъ вже самъ собою величавый, отже не диво, що дивлячись на него и на то, що ся на єго хребтѣ рухає, двигає, говорить, кричить, — що кажу неописане якесь чувство радости и утѣхи пôдносить грудь... А теперь киньмо окомъ по-за Дунай, на Буду, що горою и доломъ своими будынками мальовничо розсыпалась. Але найкрасшій образъ представляѐсь, коли кинемо окомъ на чорну ґранітову скалу, що простопало спадає по при Буду до самого Дунаю. Мѣсто и скала зъ Дунаємъ, — штука и природа въ такôй тôсновôй спôйни, то незвычайный образъ и такій чудовый, що другого такого не маѐ въ цѣлôй Австріи отже не дивота, що кождый любує собѣ на тôмъ кѐ, именно ранкомъ и вечерами при свѣтлѣ мѣсячновôмъ.

Того дня по снѣданю сѣли мы на красный фаетонъ, котрый намъ вôдступивъ на сей день приятель шурина, и помчали быстрыми кôньми насампередъ до мѣськои рѣзницѣ волôвъ, зъ цôдтамъ до свинарнѣ, а вôдтакъ зъ поворотомъ до бровара Дрегера въ Штайнбруху. Въ Пештѣ не вôльно нѣкому иншому волы рѣзати на мясо и не вôльно мясо зъ вôдки небудь куповати, тôлько все мясо мусить ся брати зъ рѣзницѣ мѣськои. Приѣздимо тамъ и бачимо скрôзь желѣзнѝ штахеты, — великій, дуже просторый пляцъ, а на серединѣ уложену въ чотырикутникъ барієру. По лѣвôмъ и по правôмъ боцѣ того величезного пляцу стоять дуже довгѝ, одностайнѝ будынки партеровѝ, а противъ входу на другôмъ кôнци того пляцу бувъ будынокъ зъ вежою. Коло штахетôвъ зъ середины ходивъ пандуръ (мѣській жовнѣръ) на вартѣ.. На промову шурина пандуръ засалютовавъ, отворивъ намъ браму и пустивъ насъ до середины... Въ лѣвобôчнôмъ будынку тягнули ся на поперекъ рôвнобôжно зъ собою корытарѣ, по обохъ сторонахъ тыхъ корытарѣвъ видни були дверѣ. Отворивши дверѣ, по лѣвôмъ боцѣ побачили мы чисто выряджену стайню на волы, а по правôмъ боцѣ рѣзницю. Була то чотырокутна комната, зъ камѣннымъ помостомъ, до осередка трохи похиленымъ; въ самôмъ осередку бувъ краткованый отвôръ. На стѣнахъ були знаряды до вѣшаня волôвъ за шию, коли мали ся рѣзати; въ стѣнахъ приладжено курки, котрыми, по вôдкрученю, сплывала вода. Тутъ рѣзали ся волы; вода сполокувала кровь, сплываючи отворомъ до пôдземного каналу. Тымъ чиномъ въ рѣзни було завсѣгды чисто и не було тутъ чути затроєного гнилою кровію воздуха. Такихъ рѣзниць и такихъ стайнь було досыть въ тôмъ довгôмъ лѣвобôчнôмъ будынку... А вôдкижь брала ся вода въ рѣзници, поспытає може кто? Плыла она рурами зъ будынку зъ вежою, на котрôй находивъ ся збôрникъ зъ водою. До того горѣшного збôрника помповала воду парова машина зъ другого збôрника, котрый находивъ ся на долѣ тои вежи. До того долѣшного збôрника сплывала вода пôдземными рурами зъ Дунаю; очевидно, що ровень того долѣшного резервоару мусѣла лежати низше, якъ ровень Дунаю.

(Дальше буде.)

Библіографія.

М. Комаровъ: *Нова збірка народнихъ малорускихъ приказокъ, прислівгівъ, загадокъ и замовлень.* Одесса, 1890. Цѣна 50 коп. — Стор. 124 + X, 1 печ., м. 8°.

Заслуженый рецензентъ, бібліографъ и етнографъ п. Комарôвъ выдавъ пôдъ названымъ заголовкомъ цѣкаве и важне доповненє до теперѣшныхъ подôбныхъ збôрникôвъ, зъ додаткомъ при кôнци книжочки, цѣнного бібліографичного покажчика літературы народныхъ малорускихъ приказокъ, прислôвъѣвъ, загадокъ и п. (1829—1888). Здавалось-бы, каже впорядчикъ въ передмовѣ, що пôсля збôрникôвъ Номиса (Симонова, 1864, головно зъ матеріялôвъ Оп. Марковича), де помѣщено 14.400 приказокъ и 505 загадокъ, та П. Чубиньского (Труды етн.-стат. експ., I, ч 2), де помѣщено ок. 2.000 прик и зверхъ 300 загадокъ (по-найбôльше новыхъ), и пôсля деякихъ иншихъ збôрникôвъ, бувъ-бы дотычный матеріялъ вже майже вповнѣ вычерпаный. Вопреки сему подає намъ п. Комарôвъ 1275 новыхъ (старанно провѣреныхъ) приказокъ, 29 загадокъ и 33 замовленя и шептаня. Матеріялъ до своєи збôрки черпавъ выдавець такъ зъ своихъ записокъ (въ Харкôвщинѣ и Катеринославщинѣ), якъ и зъ переданыхъ пп. Кшижановскимъ (зъ Уманщины), Пчôлкою (зъ Волыни), Нейманомъ (вôдъ о. М. Орловского и панны Д. З., зъ Подôля), Чайченкомъ (зъ Харкôвщины), Ганенкомъ и Коньскимъ (зъ Катеринославщины, — та зъ Полтавщины, Чернигôвщины, Херсонщины, Кіѣвщины и Галичины). При кождôй приказцѣ (при загадкахъ и замовленяхъ чомусь нѣ) записаный уѣздъ (повѣтъ). Якъ бачимо — выданє се критичне, хоть що до упорядкованя — можна-бы й посперечатись. Праця п. Комарова заслугує на пильну увагу спеціялістôвъ и всѣхъ, кому мила и близька — рôдна мова и словеснôсть. — *(К)*

Змѣстъ **„Правди“** за мѣсяць лютый 1890 р.:*) I. Вступні статтї: а) 29 роковини смерті Т. Шевченка; б) Чеська Академія наук; в) Реформи в судівництві; г) З'єднані держави північної Америки. — II. Афонський пройдисьвіт, оповіданнє І. Нечуя. — III. З життя в Полтаві (Частина з моїх споминок) О. Я. К—ий. — IV. Короткий огляд устрою держав европейських, Бельґія, Декуж-а. — V. Боротьба, побитовий роман, частина I. — VI 26. лютого, вірш Сивенького. — VII. Що було, то мохом поросло, драма в 5 дїях Карпенка-Карого. — VIII. Вісті: З Москви, с Харькова, с Херсона. — IX. Національїзм в політицї, стаття Слонимського. — X. Де Вкраїни сини? вірш В. Боровик. — XI. Думка біля Днїпра в ночі, вірш Ф. Б. Новогребельного. — XII. Пятьдесять лїт національної боротьби Словенців, II. М. — XIII. Сучасна хронїка. — XIV. Бібліографія. — XV. Оповіщення редакції і переписка на окладцї. — За мѣсяць цвѣтень 1890 р.: I. Вступні статтї: а) Потреба запомоги голодним селянам галицьким; б) Поляки познанські а галицькі Русини; в) Народний Дім у Львові; г) Робітницьке питанне в Европі. — II. Боротьба, побитовий роман, частина I. — III. Тарас Шевченко в сьвітлї европейської критики. Трохима Звіздочота. — IV. Займанщина і форми займанщинського володїння на Українї, проф. Ів. Лучицького — V. Весїлє в Коваліївці, етноґрафічні записки Н. Колцуняка. — VI. Права чоловіка в імперії росийській Ів. Алетова. — VII. Мученики росийської культури. — VIII. Весняна Елеґія, вірш Сивеньк. — IX. Вісті: З Москви, с Київа, с Полтави, з Одеси. — X Національїзм в політицї, стаття Л. Слонимського. — XI. Пісьня над колискою, вірш А. Хванька. — XII. Огляд журналїстики росийської за сїчень. — XIII. Бібліографія. — XIV. Сучасна хронїка. — XV. Матеріяли до історії руського життя. Спом. С. Єзерськ. про пок. Е Желеховськ. — Від видавництва „Правди“ і оповіщення ред. на окладцї.

*) Въ ч. 8. „Зорѣ“ подано мыльно змѣстъ „Правди‘ зъ мѣсяця марта замѣсць лютого. Тожь подаємо теперь змѣстъ „Правди“ за мѣсяць лютый.

Вôдповѣдає за редакцію: **Петро Скобельскій.**

Выдає **Товариство имени Шевченка.** Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка, пôдъ зарядомъ К. Беднарского.

Рôкъ XI. Львôвъ дня 15. (27.) Мая 1890. **Число 10.**

Выходить два разы на мѣсяць, кождого **1**-ого и **15**-ого, въ объемѣ 2—2½ аркуша.

Редакція „Зорѣ“ въ каменици пôдъ ч. **8.** улиця Академична.

ЗОРЯ

Пренумерата выносить: на цѣлый рôкъ **5** зр., на пôвъ року **2** зр. **50** кр., на чверть р. **1** зр. **25** кр.

Пренумерату належить присылати до **администрациѣ „Зорѣ“** (улиця Академична ч. 8.)

ПИСЬМО ЛИТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ДЛЯ РУСКИХЪ РОДИНЪ.

Над Чорним морем.

(Повість Ив. Левицкого.)

(Дальше.)

Саня догадалась і собі зареготалась.

— Таких людей, в котрих сидить цей прилизаний чорт є чи-мало. Це тигри та пантери людського племени. Ці тигри і просьвічені і по европейські делікатні і навіть бувають вчені... пишуть вчені книжки... Ці самі страшні для культури, прогреса та просьвіти. Подумайте собі, що бенґальські тигри користувались-би орудниками европейськоі культури... Якого лиха они́б накоіли... Ой-ой!

— Знаю, знаю! сказала Саня. Ці тигри стережуть ту цілющу воду просьвіти і добробиту; самі пють, а другим не дають...

— То вкрастиб од іх цілющу воду! Нехай стережуть порожну криницю, сказав Комашко. Це одно добре злодійство, яке я знаю в сьвіті: це злодійство Прометея, що вкрав огонь з неба і дав єго людям.

— А як вкрасти, коли в іх сила? А замків, а сторожів скільки? сказала Саня.

— То обернути тигрів в овечок. Це довге, загайне діло, бо моральна хороба в іх задавнена, але... але... гуманізм потребує такоі системи. Треба так провадити діло, щоб іх зосталась велика меншість, щоб зосталось іх тільки чортам на насіння. Тоді сила буде не в них.

— Поки сонце зійде роса очи виість, скажу я з погляду свого космополітизма. Діло гуманітарно-загайне, а деспотизм тим часом і нас покраде... поки ми викрадемо в него культуру, сказала Саня. Я сусід наших знаю: між ними хмари, густі хмари яструбів, а голуби щось не показують ся. А що буде, як ми станемо овечками, а они зістануть вовками?

— Не думаю, щоб так було. І сусіди-люде і вони колись повинні стати правдивами людьми і покинути вовчі норови, сказав Комашко. Будемо працювати і ждати. Простягнемо до них руку. А не подадуть нам руки тоді... Вони будуть винні, як і тепер винні перед нами. Тоді Україна засьпіває іншоі пісьні.

Саня мовчала.

— Щасливий день випав нині міні. Тим то я і так розговорив ся про щасливі дитячі літа. І вольний час, і море і добре товариство. Добре товариство велике діло в життю: є з ким поділитись, думати, поговорити. Добрий товариш часом лучше од рідного брата, сказав Комашко.

— Ви сказали про добре товариство... тихо обізвалась Саня. Ви сказали правду. Якби в мене не було доброго товариства, то яб давно зачевріла, а можеб душею і загинула, сказала Саня і в словах іі почулась жалість.

— Хибаж вам важко жити на сьвіті? Ви такі молоді, любите науку, просьвіту, хочете добути собі серіозні переєьвідчення, працюєте в школі, розвиваєте дітей. Невже цего всего вам за мало? сказав Комашко.

— Моє життя в сімії дуже важке. Хиба ви не примічаєте, що мачуха мене не любить? сказала Саня.

— Я думав, що вона тільки до вас не дуже прихильна, сказав Комашко.

— Мачуха мене ненавидить і любить тільки свою дочку. Родилась вона і зросла коло Каменця між польськими дідичами; іі батько був небогатий дідич, родом Українець. Од панів вона набралась аристократичного панського духу, та ще і свого доклала. Вона мене і свою дочку держить в неволі, як у тюрмі сьлідкує за мною, як шпіон. Настане вечір, вона замикає мене і сестру у хаті. Ні одна книжка не доходить до моіх та сестриних рук, без іі цензури. Я в день утікаю до Мурашковоі і тільки там ми собі начитаємось і наговоримось. Мачуха перевертає, переглядає моі й сестрині столики, постелі, скринки, нишпорить по кишенях. Вона консерваторка, обскурантка, ненавидить нові ідеі, молодих, нових людей, любить польський язик, ледви зносить великоруський, не любить українського, забороняє і нам і навіть слугам слово сказати по українськи. А як вона міні допікає словами! Яку обиду терплю я од неі що дня, що години! Якби не батько та не товаришки, міні хоч на сьвіті не жити.

Санин голос легко задріжав. Здавалось, ніби вона от-от заплаче. Недавня розмова про усякі принципи, сьмілива, вольна, і широкий простір моря, і сьвіже повітря — все розкривало іі душу, направляло іі на щирість, на одкритість. Жалість здавила за серце Комашка.

— А я думав, що ваше життя плине в рожах та леліях, як весна красна, сказав Комашко.

— Не думайте так. Життя моє важке. Я дня не зазнаю щасливого. Я іду до дому, а міні хочеть ся назад повернути од дому, сказала Саня. Мачуха нервозна, сердита, гризе мене і батька, чепляють ся без причини, а своій дочці годить, як милій дитині. А скільки раз я плакала од неі! Які вона прикрі, гіркі слова міні говорить.

Комашкови і жаль стало Сані і він зрадів од надіі. Саня ще і разу не одкривала перед ним своєі душі. Він глянув на іі очи. Веселі іі очи стали смутні та жалібні.

— Ваша доля, се доля молодих чесних людей теперішнього часу, сказав Комашко. Скрізь тепер в життю потайна боротьба за принципи, якийсь смуток в сімії в суспільности. Скрізь я чую стогін пригнічених, неначе стогін тих хвиль на мори, що вітер бє ними об скелі. Людське життя, як оте море, і шумить і хвилює; хвиля гонить хвилю, поки і сама розібєть ся об скелі або про-

паде без сьліду в глибокому мори... А нам треба держатись тоі хвилі, треба боротись, сказав Комашко і глянув просто в очи Сані.

Вона глянула на єго карі, темні очи. В іх сьвітилась мисль, міцна енергія, чесність. Вона ніби читала в єго очах єго думи і шукала в іх поради, помочи. І вона сама не счулась, як ій чогось забажалось дивитись і дивитись на ті очи, неначе вона шукала в тих очах поради, спокою, щастя. Вони обоє замовкли, ставши над кручею, і дивились на море, на синю далеч. Комашко вглядів білі вітрила корабля, що сизіли в тумані і задивив ся на іх. Саня повернула очи і собі задивилась на той корабель, що тихо плив по морю.

— Зійшли ся наші очи в поетичній далечи. Чи зійдуть ся то наші душі на віки? подумав Комашко і обернув ся до Сані. Він вловив в ій очах поетичний момент, поетичний настрій.

— Я думаю, що найвище щастя на землі можна знайти в душі, котра симпатизує нам, нашим думам, нашим ідеям; симпатія красить ся коханнєм. Чи любите ви мене? Ви певно знаєте, що я вас давно люблю, сказав Комашко.

Саня швидко кинула на него очима, почервоніла, як рожа, і так само швидко спустила очи до долу. Вона мовчала і думала.

— Скажіть міні хоч одно ласкаве слово, дайте міні надію, сказав Комашко. Дозвольте міні просити у вас і вашого батька вашої руки.

— Сьогодня я вперше почула до вас симпатію; я не вмію таітись і говорю щиро: ваші мисли стали міні до вподоби, сказала она тихо. Серцеж не в нашій воли; я ще сама добре не знаю, куди воно поведе мене. Дайте міні підождати, розмислити все на воли. З серцем, з життєм не можна поводитись легкодушно і не поміркувати гаразд.

— Правду ви кажете, сказав Комашко.

— Приходьте частійше до нас, поговоримо; а там побачимо, сказала Саня.

— Боже мій! а що буде, як я єго полюблю щиро, горячо. Як тоді примірити міні моє серце, моі давні мріі. Невже я мусітиму пригнітити своє серце, задушити кохання, перемогти свою душу, забути єго.

Вона злякалась тоі боротьби, котра наступала перед нею в далекій перспективі, неначе чорна хмара выступає з'за синього моря на погожому сиьому небі.

Саня мовчала. Мовчав і Комашко, і вони обоє задумані з очами спущеними до долу пристали до компаніі, котра ішла проти іх.

VI.

— Що набалакались вже? спитала в Комашка Христина, усьміхаючись. Коли набалакались, то ходім обідати, бо я вже істи хочу.

— Вам-би усе обідати, сказав іронічно Целаброс.

— А вам що? Вам-би мабуть все промови говорити та вірші писати? сказала Христина. Виб, здаєть ся, до моря і до тоі скелі Капуцина говорили промови, дражнилась Христина.

— А справді, скажіть оце промову, а ми послухаємо, обізвав ся Мавродін. Ви справді мистець говорити промови.

— То і скажу! промовив гордо Целаброс. „Стоіш ти, скеле, серед моря і гордовито позираєш на сірі хвилі кругом себе. Минуть годи, минуть віки, а ти все однаково стоятимеш, горда і пишна, незмінна, вища од того клекоту хвиль. Ні негода, ні бурі не порушать тебе. І неодин корабель, вдарившись об твоі міцні груди, хрусне, як суха тріска. А чоловік гнеть ся, хилить ся, ламає свою душу, ламає пересьвідчення, ламає своє серце“... Ох, роздражнило мене оце море, оці скелі! Вибачайте Христино Степановно, що я не скінчу промови, бо почув хіть писати, писати! Море натхнуло мене поетичним духом! Чую сей дух в собі! Прощайте!

Целаброс ефектно вихопив з кишені сурдута книжечку і оловець і бігом побіг до фонтана під берести.

— Чи в ліберальному, чи в консервативному тоні будете сьогодня писати? крикнув єму навздогінці Комашко іронічно.

— А вжеж в ліберальному, крикнув Целаброс не оглядаючись, і побіг так, що єго біла стяжка на брилі задерлась вгору і металась кінцями.

— Промова троха пахне хрестоматією Галахова. Міні здаєть ся, якби ми оце гуляли на городі, то Целаброс був-би готовий сказати промову і до капусти, обізвав ся Комашко.

Целаброс писав кореспонденції у всякі ґазети: і в ліберальні і неліберальні. Як часом не приймали єго писання в ліберальні ґазети, він переробляв єго в консервативний тон і посилав в неліберальну ґазету, лаяв те, що попереду хвалив. Він за гроші писав і нашим і вашим і таки добре ламав свою душу на всі лади.

Сівши під берестом коло фонтана, що мигав сріблом на сонці, він надув ся, як сердитий індик, і переробляв кореспонденцію зовсім не в тому тоні, в якому він імпровізовав промову до Капуцина скелі. Він таки добре поломав свою душу на всі боки. Скінчивши свою мазанину, він видер шматочок чистого паперу і написав до Мурашкової:

„Серце моє, моя овечко! Я побіжу в редакцію на часок, але зараз верну ся. Одрізнись од компаніі і іди зо мною одним на прогуляння за скелі. Нехай я хоч гляну тобі в вічі на самоті, осторонь од людей, напю ся щастя з твоіх очей, з твоіх червоних уст“.

Написавши записку Целаброс вийняв хусточку, обтер горячий піт з лоба і пішов над берег моря.

— Прощайте! В мене роботи не по шию, а просто з головою! Завтра треба написати рецензію на три книжки, після завтра на чотири. А ті книжки для рецензіі міні шлють, та шлють, неначе з мішка сиплють. Треба міні спішити в редакцію, сказав Целаброс, хапаючи усіх за руки. Швидко зачинять контору. Прощавайте!

— Чого це вам так приспіло? спитала в єго Саня.

— А того, біла панночко, приспіло, що я чоловік діла а не слів, сказав діловитим тоном Целаброс.

— Що в вас за комплєменти дамам? пароські, чи наксоські, чи кипрські, чи що? сказала Саня.

— Може і кипрські, сказав Целаброс. Гей панно, прощайте! крикнув він до Мурашкової, котра стояла осторонь од усіх. Целаброс підбіг до неі, подав руку на прощання і всунув в ій руку записочку. Мурашкова обернулась до моря і крадькома прочитала кипрські комплєменти Целаброса.

— Прощайте! Прощайте кавалєри і дами, прощайте! Нема часу байдики бити. Мене жде діло, але я через годину верну ся; з вами так приємно гаяти час, сказав Целаброс, поглядаючи на Мурашкову, і побіг стежкою поміж камінням.

Тільки що він трохи одійшов, назустріч єму вибігла з'за скелі жінка Бородавкина, невисока, огрядна

дама, повновида і гарненька. Вона впізнала Целаброса і кинулась до єго.

— Куди ви? спитала вона в Целаброса.

— За ділом в город! крикнув він і хотів поминути ії.

— Не пущу! вертайтесь! і не думайте іхати! цокотіла Бородавкина, не пускаючи єго руки.

— Та вже для вас верну ся на часок, сказав Целаброс. Він ніби хапав ся в редакцію, але це робилось тільки для ефекту.

— А бачите, таки вернула вас! сказала кокетлива Бородавкина. Целаброс вернув ся і провів ії до компанії. В Бородавкиної була повна біла шия. Целаброс любив ії шию, задивив ся на ту лебедину шию і... вернув ся сьлідком за Бородавкиною, забувши і про діло.

— Чи не бачили ви мого Сергія Степановича? спитала вона всіх гуртом, швиденько подаючи свою маленьку білу руку в золотих перстенях на пальцях.

— Он там під берестами грає в карти з своими приятелями, обізвалась Христина.

Бородавкина кинулась до берестів. Сергій Степанович липнув на неі очима і здивував ся і стревожив ся. Єму здало ся, що вона або з неба впала, або з під землі выросла.

— Сергію Степановичу! Ходи сюди на хвилиночку; щось маю тобі казати, промовила Бородавкина, ледви вдержуючи злість. Бородавкин знехотя встав, хапнув сурдут і пішов сьлідком за жінкою. Жінка одійшла далеченько од берестів і махала до єго рукою: бідний Бородавкин ледви поволік ноги: він ішов як віл на заріз.

— Попав ся бідний брат! сказала Христина Степановна. Достанеть ся це єму на бублики.

Матрона Титовна Бородавкина була дочка одеського міщанина підофіцера. Бородавкин ще студентом женив ся з нею за єі красу, за єі чудовий голос. Трошки ідеаліст в молоді літа, він задумав не допустити, щоб часом така перла, як Матрона Титовна, не впала в грязь і не пропала на віки. Він вийняв з болота ту перлу і женив ся з Матроною. Про характер ії він тоді і гадки не мав.

— Де ти бродиш, де ти волочиш ся волоцюго, пяниче? Ти знаєш, що ми на дачі вже тиждень імо хліб за позичені гроші! Діти ходять босі. Ти гуляєш, а я сиджу над морем в міщанській хаті, пропадаю з нудьги. Бородавкин стояв і тільки очима лупав, як винний школяр, що несподівано попав ся в руки вчителя.

— Я за тобою ганялась скрізь: була і в Бендерах і в Тирасполі; була і в Кишиневі, грізно говорила Бородавкина.

— Чогож ти ганялась? Чи ти здуріла? обізвав ся Бородавкин.

— Я не здуріла, а от ти то давно здурів. Хиба я це вперве ганяюсь за тобою по городах? Хибаж я нераз вже ловила тебе з бендерськими офіцерами в трактирі? А жалування де? Давай сюди гроші! крикнула Бородавкина.

— Мотрюнцю, серце, не кричи, бо люде почують! Жалування вже нема. Ось зісталось десять карбованців. На, возьми, сказав Бородавкин і подав гроші жінці.

— А решта де? Чим же ми будемо виплачовати за дачу? Чим-же будемо харчуватись? кричала Бородавкина і кидалась до чоловіка з кулаками Де ти дів гроші?

— Пропив та в карти програв, спокійно сказав Бородавкин.

— Пропив... Чом ти дома не сідиш та волочиш ся з пяницями, граєш в карти? говорила Бородавкина.

— От веселість з тобою сидіти та слухати, як ти гризеш міні голову! Йідь до дому, бо я тебе отут вбю! крикнув Бородавкин несамовито і єго сірі очи блиснули як у вовка.

— Не вбєш! Я крикну на все горло! Я нароблю скандалу! сказала Бородавкина.

Бородавкин знав, що вона може це зробити, і замовк.

Христина догадалась, яка вийшла між ними історія, прибігла до іх і на силу заспокоіла Бородавкина. Вона знала, що Бородавкина любить пограти в карти і повеселитись, любить кокетничати з мущинами, взяла ії за руку, повела під берести і посадила за карти ніби то на місце Бородавкина.

Бородавкина сіла за карти на зеленій траві, заспокоілась і забула і про дітей і про сварку з чоловіком, забула навіть, за чим прийшла на Малий-Фонтан. Вона сама програвала чимало грошей в карти. Бородавкин з горя пішов гуляти понад морем і думав, якби то втікти з Малого-Фонтана так, щоби жінка єго не побачила. Він бояв ся як смерти нудьги з жінкою на дачі на Великому-Фонтані і був готовий утікати од неі хоч за Чорне море. Одначе жінка єго граючи в карти, не зводила з єго очей і була на поготові кождої хвилі погнатись сьлідком за ним.

Бородавкина програла одну-другу партію, нічого не виграла, а програла чимало: ії взяла за серце нудьга і злість. Ії тягло до гурту, до веселої молодої компанії, що гуляла над морем, тягло до гарного Целаброса... Вона страх, як любила гарних мущин. Бородавкина кинула програні гроші і побігла до компанії вже веселенька та добренька.

— Чого це ви сидите мовчки, неначе школярі в школі? Паничі понасуплювались не забавляють дам, защебетала вона, давайте засьпіваємо хором. Ой море, море! Як гляну на тебе, то зараз сьпівати хочеть ся. Я бачите, зросла над самим морем. Було це в ночи чую, як під нашими вікнами шумить море, то я не втерплю, тай сьпіваю лежачи в постели, аж мама моя було сердить ся. От і теперечки під нами шумить море, над нами чайки кигичуть. Ой яка поезія!

Бородавкина почала сьпівати. Вона сьпівала дуже добре. Ії високий дужий сопран розливав ся трелями поміж скелями і стлав ся далеко понад морем. Рибалки попіднимали голови і виглядали з'за скель, закидаючи удки в море.

Бородавкина сьпівала і скоса поглядала на гарного Целаброса, прижмурюючи свої темні гарні очи. Насьпівавшись до схочу, сказала вона:

— Одначе вже час-би обідати. Я думаю, що кавалери будуть такі звичайненькі, що нагодують дам смачним обідом.

— Добре, добре! Такого соловейка варто нагодувати хоч і париським обідом, сказав Комашко.

— Ще й напоіти шампанським, додав Целаброс.

— Я шампанського не люблю. Я люблю старе токайське, сказала Бородавкина з елєґантною міною.

— Але тут певно не дістанемо старого токайського, обізвав ся позад іх Бородавкин. Тут тільки пиво дуже добре.

— А ти вже і знаєш, де пиво добре? сердито сказала Бородавкина.

— Ого. Я знаю, де раки зимують. Ходім обідати, бо я страшно істи хочу, сказав Бородавкин. Що на-

*

брали своїх наїдків, то все чисто поїли і все повипивали.

— Повипивали усе чисто, а мінї нїчого не зоставили! крикнула Бородавкина.

— Бо не сподївались, що ти прибудеш до нас в гості, сказав іронічно Бородавкин.

Надійшла і Христина з залізно дорожними урядниками. Всі пішли парами до буфета. Мурашкова якось зосталась позад усіх. Целаброс несподівано вхопив її за руку і як пявка впив ся в її руку горячими губами. Мурашкова почула жар в руці, у всему тілі і трохи не зімліла.

— Йідьте сьогодня в вечері до дому, а то я пойіду, як ви зостанетесь в Одесі, тихо сказала вона ёму над ухо.

— Не можу, не можу! Ви мене неначе привязали до себе, ще тихше обізвав ся він.

— Йідьте, бо я зараз втічу звідсіля, пойіду трамвайом в Одесу, а звідсіль в Кишинев, сказала вона.

— Пойіду, коли ви того хочете, сказав Целаброс.

— Забожіть ся, що пойідете! Аристіде, не мучте мене! сказала Мурашкова.

Огонь палив її. Морське повітря не гасило того огню, а неначе розпалювало ёго.

— Присягаюсь, божусь, що пойіду, тільки любіть мене і нікого більше; мене, мене одного, сказав Аристід.

Мурашкова побігла од ёго і пристала до Сані. Саня глянула на неї і вгадала, що недавно була сцена між нею а Аристідом.

— Ходім обідати в павільон, гукнула Бородавкина і побігла до павільона.

Павільон був поставлений на стовпах в морю. Під ним билась об каміння і шуміла филя. До павільона з тераси був перекинутий місток.

Огрядна Бородавкина побігла через місток, як молода панна, але зачепилась ногою за дошку і трохи не впала. Христина побігла слідком за нею, повернулась до усіх і зробила кілька легеньких менуетів. Дошки під її ногами увігнулись і заскрипіли.

— Ой не танцюйте, бо завалите павільон і потопите нас в морі, крикнув Целаброс.

— Нічого те! скупаємось в одежі усі разом. Вийде дуже оригінально, а я люблю усе оригінальне, сказала Христина.

— Ой як тут гарно! Під нами шумить море. Над нами літають чайки. От де моя стихія! щебетала Бородавкина. Вона і забула, що діти сидять на дачі голодні і босі.

— Чом-же ви не сьпіваєте, коли чуєте, що під вами шумить море? спитав Комашко.

— То і засьпіваю! гукнула Бородавкина і почала сьпівати пісню.

Компанія сипнула на поміст. В павільоні стояв один довгій стіл. Усі кинулись до стола. Бородавкина побігла до того місця, де сиділи кавалєри і сіла поруч з Целабросом та залізно дорожними урядниками.

Саня сіла з Мурашковою аж на другому кінці стола. Ім очевидячки не сподобалась компанія Бородавкиної та залізно дорожних паничів. Вони говорили тихо проміж себе. Обід одначе був веселий. Розмова була така голосна, що через неї не було чуть, як шуміло море під мостом і мабуть через те Бородавкина перестала сьпівати.

— А щож паничі! Ви обіцяли дамам вина, а я ёго щось не примічаю на столі, сказала Бородавкина.

Один жвавий урядник покликав слугу.

— Є в вас токайське? спитав він.

— Нема, сказав слуга.

— Шкода, обізвалась Бородавкина. То давайте, яке маєте, та швидче, бо я пити хочу.

Принесли фляшки вина. Бородавкина і Христина поналивали собі повні стакани і пили трохи не нахильці. Од вина всі повеселійшали. На помості підняв ся ґвалт.

Бородавкина затягла пісні.

— Єй Богу, неначе циганка! шептала Саня до Мурашковоі. Тільки датиб ій в руку арфу, то малиб обід з циганками.

— Мосє Целаброс! Я хочу мороженого! сказала кокетливо Бородавкина.

— Зараз буде! промовив Целаброс і казав слузі принести мороженого.

Бородавкина набрала мороженого трохи не повну тарілку і напхала ним обидві щоки, запиваючи вином.

— А що, пане Аристіде, ваше серце спокійне? Правда, неспокійне! теревинила Бородавкина, чепляючись до Целаброса. Он гляньте, які красуні сидять проти нас на тому кінці стола.

— Бачу, бачу: знаю, що і коло мене сидять красуні, сказав Аристід комплємент Бородавкині.

— Ви знаєте, що дами люблять горячійше і щирійше од молоденьких паннів, сказала Бородавкина, дивлячись вакханальними очима просто в вічи Аристіда. Стережіть свого серця.

— Знаю, знаю, і добре знаю! сказав Целаброс насьмішкувато. Саня і Надя сьміялись без церемоніі. Іх сьмішив грубий тон Бородавкинової.

— Як була панною підофіцеркою, так і зосталась підофіцеркою; це правдива одеська фру-фру! тихо сказала Саня до Наді.

— Стережу своє серце та мабуть не встережу сьогодня, сказав Аристід, трохи не на ухо Бородавкиній, жартівливим, іронічним тоном.

— А що! стревожила я вас! Ага! говорила Бородавкина тихенько. Колись од моіх очей гинули паничі, як мухи, бо я панною була гарна-гарна, що і сказати і вимовити не можна. Скільки я молодих хлопців піддурила. Стережіть сяж, пане Целаброс. Було в вечері, як збереть ся компанія, сядемо в човен та попливемо по морю, а я як засьпіваю, то хлопці було трохи в море не скачуть. А мій голос ллєть ся, ллєть ся по морю!

— Я і тепер готов скочить в море, так ви гарно сьпіваєте! сказав Целаброс голосно. Саня і Мурашкова встали з'за стола і повтікали на край павільона, де стояла довга лавка.

— Одеська фру-фру розправляє крильця, шепотіла Саня до Мурашковоі.

— Бо добре випила! обізвалась тихенько Надя.

Принесли ще фляшки вина. Бородавкин вже добре надудлив ся і ледви сидів на стільци. Комашко і Мавродін собі встали з'за стола і сіли коло паннів. Вони обернулись лицем до моря і тихо розмавляли, не слухаючи гаму і крикливои розмови.

— От веселі люде! сказав Комашко до Сані.

— Вже аж надто веселі. Добре булоб, якби вони були не такі веселі, сказала Саня.

— Та трохи спокійнійші, додала Мурашкова. Навів Бородавкин на гулянку не знати кого.

— Та і попсував нам трохи веселий день, обізвалась Саня.

— Невже поцсував таки зовсім? спитав Комашко в Сані.

Саня глянула ёму в очи і почервоніла.

— Ні, не зовсім. А все таки я рада, що поіхала гуляти. Побачиш всяких людей, повтішаєш ся між ними, наслухаєш ся всякої розмови і все таки набере ся досьвіду в життю. Принаймі матимеш більше досьвіду, близше знатимеш людське життя, яке воно є: празникове і буденне, сказала Саня. Я мало знаю людей, мало знаю людське життя. Сказати правду, мало ще знаю і себе.

— Часом себе пізнати буває труднійше, ніж інших, сказав Мавродін. Нераз своя душа, своє серце буває часом якоюсь загадкою для самого себе.

— І моє серце для мене загадка! подумала Саня. Вона дивилась на море, задумавшись. Загадка, загадка трудна для мене самої. І як ії одгадати? І як постерегти, який буде конець? думала вона.

Вона довго дивилась на море і потім тихесенько здихнула: глянула на Комашка на ёго високе чоло, на чорні блискучі очи і вперве почула, що примітила красу в тих глибоких од мисли, острих карих очах.

— Невже моя загадка швидко одгадаєть ся? подумала вона. А моі вищі бажання? А моя любов до вищого розвитку, до просьвіти? Що станеть ся з ними?... Невже я на віки мушу попрощатись з своіми мріями, з своіми надіями на вище розумове життя, поки мати надію на діяльність, на користь людськости. Саня дивилась на далеке море, на сизий туман, неначе шукала там одгадки своім потайним думам. А море і сизий туман мовчали і мріли, як мріі дівочої фантазіі, і не давали відповіди.

— Целаброс! давайте промову! Ми вас ждемо! гукала на него Бородавкина.

— Целаброс! промова за вами! гукнув Бородавкин хрипким голосом.

— Дайтеж попереду горло прополокати, сказав Целаброс, буде і промова.

Целаброс як вовк в спеку кинув ся на стакан з вином, дудлив з стакана, ставив ёго на стіл, то знов хапав ёго в руки. Напившись в смак він закурив сиґаро і задумав ся, витріщивши на Христину здорові чорні очи.

Розмова загула. Целаброс збирав мисли і слова до голови, пахкаючи димом. Бородавкина випивши кілька стаканів вина розвеселилась і почервоніла як півонія. Поки Целаброс думав та гадав, Бородавкиній заманулось сьпівати. Вино вдарило ій неначе не в голову а в горло. Вона затягла високим дзвінким голосом романс:

Далеко рівнина морська блищала
Останним промінням пишної зорі
А ми в рибальській хатинці сиділи
Мовчали і сиділи у двох, у двох.

Серед гуку і гаму Целаброс несподівано схопив ся з місця, як опечений і задзвонив ножем в чарку. Ніхто і не думав замовчати. Він постукав вдруге. Гам затих тільки Бородавкина витягувала високі ноти романса. Целаброс надув ся і почав чваньковито говорити промову:

„Весела хвиля, щаслива хвиля нашого некористно текучого життя! Геть клопіт, геть змагання! Не про ідеі та принципи буде тепер моя промова...“

Бородавкина не вважала на красномовну промову Целаброса і тягла романс на все горло. Целаброс глянув на неї сердито, білки ёго очей заблищали.

— Мадам Бородавкина! Я говорю! Прошу уважати на мою промову! крикнув Целаброс.

Він знов почав промову. Доволі ми наговорились про усякі абстрактні погляди. Ми вже виробили собі чесні пересьвідчення, ми вже твердо поставили себе на дорозі европейського стиглого розвитку, на дорозі европейського гражданьства, на ґрунті европейського космополітизма...

А мадам Бородавкина все тягла романс і не слухала високої промови Целаброса. Вона була з тих південних сьпівучих натур, що як почне сьпівати, як розсьпіваєть ся, то вже не швидко втихомирить ся і готова сьпівати, доки не охрипне. Чорні Аристідові очи піддавали ій охоти.

— Мадам Бородавкина! Чуєте? Я говорю! крикнув Целаброс. Ви правдива катаринка, котру раз заведуть і вона грає, поки сама не стане...

Бородавкина найбільше любила сьпівати перед обідом і після обіду. Для неі, здаєть ся, прийшов той час сьпівання, як приходить птицям час щебетати. Не дурно про неі говорили в городі, що вона до пів дня спить після пів дня сьпіває, а цілий вечер чоловіка лає.

Бородавкина навіть не чула ёго слів, вона сьпівала: „А ми в рибальській хатинці сиділи, сиділи рядочком у двох, у двох!“

Целаброс знов почав говорити:

— Будемо тепер говорити на теми Анакреона. Бував час і для великих ґеніїв, коли вони говорили на теми Анакреона, справляли радісні вакханаліі серця. Сьогодня і ми підемо за ними цим сьлідом, обсипаним рожами та усякими цьвітками. Розсипьлемо перлами слова, про кохання, про веселість! Під нами шумить море, над нами літають і кигичуть морські чайки.

— О! не крадіть бо Целаброс моіх слів! несподівано крикнула Бородавкина. Правда, там на скелях стоячи, я сказала: під нами шумить море, над нами кигичуть морські чайки.

— Не міні в вас красти слова, сказав Целаброс. Слухайте і вчіть ся в мене: не вам мене вчить! Бородавкиній мабуть не дуже хотілось тоді вчитись в Целаброса; вона знов затягла романс: „Туман розлягав ся, збирали ся хмари, і чайки літали то взад, то вперед...“

Целаброс крикнув: Мовчіть! Ми вам рог завяжемо! Почувши, що під вашими черевиками шумить море, ви розпустили горло на всі застави, говорив Целаброс. Він був вже трохи під чаркою.

Але Бородавкина не думала замовкнути. Целаброс підніс голос до ґвалту, щоб перемогти голос Бородавкинової і почав говорити далі:

— В цім павільоні я чую тиміян богині кохання, Афродити, сказав Целаброс і скоса поглянув на Мурашкову. Я бачу піну морську, бачу неначе з піни виходить богиня краси, стоіть на хвилях невмираюча, на віки вічні пишна красою богиня. Це богиня всего сьвіта, це богиня заходу і сходу, це богиня космополітка!

— Не правда! Богина Афродита не космополітка, а Грекиня, бо народилась в Греції, а краще в фантазіі Греків. A bas! До долу Целаброс. Погано! A bas! крикнув Комашко і ёго слово пішло в жарт.

— A bas, Целаброс! Погано! крикнув Бородавкин.

Целаброс саме набирав ся патосу і думав розпустити перли своєі східної краснорічивости. Він підняв голос ще вище.

— До долу, Целаброс! Погано, погано! крикнула Бородавкина, і знов засьпівала з усієі сили.

Підняв ся шум та сьміх. Целаброс гремів промову

не своїм голосом. Бородавкина сьпівала не своїм голосом. Одно другого хотіло перемогти, Бородавкина теж була трохи під чаркою. Дехто вже реготав ся, коли це з'за скелі на морі почув ся оркестр. Мельодії плинули неначе з морськоі хвилі. Музика долітала до павільона і перемогла регіт та шум. З'за скелі несподівано виплив парохід. На ёму було видно силу народа. Оркестр загремів і заглушив шум та сьміх. З Одеси іхала публика на гулянку на Малий-Фонтан. Усі замовкли і глянули на пароход. Пароход пристав до тераси. Люде линули на терасу річкою. Оркестр вийшов, став на середині тераси і заграв веселий вальс Штравса. Публика розсипалась по стежках, заворушилась. Заманячили дамські шляпи з квітками, заманячили білі та чорні брилі панів, обвиті білими стяжками. Город налинув в тихий степовий та полевий куточок, наніс свого шуму, гаму, привіз і мійську біганину, мійське вештання, сьміх, жарти, залицяння, привіс гук оркестра і розбудив пишний полевий закуток; самі скелі ніби повеселіймшали, прокинулись од мертвоі дрімоти.

Целаброс замовк і сів на стілець. Замовкла і Бородавкина. Усі притихли розглядаючи публику, котра завешталась на терасі. Пароход одплив до Одеси, але з компаніі ніхто не думав вертатись на ёму в Одесу. Усі ждали другого парохода. Усім хотілось погуляти в вечері над морем, надихатись чистим повітрям. Бородавкина навіть забулась, що приіхала ловити свого чоловіка, забула і про дітей. Бородавкин про жінку та про дітей навіть і в голові не поклав... (Дальше буде.)

ОРЕЛ.

Широким помáхом крил дужих своіх
Висóко підніс ся орел сизокрилий,
Все вище та вище до хмарок ясних,
Та й хмари високі його не спинили.

* * *

Злетів він над хмари й гукнув відтіля:
„Гей, хто ще зо мною? до сонця полинем!“
Та поклик могутний хоч чула земля,
Ніхто не озвав ся за криком орлиним.

* * *

А сам він ще вище тоді полетів,
Аж поки зовсім од землі не сховав ся;
Він дихав повітрям надхмарних країв,
На сонце дивив ся і в сьвітлі купав ся.

* * *

І рвав ся ще вище, але вже не міг —
Не стало ні сили, ні крилам підпори,
І смуток великий орел переміг,
І тихо спустивсь на високіі гори.

* * *

Тоді зрозумів він, що син він землі,
Що буде на віки до неі прикутий,
Але його небо манило здалі,
І вічно про його не міг він забути.

* * *

І в час як нудота давила його,
Як гидко ставало на землю дивитись,
Літав він за хмари до сонця свого,
Щоб ясним промінням на волі напитись.

* * *

А втомлений знову на землю сідав,
На гору високу край темноі кручі,
І другим створінням земним повідав
Про небо, про сонце, про зорі блескучі.

29. марця, 1890. *В. Самійленко.*

ПРО НЕБÔЩИКÔВЪ.

(Пôсля людовыхъ вѣровань — написавъ Данило Лепкій.)

I.

Въ першôмъ числѣ „Зорѣ“ зъ року 1883. помѣстивъ я коротку розвѣдку етноґрафічну „про похоронні звычаѣ и обряды у нашого народу“, въ котрôй трошечка згадавъ я и про мерцѣвъ. Вôдъ того однакъ часу, живучи на селѣ мѣжь простымъ народомъ а до того скитаючи ся зъ одного мѣсця на друге, чувъ я въ различныхъ сторонахъ нашого краю различні розказы та вѣрованя про покôйникôвъ зъ устъ простолюдины; и про тую людову вѣру хочу бодай трошечка дещо згадати.

Саму смерть, тоту остатню хвилю людского житя перзоніфікує собѣ нашь людъ розлично; найбôльше однакъ представляє ся смерть въ народныхъ розказахъ яко стара, худощава, высока, костомаха баба у бѣлôй, довгôй одежи, зъ острою косою у правôй руцѣ; въ многихъ оповѣданяхъ малює смерть простый нашь народъ ще поганѣйше, бо представляє вôнъ ѣѣ яко чоловѣчимъ кôстякомъ, покритымъ бѣлымъ простираломъ. „Коли моя небôшка Марина умирала — такъ оповѣдала менѣ одна Теглôвска жѣнка — я сидѣла коло ёи постели и день и нôчь. Якось разъ середъ темноі ночи я плачомъ та журбою зморила ся, стулила очи тай заснула, але мене пробудивъ якійсь шумъ та шепôтъ, я пôдвела голову, липнула очима тай спостерегла, що у головахъ Марины стоить стара скучена баба, обвита у бѣлу, скатертяну верету. Може въ годину потôмъ Марина умерла“.

Нашь селяннинъ дуже пильно уважає на найменшй приключеня, якй вôдъ часу до часу появлять ся чи то середъ ёго родины, чи въ ёго хатѣ, чи въ кôнци середъ ёго домашныхъ звѣрятъ; и зъ сего неразъ ворожить для себе або для своёи родины долю чи недолю, а по найбôльшôй части смерть. Всѣхъ тыхъ подѣй, на якй звертає нашь селяньскій людъ свою увагу, годѣ тутка вычислити, а зрештою годѣ всего того и списати; я однакъ бодай трошечка розкажу про се, що удало ся менѣ пôдхопити зъ людовоі вѣры.

Коли въ селѣ Лѣтынѣ повѣта Дрогобыцкого трѣсне (неразъ черезъ се, що дошки або бельки усохають ся) сволокъ на стелѣ або якъ тамъ называють затрѣщить ґраґаръ або и стѣна, то певно до мѣсяця мусить хтось умерти зъ родины, а найчастѣйше поява тая вѣщує смерть головѣ родины, бо смерть власне тогдѣ втискає ся шпарами до середины хаты.

Хтожь не чувъ про тую трѣвогу, яка налягає на душу нашого простолюдины, коли курка зачне пѣяти?! Тажь она своимъ зловѣщимъ голосомъ накликує певну смерть на когось зъ родины; а щобы передъ тою охоронити ся, потреба взяти злющу курку, змѣрити нею про-

сторонь хаты вôдъ стола до порога и вôдтяти курцѣ сокирою тую часть, що засягнула черезъ порôгъ.

Коли середъ погôдного лѣта влетить до хаты ластôвка, та зачне собою бити объ шибы вôкна, то безъ найменшого сумнѣву потреба сподѣвати ся, що найдальше до пôвроку помре въ родинѣ маленька дитина. Нашь хлопъ дуже боить ся голосу пугача, а єсли переѣзджаючи черезъ якій лѣсъ або по при яке звалище середъ тихои ночи почуе тоє протяжне жалôбне „пугу!“, то крестить ся та вôдпекуе вôдъ себе бѣду всѣми силами, бо загально майже по цѣлôмъ краю розповсюднена мѣжь сѣльскимъ та маломѣщаньскимъ людомъ тая вѣра, що єсли пугачь закричить на крôвли хаты; въ тôй хатѣ певно незадовго буде мерлець.

Въ народнихъ рускихъ пѣсняхъ неразъ подыбати можна, що коли кôнь пôдъ козакомъ выѣзджаючимъ въ похôдъ у ворôтъ спотикнувъ ся, козакови прийдесь далеко на чужому полѣ наложити молодою головою. Вѣщунамъ смерти въ деякихъ вѣрованяхъ буває кракэне вороны, перелѣтаючои понадъ хату, и для того я неразъ чувъ, якъ въ Лѣтынѣ баба-селянка плюючи, вôдповѣдала вѣщôй воронѣ: „тьфу, пекъ тобѣ та оссина, на голову, та на короткій вѣкъ!“

Про часъ своєи смерти ворожать жѣнки на селѣ найбôльше зъ вдачи паски въ великодну суботу. Я не буду довго розводити ся про способъ тои ворожбы, розповѣмъ найлѣпше се, що я бачивъ своими власными очима въ селѣ Лѣтынѣ. Було се въ роцѣ 1873. на весну передъ самою послѣдною холєрою. Въ великодну суботу жѣнки заходили ся коло печеня „божого хлѣба“; помежи хаты розлягавъ ся жѣночій гамôръ та цокôтъ; одна другу просила то помочи при садженю великого хлѣба до печи, то зновъ подивити ся на вдачу паски, помочи ѣѣ якъ найкрасше пробрати та обмазати шафрановою краскою. Кожда майже ґаздиня була весела та втѣшна; одна Варвара Сав.* ломила руки та плакала наче за небôщикомъ, бо паска єи выймлена що ино зъ печи запала ся на самôй серединѣ, а се вѣщувало нехибну смерть Варварѣ. Кумы, знакомѣ та подруги старали ся, якъ мога', розрадити та потѣшити молоду жѣнку, однакъ все було надармо. Варвара була свято переконана тою ворожбою, що она сего року мусить умерти, та що вже другои паски печи не дôжде. Судьба запорядила такъ, що Варвара десь коло 1. серпня перша въ нашôмъ селѣ упокоила ся на холєру; кôлькожь тогдѣ було толку, кôлько гутору та розповѣдань про помянуту ворожбу мѣжь народомъ та про покôйницю.

II.

У другу велику холєру — такъ оповѣдавъ менѣ мôй покôйный батько — ходила у нашôмъ селѣ помежи хаты стара, высока, выхудла та зморена баба, убрана въ поганѣ лахи. По хатахъ люде однѣ пили, спѣвали та готалайкали, бо хотѣли забути про мерцѣвъ та про смерть, що вже стояла имъ за плечима, другѣ зновъ плакали та сумували. Неоденъ зô старухи-жебрачки насмѣявъ ся, вылаявъ, прогнавъ зъ хаты, а дехто давъ милостиню, ласкаво заговоривъ тай и нагодувавъ. Жебрачка за два днѣ обôйшла цѣле село; а на третій день щезла, Богъ зна' де. На третій день поумирало въ селѣ дуже много людей, и то у всѣхъ тыхъ хатахъ, де зъ старухи-жебрачки або смѣяли ся, або ѣѣ нѣчого не дали, або де вылаяли та выганьбили. По селѣ рознесла ся чутка, що то смерть ходила по хатахъ. — Смерть, коли приходить по чоловѣчу душу, стає собѣ въ головахъ, та стараєсь, щобы ѣѣ нѣхто не видѣвъ. Въ Мокротынѣ повѣту Жовкôвского чувъ я ось що про смерть: Оденъ богатый крôль мавъ дуже красну жѣнку; вôнъ любивъ ѣѣ цѣлымъ серцемъ. Трафило ся, що крôлиха дуже заслабла. Бѣдный крôль що не побивавъ ся, що не заходивъ ся коло своєи жѣнки, кôлько поназвожувавъ докторôвъ та знахорôвъ до своєи палаты, та ба, все надармо. Всѣ лѣки, всѣ зѣля, всѣ вôдмовленя та вôдпекуваня не помогли; королева лежала обложена страшною хоробою, а затурбованый крôль просивъ знахорôвъ, щобы бодай своимъ розумомъ вôдогнати смерть вôдъ єго жѣнки. Однакъ не було такого чоловѣка. Якось разъ выйшовъ крôль самъ-на-самъ вечеромъ до саду, станувъ пôдъ вишню та якъ зачне плакати, плаче якъ роба, якъ маленька дитина. Учувъ тото якійсь вандрôвный чоловѣкъ, що переходивъ попри королôвскій садъ, прийшовъ до палаты, поклонивъ ся низенько та зачавъ ся пытати короля: „Скажи, пане, чого ты плачешь та побиваєшь ся собою, а я може пораджу тобѣ?!“ Довго крôль не хотѣвъ вандрôвному розповѣсти своєи журбы, а дальше сказавъ єму про хоробу своєи жѣнки тай ще закôнчивъ: „Нехай-бы вже хорувала, нехай-бы лежала, кобы тôлько я мôгъ на ню дивити ся, до неи приговорити слово-два, почути дыханє зъ єи устъ“. — „Не бôй ся, буде такъ!“ — каже вандрôвный, лишь просить короля, щобы вôнъ розказавъ зробити таке лôжко, котре-бы въ одну мить можна на округъ обернути. Ще того самого дня майстры зробили лôжко на срюбахъ и на нѣмъ казавъ вандрôвный зложити королеву; а самъ сѣвъ собѣ коло лôжка та пильно глядѣвъ у єи „головы“. Пôдъ вечѣръ достерѣгъ знахоръ — бо сей вандрôвный бувъ славетнымъ знахоромъ — що смерть станула въ головахъ королевои лôжка. Тогдѣ знахоръ покрутивъ срюбою такъ, що лôжко стануло тамъ ногами, де перше були єго головы. Смерть здивувала ся и за хвилю станула зновъ въ головахъ, але знахоръ зновъ покрутивъ срюбою и зновъ обернувъ лôжко. Такъ вело ся цѣлый мѣсяць; ажь въ кôнци взяла ся смерть на хитрощѣ, она вôдъ разу скочила королевôй на груди, вчепила ся руками головы лôжка и такъ выгнала зъ жѣнки короля душу.

Я не знаю, чи нетля, сеи рôзнои краски мотыликъ справдѣ вôдограє въ тôй людовôй вѣрѣ якусь важну ролю; однакъ менѣ притрафило ся уже не разъ та не два разы чути по нашихъ селахъ, що нетля се смерть, а въ Лѣтынѣ, въ Тыновѣ, Грушовѣ, Рольовѣ, на Грудѣ та по другихъ селахъ дрогобыцкого повѣту сѣльскій людъ инакше не называє нетлю лише смертю и нею дуже часто страшить малыхъ, непосидючихъ дѣтей.

III.

Пôсля людовои вѣры душа зъ чоловѣчого тѣла выходить горломъ та устами, а слѣдъ того вѣрованя подыбуємо не тôлько въ пѣсняхъ, розказахъ та казкахъ, але навѣть въ найстаршôй рускôй поемѣ, въ „Словѣ о полку Игоревôмъ“. Душа, вырвавши ся зъ людского тѣла сѣдає въ головахъ мерця на образъ и перебуває въ хатѣ черезъ два або три днѣ; опôсля-же вылѣтає зъ хаты або отворенымъ вôкномъ або дверми.

Душа часами прибирає подобу якого птаха, часами мотылика, а найбôльше мухи. — „Мôй чоловѣкъ бувъ здоровый якъ дубъ — казала менѣ Хима зъ Михайле-

вичь коло Рудокъ. — Поѣхавъ якось заразъ по Рождвѣ до лѣса, привѣзъ фѣру палива, звергъ на обойстю, ввойшовъ до хаты та зачавъ скаржити ся, що щось его болить подъ грудьми; зъѣвъ вечеру, кинувъ ся на постелю, тай больше не вставъ изъ неи. Я ночами и днями сидѣла коло него, плакала, мовила молитвы надъ нимъ, чей-то вымолю у Бога помилованя, та ба! Въ саму суботу подъ вечѣръ небощикъ застогнавъ, казавъ обернути ся до стѣны тай трошечка придрѣмавъ ся. А я дивлю ся на него; за хвильку вонъ шевельнувъ ся, липнувъ на мене очима, зажмуривъ ся, зотхнувъ тай утихъ, лише велика якась муха (и де вона въ зимѣ взяла ся) бжонкнула, злетѣла зъ-надъ его головы тай сѣла просто отутка на той самѣсенькій образъ. Се певне була его душечка".

У декотрыхъ сторонахъ нашого краю вѣрить простолюдина, що душа чоловѣка по его похоронахъ перебуває 9—11 днѣвъ на житлѣ, скитає ся по нѣмъ въ ночи, обзирає господарство, впорядковує дещо, а часами напоминає и дѣтей. — „Старый Юрко Ост.* бувъ великій богатырь; але най Богъ криє, якъ вонъ трясъ ся надъ крайцаромъ. Люде казали, що у него суть великій грошѣ, але де ихъ Юрко тримає, про се не знали нѣ жѣнка, нѣ дѣти. Якось въ самъ Макавеѣвъ постъ заслабъ Юрко, полежавъ день, а на другій день воддавъ душу. Сыны поховали старого, тай таки заразъ по похоронахъ зачали шукати за грошми. Нишпорять по коморахъ, по подѣ, по стодолахъ та скриняхъ, але все надармо. Дальше зачали и сварити ся, оденъ другому дорѣкає: „Ты взявъ, а менѣ не сказавъ, ты взявъ!" Ажь ось на другу чи трету ночь коло повночи выйшовъ чогось Стефанъ, наймолодшій сынъ небощика на гулянє. На дворѣ було такъ ясно, якъ въ день. Стефанъ дивить ся, а подъ стодолою сидить небощикъ Юрко, на колѣнахъ держить горнець, выбирає зъ него грошѣ та рахує; а грошѣ дзеленькотять та побрѣнькують".

Тѣло небощика заразъ по смерти умывають, вбирають въ чисте платє таке, якимъ послуговавъ ся небощикъ за житя, та кладуть на лаву коло вконъ. Зложивши такъ покойника прикрывають бѣлымъ полотномъ, а по обохъ бокахъ головы кладуть посвячене у церквѣ на Успенію пресв. Дѣвы зѣлє, котре пильно переховують черезъ цѣлый рокъ. Єсли мерлець непримкнувшимъ добре окомъ споглядає на хату, тогдѣ вѣрють въ Дрогобыцкомъ, що за колька днѣвъ прийде его душа до той хаты, щобы когось зъ домовникивъ або зъ родины забрати на тамтой свѣтъ. Дуже часто можна учути мѣжь нашимъ народомъ повѣрку, що мати, умерши та полишивши дѣти, приходить по нихъ, забирає ихъ зъ тои землѣ, щобы люде надъ ними не збыткували ся; любячій мужь (чоловѣкъ) приходить по полишену жѣнку, приятель по приятеля и др.

Кромъ звычаѣвъ, якій при похоронахъ постановила церковъ, по цѣломъ нашомъ краю має народъ свои питомій обряды похоронній, котрыхъ придержує ся и рѣдко коли ихъ опускає. Найкрасшій обряды постановивъ нашь народъ при дѣвочомъ та парубочомъ похоронѣ. Я бачивъ такій похороны въ Лѣтынѣ, Тыновѣ (въ Дрогобыцкомъ), въ Токарнѣ (Сяноцкомъ), въ Мокротынѣ (Жовковскомъ), въ Тегловѣ (Равскомъ) та другихъ мѣсцевостяхъ нашого краю, а всюды они мають типъ весѣльныхъ обрядовъ. Для покойныхъ дѣвчатъ та хлопцѣвъ, хотяй-бы они були найменшій, плетуть вѣнцѣ, до рукъ привязують рушники, головку прикрашують биндами, розпустивши дѣвоче волосє. — По кождомъ небощику заводять, выправляючи его на цминтарь; однакъ нѣколи не заводять чоловѣки-повнолѣтки, лише жѣнки та дѣти. Въ словахъ, выголошеныхъ неразъ надъ домовиною небощика якою дѣвчиною або и старшою жѣнкою, буває справдѣ дуже много поезіѣ, хорошихъ порвнань та добрыхъ словъ. Я чувъ, якъ въ Михайлевичахъ, повѣта Рудецкого, мати заводячи за дочкою, казала: „Ганусю моя, голубко, дежь ты водъ мене такъ молоденька водходишь? Хтожь тобѣ подъ сырою землицею косойку розчеше? Хтожь змыє твою головку? Хто приговорить до тебе? Ганусю моя, обозви ся до мене? Чогось ся загнѣвала? Чогось такъ згордѣла?"

Выносячи домовину зъ мерцемъ зъ хаты стукають нею тричи объ порогъ, щобы небощикъ сего порога уже больше не переступивъ; а звычай той розповсюдненый не только мѣжь нашимъ народомъ, але я его бачивъ такожь и на Мазурщинѣ.

За повѣсникомъ, чаровникомъ, чаровницею, знахоромъ та въ загалѣ за нечистымъ мерцемъ въ Лѣтынѣ сѣють макомъ черезъ цѣлу дорогу, куды ведуть або несуть небощика, ажь до самого гробу, вѣруючи, що небощикъ, наколи-бы зъ тамтого свѣта хотѣвъ водвѣдати свою родину або своє житло, мусѣвъ-бы вертати туды, куды его до могилы провадили; а вертаючи потреба-бы ему по одному зеренцеви вызбирати весь макъ, посѣяный на его похоронѣ.

Въ Опацѣ коло Любачова кладуть тѣло повѣсника тварею до дна домовины, вѣруючи, що небощикъ такъ зложеный въ могилу не зможе зъ неи встати та посѣщати знакомыхъ.

Коли страшенный вѣтеръ шалѣє та нагинає дерева ажь до землѣ, тогдѣ чортъ веселить ся, бо придбавъ для себе грѣшну душу повѣсы. Въ Тегловѣ коло Белза вѣрують, що коли чоловѣкъ повѣсить ся, вѣтеръ черезъ три добы безъ вины шалѣти повиненъ; для того всяку бурю та страшный розъюшеный вѣтеръ безъ рознищѣ чи вонъ зрываєся въ зимѣ чи въ лѣтѣ простый людъ зове вѣтромъ нечистымъ.

„У нашомъ селѣ була славетна чаровница Горпина — такъ оповѣдала менѣ одна жѣнка зъ Рѣпничь — она мала 5 сынивъ. Якось на самого Петра она умерла. На погрѣбъ зобрало ся дуже много людей. Посходили ся и сыны, якось вложили небошку до трумны; але зъ хаты трупа ледви-не-ледви вынесло десятьохъ хлопивъ, така була тяжка; а якъ лежала на лавѣ, то така сухонька, маленька, якъ курочка. Положили на возъ, припрягли пару воливъ якъ соколокъ, та ба, зъ мѣсця не рушать. Якъ они ѣѣ завезли на цминтарь, я вже не знаю".

Солому, на котрій лежавъ мерлець, палять або выкидають въ яку безодню та нечисте мѣсце; такъ само роблять и зъ водою, котрою облито небощика, вѣруючи, що єсли-бы воду таку выляти на дерево, оно всохне водъ неи, а напоєный такою водою чоловѣкъ або умре, або збожеволѣє (Лѣтыня). (Конець буде.)

МОЛЬБА.

Коли гніздочко увє пташина
І з ним повяже своє житє,
А лютий ворог, підла людина,
Гніздо розкине, спокій вкраде: —

То з тим жалібним зойком єі,
З тою мольбою німой сльозй,
З скаргою тою проти врага,
Мою піснь болю лучу і я.

Коли цьвіт перший розівєсь в полі
І усьміхне ся в зараню літ
До свого сонця, до тої волі,
А звір го здопче, зломить, зранить: —
То з тим зівялим листєм трави
І з тим поблідлим личком краси
І з тим змарнілим цьвітом житя
Мою піснь болю лучу і я.

А коли край мій, мою колиску,
Забере ворог під свою власть,
Розплодить погань і пявок зиску,
Духа неволі, горе і страсть: —
То серед тої долини сльоз
І серед моря кровавих гроз,
І серед вихру поганих днів
І серед того витя вовків —
Боже, подай ми такую силу,
Щоб я скалóю стояв сред миру,
Мечем огненним був супостатам
І провідною звіздою братям,
І громовладним словом вскрешав,
Огнем любови грів, розпаляв
Братніі серця, рідню цілую!...
Боже, подай ми силу такую!

Ів. Ганин-Буцманюк.

ИСТОРІЯ ЛИТЕРАТУРЫ РУСКОИ.

Написавъ Омелянъ Огоновскій.

ПЕРІОДЪ НОВЫЙ.

Б. ПРОЗА.

[7. Олександеръ Конискій].

(Дальше.)

За рôкъ опôсля пріѣхавъ Коніскій въ Петербургъ и розказавъ Костомарову, що радъ бы выдавати литературну часопись „Луна“. Тогдѣ думавъ вôнъ, що чей можна-бъ добитись знесеня закона 18. мая 1876. р. То бувъ конець 1880. р., часъ найлиберальнѣйшій, якій тôлько бувъ въ Россіи пôсля р. 1861. Тогдѣ сказавъ Костомарôвъ: „Може й схаменуть ся!... Часъ бы вже не мѣшати насъ зъ революціонерами й зъ тыми, щó динамитъ пôдкладають!“[1]). Въ дальшôй бесѣдѣ Костомарôвъ высказавъ свôй осудъ противъ закону 18. мая и противъ тыхъ людей, щó пôднесли цареви сей законъ на пôдписъ. Тогдѣ-то сподѣвались Украинцѣ, що правительство подасть якусь пôльгу просвѣтнымъ ихъ змаганямъ. На мѣсци Толстого ставъ министромъ народного просвѣщеня Сабуровъ. Здавалось, що пôдъ єго управою у школахъ на Украинѣ заведуть мову украиньску. Тому-то Коніскій пôславъ у сѣй справѣ записку до министра, и частину єи надруковавъ въ педаґоґичнôмъ журналѣ „Семья и Школа“ (1880). Ото-жь на ту єго статью звернула увагу россійска журналистика; — за єго думками потягли руку всѣ лучшй россійскй часописи й вѣстники[2]). Въ тôмъ часѣ министеръ справъ внутрѣшнихъ, ґрафъ Лорисъ-Меликовъ, заложивъ комисію, котра мáла осудити, якихъ полегкостей вымагає въ Россіи литература.

Въ сѣчни й лютôмъ 1881. р. скрôзь въ журналистицѣ йшла полємика про выкладову мову въ украиньскихъ школахъ и про знесенє закону 18. мая 1876. р. Тôлько „Кіевлянинъ“ та „Московскіе Вѣдомости“ доводили, що не треба й не слѣдъ вдовольняти отъ-сихъ „сепаратическихъ затѣй“. Навѣть Аксаковъ въ „Руси“, (1881, N° 8) радивъ знести той законъ, тôлько не мôгъ вôнъ погодитись зъ тою думкою, щобъ пускати въ школы книжки украиньскй. Треба-жь додати, що й Чернигôвске ґубернске земство и Кіевскій ґенералъ-ґубернаторъ Чертковъ удались въ сѣчни 1881. р. до министра внутрѣшнихъ справъ зъ петиціями, щобъ знести законъ 18. мая и завести украиньску мову въ народныхъ школахъ на Украинѣ. Вôдтакъ въ лютôмъ т. р. дванацять радныхъ городскои думы Кіевскои (мѣжь ними Кистяковскій, В. Антоновичь, Афанасьевъ) подали петицію, щобъ одну зъ Кіевскихъ шкôлъ назвати школою Шевченковою. Ажь ось 1. (13) марта 1881. р. затрѣвожилась Россія аттентатомъ на царя Олександра II. Небавомъ посыпались доносы на Украинцѣвъ-„сепаратистôвъ“. Особливо на Коніского кидались московскй панслависты зъ огидными клеветами. Трохи зъ годомъ бувъ вôнъ лѣтомъ 1885. р. въ Галичинѣ. Тогдѣ-то Львôвске „Слово“ (ч. 65) стало єго обвиняти о пропаґанду украиньску; вôдтакъ „Кіевлянинъ“ (ч. 28) надруковавъ сей доносъ, та ще й вôдъ себе додавъ новй клевєты. Редакторомъ „Кіевлянина“ бувъ уже не професоръ Пихно, а проф. Афиноґенъ Антоновичь. Крôмъ того одинъ Галичанинъ-Панславистъ пôславъ изъ Львова писаный доносъ до жандармôвъ въ Кіевѣ, що Коніскій везти-ме въ Россію польскй проклямаціѣ. Тому-то шефъ Кіевскои жандармеріѣ Новицкій написавъ 29. червня 1885. р. приказъ у Волочискъ, щобъ у Коніского зробити ревизію. И отъ, 9. липня єго арештували. При ревизіи взяли пять екземплярѣвъ комедіѣ Коніского „Порвалась нитка“, три примѣрники оповѣданя „Горовенко“ Красюченка, одинъ примѣрникъ ґеоґрафіѣ Анатоля Вахнянина и романъ „Швачка“ въ рукописи. Опôсля выдали єму слѣдство: тягли єго 16 мѣсяцѣвъ и вытягли въ него останнє здоровє[1]). Правительство хотѣло заслати Коніского въ Туркестанъ, по-заякъ закидувано єму, що вôнъ симпатизує зъ Австріею въ некорысть Россіѣ. И мабуть була-бъ скôнчилась та тяганина карою для Коніского, коли-бъ самъ царь не велѣвъ кинути полиційне слѣдство. Все-жь таки казавъ царь зробити єму „внушеніе“.

Годить ся тутъ запримѣтити, що Коніскій неразъ бувавъ въ Галичинѣ. Такъ навѣстивъ вôнъ Львôвъ у-первє въ 1865. р., коли ѣхавъ за границю. Вôдтакъ бувъ вôнъ въ Галичинѣ въ рокахъ 1884. 1885. 1887. 1888. и 1889. Въ 1884. р. поѣхавъ бувъ такожь на Буковину. Въ 1887. и 1888. р. найбôльшь проживавъ въ Пôдбужи, Дрогобицкого повѣту, де гостивъ у свого приятеля, начальника судового, Тита Реваковича[2]).

[1]) „Дѣло“, 1885; число 52.

[2]) „Страна“, N° 97; „Церковный Вѣстникъ“, N° 148; „Вѣстникъ Европы“, N° 1. 2.

[1]) Тяжкимъ гонителемъ-мучителемъ Коніского й другихъ Украинцѣвъ бувъ Кіевскій цензоръ Василь Рафальскій, поповичь зъ Волыни, котрый постаравъ ся о тев, що въ Россіи заборонено трохи-не всякй украиньскй книжки, друковань въ Галичинѣ. Вôнъ бувъ цензоромъ вôдъ 1883—1887. р.

[2]) Титу Реваковичу присвятивъ Коніскій своє оповѣданє „Браты-Чепѣги“ („Зоря“, 1887; стор. 245—251). — Коніскій присвячувавъ деякй свои повѣсти й поезіѣ такожь иншимъ своимъ другамъ въ Галичинѣ, примѣромъ Олександрови й Омелянови

Въ 1885. р. Львôвскй Русины-народовцѣ святкували 25-лѣтнй роковины литературнои дѣяльности Олександра Конîського музикально-декляматорскимъ вечеромъ въ комнатахъ „Рускои Бесѣды“. Широку рѣчь про письменнй труды нашого юбилята выголосивъ редакторъ „Дѣла“, Иванъ Белей. Въ бесѣдѣ своѣй сказавъ вôнъ мѣжь иншимъ, що Конîський вôдъ першого часу своѣи литературнои дѣяльности до сегодня стоявъ въ дуже близькихъ и сердечныхъ вôдносинахъ до братôвъ Галичанъ, загрѣваючи ихъ своими пѣснями до любови рôдного призабутого народу, до плеканя правды й науки. „Конîський“, мовивъ Белей, „ѥсть однымъ зъ тыхъ немногихъ мужѣвъ-Украинцѣвъ, що разъ пôднявши праноръ добра своѣи вôтчины высоко, державъ ѥго за-ѥдно крѣпко й неустрашимо посередъ всякихъ супротивностей, якй ѥго незаслужено стрѣчали й вытревавъ смѣло на переднѣмъ становиску до нынѣ“[1]).

Въ серпни 1889. р. пôславъ Конîський министрови справъ внутрѣшнихъ, Иванови Дурново, своє письмо про утиски украинньско-руского слова. Министеръ доручивъ се письмо начальникови „главнаго управленія по дѣламъ печати“, Феоктистову, наказуючи звернути увагу на жалобу. Авторъ розказуе тутъ зъ-першу въ короткихъ словахъ причину, зъ якои повстали урядовй нажимки на украинньско-руске слово. Причиною були зъ одного боку доносы зъ Кіева, зô Львова и зъ иншихъ мѣстъ, а зъ другого невѣдомôсть и нерозумѣне уряду, що таке украинофильство й якй ѥго прямованя. Далѣ розповѣдае Конîський исторію урядовыхъ утискôвъ, почавши вôдъ р. 1862., и кôнчаючи рокомъ 1889. Не называючи нѣкого по имени Конîський доводить, що законъ 1876. р. наплодивъ цѣлу масу „политичныхъ злочинцѣвъ“. Вся-жь вина тыхъ „злочинцѣвъ“ ѥ въ тому, що у нихъ знаходили по одному примѣрникови украинськихъ книжокъ, надрукованыхъ за границею, якъ „Ѥвангеліе“, „Псалтырь“, „Хиба ревуть волы, якъ ясла повнй?“ и т. и. Тымъ часомъ, каже авторъ того письма, се такй „злочинства“, до якихъ доводять найвысшй, найсвятѣйшй елементы духовнои природы Украинця, — любовь до рôдного, матернього слова... Указавши велику силу забороненыхъ цензурою украинськихъ творôвъ, якъ надрукованыхъ въ Галичинѣ, такъ и поданыхъ до цензуры въ рукописяхъ, Конîський говорить, що зъ сего знати, що цензура забороняе украинськй творы не за змѣстъ, а ѥдино за те, що они писанй мовою украинською. Очевидно, що цензурнй утиски намагають занапастити слово 21-милiонового народу. Але се марна праця! Гляньте, пише вôнъ, що дѣе ся въ Галичинѣ! якъ за двацять лѣтъ зросло тамъ украинньско-руске письменство и наука на рускôй мовѣ! Та коли-бъ навѣть и Галичина зникла, то слово наше не зникне а жити-ме, бо вже оно лунае въ Америцѣ! Чи не лѣпше-жь, чи не корыстнѣйше буде й для Россіѣ въ загалѣ й для уряду ѥи — знести всѣ о-тй заборони, утиски, — однымъ пôдписомъ скасувати несчислену силу „политичныхъ злочинствъ“ и дати слову Русинôвъ розвивати ся, зростати природно, корыстуючись хочь тою свободою, якою хôснуе ся скрôзь по Россіи слово велико-руске, нѣмецке, польске, вôрменьске, жидôвске й инше? Въ кôнци Конîський просить, щобъ министеръ силою наданои ѥму власти скасувавъ усѣ цензурнй заборони, якй вôдъ р. 1863. гнѣтять украинньске слово й сцену, щобъ дозволивъ впустити въ Россію зъ Галичины всѣ періодичнй выданя й книжки, друкованй украинньско-рускою мовою, выписувати ихъ такъ само черезъ цензуру, якъ выписують ся и всѣ иншй чужоземнй. Може бути, каже Конîський, що въ якому-будь выданю и трапить ся рѣчь прикра для Россіѣ, але-жь хиба сего не трапляе ся по иншихъ такихъ выданяхъ, що дозволено выписувати въ Россію, н. пр. въ Берлиньскихъ, Парижскихъ, Вѣденьскихъ, Пражскихъ и и.? Часъ, мовлявъ, вже й Россіи привыкати, слухати те, що про нѣ говорять чужй люде. Що-до приказу р. 1876., просить Конîський министра, вдати ся до царя зъ поданѣмъ, щобъ зволивъ скасувати батькôвскій законъ.

Феоктистовъ доручивъ той листъ Юзефовичеви, членови „главнаго управленія по дѣламъ печати“, сынови того Михайла Юзефовича, що бувъ заѣвъ Костомарова и бувъ головнымъ авторомъ закона 18. мая. Кажуть, що по думцѣ Юзефовича нѣякъ не можна дозволити друковати украинньско-рускою мовою шкôльныхъ учебникôвъ и въ загалѣ книжокъ змѣсту педаґоґичного. Вôдтакъ покликано въ Петербурґь зъ Кіева на нараду цензора Кіѣвского Ромера, одначе урядъ мабуть не прихиливъ ся до того, щобъ зъ украинського слова здоймити московско-національнй кайданы[1]).

Такъ отже Конîський зберегае вѣрно нашй народнй й просвѣтнй святощѣ вôдъ загибели и присвячуе своє житѣ службѣ народнôй. По правдѣ мôгъ вôнъ про себе ось-що сказати: „Моѣ сумлѣне не турбуе мене, — озирнутись назадъ менѣ не соромно, — недоплаты, здаѣться, за мною нема. Якъ умѣвъ, такъ робивъ, але одно певно — робивъ честно. Що выйшло зъ тôѣи роботы, чи потрѣбна вона була до чого, и въ загалѣ судити не менѣ“[2]). А вже-жь Конîський вѣрить въ лучшу будущину народного й просвѣтного нашого змаганя, и поки-що въ галицкихъ своихъ братахъ добачае вѣрну сторожу рôдныхъ святощій.

Годить ся тутъ ѥще запримѣтити, що Конîський въ початку марта 1890. р. подавъ въ цензуру рукопись альманаха „Запомога“. Се ѥ збôрникъ ѥго оповѣдань, друкованыхъ въ „Зорѣ“. Авторъ гадавъ выдати той збôрникъ въ корысть голодныхъ галицкихъ Русинôвъ, та мабуть швидше дôждуть ся они нового хлѣба, нѣжь авторъ вôдповѣди зъ цензуры.

* * *

Олександеръ Конîський розпочавъ литературну свою дѣяльнôсть въ 1861. р., коли украинськй патріоты засновали „Основу“. Въ сѣмъ-то „литературно-ученôмъ вѣстнику“ надруковано лиричный ѥго стишокъ п. з. „Сиротина“ (май, стор. 26[2]), „Листъ зъ дороги“ (октябрь, стор. 145—148[3]) и „людську память про старовину“ п. з. „Спафарiева рудка“ (ноябрь и декабрь, стор. 1—75)[3]). Въ другôмъ рочнику „Основы“ (1862) напечатано чотыри етноґрафичнй статьѣ Конîського, написанй по-украинськи, а то: „Зъ Полтавы“ (февраль, стор. 52—54[4]); „Вѣсти зъ Кременчуга“ (мартъ, стор. 78—80[5]); „Зъ старыхъ Санжаръ“ [про школы] (май, стор. 11—16[6]); „Изъ села Млынôвъ“ (ibid., стор. 19—22[6]). Вôдтакъ дру-

Огоновскимъ, Юліяну Целевичу, Наталю Вахнянину, Володимиру Шухевичу, Наталѣ Кобриньскôй, Володимирови и Ользѣ Левицкимъ и др.

[1]) „Зоря“, 1885; стор. 24.

[1]) „Правда“, 1890; томъ II., выпускъ 4; стор. 80—82.

[2]) Письмо Олександра Конîського до Омеляна Огоновского зъ д. 22. вересня, 1888. р.

[3]) Повѣстку „Спафарiева рудка“ написавъ Конîський 7. лютого 1861. р.

ковано творы Кониського въ Черниговскомъ Листку[1]), у Львовскомъ Словѣ (1862—1864), въ Галичанинѣ, Вечерницяхъ, Русалцѣ, Правдѣ, Свѣтѣ, Зорѣ, Лунѣ, Дѣлѣ, Буковинѣ, Ватрѣ и и., се-бъ-то трохи-не во всѣхъ галицкихъ (и буковиньскихъ) часописахъ и зборникахъ, и такожь въ деякихъ календаряхъ товариства „Просвѣта“ та въ календаряхъ буковиньскихъ.

Свои литературнй творы подписувавъ вонъ або своимъ именемъ и прозвищемъ (Олександеръ Я. Конискій), або отъ-сими криптонимами та псевдонимами: О. Я. К., О. К., Переходовець, Верниволя, Перебендя, Журавель, Сирота, Дроздъ, Жукъ, О. Яковенко, О. Кошовый, Кость Одовець, Лесько, Вакула зъ Лубенъ и и.

Въ першихъ своихъ лиричныхъ стихотворахъ нахилявъ ся Конискій подекуды до переспѣву поезій Тараса Шевченка, а вже-жь зъ годомъ-перегодомъ позбувавъ ся вонъ такого наслѣдованя й писавъ стихи большь самостойно. Правда, що яко поетъ не змогъ Конискій выдвигнутись на вершину литературнои славы; але все-жь таки его стихотворы вызначують ся силою слова, глубокимъ чувствомъ и горячимъ патріотизмомъ, изъ-за чого они все займати-муть поважне мѣсце въ нашой литературѣ.

Програму своихъ національныхъ змагань высказавъ Конискій въ вѣршу „Мое бажанє“, зъявивши ось-яку политичну свою сповѣдь:

Не обскурантъ я, що не плачу
За тымъ, чого нема, —
Що вже минуло и мина...
Я Украины долю бачу
Не въ бунчукахъ, не въ булавѣ,
Не у гетьманськой головѣ,
Не въ скарбахъ схованыхъ у скрини,
Не въ запорожськой Украинѣ,
Не въ томъ, щобъ выбившись на волю
Зъ Ляхами знову воювать
Да кровь славянську проливать
И засѣвать трупами поле.
Я даромъ слѣзъ не проливаю:
Славянъ усѣхъ въ одной семьи
Побачить хочеться менѣ...
Ось, бачте, я чого бажаю![2])

Сей стишокъ написавъ авторъ мабуть зъ поглядомъ на першу й другу точку програмы политичного товариства Кирило-Методіевского[3]). Тому-то не могъ вонъ добачати свого идеалу въ давной козачинѣ, та й не бажавъ, щобъ Украинцѣ выбившись на волю, опять воювали зъ Ляхами. Тогдѣ загрѣвавъ вонъ земляковъ до невсыпущои працѣ для народу. Та не только своихъ земляковъ-Украинцѣвъ, але й братовъ-Галичанъ будивъ до нового житя покликуючи:

Гей-же, хлопцѣ, годѣ спати!
Часъ прийшовъ — пора вставати,
Пора встати — працювати,
Братовъ темныхъ научати;
Пора, браты, всѣмъ на працю,
Я одъ працѣ щастє бачу![4])

Праця для народу, по думцѣ автора, буде спѣти, выростати водъ году до году, — буде спѣти, зеленѣти й вродить жито. Вонъ вѣривъ, що се жито будуть жати, молотити нашй дѣти, що они розсѣють зерно правды по всѣй Украинѣ та що зъ того зерна выросте воля на нашой родинѣ[1]).

А вже-жь за-для невзгодинъ народныхъ тративъ вонъ иногдѣ надѣю на лучшу долю батьковщины, та спѣвавъ у тяжкому смутку, що пропало все, — усѣ духовно скаменѣли, цурають ся свого; — нѣхто за волею не плаче, душа нѣ въ кого не болить![2]) Вонъ уявивъ собѣ, що Украина замучена панами-катами, та що вонъ самъ сидить въ тюрмѣ[3]). Тогдѣ-то писавъ вонъ свой заповѣтъ, наслѣдуючи завѣщанє Тараса Шевченка и послявъ его Богданови А. Калинѣ. Ось и початокъ „заповѣди“:

Якъ помру я, любый друже,
На чужой чужинѣ,
Перевези моє тѣло
На родну Вкраину,
Де и сонце яснѣй свѣтить,
Краще зорѣ сьяють,
Де порою весняною
Соловьѣ спѣвають...[4])

Рано розпознавъ вонъ людей, та й рано серце похололо: даремне въ свѣтѣ шукавъ коханя, дружбы, правды, волѣ; — шукавъ людей, шукавъ братовъ, — не найшовъ ихъ. Тому-то самъ-одинъ блукає, якъ старець убогій и нѣгде не має пристановища. Про-те не диво, що вонъ бажавъ, щобъ ему скорѣй въ могилу лягти, та безъ жалю покинути злиденну долю, и людей, и свѣтъ[5]).

Одначе не впавъ вонъ духомъ, и про-те могъ сказати, що вонъ не бувъ во вѣкъ рабомъ, не прославлявъ брехнѣ, неволѣ, — вонъ поетъ, спѣвака правды, волѣ, то й не поде вонъ кату на поклонъ![6])

Коли Конискій живъ на засланю, то туживъ за Украиною и заявивъ, що й на чужинѣ заробивъ бы хлѣба, коли-бъ ему розкували закованй руки — коли-бъ только зъ него зняли невольничй пута[7]). Вонъ сумовавъ, що зайшло его сонце, скотила ся зоря: его чорноока спочила въ тихой могилѣ! Невольникъ-засланець кинувъ ся-бъ изъ скелѣ въ море, такъ въ серци палає ще инша любовь, — любовь до родины — святои Украины! Водтакъ каже, що якъ бы вернувъ ся зновъ на Украину, то принѣсъ бы коханому краю не злато, не грошѣ, а пѣсню голосну, — пѣсню старую про волю новую, про ровность, братерство![8])

И справдѣ часъ добути хлѣба й волѣ! каже поетъ, — а добути безъ огню, ножевъ и крови! Поки-що людямъ погано жити! Отъ, и не диво, що поетъ ось-якъ кличе до громадянъ:

Свѣту треба хуторянамъ...
Дайте свѣту, дайте волѣ,
Дайте хлѣба, дайте поля!
Хай богатый схаменеться,
До вбогого обернеться!
Ой паны, великй дуки —

[1]) „Галичанинъ“, 1862, кн. I., выпускъ 1; стор. 4.
[2]) „Слово“, 1862; ч. 75.
[3]) „Галичанинъ“, 1862., кн. I., вып. 1; стор. 6.
[4]) „Слово“, 1862; ч. 78.
[5]) „Порванй струны“. Житомиръ, 1886; стор. 41.
[6]) ibid., стор. 40.
[7]) „Правда“, I. 1867; стор. 121.
[8]) ibid., X. 1877; стор. 835.

[1]) „Черниговскій Листокъ“ выдававъ Леонидъ Глѣбовъ въ 1861—1863. р. Поровн. „Исторію литер. рус.“ въ „Зорѣ“, 1887; стор. 301. Въ „Черниговскомъ Листку“ надруковано деякй вѣршѣ Конискього й его повѣстку „Купованый батько“.
[2]) „Слово“, 1862; ч. 22.
[3]) Порвн. „Исторію литер. рус.“ въ „Зорѣ“, 1888; стор. 51.
[4]) „Слово“, 1862; ч. 46.

Не ведѣть народъ на муки,
Годѣ вбогихъ обдерати,
Часъ чуже назадъ вôддати![1])

Такъ отже поетъ не любує ся пустыми фразами: єму остогидло старшуване псевдо-патріотôвъ. Тому-то вôдзиває ся вôнъ до ватажки ось-якимъ докôрливымъ словомъ:

Покинь высокіи слова,
Возьмись за просте дѣло!
У насъ робôтникôвъ нема,
А ватажки намъ надоѣли[2]).

Перебувши въ житю тяжке лихолѣтє поетъ компонує по-найбôльше „скорбнй пѣснѣ“. Хоча-жь думки сихъ пѣсень вельми сумовитй, то таки инколи заблысне въ души поета надѣя на лучшу будучину батькôвщины. Отъ и въ однôй зъ найновѣйшихъ „скорбныхъ пѣсень“ заявляє вôнъ бажанє, щобъ хочь приснилось єму, що буцѣмъ бы тюремъ муры впали, — що пôдъ вплывомъ свѣта й тепла весны нема нѣ хлопа, анѣ пана, та що мысльцариця всѣмъ одна — на свѣтѣ всѣхъ людей зрôвняла. „Хочь бы приснило ся менѣ“, каже поетъ, „буцѣмъ зôйшла вже наша зоря — буцѣмъ горять уже огнѣ братерства, истины и волѣ!“[3])

Патріотичными думками вызначує ся такожь „украинська пѣсня“, присвячена Йосипови Федьковичу. Тутъ зъображає поетъ матѣрь, що рано-въ-ранцѣ по садочку похожає та на рожи свѣжу росу каплями збирає. Въ вечерѣ-жь при зôронькахъ тая мати умываєросою немовлятко й кладучи єго спати спѣває, що коли-бъ знала, що єи дитина зросте ѣй на втѣху, на корысть Украины, она-бъ що-ранку до схôдъ сонця рôсоньку збирала, щовечера при зôронькахъ росою-бъ вмывала... Якъ же-бъ знала, що єи дитина зросте ѣй на нещастє, на зраду Вкраинѣ, то до схôдъ сонця положила-бъ на нещ руки й закинула-бъ въ колючу тернину[4]).

Мѣжь єпичными стихотворами Конискаго найлучшою вважає ся поема „Острожникъ“, котру надруковано въ „Правдѣ“ (1867) лишь въ деякихъ частинахъ. Тымъ „острожникомъ“ єсть ачей самъ авторъ, котрый промовляє до земляκôвъ неначе словомъ пророчимъ. Вôнъ каже, що йшовъ и духомъ не впавъ, знаючи, що часъ ще не наставъ, коли народъ єго глаголы до серця прийме й пôйме, — коли неправду паньску прожене та й стане жити въ кращôй доли (стор. 73). И вернувъ ся „острожникъ“ у рôдный край. Та отъ, страхъ сказати, щó вôнъ заставъ! Народъ въ ярмѣ, народъ въ неволи ливъ сльозы, пôтъ, — стогнавъ, и своєю кровю поливавъ панамъ засѣяне поле. Паны-жь заправляли всѣмъ краємъ, — закували въ кайданы правду, а волю въ муръ замуровали. Хоча-жь той „острожникъ“ возвѣщавъ по селахъ свѣтъ правды-волѣ, то народъ єго не розумѣвъ и юродивымъ охрестивъ (стор. 145). А вже-жь той злиденникъ не впадає духомъ: вôнъ бачить, що вже на сходѣ зоря й для нашого народу сходить; вôдтакъ сподѣє ся, що народъ просне ся й встане — махне крылами, якъ орелъ... (стор. 169).

Вельми вдатнй суть деякй библійнй переспѣвы Конискаго, примѣромъ „Ієфѳаєва дочка“ (присвячено Маркови Вовчку)[5]), „Царь Саулъ“[6]), „Проповѣдь на горѣ“[7]).

Зъ-помѣжь драматичныхъ єго писань надруковано доси одно п. з. „Порвалась нитка“ (Комедія на чотыри справы. У Львовѣ, 1884). Литературну оповѣстку про сю комедію подавъ Омелянъ Огоновскій въ VII. рочнику „Зорѣ“ (1886; стор. 340—341). Не надруковано историчнои драмы Конискаго п. з. „Ольга Носачѣвна“ и двохъ жартôвъ „Журавель въ небѣ“ и „Переполохъ“.

Властивымъ полемъ литературнои дѣяльности Конискаго єповѣстева беллєтристика. А написавъ вôнъ такъ богато повѣстей, що треба ихъ подѣлити на отъ-сй три катеґорії:

I. Оповѣданя й повѣсти зъ народнаго житя.

II. Темы зъ житя интеллиґенції.

III. Повѣстки гумористичнй й сатиричнй.

Оповѣданя першои категорії:

1. Купованый батько (Черниговскій Листокъ, 1861)[1]).

2. Спафарієва рудка. Людська память про старовину (Основа, 1861; ноябрь и декабрь; стор. 1—7[6]).

3. Панська воля. Оповѣданє (Галичанинъ, 1862. Книга I., выпускъ 1., стор. 21—35).

4. Пустка. Оповѣданє[2]) (Слово, 1863; число 94—96).

5. Дмитро Книшь [Мои давнй знайомй. Етюдъ зъ житя. III). (Правда, VIII., 1875; стор. 948—953)[3]).

6. Бродяга Иванъ [Мои давнй знайомй. Етюдъ зъ житя. IV]. (Правда, IX., 1876; стор. 366—373; 406—413).

7. Наймичка. Оповѣданє (Правда, IX., 1876; стор. 813—821; 845—851).

8. Пожежа въ млынѣ. Изъ житя хуторянъ въ Полтавщинѣ (Сьвіт, 1882; стор. 285—288).

9. Пастухъ Кузьма Шило. Оповѣданє (Календарь товариства „Просвѣта“. 1885; стор. 1—12).

10. Чи злочинець, чи недужій. Зъ карнои хроники (Зоря, VI., 1885; стор. 37—40; 49—52).

11. Драма въ тюрмѣ. Оповѣданє (Зоря, VI., 1885; стор. 265—267).

12. Завертка. Зъ житя на селахъ (Зоря, VII., 1886; стор. 1—4).

13. Народня педаґоґія. Зъ житя на селахъ (Зоря, VII., 1886; стор. 177—180).

14. До чого доводить людей горѣвка. Розповѣла баба Параска Мохначка (Буковиньскій Календарь. 1887; стор. 81—89).

15. Поповй грушѣ. Розповѣла стара дячиха (Зоря, VIII., 1887; стор. 54—57).

16. Браты Чепѣги. Фотоґрафія зъ народнаго житя (Зоря, VIII., 1887; стор. 245—251).

17. Конокрадъ Иванъ Дранка. Изъ споминокъ адвоката (Дѣло, 1887; число 33—34)[4]).

18. Не люби двохъ. Изъ устъ послушницѣ-чернички Ксенії (Дѣло, 1887; ч. 66—67)[4]).

19. За крыгою. Оповѣданє (Дѣло, 1889; ч. 36—37)[4]).

20. Пѣвень. Оповѣданє (Дѣло, 1889; ч. 66—68)[4]).

---

[1]) ibid., IX. 1876; стор. 445—446 („На Тарасовôй могилѣ“). — [2]) ibid., VIII. 1875; стор. 170. — [3]) ibid., 1890, томъ I., выпускъ 1; стор. 63—64. — [4]) ibid., X. 1877; стор. 833—834.

[5]) „Слово“, 1862; ч. 39.

[6]) „Галичанинъ“, I, 1. 1862; стор. 7—8.

[7]) „Зоря“, 1886; стор. 370—371.

[1]) Тому-що не мôгъ я нѣгде роздобути „Черниговского Листка“, то годѣ сказати дещо про сю повѣсть. *Ом. Ог.*

[2]) Оповѣданє „Пустка“ написавъ Конискій вѣршами.

[3]) Конискій написавъ сѣмь етюдôвъ зъ житя п. з. „Мои давнй знайомй“, а то: 1. Марта Михайловна Перепечка (Правда, VIII., 1875; стор. 792—799). — 2. Сила Федоровичь Гарбузъ (ibid., стор. 829—834). — 3. Дмитро Книшь (ibid., стор. 948—953). — 4. Бродяга Иванъ (ibid., IX., 1876; стор. 366—373; 406—413). — 5. Павло Бодько (ibid., XI., 1878; стор. 42—89). — 6. Бабуся Харитина (ibid., стор. 90—115). — 7. Антôнъ Калина (Сьвіт, 1881; стор. 190—194; — 1882; стор. 216—220; 236—239).

[4]) Пять оповѣдань (Конокрадъ Иванъ Дранка, Казенный

21. Батькôвськи слезы. Оповѣданє (Калєндарь товариства „Просвѣта“. 1888; стор. 50—64).

Оповѣданя другои катеґоріѣ:

1. Пропащи люде. Оповѣданє (Галичанинъ, 1862. Книга I., выпускъ 1; стор. 60—68; недокôнчено).

2. Споминки давнього. [Автобіоґрафія] (Русалка, 1866; стор. 22—24; 46—48; 69—71).

3. Передъ свѣтомъ. Оповѣданє про людей нового часу (Русалка, 1866; стор. 41, 49, 57, 66, 75, 81).

4. Семенъ Жукъ и його родичѣ. Хроника (Правда, VIII., 1875; стор. 8, 46, 90, 131, 171, 210, 252, 293, 338, 378; — 626, 666, 706, 750, 789, 868).

5. Марта Михайловна Перепечка. [Мои давни знайомѝ. Етюдъ зъ житя. I]. (Правда, VIII., 1875; стор. 792—799)[1]).

6. Сила Федоровичь Гарбузъ. [Мои давни знайомѝ. Етюдъ зъ житя. II]. (Правда, VIII, 1875; стор. 829—834).

7. Мои хуторни сусѣды. Листы зъ Украины (Правда, X., 1877; стор. 28—33).

8. Антôнъ Калина. [Мои давни знайомѝ. Етюдъ зъ житя. VII] Сьвіт, 1881; стор. 190—194; — 1882; стор. 216—220; 236—239).

9. Порвани струны. Оповѣданє зъ украинського, городянського житя (Зоря, V., 1884; стор. 41—44; 53—55; 61—63; 68—72; 77—80).

10. Музика Павло Дортусъ. Оповѣданє (Зоря, V., 1884; стор. 137—139; 149—151)[2]).

11. Въ гостяхъ добре, а дома лѣпше. Зъ житя рускои емиґраціѣ (Зоря, VI., 1885; стор. 85, 97, 109, 121, 133, 145, 161, 177, 193, 205, 217).

12. Коханє въ-останнє. Ескизъ зъ житя (Буковинскій альманахъ — общества рускихъ академикôвъ „Союзъ“. Чернôвцѣ, 1885; стор. 76—94).

13. Капитанъ Ґуля. Ескизъ (Буковина, II., 1886; число 10—12).

14. Занѣвечене житє. Оповѣданє зъ житя студентôвъ (Буковина, II., 1886; ч. 17—19).

15. Чудни пригоды въ житю (Зоря, VIII., 1887; стор. 24—28).

16. Доля одного письменника. Ескизъ зъ натуры (Зоря, VIII., 1887; стор. 40—43).

17. Чотыри вечерѣ. Образки зъ житя народного учителя (Зоря, VIII., 1887; стор. 111—114).

18. Сѣчовикъ. Зъ подорожи по хуторахъ Украины (Ватра, 1887; стор. 20—37).

19. Черничка. Оповѣданє (Буковина, III., 1887; число 19—20).

20. Смерть Хруща (Зоря, IX., 1888; стор. 261—262).

21. Въ тѣснои бабы (Правда, 1889., томъ IV., стор. 202—217).

22. Козарськи ланокъ. Зъ хроники одного села на Украинѣ (Правда, 1889; томъ I., стор. 10—37; 86—110).

23. Грѣшникъ. Зъ записнои книжки (Правда, 1890; томъ II., выпускъ 4; стор. 11—26).

Повѣстки третьои катеґоріѣ:

1. Павло Бодько. [Мои давни знайомѝ. Етюдъ зъ житя. V]. (Правда, XI., 1878; стор. 42—89).

2. Бабуся Харитина. [Мои давни знайомѝ. Етюдъ зъ житя. VI]. (ibid., стор. 90—115).

3. И мы люде! (Сьвіт, 1882; стор. 260—263; 319—322).

4. Отакъ були вскочили! Зъ народныхъ устъ (Зоря, VII., 1886; стор. 293—296; 309—313).

5. Казенный млынъ. Розповѣвъ Мартинъ Химуля (Дѣло, 1887; число 36—38).

6. Ґарибальдій. Розповѣвъ музика (Калєндарь товариства „Просвѣта“, 1888; стор. 3—9).

7. Пригоды въ дорозѣ (Правда, 1889; томъ II., выпускъ 5; стор. 346—352; вып. 6; стор. 416—432).

Такъ отже написавъ Конискій досѣль звышь пять десяти оповѣдань, повѣстокъ и етюдôвъ зъ житя, доторкнувши ся въ нихъ всякихъ важнѣйшихъ пытань житя народного, суспôльного й просвѣтного на Украинѣ. Коли-жь авторъ въ однôй изъ першихъ своихъ повѣстей (Панська воля) наслѣдувавъ манєру оповѣдань Марка Вовчка, то зъ-годомъ-перегодомъ переставъ вôнъ оглядатись на взоровзôръ чужій, та списувавъ по-найбôльшь оповѣданя ориґинальни, котри вважають ся фотоґрафіями житя низшои и высшои верствы суспôльности украинъскои. А вже-жь найбôльше вдатными суть єго повѣстки зъ народного житя, мѣжь-тымъ коли деяки оповѣданя зъ житя интелиґенціѣ, що суть психольоґичными студіями, не всюды проявляють прикметы реальнои дѣйстности.

(Дальше буде.)

ОБРАЗКИ ЗЪ УГОРЩИНЫ.

(Написавъ Денисъ.)

(Дальше)

Въ правобôчнôмъ довгôмъ будынку були всѣлякого рода канцеляріѣ. Въ нихъ вôдбували ся контракты спродажи и закупна волôвъ. Зôгнани волы оглядала насамперед комисія, чи здоровѝ и чи досыть годовани. Такои рѣзницѣ не мавъ тогдѣ и самъ Вѣдень; хиба теперь маѣ. Що годôвля и выпасъ волôвъ становить одну зъ головныхъ галузей ґосподарки національнои на Угорщинѣ, о тôмъ кождый чоловѣкъ знаѣ.

Зъ рѣзницѣ поѣхали мы дальше и за три чверти годины заѣхали до осели невеликои, котра була перерѣзана рôвными улицями, видко пôсля пляну утворены-ми; по обохъ бокахъ улиць стояли шнуромъ будынки пôбôчь себе, такожь пôсля одного пляну будовани. До кождого будынку вели зъ переду ворота до досыть просторого подвôря; зъ одного и зъ другого боку того подвôря стояла шопа, отверта до подвôря. Помежи тыми шопами уладжени низькѝ невеликѝ жалобы въ рôвнобѣжни ряды, такъ що мѣжь ними и серединою подвôря бувъ вôльный прохôдъ. Зъ заду тыхъ жолобôвъ бувъ стовпъ, зъ котрого бухала вода до деревянои кадки... Въ полудни давъ ся чути голосный знакъ трубки. На той знакъ выйшовъ парôбокъ, держачи въ рукахъ деревяне начинє, отъ гей бы чвертку на збôже, въ котрôмъ находила ся лущена кукурудза. Змочивши зерно водою, кидавъ єго зручно въ тотѝ жолобики. Теперь взяли вставати зъ пôдъ шопъ безроги (поросятъ не було), уставляли ся рядами по обохъ бокахъ жолобкôвъ, и почали смачно заѣдати кокорудзяне зерно. Зъ разу стояли они якъ пристало въ рядахъ и ѣли спокôйно свôй обѣдъ; коли-же вже понаѣдали ся, стала одна другу тручати,

---

млынъ, Не люби двохъ, За крыгою и Пѣвень) передруковано зъ „Дѣла“ и выдано у Львовѣ 1889. р. окремою книжечкою.

[1]) Етюдъ зъ житя „Марта Перепечка“ надруковано въ-друге въ Кіевѣ 1885. р. въ збôрнику трьохъ оповѣдань Конискаго п. з. „Фотоґрафіѣ зъ старого альбому“. Яковенка. Крôмъ етюда „Марта Перепечка“ (стор. 3—13), надруковано тутъ єще отъ-сѝ двѣ повѣстки: „Бабуся Харитина“ (стор. 14—34) и „Музика Павло Драптусъ“ (стор. 35—53).

[2]) Въ Кіѣвскôмъ выданю трьохъ повѣстокъ Конискаго се оповѣданє маѣ заголовокъ „Музика Павло Дрантусъ“.

кусати, зъ мѣсця выпирати и и. Повставъ крикъ, котрый усмиривъ ажь парóбокъ. Повнѣдавши ся, вернули безроги спокóйно пóдъ шопу въ холодъ и полягали на спочинокъ... Були то безроги высокí, бѣлí, клапоухí, котрí тымъ робомъ жили. Для иншихъ зновъ, а були то безроги на низькихъ ногахъ, грубí а чорнí, заведено иншí порядки; для нихъ було на подвóрю уладжене болото, въ котрóмъ вылежували ся; а ще для иншихъ бувъ приладженый камѣнный помóстъ, нахиленый, а зъ долѣшного боку гей стѣнкою обмеженый, нѣбы похилый басенъ. Тутъ наплывала все холодна вода, въ котрóй безроги тí, дуже товстí, купали ся.

Улицѣ въ тóй оселѣ мають свои надписи, а будынки свои числа. На початку оселѣ єсть мурованый дóмъ на одинъ поверхъ высокій, зъ краснымъ цвѣтникомъ; на горѣ суть кавцелярíе и мешканя урядникóвъ; на долинѣ реставрація. Тутъ привозять властителѣ безрогъ свóй товаръ и записують вхъ на годóвлю; потóмъ заплативши належитóсть, лишають ихъ въ тóмъ конвíктѣ на выхованє. Тутъ привѣздять такожь купцѣ зъ границѣ, выбирають собѣ добре выгодованí, торгують и купують. Одинъ сезонъ, въ котрóмъ безрога выгодовати ся повинна, треває 6 недѣль; бувають однакожь и такí, що въ тóмъ часѣ не выгодують ся, и властитель лишає ихъ ще на другій сезонъ. Трафляють ся однакожь и такí, що выгодують ся скорше, а тогдѣ забирає ихъ купець ще передъ часомъ. Отже и въ тóмъ є щастє. Въ тóмъ конвíктѣ безроговóмъ находить ся постоянно 40 000 безрогъ на годóвли. Отже и годóвля безрогъ є одна зъ головныхъ галузей національного маєтку на Угорщинѣ. Въ оселѣ тóй панує якійсь такій гидкій и прикрый воздухъ, що годѣ годину выдержати, не то щобы тутъ въ реставрації тóй дещо попоєсти або напити ся, хочь бы ся и хотѣло єсти.

Зъ поворотомъ поступили мы до Штайнбруху, побачити славный броварь Дрегера. Єсть то комплєксъ великихъ фабричныхъ будынкóвъ, въ котрыхъ выробляє ся Дрегера пиво, розсылане властителемъ по цѣлóмъ свѣтѣ. Булисьмо и въ величезнóй, глубокóй, пóдземнóй пивници, до котрои веде 67 ступенѣвъ; зимно проникало нашí кости, гей въ зимѣ, и були бы мы тамъ перестудили ся, колибъ мы тамъ були довше забавили. Бачилисьмо великаньскí бочки, до котрыхъ отвору горѣшного треба лѣзти по драбинѣ. Въ тыхъ бочищахъ вылежує ся пиво, такъ званый лежакъ, вóдтакъ переливає ся до меншихъ бочокъ и розсылає ся. Найцѣкавшими суть однакъ пóдземнí салѣ, зъ камѣня кованí, въ котрыхъ робить ся солодъ, т. є. кóльчить ся ячмѣнь, щобы бувъ способный до выробленя доброго пива. Передъ броваромъ є великій обшаръ зъ сывого камѣня, або скалы. Фалиста поверхня скалы тои єсть зовсѣмъ нага и не видко на нéй нѣ найменшои травицѣ. Дрегеръ, знатокъ и предприємця не абы якій, закупивъ той на позóръ до нѣчого не здалый обшаръ скалистый, и казавъ въ нѣмъ выковати 6—7 величезныхъ саль. Вылупаный камѣнь спродавъ хорошо въ мѣстѣ, такъ що выданí за купно и роботу грошѣ вернули ся въ десятеро, а до того прийшовъ ще до такои солодарнѣ, якои другои нѣхто не має. А то чому? Бо въ тóй солодарни пóдземнóй — такъ намъ оповѣдавъ той урядникъ вóдъ бровару, що насъ сюда опроваджувавъ, — завше однакова температура, до 8° Реуміра, — саме така, при котрóй ячмѣнь кóльчить ся найвóдповѣднѣйше; при высшóй температурѣ выбуяло-бы зерно и пиво було-бы нездале, при низшóй за мало-бы ся скóльчило и було-бы такожь нездале. Подивляючи розумъ пана Дрегера, Нѣмця, що своимъ пивомъ міліоны заробляє, — поѣхали мы до мѣсточка, а тамъ поснѣдавши, вервули до Пешту на обѣдъ.

Въ Пештѣ ѣли мы обѣдъ въ найпершóмъ готелю „Grand-Hotel“, въ прекраснóй величавóй палатѣ надъ Дунаємъ. Саля ѣдальна такъ за велика, але краще удекорована, якъ въ „Редутѣ“. Стравы були доббрнí и дуже смачнí, и було всего такъ богато, що попри насъ булибы ся ще добре насытили зо двѣ особы. Пытавъ ся я шурина: якъ можь такъ дешево давати такí хорошí присмаки и такъ богато? На те шуринъ: має вóнъ въ тóмъ своє выраховань. Яко першій реставраторъ мусить вóнъ варити хорошí стравы. Цѣны у него не однаковí, почавши вóдъ 2 — ажь до 20 зр. Маґнатъ не буде ѣсти обѣдъ за 2 зр., але за 20 зр. А щожь вóнъ єму бóльше дасть? Отъ хиба може бажанта або якого другого пташка; до того додасть малу фляшку французского вина, чорнои кавы та лікеру и возьме за те 20 зр. Але маґнатóвъ не много; стравы отже змарнували-бы ся, якъ бы не такí гостѣ, що ѣдять обѣдъ по 2 зр. За нихъ заплатить вже въ части и маґнатъ. А єсли ще що остане зъ навареныхъ стравъ, то продасть ся въ сутеринахъ, котрí суть умѣщенí зъ заду готелю, ще за дешевшí грошѣ.

Саме тогдѣ, коли мы ѣли обѣдъ, прибула банкерска жидóвска родина до салѣ ѣдальнои; мущины и женщины, молодí и старí; було ихъ зъ семеро, а були всѣ дуже елеґантско выстроєнí; — дамы въ шовковыхъ сукняхъ зъ брилянтами на шиѣ, въ ушахъ и на рукахъ и т. и. Перейшли ся по сали, а вóдтакъ позасѣдали коло одного стола. Голова компаніѣ пытає, що будуть ѣсти? Найстарша дочка перебирає якійсь часъ въ списѣ стравъ, а вóдтакъ каже пóднесенымъ голосомъ: кукурудзу! Тогдѣ всѣ и собѣ кликнули въ голосъ: кукурудзу! Кельнеръ, усмѣхнувшись незначно, принѣсъ новый полумисокъ варенои кукурудзы, котру они зъ вервою зъѣдали, цмокаючи. Вóдтакъ пообтирали ся чистыми серветами, заплатили кóльканайцять ґрейцарóвъ тай вóдóйшли помпатично, щобы передъ своими знакомыми похвалити ся, що ѣли сегодня въ „Grand-Hotel“. Такъ намъ пояснювавъ нашь шуринъ, котрый знавъ добре тутейшí звычаѣ и обычаѣ.

Добре зъ полудня, коли сонце починало обнижати жарь свóй полудневый, пóшли мы черезъ великій мóстъ на темну сторону Дунаю до мѣста Буды. Мóстъ той звертає мимоволѣ цѣлу нашу на себе увагу. Єсть то мóстъ величезный, ланцуховый, перекиненый смѣло черезъ широкій Дунай. Зачавъ ся вóнъ будовати, коли я першій разъ бувъ въ Пештѣ, т. є. р. 1844. Вóдъ того часу стоить вóнъ до нынѣ невзрушеный, хочь въ него бють сильно филѣ могучого Дунаю, а именно пóдчасъ страшныхъ повеній; хочь криги ломячого ся леду на веснѣ потрясають нимъ, ударяючи о два філяры, на котрыхъ вóнъ спирає ся, хочь виры, именно пóдчасъ повени, пóдмулюють ихъ. Мѣстъ той, то величаве дѣло. Повно подыбуєшь на нѣмъ людей, що въ оба боки идуть або ѣдуть; повно брыкъ наладованыхъ и повозóвъ елеґантскихъ посуває ся по нѣмъ, повно тутъ руху и житя. Мóстъ той становить маленькій свѣтъ для себе. А якій зъ него выглядъ величавый и на рѣку безконечну, широку, могучу зъ тыми кораблями и суднами, що по нéй плывуть и на далекí зеленí островы и на чудní побережа. По однóмъ березѣ Пештъ зъ своими прекрасными и величавыми палатами, огородцями, статуами, по другóмъ мѣсто Буда

амфітеатрально на горѣ розкинене. Въ Будѣ треба було давнѣйше дерти ся на стрѣмку гору, хотѣвши дѣстати ся до мѣста. Нынѣ за кѣлька центѣвъ дѣстати ся можна дуже выгѣдно, и то за двѣ або три минуты, за посредствомъ такъ званои „Drathseilbahn“. Сѣдаємо до выгѣдного, маленького покоика зъ вѣкнами; задзвонять, а той покоикъ ѣде зъ нами стрѣмко до горы; мы бачимо, якъ передъ нашими очима спускають ся въ землю щоразъ низше камянвцѣ, такъ мы взносимо ся понадъ ихъ дахи, а за хвилю бачимо вже и самый Пештъ зъ єго палатами, домами и и. На гору выходимо зъ того покоика саме коло цѣсарскои палаты и подивляємо чудовый образъ Дунаю и Пешту, що ся намъ звѣдси представляє; дальше идемо до покоѣвъ цѣсарскихъ, щобы мати образъ палаты цѣсарскои. Осмотрѣвши палату, пѣшлисьмо оглянути мѣсто, а вѣдтакъ купѣлевый закладъ „Reizenbad“.

Мѣсто Буда єсть дуже старе мѣсто и носить всѣ цѣхи давнины на собѣ. Будоване безъ пляну, маѣ крутѣ, вузкѣ улицѣ, бракъ тротоарѣвъ, и неосторожный мѣгъбы собѣ легко ногу выкрутити або и зломити. Головно замешкана Буда Нѣмцями, котрѣ тутъ чують себе мовьбы на своѣй земли. Суть тутъ ще и потомки давныхъ Словянъ, але вже ихъ дуже мало; подыбавъ я ще одного старика, що знавъ троха по славяньски. Такъ звана купѣль „Reizenbad“ пригадує зъ имена давныхъ Райцѣвъ, въ якѣмъ однакъ вѣдношеню имя тоє стоить до нихъ, того нынѣ вѣдпытати годѣ. Купѣль та маѣ бути уладжена на ладъ римскихъ купелей.

Сонце вже досыть низько спустило ся, коли мы, опустивши цѣсарску палату, прибули до славного „Reizenbad“. Розѣбравшись въ чистыхъ, выгѣдныхъ кабінахъ, входимо до округлои салѣ, де влазимо до басену, наповненого теплою водою до 29° Реуміра; вода бухає вже горяча зъ землѣ. Зразу здаѣсь мовь-бы мы въ пекучѣй водѣ купались, але поволи привыкає ся до того и стає ся такъ приѣмно, що не хоче ся зъ купели вылазити. Въ водѣ тѣй находить ся много сѣрки, и она маѣ помагати на гостець. Саля купелева украшена цвѣтами, фіґурами и и.

По лѣвѣй руцѣ веде кѣлька сходѣвъ до лазнѣ, дуже чисто и добре уладженои. Пара выходить зъ долу, єсть чиста, не грызе въ очи, и можна зъ приѣмностію выпарити ся до волѣ. Побѣчь є комѣрка, де дуже а дуже горячо, отже любителѣ великого жару могуть собѣ тутъ догодити. Хто не хоче парити ся, той най иде въ иншѣ дверѣ, уладженѣ просто дверей входовыхъ. И мы, выпаривши ся до волѣ, идемо туда. Приходимо до комнаты, де суть розличнѣ тушѣ, де находять ся знаряды до елѣктризованя, а такожь до ингаляцiѣ для хорыхъ на легки. Звѣдси вернули мы назадъ надъ Дунай и тутъ вступили до реставрацiѣ, высоко понадъ Дунаѣмъ положенои, на вечеру.

На другiй день дня 15. серпня була недѣла. Рано пѣшли мы по мѣстѣ розглянути ся сюда-туда. Въ однѣй улици муровали каменицю христіяне, до половины нагѣ. Такого ще нѣколи не бачивъ я, тай кажу до шурина: „Чи тутъ не святкують недѣлѣ?“ А вѣнъ на тоє: „Якъ хто хоче; тутъ религію и обычаѣ мало поважають. Пригляньмо ся тутешнимъ костеламъ, якѣ они малѣ та бѣднѣ, у нашихъ мѣсточкахъ далеко красшѣ и богатшѣ; а заглянь въ ихъ середину, застанешь тамъ дуже мало людей щиро молячихъ ся. Почали справдѣ муровати на акцiѣ величезный костелъ „Базиліку“, але вѣдъ кѣльканайцять лѣтъ мурують єго, та ще далеко не зайшли, (ще и нынѣ вѣнъ неукѣнченый); коли величавѣ готелѣ, палаты, магазины, фабрики и и. ростуть зъ землѣ що року, якъ грибы на дощи“.

Выставы склеповѣ не такъ хорошѣ анѣ такъ величавѣ, якъ у Вѣдни, анѣ що до внѣшного виду анѣ що до предметѣвъ выставленыхъ. Причина лежить въ тѣмъ, що выробы тутешнѣ не могуть ити въ порѣвнане зъ вѣденьскими що до елєґанцiѣ и красоты, а вѣдтакъ що купцѣ суть майже самѣ жиды, и они жалують грошей на красну выставку. (Дальше буде.)

Записки топографічно-историчнѣ
о стародавнѣмъ мѣсточку Потыличи.

(Зѣбравъ Евгенiй Горницкiй.)

Кому въ Галичинѣ незвѣстный Потыличь? Кому незнанѣ славнѣ потылицкѣ пѣски, такъ добре славнѣ якъ и угнѣвскѣ болота? Цѣла досыть широка, пѣскова полоса рускаго краю, — що починаєсь недалеко вѣдъ Ярославля и перейшовши границю розтягаєсь по Волини и десь мабуть ажь недалеко Днѣпра переймає ся, — маѣ свою вѣдрубну фізіогномію. Фізіогномія тая, скажемо, єсть нѣ то пустынна, нѣ то лѣсиста; для ока она принадна або нѣ, (бо се залежить вѣдъ индивідуального смаку спостерѣгателя) однакъ въ кождѣмъ разѣ не єсть она лишена всѣго чару романтичности и поезіѣ, єсли часами навѣть поеты нею одушевлялись. Найлучше однакъ схарактеризувавъ стороны тѣ оденъ польскѣй поетъ, котрый ѣдучи туда видѣвъ лишь: za piaskiem lasek, za laskiem piasek. По правдѣ бо, панорама така представляєсь тутка — до безконечности! А всежь то панорама свѣйска, рѣдна! Тай се такожь закутина рѣднои землѣ, дорогои рускому серцю!

Выѣхавши зѣ Львова жовкѣвскимъ гостинцемъ або лучше теперь желѣзницею белзецкою и дѣставшись на всякѣй спосѣбъ до повѣтового мѣсточка Равы рускои, потребуємо зъ вѣдтиль еще пѣвъ милѣ або пѣвтора годины возовои ѣзды пѣсками, щобы станути пѣдъ 50° 8′ 30″ пѣвнѣчнои широты а 41° 10′ 15″ всхѣднои довготы. Ту лежить стародавне мѣсточко Потыличь. Тхалисьмо вѣдъ Равы пѣщистою рѣвниною, наразъ въѣжджаємо долиною рѣчки Тылицѣ помѣжь горы.

Бо въ загалѣ скажемо: сама осада лежить въ вузкѣй кѣтловинѣ але вирочѣмъ поземлье потылицке єсть гористе а довкола обведене лѣсами. Дуже значно вырѣзує ся изъ тои кѣтловины одна гора зъ дуже стрѣмкими стѣнами, що зве ся пѣсля народнього переказу: „Городиско“ або „Городище“, а вѣдъ недавна прозвали ѣѣ „Горою Предображенъскою“*). Она виходить зѣ своимъ на 344′ выс., стрѣмкимъ заголовкомъ зѣ всхѣдньои стороны нашого мѣсточка и тягне ся на вздожь ледве два кильометры а пѣвперекъ на пѣвъ кильометра. Верхъ-же ѣѣ єсть рѣвною, якъ тарѣль площиною, котра до входу спускає ся помаленьки внизъ и сходить ся вконець въ млѣ ока зъ рѣвниною. Двѣста крокѣвъ въ бѣкъ вѣдъ того мѣсця, де она вже зъ доломъ порѣвнала ся, йде зъ пѣвночи друга гора довшою полосою але пѣдносить ся вѣльнѣйше и тягне ся границею помѣжь Равою и Камѣнками. До полудня и заходу пѣдносить ся поземле звѣльна що разъ высше, а на захѣднѣй сторонѣ взгѣре „Топышка“ (△ знакъ трiянґля) взносить ся до 352′ высоты.

Середъ кѣтловины, на захѣдъ вѣдъ Городиска слезить къ пѣвночи рѣчка Тылиця, посередъ обширного стависка.

*) Причину обохъ тыхъ прозвищь подамо понизше.

Вôдъ неи то прозвали наше мѣсточко Потыличомъ. Властиве єѣ жерело знаходить ся на пôвъ милѣ на полудне поза мѣсточкомъ. Принимає она кôлька меншихъ притокôвъ вôдъ полудня и заходу, и переплывши ще зъ пôвъ милѣ въ кôлькохъ закрутвхъ, стыкає ся она зъ рѣкою Ратою на самôй равскôй граници. Ся рѣчка Рата, выплываючи изъ села Верхраты, дала справедливый повôдъ назвати лежаче у свого жерела село природнымъ прôзвищемъ: Верхратою. Кажуть, що Тылиця передъ кôлька десятками лѣтъ не йшла теперѣшнимъ своимъ русломъ, но колѣнами якъ вужь выкручуючи ся. Для лѣпшого спаду и для обсушеня стависка, росказавъ давный потылицкій дѣдичь Свьонткевичь єѣ русло крôзь стависко просто вырѣзати. Сей переказъ згаджає ся зъ правдою, бо поузъ Тылицѣ знаходить ся ще до нынѣ дуже вузонька корѣнчаста рѣчка, що зве ся „старою рѣкою“. Дуже давно, кажуть, мала Тылиця попôдъ мѣстомъ и троха дальше за нимъ муроване корыто, но нынѣ вже не видко жадныхъ слѣдôвъ зъ того.

Коли вже мова о гидроґрафіи Потылича, то мусимо ще де-що розновѣсти о ставахъ потылицкихъ. Давнѣйше славивъ ся Потыличь ажь пятьма ставами. Одень зъ нихъ, коло теперѣшньои выробнѣ фаянсовои на полудне вôдъ „Городиска“ занимавъ колись кôльканайцять моргôвъ, но нынѣ вже не слѣдный, замуленый пѣсками. Зô всѣхъ пять лишивъ ся тôлько оденъ невеличкій ставъ зъ ставискомъ (лукою); на мѣсци иншихъ зеленѣють ся сѣножата. Люде говорять, що 1807 р. всѣ тѣ ставы повырывала велика злива; лише греблѣ лишились по декотрыхъ. Здає ся однакъ, що декотрѣ ставы позамулювались вже добре давнѣйше, бо люстрація зъ р. 1766. згадує вже тôлько о трохъ: Боровôмъ, Гутеньскôмъ и Слупочнôмъ.

Въ серединѣ всёго того обшару, въ кôтловинѣ надъ берегами Тылицѣ розсѣлась головна осада: мѣсточко и передмѣстя, велике и мале. Дальше по пôдгôрю розсыпались на всѣ стороны, належачôй до Потылича урочиска, а то: къ лѣтному заходу „Долины“ Великѣ и Малѣ, „Вôйтôвщина“ и урочиско „Пôдъ капелюхомъ“. Къ лѣтному всходу: „Луки“, „Горы“, „Лугъ“, „Нивы“ и просто на всхôдъ „Клебаны“. На пôвнôчь стыкає ся за Потыличомъ урочиско „Гута зелена“, (що становить окрему маленьку громаду), а дальше тамъ, де Тылиця зливає ся зъ Ратою, лежить урочиско „Борове“. Отже и цѣла топоґрафія Потылича. Алежь не такъ вôдъ разу выберемось зъ вôдси не приглянувшись близше, докладнѣйше самôй осадѣ и єѣ мешканцямъ, не поспытавшись про єѣ бувальщину и теперѣшность, не призадумавшись троха надъ тымъ стародавнымъ гнѣздомъ людскимъ.

Якъ вже сказано, нѣчо такъ не паде намъ въ очи, коли въѣжджаємо до Потылича, якъ тая гора Городиско и тая величѣнь камѣня, що розложило ся на ѣи вершку кôлькома верствами. Навѣть польскій археологъ Зоріянъ Ходаковскій, ѣдучи черезъ Потыличь въ р. 1818. напередъ запримѣтивъ єѣ и пише въ своихъ листахъ*): „Въ Потыличахъ оглядавъ я гору и камѣня на нѣй, яко-бы въ означенôмъ ладу уставлене“. Але пише дальше: „На тôй то горѣ, що днесь называє ся: Преображенія Господнёго, вôдъ костела, що бувъ ва нѣй, (котрый розобрано недавно на броварь жидôвскій), узрѣвъ я звычайне городище або святый городъ старыхъ Славянъ, докола валомъ обсыпаный; а що валъ той сыпаный на самôмъ спадѣ горы мôгъ легко осыпатись, тому ставили плоске камѣня въ розпуклины пôдставы и обсыпували землею для скрѣпленя валôвъ. Въ декотрыхъ мѣсцяхъ тое хроповате камѣнє дає ся видѣти посередъ валу, а въ декотрыхъ, де земля зъ валу осыпала ся, выстирчає тôлько саме, безъ розмѣру, обробленя и безъ всього ладу“. Тôлько польскій археологъ.

Але по правдѣ, що то за таке камѣнє. Зразу здає ся оно бути камѣнными обломками якогось давного звалища; но коли приглянешь ся добре глубокимъ норамъ, котрыхъ челюсти ту и тамъ чорнѣють, коли пôдôйдешь троха близше до ровôвъ, що ихъ попродирали зливы, коли перейдешь дальше и дальше, тогдѣ переконаешь ся, що тымъ самымъ камѣнємъ выстелена ся гора, якъ сама довга, то єсть до рову, званого „Моздѣховицѣ“. На другôй-же пôвнôчнôй горѣ не видати вже такого камѣня. Допервa ажь за потылицкимъ присѣлкомъ „Клебаны“ передъ „Камѣнкою Старе-село“ въ простôмъ напрямку вôдъ Городиска выходить оно зновъ на верхъ широкими ланами, а поза Потыличомъ на полудне, по дорозѣ до Вôльшанки, Улицка и до Смолина показує ся оно лишь мѣсцями въ долинахъ, ровахъ або попôдъ горами, а часто и на горахъ тамошныхъ.

Отже, якъ сказано, показує ся тоє камѣня найперше на причôлку Городиска; дальше рыє ся оно вже въ землю на 6 до 8 стôпъ глубоко. Декуды лишь стирчить оно въ вымуленыхъ ровахъ. Авторъ тыхъ записокъ, не маючій фаховыхъ вѣдомостей мінеральогіѣ, не бувъ въ силѣ означити докладно „рôдъ“ того камѣня; але по буро-сивавôмъ наличю и по твердости здає ся оно бути гранитовымъ, а єсть зовсѣмъ схôдне зъ такимъ-же, що въ селѣ Камѣнцѣ. Кôлька стôпъ глубше пôдъ камѣнємъ знаходить ся зновъ красный, бѣленькій пѣсокъ, а долѣ попôдъ горою на вымуленôмъ и нанесенôмъ пѣску можь заєдно подыбати бôльшій и менший часточки якихсь морскихъ черепахъ, а при тôмъ не рѣдко и выразнѣ мушляни вôдтиски на камѣнныхъ вôдломкахъ. Часто такожь знаходять ся скаменѣлости. Добрый кусень скаменѣлого грабового дерева, ту найденый, король польскій Августъ III. зложивъ въ дрезденьскôмъ кабінетѣ; а пишучій тѣ записки, коли бувъ ще сотрудникомъ парохіяльнымъ въ Потыличи, неразъ зъ любостію приглядавъ ся добрымъ кусням дендролитôвъ, що покладенѣ були въ пôдвалины стодолы належачои до викарôвки, де они навѣрно и до теперь позôстають, хиба що може стодола завалила ся, а камѣня зъ пôдвалинъ спрятали. Але належало-бы ихъ спрятати до якого музея! (Дальше буде.)

*) До І. С. Бандткого: Pamiętnik naukowy, Kraków 1837, T. III и до генерала и Людвика Кропиньского, гл. Biblioteka Warszawska 1868, T. II, str. 178.

Библіографія.

Товариство „Просвѣта“. При зближаючихъ ся испытахъ въ школахъ народныхъ подає до вѣдомости Свѣтл Радъ шкôльныхъ, Впов. священикôвъ, катихитôвъ, учителѣвъ и родичѣвъ, що книжки накладу товариства, призволенѣ краєвою Радою шкôльною на премiѣ для ученикôвъ, красно оправленѣ зъ позолочеными берегами, можна купити въ канцеляріи товариства при улици Вôрменьскôй ч. 27. по слѣдуючôй цѣнѣ: Добре роби, добре буде 17 кр. Росказы про силы природы 20 кр. Оповѣданя о житю св Бориса и Глѣба 20 кр. Повѣстки для дѣтей 27 кр. Сестра 15 кр. Байки 22 кр. У пропасть дорога ховска 28 кр. Зоря 22 кр. Исторія Руси ч. I. 25 кр. Исторія Руси ч. II. 23 кр. Исторія Руси ч. III. 28 кр. Паша душа въ господарствѣ 35 кр Леньи коноплѣ 24 кр. Рогата худоба 45 кр. Пасѣка 24 кр. Житє св. великомуч. и лѣкаря Пантелеймона 20 кр. Дрôбна птица господарска а великѣ грошѣ 20 кр Вôдкрытє Америки 22 кр. Молитвенникъ народный въ звычайнôй оправѣ 20 кр. а) хребетъ полотняный и золоченый хрестъ зъ переду 25 кр. б) цѣла оправа полотняна берези золоченѣ и золоченый хрестъ зъ переду 35 кр. Зоня, безплатна учителька: въ хорошôмъ переплетѣ 25 кр., въ звычайнôмъ 15 кр. — Всѣ замовленя высылають ся скоро и точно.

Вôдповѣдає за редакцію: **Петро Скобельскій.**

Выдає **Товариство имени Шевченка.** Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка, пôдъ зарядомъ К. Беднарского.

Рôкъ XI. Львôвъ дня 1. (13.) Червня 1890. **Число 11.**

Выходить два разы на мѣсяць, кождого **1**-ого и **15**-ого, въ объемѣ 2—2½ аркуша.

Редакція „Зорѣ“ въ каменици пôдъ ч. **8.** улиця Академична.

ЗОРЯ

Пренумерата выносить: на цѣлый рôкъ **5** зр., на пôвъ року **2** зр. **50** кр., на чверть р. **1** зр. **25** кр.

Пренумерату належить присылати до **администрациѣ „Зорѣ“** (улиця Академична ч. 8.)

ПИСЬМО ЛИТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ДЛЯ РУСКИХЪ РОДИНЪ.

Над Чорним морем.

(Повість Ив. Левицкого.)

(Дальше.)

Вже сонце скотилось низенько над степи і кинуло косим промінням на море. Мгла на мори счезла. Сонце обзолотило легкі вершечки хвилі. Воздух на мори став чистий, прозорий. Легкі, дрібні хвилі гнулись по морю і одбивали сьвіт сонця лиснючими золотими обвідками. Скелі стояли в тіни і чорніли, як старі руіни стін. Над ними вила ся гірлянда з акацій, неначе зелений легенький карнис над руінами, пронизаний золотим промінням. Вечірня тиша лягла на скелі, на море, на прозоре небо. Усі сиділи в павільоні і одпочивали дивлячись на картину моря, на високі щогли на корабляхъ, на далеку, довгу полосу берега за пересипою, що десь тонула в морі і счезала в мглі, як нитка фантастичних мрій в души.

— Ой, гарнож тут сидіти! крикнула Христина. Я на цему павільоні так і поплилаб оце морем і плилаб хоч на край сьвіта.

— І нічого не робила, та всеб плила та плилаб, сказав насьмішкувато Целаброс.

— А щоб-же я робила, коли роботи не маю? сказала Христина.

Саня тихенько розмовляла з Комашком про вичитані недавно погляди, а Мурашкова сумувала дивлячись на свого Аристіда, котрому Бородавкина щось розказувала. Вона вгадувала, що Саня погодилась з Комашком, що вона знайшла собі рівню по розуму і по души. А чи рівняж мені Целаброс? Говорить він з висока. Усе високі ідеі в єго голові, але... в єго розмові вихопилась така річ..., що усі засьміялись. Здаєть ся, він приймає до серця свої чесні пересьвідченя, і не може бути, щоб він говорив на вітер про високі принципи з таким жаром, з такою завзятостю... думала Мурашкова. А єго серце! а єго кохання! Яке горяче кохання! Які слова страсти палкоі, скаженоі! Слова поетичні, чарівні, як заманюючий голос сирени! Невже в єму ті високі ідеі, ті погляди, тільки оден вітер, що підніметь ся з моря та пропаде в степах! Ні! він чваньковатий, трохи гордовитий, як наші Греки, це правда. Невже він легкодумний? Не хочу, не можу цьому йняти віри. Ні! ні! Серце мое говорить: Ні! ні!

А мельодія оркестра лила ся за мельодією. Гук оркестра розлягав ся по терасі, розлягав ся по морю, і веселі мельодіі Штравса віби зливались з сьвітом вечірнього сонця, з тихим шелестом морськоі филі. Зливались з тими мельодіями і тихі радощі серця, любові в молодих душах. Мельодіі будили в душах солодкі мріі, ворушили серце. Вже приплив другий пароход і публіка знов річкою полила ся на терасу. А в павільоні всі сиділи, неначе притаілись з своіми думами. Сонце впало десь у степу. Впала прозора мгла на море.

— Час до дому! сказав Целаброс.

— Час до дому, мадам Бородавкина; там діти плачуть! сказала Христина.

Бородавкина аж тепер згадала про дітей і крикнула:

— Ой, Боже мій, як я загулялась!

Вона обвела очима компанію; іі чоловіка не було.

— Деж це дів ся мій Сергій Степанович? крикнула Бородавкина і плеснула в долоні.

— Мабуть в море скочив, ховаючись од своеі Пенельопи, сказав Целаброс.

— А може крізь землю пішов, обізвав ся Комашко.

— Ой, лишечко міні! Щож це я буду робити? забідькалась Бородавкина.

— Щож робити? Ловити чоловіка може в Акермані, а може і в Ізмаілі, сказав Целаброс.

Настав вечір, настав час вечірнього чаю. В цей час Бородавкина майже що дня починала гризти голову свому чоловікови. І мабуть тим вона й тепер згадала про свого Сергія Степановича. Вона вискочила з павільона і побігла по терасі шукати Бородавкина. Христина і собі побігла за нею і шукала брата поміж публікою. Кинулись навздогінці і усі паничі, шукали єго по усій терасі, але єго нігде не було. Пароход був напоготові одчалювати. Усім хотілось плисти назад до Одеси пароходом.

— Та не шукайте свого чоловіка, бо вже єго не знайдете, сказав Целаброс до Бородавкиноі.

— Пойіду і я з вами на дачу, накуплю харчі та повезу дітям, обізвалась Христина до Бородавкиноі.

Бородавкина охалась, бідкалась, одначе пішла на пароход і швидко забула про свого Сергія, і перегодя засьпівала новий роман гарному Целабросови: „Гляжу я безмолвно на чорную шаль“...

Бородавкина сперлась на поренчата парохода коло самого Целаброса і сьпівала, скоса поглядаючи на єго очи. Картина ніби тихо одходячого темного, скелистого берега, картина моря викликала в душі поезію, пісню. Небо над степом червоніло, як жар. Тиха вода коло берегів Малого-Фонтана лисніла широким рожевим плесом, неначе горіла огнем, а в тому рожевому огні неначе тонули чорні скелі, розкидані в воді коло берегів. На далекому морі поліг сизий туман. Тихі мельодіі оркестра розлягались над морем, лунали в скелях. Неодна Бородавкина виливала свою душу піснею. Пісня без слів, поезія лунала в душі молодого Комашки, горіла коханням в душі Целаброса, горіло серце і в Мурашковоі...

— Ніколи не забуду й я цего Малого-Фонтана в вечірній рожевій мглі, при гуках мельодіі Штравса

та Моцарта, шепотів Комашко, нахиляючи голову до Сані.

А Саня поглядала на мальовничий берег, поглядала на Комашка, прислухувалась до мельодій, і важкі думи вили ся в ії молодій русявій головці. Чи буду я до віку згадувати ці місця, цей веселий день? Чи щасливу долю, чи може недолю пізнала я в цему поетичному місці, на березі Чорного моря? неначе питала вона в моря та в скелі. А скелі мовчали і вкривались мглою, а море червоніло і тонуло в далечі. Саня схилила головку на парапет парохода.

— Про що ви думаєте? Чого ви задумались? спитав у неї Комашко.

— Про свою долю. Є міні об чім думати. Ви завдали міні сьогодня загадку, і я не знаю, як ії одгадаю, сказала Саня.

— Чи в добрім напрямку для мене, чи може в недобрім одгадаєте ви ту загадку? спитав у неї Комашко.

Саня замовкла, задивилась на море. Вона примітила, що веселість ії душі десь счезає та тає, як віск на огні і що якісь важкі думи вкривають ії душу і як хмари часом несподівано насовують ся на чисте прозоре небо в ясний погожий день.

VII.

За Малим та Середним-Фонтаном понад Чорним морем на південь іде предмістя Одеси Великий-Фонтан.

В цему місці берег моря іде крутими, високими кручами. Скелі, розкидані купами понад берегом під кручами, далеко розсипають ся в морі. Над кручами стоїть висока ліхтарня морска. Недалеко од неї біліє манастир; коло манастиря зеленіє вигон, засажений акаціями, неначе здоровий парк. Проти манастиря стоїть манастирська гостинниця, а од неї в долину іде уличка, обставляна невеличкими домами, невеличкими крамницями, котрі неначе виглядають з зелених априковозових садів.

На Великий-Фонтан ходять од Одеси пойізди узенької залізної дороги, котра вється ся поміж віллями, хуторами та садками до самого манастиря.

На Великому-Фонтані найлучше купання в морі. Сюди другого дня після гулянки на Малому-Фонтані перейіхали і стали в манастирській гостинниці Раіса Михайлівна Навроцька Сагліна з своєю дочкою Манею та з Санею. Разом з ними прийіхала й Мурашкова.

Сонце стало на вечірньому прузі. Широка тінь од гостинниці впала на зелену траву. Під стіною гостинниці стояв застелений стіл. На столі стояв самовар Коло стола сидів старий Харитон Кирилович Навроцький Він прийіхав з Кишинева одвідати свою сімю. Проти єго сиділа єго жінка Раіса Михайловна. В гостинниці було душно. Навроцькі вийшли пити чай на двір, на свіжий воздух. Навроцький скинув картуз і обтер піт на лобі хусточкою. На низько обстриженій єго голові вже подекуди блищала сивина. Повне кругле лице було бліде. Карі великі очи були спокійні, флєґматичні. Раіса Михайлівна, друга жінка Навроцького, була багато молодша од чоловіка. Темні блискучі очи, чорні рівні брови, виразні бліді випнуті губи ще й тепер натякали, що вона молодою була дуже гарна з лиця. Ще як вона була малою, мати не давала ій їісти мяса, годувала молочком, паляничками та кондіторськими сухарцями, щоб з неї вийшла дуже делікатна панна, з тонкою талією. Раіса виросла делікатна, тоненька, як очеретина, але за те вона мала мало крови, слабіла нервами, стала вередлива, нервозна, навіть зла. Тижнями вона лежала в своій одпочивальні, слабуючи нервами; нікому в домі не можна було тоді гуркати дверима, голосно говорити, навіть стукати чобітьми. Доктори посилали ії майже що року купатись в морі.

Перейізд з Одеси на Великий-Фонтан втомив Раісу Михайловну. Вона була розтревожена, вередлива, і чеплялась до чоловіка.

— Вчора Саня не питаючись мене полетіла на гулянку, прогуляла цілий день і вернулась мало не о півночи, почала Навроцька.

— Гм! мукнув флєґматично Навроцький, пючи чай.

— А ти Сані ніколи і слова не скажеш! А вона мене не слухає.

— Гм, угу! мукнув знов Навроцький. Це був знак, що єму не хотілось говорити.

— Чого ти мукаєш. Хиба в тебе язика нема? Спини свою дочку, бо вона збавить і мою Маню, сказала вже сердито Навроцька.

— Хиба Саня маленька, щоб я ії спиняв на силу, одказав Навроцький.

— Хоч і не маленька, але вона ще панна. Хиба ти не знаєш, який в неї характер?

— Гм... Який-же в неї характер? спитав знехотя Навроцький.

— Забісований характер: робить, що схоче, ходить, куди хоче; мене не слухає.

— Тебе часом то й не варто слухати, одрізав Навроцький. Ти часто вередуєш.

— О, бач! я так і кажу! В тебе я все винна. А хтож буде ії вчити, коли в неї батько, як з клочя батіг? Ти ії розпестив, розпустив. Бігає, десь гуляє, до церкви зо мною не ходить, сказала Раіса Михайловна.

— Доволі вже з нас того лицемірства, мукнув Навроцький.

— Якого лицемірства? Чого ти своєі Сані все потуряєш? Га? Що з неї вийде? Ти хочеш, щоб вона на шибениці повисла? Мене не слухає, старших не поважає, вже сердито говорила Навроцька.

— Часом і старших не варто поважати, обізвав ся Навроцький. І старші бувають усякі.

— Добрі ідеі проповідуєш. Добре, що моя Маня не чує. І сам говориш непотрібні слова, і дочку свою з пантелику збиваєш, сказала докірливо Раіса Михайловна.

— Та миж дома: можемо, здаєть ся, зняти машкару з лиця, котру надіваємо при людях та перед начальством, промовив Навроцький.

— Знимай вже ти, коли вбрав ся в машкару. Я завсігди хожу без машкари. Про начальство говори тай міру знай. Он сидиш та й сидиш товаришем председателя. І Бог зна', коли будеш председателем. Частійше надівай машкару на лице, коли вже тобі припала охота часами скидати ії.

— Не буду ніколи председателем; з Петербурга пришлють когось іншого, якогось дурного аристократа, бо місце ласе. От і цей їіздить ціле літо за границею, а я тягну сам ярмо, як той віл, сказав Навроцький.

— То тягни мовчки принаймі, та не говори цего при людях та при дітях. Он викохав дочку! Носить ся з якимись вченими книжками, бігає кудись. На що це здало ся панні?

— Гм, гм... замукав знов Навроцький.

— Я боюсь за свою Маню. Ти припини свою дочку, сказала Навроцька.

— Гм... Починаєш з початку.

З ґанка вийшла Маня, дочка Навроцького та Раїси Михайлівни, і перебила їх розмову. Навроцька замовкла. Маня була здорова, повна, румяна і така флєґматична, як батько. Сидячи завсігди в хаті коло матери, як курча під крилами в квочки, вона зарані розвила ся.

Маня сіла коло матери дуже близенько. Повне тіло аж вилазило та випихалось зпід сукні на ши, зпід рукавів на руках.

— Чом Саня не йде пити чаю? спитала в дочки Навроцька.

— Не знаю; вона побігла в нумер до Мурашковоі, одізвалась Маня.

— О, ба! Побігла, нікого не спитавши, сказала з злістю Навроцька.

— Угу, гм, ге! сказав старий, запихаючи паляницею рот.

— Ти, Маню, не дивись на Саню, не слухай ii, бо вона тебе не до добра доведе, сказала Навроцька.

— Я, мамо, тільки вас та папи слухаю і більше нікого, сказала Маня.

— І добре робиш, обізвалась Навроцька.

— Ого! промовив Навроцький, вкинувши в рот пів сухаря.

В той час по дорозі до манастиря йшов Дмитро Василевич Фесенко. Тінь од шовкового сірого зонтика вкривала єго широкі плечі і переливалась делікатними сутінями на єго румяних щоках, на біло-жовтій одежі з шовкової чесучі.

Маня вгляділа єго і промовила знехотя:

— Яка гарна фіґура!

— Маню! так не годить ся говорити панні, тихо сказала Раіса Михайлівна. Вдержуй язика, а найбільше при людях. Маня замовкла. Вона так привчилась вдержувати язика, що він в неі вже неначе почав приростати до піднебення і був готовий оніміти. Вона не вміла навіть добре розговоритись.

Фесенко зняв циліндер і поклонив ся Навроцьким. Він нераз стрічав ся з ними, був давно знакомий, але ще й разу не був в їх домі.

— Попроси єго на чай, сказала тихесенько Раіса Михайлівна до чоловіка, та тільки надінь на себе машкару, бо це сторонній чоловік і мало нам звісний.

Маня витріщила на матір здивовані очи, не розуміючи про яку машкару говорила мама. Раіса Михайлівна зрозуміла, що прохопилась і прикусила язика. Навроцький встав з місця, привитав ся до Фесенка і попросив єго на чай. Фесенко тільки того й ждав. Він для того і прийіхав на Великий-Фонтан, щоб де небудь стрінутись з Санею і побалакати з нею.

— Сідайте, будьте ласкаві! Вибачайте, що ми пємо чай по сельски, по простацьки, сказала Раіса Михайлівна.

— Звичайне діло на віллях, сказав Фесенко, виставляючи широкі груди, з широко викроєною жилєткою, з блискучою, чистою дорогою сорочкою, де блищали золоті ґузики якоісь оригінальноі форми. Фесенко глянув на Навроцьку, на ii сіру шовкову дорогу сукню і подумав: Ну, не усе в вас по сельскому, по простацьки.

— Чи прийіхали на Великий-Фонтан купатись в морі? спитав ся Навроцький в Фесенка.

— Ні, я купаюсь в самій Одесі, а сюди прийіхав походити та погуляти, сказав Фесенко і з тими словами поставив на траву свій блискучий циліндер.

Він окинув очима зелений парк, глянув на одчинені вікна; Сані нігде не було.

— А ми зайіхали сюди купатись та пропадати з нудьги, сказав Навроцький.

— Трохи нудимось. Нема знаємих. Прийдеть ся таки добре нудитись. Правда, Маню? промовила Навроцька, обертаючись до дочки, щоб навести ii на яку розмову з Фесенком.

— Еге, мамо, сказала тихо Маня та й замовкла.

— Ви, мабуть, набрали з собою інтересних книжок? Будете читати, спитав Фесенко в Мані.

— Еге, набрали, ледви промовила Маня та й почервоніла.

— Вона взяла з собою мольберт та фарби. Трохи себе забавлятиме малюванням, обізвалась Навроцька.

— Ви малюєте? Це добра річ для молодоі панни; як бачу, в вас поетична душа, промовив Фесенко.

— Я люблю малювати, сказала Маня та й знов замовкла.

Щоб дати яку роботу для дочки, Навроцька задумала ii вчити малюванню. В південних городах панни люблять малювати і вчать ся малюванню з охотою. Маня з нудьги в своій тюрмі намалювала вже картин повнісінькі покоі, обвішала ними усі стіни, заставила ними навіть столи в кутках. Насьмішкуваті паничі говорили, що Маня вже обвішала своіми картинами не тільки усі стіни, але й усі крокви й лати на горищи.

— Вона вже малює двацять шосту картину! хвалила ся стара Навроцька. Чи так Маню?

— Так, мамо, двацять шосту! обізвалась Маня і спустила свої чорні очи. Вона трохи засоромилась, бо ті картини таки добре помагав ій малювати вчитель малювання.

— Щож ви тепер малюєте? спитав в неі Фесенко.

Маня почервоніла, як півонія. В неі навіть почервоніли шия й уха; вона малювала тоді Ромеа та Юлію в тій позі, як Юлія простягає губи цілувати Ромеа. Маня не сьміла сказати, що вона малює, мовчала і тільки червоніла. Той наівний сором молоденькоі панни не дуже приставав до ii повноі огрядноі фіґури та високого зросту.

Вона тепер малює човна на морі для столовоі комнати, сказала за дочку мати.

— Милий ґраціозний сюжет, сказав Фесенко комплємептик для Мані.

— Ви певно і граєте? спитав ся Фесенко в Мані.

— Еге, сказала Маня. Граю трохи.

— В вас в домі, як бачу, знайшли пристановище усі девять муз, сказав Фесенко до Раіси Михайлівни, і знов глянув на одчинені вікна. Він ждав незвичайноі десятоі музи, а тоі музи нігде не було видко, неначе вона зумисне десь сховалась.

Несподівано з'за гостинниці з акацій вибігла Саня. Вона вгляділа Фесенка і спинилась на зеленій траві під розкішною акацією. Вона й сама не знала, чи йти ій до столу, чи вернутись. Самі ноги ii спинились, неначе заплутались в густій траві. Одначе вертатись не приходило. Треба було йти до столу.

Фесенко схопив ся з стільця, солідно пішов ій назустріч, зробив делікатний поклін і привитав ся до неі. Саня на силу рушила з місця: ій хотілось утікти, сховатись, одначе треба було сісти за стіл. — Якже ви чуєте себе після вчорашньоі гулянки? спитав Фесенко в Сані.

*

— Спасибіг вам, я чую себе дуже добре, сказала Саня, дивлячись на стіл.

Фесенко почув, що з своїми музами треба тепер розстатись, і не знав, з чого почати розмову. Він мовчав, і усі мовчали. Стало тихо. Навіть лист на акаціях не шелестів. Навроцька подала Фесенкови стакан чаю, Навроцький присунув до єго срібний кошик з сухарцями. І знов кругом стола усе затихло.

Фесенко колотив ложечкою чай і поглядав солоденькими очима на Саню. Густа, мягка тінь од акацій падала на неї, на ії делікатне лице, на сіреньку сукню. Золоті крапельки вечірнього сонця неначе бризкали через лист акацій і бігали по ії делікатних щоках, по золотих косах. Фесенко милував ся Санею, ловив очима ті золоті крапельки, як вони бігали по щоках і золотим дощем спадали на білу шийку, бризкали на маленькі руки.

— Чи звикли вже до Одеси? Не бере вас нудьга за Кишиневом? спитав в Фесенка Навроцький. Здаєть ся, минув рік, як ви перейшли на службу з Кишинева в Одесу.

— Міні сподобалась Одеса давно, бо я вчив ся в Одесі, але я готовий хоч і зараз покинути Одесу і перейти знов на службу в Кишинев. Для мене Кишинев найкращий город на нашому півдні, сказав Фесенко і пильно подивив ся на Саню.

Саня липнула на єго очима. Легенький гнів, як легенька сиза хмарка в літний погожий день, мигнув в тінню в ії ясних очах. Ледви примітний румянець виступив на ії щоках.

— Певно ви, Олександро Харитоновно, нудитесь тут без книжок, сказав Фесенко. Зайіхали в такий глухий куток; нема ні журналів ні ґазет.

— Я ще не знаю нудьги. Міні скрізь весело, де є добрі, чесні люде, де є з ким перекинутись словом. Я своіх любимих авторів взяла з собою, обізвалась Саня. Вчитись нігде не гріх, навіть над морем.

— Ви з книжками, як риба з водою, сказав Фесенко.

Навроцькій не сподобалось, що Фесенко усе обертаєть ся до Сані, і не вважає на ії дочку. Вона перебила розмову.

— Ми набрали з собою і книжок, забрали і фарби й мольберт, сказала Навроцька. Моі дочки мають собі легеньку невтомляючу роботу.

— Може будете малювати море? спитав Фесенко в Мані. Гляньте, які чудові картини з високоі кручи на море, на маяк, на скелі! Дивлю ся і не можу надивитись.

— Еге, гарні, обізвалась Маня. А ви любите мальовництво? спитала в Фесенка Маня.

Це питання здалось для неї таким сьміливим і незвичайним, що вона почервоніла, як маківка. Вона глянула на матір і неначе питалась в неї очима: Чи не провинилась я, мамо?

— Ой, Боже мій, як я люблю мальовництво! Як зайду в яку небудь ґалерію картин, то сижу там зранка до вечора і не маю сили вийти звідтіль. Я нічого в сьвіті так не люблю, як картини, говорив з таким замахом Фесенко, аж очи в єго крутились і ніби випинались на верх. Але той запал був фальшивий. Фесенко нічого не тямив в мальовництві і не любив єго.

— Вона вчора почала малювати фрукти для столовоі комнати. Тепер саме настигли априкози та кавуни. Моя Маня намалювала вчора розрізаний по половині кавун, та так натурально, хоч бери ножа та ріж скибки, хвалила свою дочку Навроцька. Саня легенько осьміхнулась. Навроцька це примітила. В неї закипіла злість.

— А ви любите мальовництво? Ви малюєте? чепляв ся Фесенко до Сані.

— Знов до Сані, а не до Мані! Приніс чорт оцю Саню, подумала Навроцька.

— Я сама не малюю, але люблю картини. Тільки сказати правду, малярство потребує багато часу і одбиває од розумовоі роботи, сказала Саня.

— Ви не взнаєте штуки? Я й сам стою на тому, що штука тільки низший східець людського розвитку, сказав Фесенко, приспособляючись до Сані.

— О, не думайте так! обізвалась Саня. Я зовсім не проти штука. Кожний артизм — діло, коли хто має до єго хист та талант. Але я до мальованя не маю таланту, я ніколи не буду артисткою.

— Не думайте так, пане Фесенку! Вона душею артистка, бо любить дуже музику і грає на фортепяні, обізвав ся Навроцький.

— Кожна панна душею поет, підлещував ся Фесенко.

— Не кожна, сказала Саня. Чи булаб тому правда, якби я сказала, що кожний панич — поет. От мою сестру можна назвати поетом, бо вона цілі дни малює картини.

Фесенка тягло не до того поета, що малює картини: він навіть не глянув на того поета.

— Як будете в Кишиневі, то прошу до нашоі господи. В нас правдива вистава картин, тільки не перевізна, а завсідня, сказала Навроцька.

Недалечко од стола щось зашелестіло по траві. Усі обернулись. Коло стола, як з землі виріс, стояв Комашко, а рядом з ним Мавродін.

— Добри-вечір! сказав голосно Комашко.

Саня кинулась, як сполохана птиця. Маня й собі кинулась.

Нервозна Раіса Михайлівна аж іздрігнулась. Вона не любила Комашка і з великою неохотою приймала єго в свому домі в Кишиневі.

Навроцький схопив ся з стільця назустріч Комашкови.

— Доброго здоровя! От, несподіваного гостя Бог послав! Сідайте, будьте ласкаві. Я дуже радий, що ви прийшли, говорив Навроцький, подаючи стільці паничам.

Комашко сів на стільци. Мавродін стояв коло стола. Він трохи поговорив, розпрощав ся і пішов в гостинницю до Карялевоі. Всі на хвилинку замовкли. Фесенко замовк і надув ся. Несподівана стріча з Комашком дуже-дуже не сподобалась єму. Очи єго почали крутитись, як у тих кукол, що водять очима то на праву то на ліву руку.

— Приніс нечистий Комашка! Знов стає він міні на дорозі! Де він тут узяв ся? Чого він прийшов сюди! Неначе зумисне сьлідкував за мною? думав Фесенко і злість і помста заворушили єго недобре серце.

Старий Навроцький заворушив ся, повеселійшав. Навроцька насупила брови, чогось засовалась на стільци, неначе вона сиділа на шпильках, і присунулась близше до своєі Мані. Фалда ії широкоі сукні впала на коліна Мані; вона, як квочка, хотіла прикрити своїм крилом Маню, щоб ії часом не вхопив шуляк.

Комашко глянув на Саню довгим, допитливим, острим поглядом. Її щоки трошечки почервоніли. Вона спустила очи на стіл і задумалась. Довгі, русяві віи, рожеві віки задрожали на очах: то був знак тревоги її душі.

— Вибачайте, будьте ласкаві, що я перебив вашу цікаву розмову про мальовництво та артизм, обізвав ся Комашко.

— Наша розмова була не дуже цікава, знехотя обізвалась Навроцька і сердито глянула на свого чоловіка. Вона боялась, що він зніме свою машкару: при Комашкови старий Навроцький говорив, знявши з лиця машкару.

— Де зібрались розвиті люде, там розмова завсігди буде цікава й навчаюча, сказав Комашко, поглядаючи на Саню.

— Не завсігди. Велико розумні люде часто наводять страшенну нудьгу своєю професорською розмовою про народ, про народність, національність, про народний язик, народний добробит і на сі похожі, дуже-дуже смачні питання; наводять нудьгу найбільше на паннів, сказав не без іронії Фесенко.

Комашко перевів очи з Сані на Фесенка. Фесенкові очи неначе хотіли єго з'їсти.

— Як на яких паннів. І панни бувають усякі, так само, як і кавалєри, промовив Комашко.

В Фесенкові щоки вдарив жар.

— Погано ви думаєте про паннів, обізвалась Саня до Фесенка. Є між нами й такі, що зовсім не цурають ся серіозної розмови, з котрої можна чомусь вивчитись.

— Чесна, правдива, без фальші розмова нікому ніколи не заважає, а де не тхне правдою та честю, там і мене нудьга бере, додав Комашко.

— Загальні місця про чесність та правду не дуже веселі, одрубав Фесенко.

— Та їх мож докладнійше розвити та проаналізувати, то й буде весело, конечне не вбираючи їх в сьмішки та в арлекинські шапки, а говорячи од щирого серця, само по собі — в кого воно є, сказав Комашко.

— Ой, Боже мій! Починаєть ся розмова, страшна для моєї Мані. Деб діти Маню? Хоч у кишеню її ховай! думала Навроцька, неспокійно соваючись по стільци.

Фесенкові чорні очи засьвітились і якось закрутили ся в обідках. Він зрозумів, що камінь кинуто в єго огород, одначе вдержав гнів, прикусивши язик і замовк.

— Ви може розумієте модні ідейки та утопійки? О, це буде весела тема для розмови! обізвав ся згодом Фесенко Але не дуже... не дуже серіозна.

— Чом-же не серіозна? Можна усе брати серіозно, можна і над усім глузувати, як хто хоче. Можна самі серіозні ідеї зробити сьмішними, але це не буде велика честь для людського розуму, обізвав ся Комашко.

Саня підвела на Комашка свої очи і переглянулась з ним. В їх сьвітилось півчуття і ласкавість до Комашка.

— Я навіть вас не зрозумію, такі чудні ваші думки і погляди, сказав Фесенко і закопилив губи, як панна.

Комашко почав сердитись. Багато дечого зносив він на свому віку, вераз доводилось єму змовчувати, але нечесноти, наглої неправди, зумисної нещирости й фальши він не міг знести. Він тоді чув, що в єго душі ніби щось кипить, клекоче, перевертає усе до дна. І єго палка південна натура не видержувала: остре, прикре слово, як замкнута і здавляна пара, вирвалось з єго уст і пекло ворога, як кипяток.

— Хибаж можна назвати ідейками та утопійками такі великі культурні принципи, як свобода праси, просьвіта народа, доконче на українській мові, широка, вольна просьвіта інтеліґенції, добробит народа, вольний, національний розвиток України? Коли це утопійки, то ми не знаємо азбуки европейської просьвіти, сказав Комашко і єго голос став голоснійший і нервно задзвенів.

— Овва! Кудиж так! крикнув Фесенко. Це не европейські принципи, а ваші і тих, що схожі на вас. На що та свобода праси? Хіба задля того, щоб лаяти публично в ґазетах адміністративних осіб? Правду я кажу, Харитоне Кириловичу? обернув ся Фесенко до Навроцького.

— Угум... гм... ммм... замукав з протягом по волячому старий Навроцький і нічого не сказав, тільки здвигнув плечима. Оден бік єго рота наче скривив ся: розумій мов, як хочеш, чи еге, чи ні.

— А як адміністративні особи бувають не без гріха, або часом і дуже грішні? Чом їх не розписати і не дати на людський суд? Чи правду я говорю, Харитоне Кириловичу?

Харитон Кирилович поклав свою повну руку на стіл і почав молотити одним пальцем по столі: то був знак, що він думає. Він мовчав і тільки головою кивнув, ще й на щось насупив густі брови, а потім підвів їх мало не на середину лоба: розумій мов, як знаєш.

— На що та просьвіта народови? Вона тільки одібє єго од плуга та од рала, от що! крикнув Фесенко. Чи правду я говорю, Харитоне Кириловичу?

— Оце матері єго ковінька! Причепилась до мене, неначе я тут найвища судова інстанція! Колиб обертались до жінки за судом, вонаб одбрехалась, подумав Навроцький. Він помолотив пальцем по столі, потім достав папірос і закурив: одчепись мов, не маю часу говорити.

— Просьвіта і шматок хліба потрібні народови, як і нам, хиба мало селян і міщан повиходило в люде через просьвіту? сказав Комашко.

Фесенко сам був з міщан. Він догадував ся, що Комашко кинув грудкою в єго огород і закипів.

— Може ви й політику маєте за утопію? крикнув Фесенко і хитро, скоса глянув на Комашка. Єму хотілось, щоб Комашко проговорив ся перед Навроцьким з гарячки свого темперамента, щоб єго піймати на цю петлю, видати, живцем з'їсти, посадити в тюрму.

— Політика не утопія? Га? Як по вашому? Чи правду я кажу, Харитоне Кириловичу?

— І знов Харитоне Кириловичу! Мабуть щоб не забутись, як мене звуть; бий тебе сила божа! Оце застукали... подумав Навроцький і нічого не сказав, тільки совав ся на стільци.

— Чортове мукало не піддержало мене. Треба обертатись до староі, подумав Фесенко.

— Я не політик, і не люблю політики, обізвав ся Комашко. Теперішня політика ще скрізь політика людоідства, проливання людської крови не для інтересів народа, а на користь дипльоматів. Я стою за просьвіту й культуру, а літературі, культурі й просьвіті байдуже про усякі державні границі; вони ширші од тих границь. Чи правду я кажу, Харитоне Кириловичу?

— Хоч бери шапку та тікай! Та ще й питанняж острі! подумав Навроцький. Одначе розмова Комашка єго зачіпала; він в думці стояв за ним.

— Гм... гм... А вжеж правда... вирвалось якось проти волі в Навроцького.

Жінка кинула на єго очима, неначе пятаки.

Навроцький прикусив язика і догадав ся, що прошпетив ся.

— Ой, Боже мій! Що це я сказав! Біда міні з цими молодими людьми! Витягнуть з тебе щире слово, як обценьками. Колиб ще не донеслось... Овва! Ццц...

— Правду я казав? обернув ся Фесенко вже до Навроцькоі. Загарбаю стару, бо на старому машкара, подумав Фесенко.

— А вжеж правда! Дай волю язикам в прасі, то так і почнуть кричати проти нас, обізвалась Раіса Михайлівна. Будуть кричати і проти шовкових та оксамитових сукень, і проти брилянтів, і проти тюрнюрів. Прийдеть ся нам одягатись в ситець, як горничним.

Саня усьміхнулась, але так голосно, що Навроцька почула.

— Сьміють ся з мене! Вонаж з тих... Подла!...

Навроцька тихесенько вилаяла Саню, дуже неделікатно, прямо по мужицьки.

— А я думаю, що модні ідейки та утопійки такі сьмішні і нікчемні самі по собі. І сьмішний той чоловік, хто носить ся з тими ідейками і накидає іх другим, сказав Фесенко, і в єго голосі почулось раздражіння.

— А міні здаєть ся сьмішним той, хто зовсім в голові не має ніяких ідей, або має такі ідеі, що вже заржавіли і просять ся в архів, спокійно промовив Комашко.

— Це ви говорите проти мене? не здержав ся і крикнув Фесенко, і єго лице зблідло, а очи стали страшні, злі.

— І не думав проти вас говорити. А коли ви це на себе приймаєте, то нехай воно буде ваше, промовив Комашко і голос єго задріжав.

— Чи машкара на цему Фесенкови, чи це єго така врода? одгадував старий Навроцький, скоса поглядаючи на Фесенка.

Навроцька постерегла, що розмова стає острою і, як зручна ґосподиня, перебила ii.

— Чи ви прийіхали на Великий-Фонтан купатись? спитала вона в Комашка.

— Ні, я прийіхав тільки погуляти. Я купав ся в самій Одесі, одказав Комашко

— А ви? спитала вона в Фесенка.

— Я... я... прийіхав... щоб пройіздитись, сказав Фесенко і нервно кинув ся до чаю. Він хапав ложечкою чай і швидко вливав єго в рот, неначе поспішав, як можна швидше єго випити. Чай був горячий. Фесенко не чув, що горячий чай попік єму язика та губи.

Комашко швидко заспокоів ся і поволи колотив чай ложечкою; блідий на виду, як смерть, він не зводив пильних очей з Фесенка. Саня кинула на Комашка ласкавий погляд, і той погляд ii очей заспокоів єго, прохолодив єго серце, як сьвіжий, весняний вітер. Він знав, що чесне Санине серце за ним.

Скінчили пити чай мовчки. Дехто перекидав ся двома-трема словами. Слова уривались, як старий шнурок.

— Чи не підете проходитись трохи по садку? сказала Навроцька. Вечір такий чудовий, а моі панни засиділись.

Паничі встали з'за стола; встали й панни.

— Піду і я з вами, обізвав ся Навроцький, насилу встаючи з стільця. Навроцька очима показала єму, щоб він йшов на гулянку з дочками. (Дальше буде.)

З поезій П. Куліша.

СТЕП О ПІВДНІ.

Спокойно небо голубое...
Никитинъ.

Блакитне небо, мов дугасте море,
Безоднею самітною стоіть.
Під сонцем степ, козацьке Дике Поле,
Огнем переливаєцця-жахтить.

Гарячий вітер хилить-нахиляє,
Траву филясту стиха до землі,
І в прозирній золоченій имлі
Даль степова мов тоне-поринає.

По над травою стиха жар німий
Переливаючись пливе високо!
Ростоплюєцця воздух осяйний,
Тіснить у грудях дух и сліпить око.

Дивлюсь кругом: не фарбами, огнями
Картина сьвітоіскрява горить,
Над нею любо по під небесами
Музика, мов срібло тонке, дзвінить.

То жайворонок, лірник одинокий,
Зайняв одрадну серцю вишшину,
И звеселяє сьвіт шумноширокий,
Співаючи про волю та весну.

Німує степ: єму ні-на-що воля.
Се немовлятко сонне в сповитку:
Судилась велетню дрімлива доля
На довгому байдужному віку.

Закутавсь у свої зелені шати;
Пахущі мовчки нюхає квітки;
Над ним по вітру носяцця крилами
Метелики, як маріво, легкі.

КОЗАЦЬКА ХАТА.

Хто сьвяті церкви мурує,
Пнецця з них до раю;
Я гуляю по Дунаю,
Стиха в кобзу граю.

Хто людські хати руйнує,
Не боіцця пекла;
На Дунаі, мов у раі,
Хата в мене тепла.

На Дунаі сонце гріе,
Вітер подихає;
До струни струна на кобзі
Стиха промовляє.

На Дунаі сонце гріє,
Гріє-припекає;
В мене хата, мов палата,
Сяєвом сіяє.

Тепло, пишно і велишно
У козацькій хаті,
А простором не зрівнятись
І царській палаті.

Вквіччано ії гаями,
Вислано лугами,
І зукрашено Дунаєм,
Єго берегами.

Серед хати соловейко
Тьохкає раненько,
Розважає душу вбогу,
Нужденне серденько.

Як затьохкає маленький
Тьохом-тьоророхом,
Пошибають сльози сльози,
Котяцця горохом.

Ой не тьохкай, соловейку,
Про ту ніч темненьку,
Як на віки я покинув
Родину рідненьку!

Ой не тьохкай, соловейку,
Про зорю раненьку,
Як будив єси плачущу
Сиротину неньку!

Ой не тьохкай, соловейку!
Нехай ворон краче,
Нехай пугач квилить-плаче
Про життє козаче.

ПРО НЕБÔЩИКÔВЪ.

(Пôсля людовыхъ вѣрованьъ — написавъ Данило Лепкій.)

(Конець.)

IV.

Такъ само якъ Греки та Римляне и нашъ нарôдъ въ своєй вѣрѣ представляє собѣ землю широкимъ та просторымъ кружкомъ, облитымъ въ округъ бездоннымъ та безкраимъ моремъ. На тôмъ глубокôмъ морю знаходить ся высочезна, гладка, золота гора, а по горѣ тôй кожда душа може дôстати ся на тамтой свѣтъ. Однакъ хто не має острыхъ та довгихъ нôгтѣвъ, той не маючи ся чимъ задержати на ховскôй горѣ, що троха пôдлѣзе, то зновъ упаде на долину. Для того простй люде майже всюды по нашихъ селахъ, обтявши собѣ нôгтѣ чи то зъ рукъ чи зъ нôгъ, хухають на нихъ та кидають за пазуху, вѣруючи, що нôгтѣ тй здадуть ся имъ по смерти (Мокротинъ и Теглôвъ).

Звязь мѣжь живыми а небôщиками въ людовôй вѣрѣ не перерыває ся. Небôщики скитають ся не тôлько въ ночи, але часами и въ день по земли, покутують за свои провины, або вôдвѣдують родину, знакомыхъ, сусѣдôвъ та приятелѣвъ. Блудній огники, що середъ лѣта въ наддньстряньскихъ сторонахъ дуже часто у темній ночи показують ся, дали причину простолюдинѣ до вѣры въ закопанй скарбы; однакъ въ Лѣтынѣ вѣрить нарôдъ, що то середъ темнои ночи зъ лѣхтарнями ходять по поляхъ та лукахъ инжинєры, мѣряють землю по смерти, бо за житя попаювали нѣ несправедливо мѣжь люде.

Въ Горбачахъ кажуть, що кождый чоловѣкъ має свою звѣзду на небѣ; коли-же чоловѣкъ умре, звѣзда злѣтає изъ неба и гасне разомъ зъ погаслымъ людскимъ житемъ.

Я чувъ въ Вороблевичахъ вôдъ однои жѣнки повѣрку, пôсля котрои помершій чоловѣкъ (мужь) ходивъ по смерти черезъ два роки до своєи полишеноі жены. Ба, що бôльше, людова вѣра сполучає покôйникôвъ зъ жиючими людьми такъ мôцно, що жѣнка зъ своимъ покôйнымъ мужемъ може мати потомкôвъ, однакъ дитина така буває безъ кôстокъ тай не може довго лишити ся мѣжь живыми.

На першои Пречистои на Краснѣ коло Дрогобыча я чувъ вôдъ старого дѣда-калѣки, що на тôмъ вôдпустѣ сидѣвъ при дорозѣ, пѣсню про „сироту“. Въ пѣсни тôй насамперед змальоване нужденне та нещасне положенє полишеноі сироты пôдъ опѣкою злющои та недоброи мачохи; дальше скарга сироты на гробѣ рôднои матери; а вôдтакъ вôдповѣдь матери сиротѣ; єи вôдвѣдины господарства та полишеныхъ сирôтъ. Покôйна мати ночію приходить до своихъ дѣтей, мыє имъ головы, чеше ихъ до ясного мѣсячного свѣтла, заплѣтає косы, плаче надъ ними та пестить ихъ.

Таку основу має дуже много людовыхъ розповѣдань и зъ ними можна зустрѣнути ся въ кождôмъ майже селѣ Руси-Украины. Наведу ще казку, яку я записавъ въ Тегловѣ про долю сироты:

Стара чарôвниця мала одну доньку та пасербицю. Бѣдна сирота була дуже вродлива, а донька чарôвницѣ и губата, и зубата и присадковата така, що тôлько вбери та поставъ у просо воробцѣ пугати. Чарôвниця чимъ могла манила парôбкôвъ до доньки, думала, гадала, можеможе котрый полюбить вѣдьмину доньку та оженить ся. Але парôбки скоро тôлько увидѣли Марину — такъ звала ся пасербиця — заразъ вôдвертали ся вôдъ Явдохи, та сватали ся до сироты. Тымъ дуже лютила ся чарôвниця и загадала якимъ будь способомъ зô своєи хаты позбути ся Марины. Якось разъ въ недѣлю у самѣсенькй жнива каже чарôвниця до пасербецѣ:

— Може-бы ты Марисечко пôшла нынѣ зô мною на губы, лише прибери ся, бо по дорозѣ вступимо до моєи кумы; а ты Явдохо лиши ся при хатѣ та зваришь намъ вечеру.

— Добре, каже Марися втѣшна, та нагортає на себе що найкрасшій куцанъ, у червонй квѣты хустку та припинає гарнй полѣтички до дѣвочои косы.

Чарôвниця завинула щось въ хустину тай пустили ея обѣ долѣ селомъ, а потôмъ у лѣсъ. Идуть, идуть лѣсомъ; уже сонце геть-геть пôдбило ся зъ полудня; Мариня зô спеки та лѣснои задухи охляла та змучила ся, а чарôвниця все до неи приговорює:

— Ще-ще трошечка, онъ пôдъ тыми дубами будуть певно грибы та козарѣ.

— На що вамъ матусечко тôлько губъ, тажь и вы и я маємо повнй хустки!

— Здаєть ся серденько, въ зимѣ зъѣсь якъ малину! Ходи ще трошечки, ходи! приговорює та тягне у гущавину.

Пôдъ самъ вечѣръ Марина второпилась, сѣла пôдъ березу тай и заснула. А чарôвниця тымъ часомъ легенько тихцемъ та покрадіємце лѣсомъ-лѣсомъ та до дому. Геть-геть уже по пôвночи збудила ся Марина: дивить ся тай и не знає, що зъ нею дѣє ся. Встала, подумала троха та гайда въ божу путь та до дому. Але щожь! иде, иде тай йде, а лѣсови кôнця не має. Що тутъ прийде робити та дѣяти? — думає собѣ. Ажь ось мить черезъ дерева зиркнуло идъ нѣй свѣтло нѣбы край лѣса; вона пустила ся туды чимъ скорше. Прихо-

дить, а то вамъ така красна галява середъ лѣса, що тôлько диви ся та пиши на бѣлому паперѣ. Серединою галяви тече потôкъ, а надъ потокомъ повно усякого зѣля. Сѣла Марина надъ потôкъ, здôймила хустку зъ головы, розплела косу, сплела вѣнокъ та поклала на голову. — Умру — думає — та найжежь мене знайдуть люде отъ якою — тай подивила ся у воду, яка вона. А сонце геть-геть пôдбрило высоко. Сидить такъ Марина, ажь ось изъ лѣса надъѣхавъ на кони молодый стрѣлець у золотôй збруѣ, побачивъ Марину, побачивъ розплетену золоту косу, приѣхавъ до неѣ тай пытає:

— Що робишь дѣвчино сама одинока у лѣсѣ? — та говорить такъ приязно, такъ мило, що Марина не счула ся, якъ розповѣла єму все до цѣточки. Царевичь — бо стрѣлець той бувъ царевичь — взявъ до себе Марину та оженивъ ся зъ нею. Але Марину дуже не злюбила свекроха, и якъ царевичь поѣхавъ разъ на вôйну воювати Татарôвъ, мачоха задусила Марину, а царевичеви повѣла, що она умерла. Марина лишила одну маленьку дитину, але свекроха зненавидѣла и тоту дитину; морила єѣ голодомъ, била, не купала та не повивала. Для того Марина що ночи приходила сама зъ тамтого свѣта до дитины, купала єѣ, повивала, годувала, чесала та пестила, ажь дитина выросла.

V.

Найбôльше розповѣдань про позамогильне житє гомонить мѣжь нашимъ людомъ про пекло; бо про небо та про чистилище менѣ майже не притрафлялось нѣчого людового анѣ питоменного чути. А хотяй и розповѣданя та повѣрки про пекло утворили ся на основѣ науки Христовои, то однакожь своєю основою, своимъ поглядомъ, а навѣть своєю рѣчею вôдбѣгли далеко-далеко вôдъ свого зраска, ба навѣть станули въ суперечности зъ доґматами.

У пеклѣ є страшный огонь, у котрôмъ смажуть ся грѣшнѣ душѣ. До того огню довозять чорты дровъ сухими кощавыми кôньми, у котрѣ позамѣнювали грѣшнѣ душѣ. „Оденъ двôрскій слуга наймивъ ся у чорта возити дрова до пекла. Чорты дали єму стару суху кобылу. Возить вôнъ, возить, ажь якось разъ набравъ за много дровъ, кобыла станула, а слуга бє; кобыла зойкнула наче чоловѣкъ тай каже: Чи ты не пôзнаєшь мене? Я твоя панѣ!“ (Лѣтыня, Токарня).

Я бачивъ въ Горбачахъ, повѣта Львôвского, якъ жѣнка, скоро тôлько зъ печи вытягла спеченый хлѣбъ, заразъ кидала до горячои печи кôлька полѣнъ або патыкôвъ; а коли я запытавъ ся, на що тоє робить, вôдповѣла менѣ, що по смерти, єсли-бы душа єѣ дôстала ся до пекла, по тыхъ полѣнахъ зможе она дôстати ся до неба.

„Петрова мати була дуже недобра та скупа. За цѣле своє житє не дала она анѣ убогому анѣ жебракови кусничка хлѣба; лише разъ полола она въ городѣ цибулю, надôйшовъ жебручій дѣдъ, станувъ коло плота та зачавъ просити ялмужны. Петрова мати розлютила ся, зачала на дѣда кричати, а дальше вырвала одну зелену зъ гичкою зъ грядки цибулю та кинула дѣдови за плôтъ. Дѣдъ пôднявъ цибулю, подякувавъ, сховавъ до торбы тай пôшовъ. По смерти дôстала ся Петрова мати до пекла, та жаль стануло св. Петрови своєи матѣнки, вôнъ взявъ ходити до Исуса Христа та молити-просити єго, щобы выратувавъ матѣрь святого изъ пекла. — Добре — каже Христосъ — але щожь она доброго зробила? — Ага! — каже Христосъ — дала разъ дѣдови одну цибулю; ось и лежить у мене тота цибуля, возьмижь єѣ Петре, иди, та зъ неба подай цибулину гичку матери, самъ-жежь держи за головку, та тягни такъ матѣнку твою зъ пекла до неба. Взявъ св. Петро цибулю та подавъ мамѣ до пекла; Петрова мати хватила ся обѣручь цибулинои гички, а єѣ похватали ся другѣ душѣ; та кобыжь була нѣчого не казала, а то вамъ она коли уже була близько неба, озирнула ся позадъ себе, тай каже до душь, що до неи почѣпали ся: То моя цибула, не ваша! — трѣпнула собою, гичка ся урвала, а Петрова матѣрь зновъ бебевхнула до пекла“. (Мокротинъ).

Людова вѣра назначує кôлька днѣвъ въ роцѣ, въ котрыхъ всѣ небôщики зъ тамтого свѣта приходять на тую землю, посиляють ся тыми стравами, що ѣдять живучѣ люде, ба навѣть идуть до церкви и молять ся. Въ Лѣтынѣ въ Дрогобыцкôмъ на святый вечѣръ зъ вечерѣ лишають по троха кождои стравы такои на столѣ, бо вѣрують, що о пôвночи засядуть за стôлъ всѣ небôщики, котрѣ тôлько въ тôй хатѣ поумирали, та будуть живити ся полишеными стравами. Въ великій четверъ по страстныхъ євангеліяхъ, коли вже всѣ люде заберуть ся зъ церкви, приходять до церкви небôщики, а помершѣ священники стають до службы божои, вѣрнѣ-же молять ся та слухають богослуженя. (Теглôвъ, Лѣтыня та Токарня).

Коли пôдчасъ воскреснои утренѣ першого дня Великодныхъ святъ люде зъ священикомъ выйдуть передъ церковь, та замкнуть церковнѣ дверѣ, тогдѣ такожь до церкви приходять небôщики. „Одна мати мала одиначку доньку, тай та умерла. Кôлько наплакала ся бѣдна мати за нею, кôлько набѣдькала ся, а все казала: „Кобымъ єѣ ще хоть разъ увидѣла, то-бы заразъ лекше було“. Тай довѣдала ся она, що на Великдень душѣ приходять до церкви. Для того якъ тôлько всѣ люде зъ „ксьондзомъ“ выйшли пôдъ церковъ та замкнули дверѣ, она укрыла ся за стовпомъ и самѣсенька лишила ся. Дивить ся, дивить, ажь справдѣ довгими рядами идуть небôщики, а въ серединѣ тягне ся и єи донька, двигаючи на довгôмъ коромеслѣ двѣ великѣ коновки материньскихъ сльозъ. Увидѣла она заразъ свою матѣрь, пôдôйшла до неи тай выляла на ню обѣ коновки, заливаючи рôдну матѣрь єи власными сльозами“. (Дрогобычь, Лѣшняньске передмѣстє, Лѣтыня).

Однакъ небôщики, щобы чоловѣкъ зъ тои землѣ не знать якъ сховавъ ся, зачують заразъ на своѣмъ входѣ до церкви „сиру душу“, та не позволять, щобы она разомъ зъ ними лишила ся, лише замучать єѣ на смерть. За помершими не належить плакати та побивати ся, бо тото ще бôльше утрудняє, ихне нещасне положенє на тамтôмъ свѣтѣ. Майже всюды вѣрують, що єсли кревнѣ, знакомѣ та приятелѣ розшибають ся надъ конаючимъ чоловѣкомъ, хорый довго-довго умерти не може, лише мучить ся та страдає; такъ само майже по всѣхъ селахъ всхôднои Галичины вѣрить простолюдина въ тоє, що чоловѣкъ другому чоловѣкови воды жалувати та боронити не повиненъ, бо хто або зô своєи власнои кирницѣ, або зъ рѣки, або зъ чого иншого другому воды брати не позваляє, нехай буде певный, що по смерти въ гробѣ буде мати воды повно и напє ся єѣ до сыта, або на єго похоронѣ скропить єго домовину рясный дощь або снѣгъ.

Тôлько на сей разъ подаю я деякѣ вѣрованя та оповѣданя про небôщикôвъ, котрѣ удало ся менѣ въ розличныхъ сторонахъ нашого краю про нихъ зôбрати. Однакъ предметъ той єсть дуже богатый та широкій, бо сѣльскій рускій людъ по кождôмъ глубшôмъ потрясеню або зворушеню душѣ своєю фантазіею творить все новѣ опо-

вѣданя та повѣрки, розносить ихъ помежи хаты такъ довго, доки недавно помершій небо̂щикъ цѣлкомъ въ селѣ не забуде ся, а єго мѣсце не займе другій въ людовыхъ розказахъ.

МОЛОДИМ СІЯЧАМ.

Бажаю вам щастя — по серцю роботи,
Щоб вік вас не знали некельні роботи,
Щоб чиста дума у розумі чистім
До смерти сьвітила проміням огнистим.

Бажаю вам щастя — по серцю дружини,
Щоб вас заспоко́іла в смутні години,
Щоб щиро до серця палкого горнула
І ласкою силу у душу вдихнула.

Бажаю вам щастя — щоб правда шириła
Та місце сьвятила для чесного діла:
Щоб лекше було́ вам бороти ся з тьмою
Та люд кермувати к' розвою!...

П. Таісич.

ИСТОРІЯ ЛИТЕРАТУРЫ РУСКОИ.

Написавъ Омелянъ Огоновскій.

ПЕРІОДЪ НОВЫЙ.

Б. ПРОЗА.

[7. Олександеръ Конискій].

(Дальше.)

До найлучшихъ оповѣдань и ескизо̂въ першои катеґоріѣ належать ось-які̂: Бродяга Иванъ, Наймичка, Завертка, Народня педаґоґія и Попови̂ грушѣ. — Ось подаємо змѣстъ сихъ литературныхъ творо̂въ, а во̂дтакъ скажемо дещо такожь про важнѣйшій иншій повѣсти сеи катеґоріѣ.

Въ етюдѣ зъ житя „Бродяга Иванъ“ згадує авторъ про давнѣйшій лѣта, коли бувъ ще адвокатомъ. Во̂нъ каже, що недовго адвокатувавъ; шви̂дко кинувъ сю професію, — для него показалась она вельми важкою: нервы не выдержали. Ось разъ приходить до него приказъ зъ суду, щобъ оборонявъ „бродягу Ивана“. Се-жь бувъ колишній шко̂льный товаришъ автора, що́ звавъ ся Михайломъ Сурмачемъ. Во̂дъ него до̂знавъ ся авторъ, що коли єму не велось гараздъ въ науцѣ, то батько казавъ єму дома (въ Чемерцяхъ) крамарювати. Зложивъ Михайло книжку на горище и взявъ ся за аршинъ. Трохи-зъ-годомъ подобавъ во̂нъ собѣ Ивгу, дочку Корнія Кавуна, що́ недалеко во̂дъ Чемерцѣвъ мавъ сво̂й хуто̂ръ, Кохай-Поле. Хоча-жь старый Сурмачь гримавъ на сына, що въ паны лѣзе, хочь говоривъ єму, що Кавунъ увесь въ довгу, а єго дочка ледащиця, то Михайло не выбивъ собѣ зъ головы сего коханя. Ба, во̂нъ вызвѣривъ ся на батька, коли той займавъ честь Ивги и коли заявивъ у гнѣвѣ, що Кавунъ пронюхавши грошѣ у крамаря зводить свою доню зъ єго сыномъ. У своѣмъ нестямѣ по̂дпаливъ Михайло хату. Нѣчого не вынесли нѣ зъ дому, нѣ зъ крамницѣ, — все взялось поломямъ.

По̂сля пожежѣ батько хирѣвъ зо три тыжднѣ й вмеръ. Михайло провѣвъ батька въ могилу та й потягъ пѣшки въ Кохай-Поле. Коли-жь старый Кавунъ змагавъ ся выдати Ивгу за Михайла, то во̂нъ выкравъ єѣ въ батька й звѣнчавъ ся зъ нею. Другого дня приѣхали обоє до батька, котрый зъ-першу нѣбы сердивъ ся на дѣтей, а во̂дтакъ зъ ними помиривъ ся. Ажь ось за три мѣсяцѣ Ивга народила дочку; — лѣкарь сказавъ, що дитина не доношена. Росте дочка Ивги, а лѣкарь ѣздить що-дня. Мѣжь-тымъ Михайло хозяйнує гараздъ, що й Кавунъ хвалить єго. Черезъ ро̂къ Кавунъ приѣхавши зъ Чернигова заявивъ дѣтямъ, що по̂дданыхъ єму во̂дбирають та ще зъ землею. И справдѣ швидко выйшла воля: у Кавуна зо̂сталось то̂лько 40 десятинъ землѣ. Не вынѣсъ во̂нъ свого лиха: по̂шовъ на той свѣтъ. Во̂дтакъ Михайло зъ Ивгою бѣдували й сумували: то̂лько й втѣхи имъ було, що лѣкарь Капленко що-дня хочь на годиночку прибѣгавъ и розважавъ ихъ. Такъ бы оно й довго може жило ся, та надало разъ Михайлови, за-по̂зно вернутись до дому. Було вже якъ зъ-по̂вночи; двери въ домѣ були всѣ позамыканѣ, а въ жо̂нчино̂й спальни горѣло ще свѣтло. Михайло глянувъ кро̂зь во̂кно та й побачивъ, якъ лѣкарь милувавъ Ивгу... Не встигъ во̂нъ ще влагодити страшныхъ мукъ душѣ, коли перегодя узрѣвъ Ивгу й лѣкаря, якъ они обнявшись ходили по саду. Тогдѣ єму памороки зовсѣмъ забило: тихесенько по̂до̂йшовъ зъ-заду й задусивъ лѣкаря, вхопивши єго обома руками за горло. Коли-жь Ивга горювала-падькала за-для смерти лѣкаря, то Михайло въ нестямѣ и єѣ задусивъ. Людей не було тогдѣ дома: то̂лько нянька зъ дитиною спала. Михайло перенѣсъ въ до̂мъ мертву Ивгу й трупъ лѣкаря, полѣзъ на горище й по̂дпаливъ хату зъ чотырохъ угло̂въ. Тушити нѣкому було, добре розгорѣло ся. Во̂нъ тогдѣ збудивъ няньку, вхопивъ за руку та й вытягъ зъ полумя. Та отъ, нянька выбѣгла сама, — дитина згорѣла. Приѣхавъ на другій день становый, зо̂йшли ся люде, розгребли головешки, позбирали ко̂стки та й въ одно̂й домовинѣ поховали.

Михайло зъ гробовища вже й не вертавъ ся домо̂вь, а просто подавъ ся въ Кіѣвъ до схимника, щобъ высповѣдати ся та приняти покуту. И сказавъ єму схимникъ: „Великій тво̂й грѣхъ! Отъ, яка тобѣ покута: десять лѣтъ треба тобѣ блукати по божому свѣтѣ: нема въ тебе нѣ про̂звища, нѣ роду, нѣ племене. Иванъ ты, та й годѣ!“... И такъ тынявъ ся Иванъ по свѣту вже осьмый ро̂къ, — ажь ось въ дорозѣ зупинили єго. „Хто ты?“ пытає єго становый. — „Иванъ“, во̂дповѣвъ Сурмачь. — „А на про̂звище?“ — „Не знаю“. — „Во̂дко̂ля ты?“ — „Не знаю“. — „Хто твои родителѣ? де родивъ ся? куды йдешь?“ — „Не знаю, нѣчого не знаю“. — „Дакъ ты бродяга?“ — „Не знаю“. Заковали Сурмача та посадили въ тюрмѣ. Такъ отъ-се ма́ли єго судити яко бродягу Ивана. Та годѣ було єму признатись, бо ще схимникови покуты не додержавъ до ко̂нця... Розказавши про те все адвокатови Сурмачь вынявъ зъ-за пазухи синеньку квѣтчасту хусточку, поцѣлувавъ єѣ и зарыдавъ неначе дитина, споминаючи свою Ивгу. Во̂дтякъ озвавъ ся до колишнього товариша шко̂льного: „Идѣть во̂дъ мене, покиньте мене душегубця! И на-що мене земля держить? Прощавайте! тяжко менѣ!“ — Не довело ся адвокатови боронити Сурмача въ судѣ. На третій день занедужавъ во̂нъ, а черезъ тыждень умеръ. Такъ и поховали єго Иваномъ.

Сей етюдъ списавъ авторъ зовсѣмъ складно и доказавъ, що бувши адвокатомъ добре спо̂знавъ тяжкі̂ невзгодины суспо̂льного житя. Особливо вдатно скомпонувавъ во̂нъ діяльноґъ зъ волоцюгою Иваномъ, котрый довго таившись зо̂ своимъ лихомъ вко̂нци во̂дкрывъ свою душу колишньому товаришу шко̂льному.

Все-жь таки лучшимъ вôдъ сего етюда є оповѣданє „Наймичка“. Конiськiй розкрывъ тутъ болючу рану въ тѣлѣ суспôльного орґанизму, се-бъ-то вказавъ на невôдрадне економичне положенє бѣдныхъ робучихъ людей, щó побивають ся тяжкимъ лихолѣтємъ и загибають голодною смертію посередъ богатыхъ городянъ.

Въ оповѣданю „Наймичка“ розказує авторъ про недолю Стехи, дочки вбогого крепака. Разъ на панщинѣ занедужавъ єи батько и на девятый день умеръ. Стара мати горювала зъ дочкою въ великôй бѣдѣ. Трохи-зъ-годомъ довѣдались въ селѣ люде, що воля прийшла. Та яка-то воля безъ землѣ людямъ дворовымъ! Треба имъ було йти або въ старцѣ, або въ наймы до тыхъ, котрымъ дали землю. И подумали люде, що се будуть зновъ новî паны й новî крепаки (стор. 819)[1]).

Стали люде вольными. Нѣ Стеха, нѣ єи ненька не ходили на панщину. Землею ихъ не надѣлили, тому-то треба имъ було ходити на поденщину. Але мати Стехи стала стара та нездужала ходити на роботу. Мѣжь-тымъ розцвѣла Стеха неначе макôвка, — не-то що парôбки, а й поповичь коло неи мостивъ ся. Коли она разъ у попа полола грядки, то вздрѣла попового наймита Юрка; — вôдъ того часу була щаслива, бо любилась-милувалась зъ Юркомъ. Ажь ось на Головосѣку мати Стехи вôддала Богу душу. Коли-бъ не Юрко, нѣчимъ бы було й поховати. Минула Покрова: умовилась она зъ Юркомъ, стати пôдъ вѣнець. За вѣнчанє вôдслужили попови обоє по чотыри мѣсяцѣ. Не бажала Стеха нѣ роскоши, нѣ богатырства: тôлько-бъ ѣй свою хату, горóдъ та земельки за плугъ волôвъ, та щобъ Юрко єи бувъ здоровъ и любивъ єѣ! Вôдслужили они попови за вѣнчанє, та отъ, куды-жь имъ теперь ити? Пôсля матери лишила ся хата, та паны вôдôбрали, — сказано, хата паньска! Пôшли въ сусѣды до козака Ломяки. Той давъ имъ хату, кусникъ городця и вымовивъ, щобъ за те они въ лѣтѣ вôдробили. Вже имъ поталанило, завести сяке-таке обôйстє, ажь ось однои ночи згорѣла хата и все, що они були придбали. Тогдѣ нѣ за що було й рукъ заложити, хочь умирай! Та пôпъ принявъ ихъ на роботу, на хлѣбъ. Ажь тутъ пôдъѣхавъ якiйсь панокъ зъ цукрового заводу[2]), наймати на роботу. Згодили ся обоє та поѣхали въ заводъ. Привыкла якось Стеха до тяжкои роботы, та одно тôлько не було ѣй до вподобы: що-дня було той панокъ стававъ передъ Стехою и задивлявъ ся на неѣ. Остобѣсѣвъ вôнъ Стесѣ, — розказала она Юркови. Вôдтакъ хотѣли они покинути заводъ и вернутись до свого села; — адже-жь заробили зъ пятьдесать карбованцѣвъ! Та отъ, другого дня Юрко якось не поберѣгъ ся: вхопило єго колесо за полу та й розчавило єму ногу. Взяли Юрка въ больницю, — пôвъ року єго тамъ гоили. Выдужавши добувъ замѣсць ноги мотицю, та все-жь живый чоловѣкъ! Прийшло дѣло до росчоту, и той панокъ вôдтягнувъ двацять карбованцѣвъ зъ тыхъ грошей, що они въ-двохъ заробили, наче-бъ за те, що гоили Юрка.

Опôсля обоє пôшли въ Кiєвъ. Стеха найшла собѣ мѣсце у жида на Подолѣ, а Юрко ставъ за сторожа. Минуло бôльшь пôвъ-року. Стеха стала вагôтна, та не хотѣли жиды єѣ держати. Пôшла сердешна, та у сторожцѣ биля терѣзъ родила сына. Назвали єго Василемъ. Настала осѣнь; у сторожцѣ не було печи, то й дитина застудилась, занедужала, а тутъ и на Юрка напавъ недугъ. Люде порадили вôдвести єго въ больницю. Пôшла Стеха въ одну больницю, въ другу, въ третю, — нѣгде не беруть Юрка, мѣсця, кажуть, нема. До вечера ходила, та доходилась до того, що пôшла на Днѣпро, щобъ кинути ся въ воду. — Прийшла й не кинулась, бо ось пригадала собѣ чоловѣка й дитину, згадала молодî свои лѣта, своє коханє, щасливî й нещасливî подѣ въ житю, и хочь теперѣшнє єи житє було тяжко-смутне, то таки жаль стало покинути єго, не за себе, а жаль за нихъ, за чоловѣка, за сына. — Бѣдолашна Стеха повернула въ право-ручь на Подôлъ. Куды-жь ѣй ити теперь? щó дѣяти? Ажь ось щось зъ заду такъ лулуснуло єѣ по головѣ, що она якъ снôпъ покотила ся въ грязюку на камяну мостову. Биля неи стоявъ якiйсь чоловѣкъ и шукавъ, де въ неи кишеня. Не найшовши нѣчого знявъ зъ неи хустку и пôшовъ собѣ на Подôлъ. Студеный осѣнный дощь линувъ наче зъ ведра... Другого дня знайшли Стеху мертвою зъ пробитою головою. Прийшла полиція, — списали все, якъ слѣдъ, по закону. И ще того-жь вечера изъ сторожки, що биля терѣзъ, десятники вынесли й положили на вôзъ двоє мерцѣвъ: чоловѣка й маленького хлопчика. То були Юрко й Василько. Не дôждавъ ся Юрко жôнки, а Василь ненѣ, — опухли зъ голоду...

Се оповѣданє є одно зъ найкрасшихъ мѣжь белєтристичными творами Конiського. Се є вдатна психольоґична студія, закрашена вельми поетичными картинками. Вже-жь самъ спосôбъ оповѣданя є чи-мало оригинальный, по-за-якъ авторъ неначе письменникъ епичный вводить читача вôдъ разу въ подѣю, рѣшучу въ житю Стехи. Зъобразивши стать бѣднои жôнки розказує вôнъ про єи житє ось-такъ, що репродукує тî думки, якî вытворювались въ уявѣ нещасливои Стехи, коли хотѣла кинутись у филѣ Днѣпровî, щобъ позбутись гôркои недолѣ. Въ сѣмъ оповѣданю розказавъ авторъ про житє робучихъ людей въ заводѣ цукровôмъ и нарисувавъ картинку того суспôльного побуту, якiй въ бôльшôмъ образѣ (п. з. „Бурлачка“) змалювавъ Иванъ Нечуй-Левицкiй.

Зовсѣмъ вдатными вважають ся обѣ фотоґрафiѣ зъ житя п. з. „Завертка“ и „Народня педаґоґiя“.

У фотоґрафiи „Завертка“ вказавъ авторъ на деякî забобоны сѣльского люду, супроти котрыхъ и люде свѣчнî нѣчого путнього не можуть вдѣяти, и зъ-за того имъ потурають. Авторъ розказує, якъ вôнъ зъ дѣтьми приѣхавъ въ гостѣ до свого приятеля, Ивана Хуторного. Оба пôшли подивитись на тютюновî плянтациѣ. Ажь ось побачивъ авторъ въ кущи тютюну велику силу якихсь малесенькихъ, зеленоватыхъ казявокъ. Иванъ прикликавъ тютюнника Трофима й показавъ єму гнѣздо казявокъ. Але Трофимъ заявивъ спокôйно, що казявка вôдъ Бога, — всяка тварь вôдъ Бога! — „Усего-жь не попôдъѣдає“, говоривъ вôнъ, — „а коли щó, дакъ кликнѣть попа!“ — „А пôпъ щó поможе?“ спытавъ ся Иванъ. — „Вычитає, помолить ся“. — „Дакъ коли (казявка) вôдъ Бога, то и пôпъ нѣчого не вдѣє“. — „Не попа, дакъ ворожбита позовѣть, нехай заговорить!“ сказавъ Трофимъ. — Коли-жь Иванъ самъ не знавъ, щó робити, то оповѣствъ єго Трофимъ, що й въ житахъ якась зла душа завертку завернула, та що й тутъ тôлько ворожбитъ зъумѣє помогти. А вже-жь и гуменный сказавъ свому панови, що треба за ворожбитомъ посылати, а то пропаде жито, бо, мовлявъ, зъ заверткою, доки она не розвернена, нѣхто жати не буде. Саме-тогдѣ гребцѣ обѣдали и коли дôзнались, що самъ панъ хоче розвернути завертку, то сказали рѣшучо, що не годить ся єму сего робити,

[1]) „Правда“, IX; 1876.

[2]) Заводъ — фабрика.

бо могло-бъ єму або руку звести, або пучки розвернути. И озвавъ ся поважно одинъ сивоусый чоловѣкъ: „Кромѣ ворожбита, та ще й не всякого, а вмѣлого, що́ знає заговорить завертки, нѣхто не може розвернути“. Але панъ заявивъ, що возьме женцѣвъ зъ другого села. — „Берѣть!“ вôдповѣвъ той старый чоловѣкъ, „воля ваша; поки не знати-муть, то й прийдуть, а довѣдають ся про завертку, дакъ тюпки назадъ побѣжать“. И отъ, за-для жменѣ жита, що́ була перекручена, по думцѣ гуменного треба було покинути, або спалити стôлько жита, що́ було-бъ бôльше, якъ на десять кôпъ. Вôдтакъ надумавъ ся Иванъ Хуторный и казавъ пôслати за ворожбитомъ. Минувъ день, а досвѣта гуменный оповѣстивъ свого пана, що ворожбитъ вôдвернувъ завертку благополучно. И сказавъ Иванъ: „Лучше ради забобонôвъ выкинути одного карбованця, нѣжь пятьдесять!“...

У другôй фотографіи зъ житя на селахъ показавъ авторъ зразокъ народньои педагогіѣ. Вôнъ розказує, що зъ Петербурґа пріѣхавъ до него на хутôръ колишній приятель, Олекса Шумко. Сей городянинъ бажавъ найти собѣ въ селѣ на лѣто дôмъ, та такъ, щобы при домѣ бувъ лѣсъ, або садокъ. Вôнъ говорившъ: „Пора дѣтямъ спôзнати свôй рôдный народъ, — пора имъ побачити село й народъ и його звычаѣ и житє. Одно слово: пора имъ вступити до школы народньои педагогіѣ“. И отъ небавомъ Шумко зъ жôнкою и дѣтьми вже вдыхавъ въ себе „чисте повѣтрє и народный духъ благодатнои Полтавщины“. Ледве-жь ставъ вôнъ лѣтувати въ селѣ Криничцѣ, ажь ось пріѣздить до автора верховець зъ листомъ вôдъ Шумка, щобы швидше пріѣхавъ и помôгъ єму вызволити ся зъ каторги. Въѣзжає авторъ у двôръ Шумка, — очамъ не вѣрить: на дровôтни вôнъ самъ рубає дрова. Шумко ставъ жалкуватись, що люде на селѣ здирають єго, що нѣ до чого не можна докупитись, що тутъ усе дорожше, нѣжь въ Петербурзѣ. — „Хиба-жь се не деморализація?“ гукнувъ Шумко. „Де-жь та хвалена моральнôсть въ народѣ, щирôсть? де та чеснôсть? де они? — въ книжкахъ!“ — „Єсть и въ народѣ“, вôдповѣвъ авторъ, „але въ книжкахъ справдѣ бôльше. Тôлько-жь скажу тобѣ, чоловѣче, що нѣ розбишацтва, нѣ омany, нѣ деморализаціѣ нема въ усему тому, що́ ты менѣ наговорившъ... Люде побачили, що пріѣхавъ на село лѣтувати чужій панъ, чоловѣкъ грошовитый, — що ты чоловѣкъ новый тутъ, цѣнъ не знаєшь, а купить тобѣ треба, отъ, они й розумѣють, що зъ тебе можна поживити ся, и правлять высокій цѣны“. — А коли Шумко натякнувъ про те, що у люду таке недовѣрє до кождого, хто не въ свитцѣ, то одказавъ авторъ мѣжь иншимъ ось-що: „Панъ сертучникъ одчахнувъ ся одъ народа, одрѣкъ ся одъ него!... Де ты бачивъ, де знаєшь у насъ украинську національну интелигенцію? Чи єсть она? а коли єсть, дакъ чи она зъ народомъ? чи она пѣклується про народъ? чи веде єго до освѣты й добра?... Веде єго полиція, начальство!... Становій єго просвѣщають, урядники морализують. Була-бъ національна интелигенція, народъ бы и не цуравъ ся єи и вѣривъ бы ѣй. Поживи ты зъ народомъ, пôзнай єго да зъѣжь зъ нимъ сѣмь мѣрокъ гороху, а тогдѣ инша рѣчь!“... (стор. 178)[1]).

Саме-тогдѣ прийшли сѣльскій дѣти, грати ся на подвôрю. Оба приятелѣ сѣли собѣ зъ боку. Дѣти стали гратись у „злодѣя“. Кузьмѣ велѣли бути злодѣємъ, а Игнатови судьею. Началось игрище. Злодѣй присѣвъ биля дерева и давай стукати по ньому, нѣбы-то рубає, краде. Два сторожѣ, дѣвчата зъ дручками въ рукахъ, нѣбы-то зъ рушницями, пôдкрались до него та вхопили за плечѣ. Дарма́, що злодѣй выправдувавъ ся, що рубає „у божому“, — сторожѣ крикнули, що схопили Кузьму „въ панському“. Хочь злодѣй намагавъ ся втѣкати, то сторожа таки скрутила єму назадъ руки налигачемъ и повела „до двора“. Выйшла „панѣ“, властителька покраденого дерева. Злодѣй стоявъ посупившись. И спытала злодюги панѣ, якъ вôнъ смѣвъ красти? и не дожидаючи вôдповѣди, зацѣдила єго всею пятернею по лицю. Злодѣй подавъ ся на бôкъ и промовивъ: „А вона справдѣ, каторжна, бється крѣпко! — не вмѣє, діяволъ, играть ся, а береться!“... Дѣти стали єго зацитькувати, а вôнъ погрозивъ, що послѣ гры добре „пани“ утелющить, — вôддячить ѣй по-своєму. И повели злодѣя до судьѣ. Судъ розпочавъ ся пôдъ дубомъ. На пни сѣвъ судья, — передъ нимъ стоявъ злодѣй, а за нимъ сторожа й свѣдки. Судья велѣвъ злодѣя вести до станового й сказати, що вôнъ присудивъ злодѣєви хлосту. Становый приказавъ вôдтакъ десятникамъ нагодувати молодого чоловѣка кашою; — они метнулись и принесли рôзокъ. Але Кузьма не хотѣвъ лягати, бо могли-бъ дѣти справдѣ єго выбити. Та сказали єму, що тôлько по земли бити-муть, — тôлько треба єму кричати й проситись. Кузьма лѣгъ, а коли два хлопцѣ стали бити по земли, то Кузьма реготавъ ся. Тогдѣ судья велѣвъ таки гараздъ выбити Кузьму. И закричавъ злодѣй, що́ було силы...

Побачивши таку подѣю Шумко не выдержавъ: кинувъ ся на дѣтей и ослобонивъ злодѣя, розвязавши єму руки. Налигачь лишивъ на рукахъ синѣ слѣды. Злодѣй ставъ плакати, потôмъ налетѣвъ на судью, вчепивъ ся єму обома руками въ волосє и поваливъ на землю. Шумко розвѣвъ ихъ. — „Бачишь, яка народня педагогія?“ озвавъ ся Шумко до автора оповѣданя. „Чи можна-жь припустити сюды моихъ дѣтей. Хиба се не школа деморализаціѣ?“ Але авторъ вôдповѣвъ Шумкови, що школа де-инде, по-за-якъ тутъ не видно було вчителѣвъ. Сама-жь школа тамъ, де ота дѣтвора бачила отаку паню, отакого злодѣя, отакого судью, станового. По думцѣ автора вже третє столѣтє розвивають въ народѣ деморализацію, почутє повнои зневаги до чоловѣка, — всѣ тѣ чувства, котрѣ истнують у невольникôвъ и котрыми держить ся неволя. А вже-жь Шумкови надоѣло жити въ сѣмъ селѣ и про-те хотѣвъ вôнъ вертатись назадъ въ Петербурґъ. Та отъ, авторъ запросивъ єго въ гостѣ до свого хутора, де вôнъ такои „педагогіѣ“ не мôгъ бачити.

Та не тôлько тѣ повѣстки Конiського вважають ся вдатными, въ котрыхъ вôнъ списує такій картинки, що́ суть неначе вѣрною фотографіею зъ житя. Вôнъ умѣє такожь складно компонувати такій оповѣданя, якій мовьто записують ся зъ устъ люду. До лучшихъ творôвъ сего роду належить повѣстка „Попові грушѣ“. Тутъ нѣбы-то розказує стара дячиха, жôнка балакуча, котра зъ великою шаною вôдзыває ся про попа, дарма́, що у своѣмъ оповѣданю мовь-то нехотя натякає про погану єго вдачу[1]). Отъ и згадує она, якъ Иванець Шпакôвъ прокравъ ся, попову грушу потрусити. Зъ-роду-вѣку не

[1]) „Зоря“, VII., 1886.

[1]) Про повѣстку „Поповій грушѣ“ пише ось-що редакція „Зорѣ“: „Сей знаменитый етюдъ нашого достойного Ювилята показує наглядно рôзницю мѣжь просвѣченымъ, гуманнымъ, все и всюды народнымъ духовенствомъ нашимъ, а забобоннымъ, вôдъ народу вôдчуженымъ, въ бôльшôй части не своимъ духовенствомъ православнымъ на Украинѣ“ („Зоря“, VIII., 1887; стор. 54).

була єи нога нѣ въ якому судѣ, — знала тôлько попа, та благочинного, и годѣ, — а оно той Иванець накоивъ такого, що єѣ на старости лѣтъ потягли до слѣдчого. Она розказуе про себе, що цѣлый вѣкъ живе по-божому, по закону, хочь заразъ вмерти, — душа єи чиста, заразъ готова на судъ божій! Та отъ, люде въ селѣ забѣсованй, взяли та й не злюбили отця Максима. Єго прислано десь зъ далека на покуту. „Для мене вôнъ чоловѣкъ добрый“, каже дячиха, „двѣчи займавъ на свому просѣ мою перѣсту теличку и нѣчого за те не взявъ, — обидва разы такъ выпустивъ. Але люде ремствують на него; кажуть, суворый, невживчивый, неохайный, грошолюбъ“. А вже-жь пô словамъ дячихи отець Максимъ тôлько налякати любить чи пекломъ, чи проклономъ. Та спасибô єму, що страху наводить! Щó-бъ и було безъ страху?... Теперь и страхъ є, а злодѣйство бôльшае; — до чого-бъ же оно дôйшло, коли-бъ отець Максимъ не лякавъ? Просто, всѣ-бъ злодѣями поробили ся! Не слухають люде просьбою, треба, щобъ слухали грозьбою. Може котре й покаe ся хочь зô страху, а не покаe ся, Богъ єго покараe й на сему свѣтѣ й на тому... Отъ се-жь такъ и зъ Иванцемъ стало ся: не послухавъ, не спокутувавъ свого грѣху, отъ єму й заплата!

Вôдтакъ розказуе дячиха, що на тôмъ тыждни въ понедѣлокъ рано Шпаковй дѣти, Иванець та Одарка, везли жито. А зъ попового садку грушѣ перевисли черезъ загату на дорогу, — та такй великй, жовтй, та краснобокй, ажь блищать. Иванець пустивъ волы, а самъ скочивъ на загату, труснувъ за гôлю й набравъ грушокъ въ пазуху. Се бачила дячиха, стоячи схилившись на плôтъ. Закипѣло въ неи серце, що такого господаря хлопець краде и вôдтакъ спыталась она: „А щó, Иванчику, смачнй грушѣ?“ — И пôдôйшовъ до неи Иванець, та давши ѣй двѣ грушѣ сказавъ: „На-те, покоштуйте, то й тямити-мете, якій въ нихъ смакъ!“ И поѣхавъ собѣ. Взяла дячиха тй грушѣ, — дивить ся на нихъ: самй въ ротъ просять ся, та шкода, нѣчимъ ѣсти, зубôвъ у неи Бôгъма! Сховали й дала ихъ своѣй дочцѣ Оленцѣ, сказавши, що се поповй грушѣ. — „Е, коли поповй, то смачнй!“ озвалась Оленка. „Учора не втерпѣла, злѣзла на загату, та двѣ зôрвала“. Ѣсть Оленка, смакуе та прихвалюе, що розсыпчастй й такй солодкй, наче патока. Лизнула й дячиха й дôзналась, що справдѣ на пречудо, смачнй. Пôдъ вечôръ, якъ пôпъ казавъ грушѣ трусити, розказала єму дячиха, що сегодня Шпакôвъ Иванець натруснувъ собѣ грушокъ. А въ середу позвали єѣ вже й до волости й спытали, чи бачила она, якъ Иванець трусивъ поповй грушѣ. Та отъ, отець Максимъ показавъ своe добре серце. — „Я“, каже, „не за шкоду, а за грѣхъ. Треба хлопця вôдъучити, щобъ не кравъ... Менѣ платы не треба, а нехай єго поучать березовою кашкою; — я за него въ церквѣ молити-му ся цѣлый рôкъ, щобъ Господь воздавъ єму по дѣламъ єго“. И покликавъ вôнъ до себе Иванця, погладивъ по голôвцѣ и почавъ єму числити, скôлько-то чортôвъ трусити-муть єго, скôлько грушь огняныхъ пхати-муть у ротъ залѣзными гаками! — Розôйшлись. Отець Максимъ выговоривъ ся опôсля передъ людьми, що клясти-ме Иванця въ церквѣ. Шпачиха давала про-те попови на молитвы пять рублѣвъ, але вôнъ правивъ ажь пятьдесять, та ще гôрше страхавъ хлопця пекломъ. Старый Шпакъ накинувъ ще пятку, вôдтакъ затявъ ся и сказавъ, що не дасть бôльше. — Иванець не спавъ цѣлу нôчь, усе єму ввижало ся, що чортяки хочуть єго тягти за ребра гаками та що пхають єму въ ротъ залѣзнй грушѣ. Другого дня старый Шпакъ пôшовъ ще разъ до отця Максима, щобъ спустивъ на половину та не проклинавъ, але вôнъ не змѣнивъ свого слова. И отъ, Иванець прокинувшись побѣгъ прожогомъ зъ хаты та шубовснувъ сторчь головою въ сажавку. Вытягли єго люде: трусили — нѣчого не вдѣяли. Отець Максимъ, якъ почувъ, ажь заплакавъ. — „Я“, сказавъ вôнъ, „єго по-христіянськи поховаю, хочь вôнъ и наложивъ на себе руки“...

Фотографією зъ народного житя назвавъ Конiськiй такожь оповѣданe „Б р а т ы Ч е п ѣ г и“, що єго написавъ на споминъ Титу Ревакoвичу. Авторъ розказуе, що въ пôвнôчно-захôдному кутку Полтавщины, трохи-що-не на самôй межи зъ Черниговщиною, стоить маленькій хуторець, що єго нарôдъ называe „злодѣйскимъ хуторомъ“. Жили въ єму браты Чепѣги, котрй попереду сидѣли въ селѣ. Тому-жь, що они будучи колесниками жили чужимъ добромъ, то громада пристала до нихъ, щобъ выселились геть изъ села, а то громадяне запроторять ихъ обохъ зъ жôнками й зъ усѣмъ кодломъ на Сибирь. Не стало иншои рады, якъ тôлько завести собѣ хутôръ за селомъ. Просили отже автора оповѣданя, щобъ не боронивъ имъ осѣсти на ихъ земельцѣ, що межа въ межу зъ єго лѣсомъ. Авторъ вволивъ ихъ волю, та тôлько просивъ ихъ, щобъ жили зъ нимъ по-сусѣдски, се-бъ-то щобъ не доторкались до єго лѣсу. Отже минуло рокôвъ зо два, Венедиктъ та Иванъ Чепѣженки жили собѣ въ хуторѣ, робили колеса, а гаю сусѣднього не займали. А вже-жь третього року лѣсникъ автора оповѣданя, Онисько, зъ двома чоловѣками привели разъ звязаного Венедикта Чепѣженка: сказано, вытрусили у него въ клуни на сѣнѣ два грабы. На другій день по приказу старшины Онисько й два десятники вели Чепѣженкôвъ по селу на налигачи зô скручеными назадъ руками, а у кождого зъ обохъ на шіи причѣплено по великому оцупку грабины. Ба, Онисько наклавъ имъ ще за пазуху дрôбнои кропивы-жигушки. За Чепѣженками валилось трохи-не все село: глузованю, реготу, лайцѣ й кôнця не було. Але й опôсля оба браты не переставали красти дровъ въ гаю. Онисько привѣвъ ихъ зновъ до свого пана, але вôнъ не хотѣвъ ихъ карати. Трохи перегодя продавъ авторъ свôй хутôръ, и перебравъ ся геть далеко жити. Ажь ось лѣтъ черезъ десять довелось єму ѣхати черезъ „злодѣйскій хутôръ“. Пôдъ хатою на приспѣ побачивъ старого дѣдуся зъ сивою бородою, що ладивъ улій. Се бувъ Иванъ Чепѣженко. Авторъ довѣдавъ ся вôдъ него, що вôнъ покинувъ злодѣйство, та що Венедикта запроторено въ Сибирь. Иванъ розказавъ, що они оба пôшли були до нового пана, щобъ подарувавъ имъ пару обôдя на колеса. Але той панокъ выгнавъ ихъ зъ хаты, назвавши злодѣями. Коли прийшли домôвь, радивъ Иванъ Венедиктови, щобъ покинули красти, бо таки правда, що дешевше купити, нѣжь украсти. Але Венедиктъ озвѣривъ ся на брата та й запытавъ ся: Щó ѣстимуть жôнки, дѣти? Вже-жь у нихъ обохъ землѣ на одну сѣмью було за мало, а батько навчивъ ихъ колесництва. Такъ отже вмѣли они колеса робити, а не мали зъ чого ихъ робити, то й стали красти. Дальше розповѣвъ Иванъ, що той гайокъ продавъ новый панъ поповичеви. Пôшли браты до попа й просили, щобъ вôдступивъ имъ лѣса на вѣру: спродадуть колеса, то й выплатять. Але вôнъ сказавъ, що се не єго дѣло, а сынове, по-за-якъ подарувавъ гайокъ сынови. Пôшли до поповича, але той не хотѣвъ нѣчого зъ лѣсу дати злодѣямъ. Та отъ на веснѣ

треба було Чепѣженкамъ платити подушне. Якъ бы продали останню конину, то було-бъ имъ гôрше, нѣжь безъ рукъ. И выбрались оба браты въ ночи до гаю; зрубали березу, — ажь ось поповичь зъ Ониськомъ и наймитомъ кинулись на злодѣвъ и зловили Ивана. Привели єго до болота и велѣли роздягтись; вôдтакъ пôдложили єму пôдъ руки латину, розпяли на нѣй руки, а ноги скрутили налигачемъ. Потôмъ выбили єго лозою та пôшли собѣ домôвь. Тогдѣ-жь мошка та комарѣ, якъ вчули кровь, такъ хмарою й обсѣли єго. Не мало намучивъ ся Иванъ, та не тямивъ, щó дальше було, якъ вылѣзъ зъ болота. Очунявши дивить ся — руки розвязанй, а все тѣло крôвавымъ пузиремъ зняло ся. Незабаромъ засудили Венедикта на Сибирь, а Иванъ подужавши пôшовъ до попа. Довго пôпъ наставлявъ Ивана, напутувавъ єго, а далѣ вынѣсъ єму 10 рублѣвъ и сказавъ: „Возьми отъсе зъ моєи легкои руки на заводъ тобѣ!“... И справдѣ зъ легкои руки пôшло Иванови на добро. Купивъ вôнъ за тыхъ 10 рублѣвъ дерева, принявъ ся зъ хлопцями за роботу. Горить у нихъ дѣло, звѣстно — куповане дерево, не крадене; — роблять смѣло, не ховаючись, не озираючись, — знають, що нѣхто не прийде ихъ трусити. Добре продали колеса въ мѣстѣ, хлѣба-соли накупили й зновъ за готôвку придбали дерева. Трохизъ-годомъ ѣхавъ хуторомъ Чепѣженкôвъ якійсь молодый панокъ, та порадивъ Иванови, єго дѣтямъ и небожатамъ, щобъ не дѣлили ся, а гуртомъ вкупѣ жили й робили. Послухали они того пана й пôшло у нихъ усе гуртово. Навѣть и землѣ прикупили за гуртовй заробôтки, гуртомъ єѣ орали, жали, косили. Вôдтакъ хочь шѣсть хатъ було у нихъ, а наче одна сѣмья. Все було-бъ гараздъ, та одно не добре, здоровля не було въ Ивана, — клятй комарѣ выпили єго.

Тутъ хотѣвъ авторъ вказати на лихй наслѣдки суспôльныхъ невзгодинъ, по-за-якъ изъ-за недостачѣ лѣсу колесникамъ Чепѣгамъ годѣ було довести до путя свою роботу. А вже-жь нѣгде правды дѣти, вдача обохъ братôвъ въ сѣмъ оповѣданю являє ся таки злодѣйекою. Тй-жь десять рублѣвъ попа, щó послужили Иванови до полѣпшеня економичного побуту, можна було роздобути ачей давнѣйше вôдъ колишнього сусѣда, котрого Чепѣги вважали добрымъ паномъ.

Въ етюдѣ „Чи злочинець, чи недужій?“[1]) описано тяжке лихолѣтє козака Петра Шелеста, котрый попавъ ся въ руки сѣльского дуки Тищенка, щó займавъ бѣдныхъ громадянъ у свою кормигу. Ось разъ погрозивъ старшина Шелестови, що якъ за тыждень не принесе всѣхъ грошей на податки, не мине єго хлоста. Та не було просвѣтку бѣдному козакови въ єго безталаню. Щобъ добути грошей, вкравъ вôнъ въ млынѣ сусѣднього села три мѣшки зъ борошномъ и повѣзъ въ Кіївъ на продажь. Вôдъ жида дôставъ вôнъ 23 рублѣ, а на податки треба було 21 рубель. „Буде за що ще й соли и дегтю купити“, подумавъ Шелестъ. Коли-жь вôнъ вертаючи домôвь ѣхавъ по-узъ майданъ, щó лежить биля тюрмы, то побачивъ, якъ вѣшали трьохъ переступникôвъ. Мовь несамовитый нагнавъ вôнъ коня и приѣхавъ до дому. Та отъ, незабаромъ довѣдавъ ся вôдъ жôнки, що коняка єго опригъ ся. Бѣдолаха Петро сѣвъ собѣ опôсля на приспѣ й державъ въ рукахъ налигачь, на котрому принѣсъ до дому шкуру зъ кобылы. Почало займати ся на свѣтъ. Петро вставъ, взявъ въ руку налигачь и пôшовъ въ хату. Жôнка й сынъ спали на полу. Батько задививъ ся на сына й подумавъ, що погано жити на свѣтѣ. „И тобѣ, сыночку, тяжко буде жити!“ мовивъ вôнъ, „може й тобѣ доведе ся красти! Нѣчимъ, нѣчимъ не можна запомогти тобѣ“... Встала жôнка й пôшла на горóдъ, посадити тютюну. Тогдѣ Шелестъ засунувъ засôвку на сѣнешнихъ дверяхъ и вернувшись у хату повѣсивъ сына на сволоцѣ... Збѣгли ся люде. — „Се ты заподѣявъ!“ гукнувъ на Шелеста Тищенко. — „Я“, заревѣвъ Шелестъ; „я повиненъ бувъ освободити хлопя, щобъ и воно не попало пôдъ рôзки за податки!“... Шелеста звязали й повели въ волость до старосты. — За рôкъ судили єго. Шелестôвъ адвокатъ, ще до суду, внѣсъ просьбу, щобъ судъ покликавъ и переслухавъ лѣкарѣвъпсвхіятрôвъ, вважаючи на те, що Шелестъ, вѣшаючи свого сына, не бувъ въ доброму умѣ. И справдѣ сй лѣкарѣ вырекли, що Шелестъ, крадучи борошно й вѣшаючи сына не бувъ самъ при собѣ. Одначе присяжнй заявили, що Шелестъ виноватый, та що вôнъ мордуючи сына бувъ въ доброму умѣ. Вôдтакъ судъ засудивъ Шелеста на пятьнацять лѣтъ каторжнои роботы въ рудникахъ.

Авторъ хотѣвъ мабуть въ сѣмъ оповѣданю придержуватись нового напряму литературного въ зъображеню реальнои дѣйстности й описавъ широко подѣю вѣшаня трьохъ переступникôвъ, а вôдтакъ розказавъ драстично про се, якъ Шелестъ вѣшавъ свого сына. А вже-жь по нашôй думцѣ и въ реалистичнôмъ писаню не годить ся нарушати законôвъ природнои естетики, — не годить ся малювати такихъ картинъ, на котрй въ дѣйстности не можь дивити ся безъ зворушеня душѣ.

Коли-жь въ сѣмъ оповѣданю зладивъ авторъ невъ-мѣру реалистичне писанє, то въ повѣсти „Пастухъ Кузьма Шило“ змалювавъ вôнъ образъ природный зъ закраскою сентиментальности. Пастухъ Кузьма Шило полюбивъ Надѣю, сестру пôдпасача, а коли она вмовилась вѣнчати ся зъ москалемъ Охрименкомъ, то вбивъ вôнъ ножемъ судженого Надѣ й самого себе.

(Дальше буде.)

[1]) Сю повѣсть присвятивъ авторъ Олександру Огоновскому.

ОБРАЗКИ ЗЪ УГОРЩИНЫ.

(Написавъ Денисъ.)

(Дальше)

Марґаріта.

Находившись по мѣстѣ, зближились мы до Дунаю саме тогдѣ, коли мавъ корабель вôдплысти на островъ Марґаріту (т. є. перлу). Мы всѣли тай поплыли на той островъ. Шуринъ хваливъ намъ дуже красоту єго. Зближаємо ся вже до него, и нашь корабель обплыває єго довкола. Вытрѣщивъ я добре очи, щобы тотй красоты побачити, але не виджу нѣчого иншого, тôльки лозы та лозы, тай кажу: А дежь тотй красоты тобою захваленй? Мôй шуринъ усмѣхає ся и нѣчого не каже, а менѣ здавало ся, що вôнъ собѣ хотѣвъ лишь зажартовати, выхвалюючи красоту острова. Наконець корабель, обминувши правый бôкъ острова и скрутивши на лѣво, зупинивъ ся; выходимо зъ корабля и идемо по мостѣ на той островъ. Заразъ при березѣ стрѣчаємо скалистый, въ гору взносячій ся бовдуръ, зъ-на два поверхи высокій, зъ котрого спадає паруюча сѣрчана вода до Дунаю. Вôдъ тои то воды бовдуръ зазеленѣвъ. А вôдкижь она тутъ взяла ся? Островъ той має пôдставу вулканічну; до р. 1855 нѣхто о тôмъ не знавъ, и вôнъ бувъ зовсѣмъ

запущеный, зарослый верболозами, травою та буряномъ. Наразъ почули Пештенцѣ въ ночи сильну детонацію, мовь-бы били громы, або зъ далека зъ много арматъ стрѣляли. Поѣхали на островъ и вѡдкрыли, що тамъ вѡдбувъ ся выбухъ вулканічный, и побачили, що вода горяча, сѣрчана, фонтаною 6є до горы. Довкола тои фонтаны вымуровано бовдуръ въ видѣ скалы такъ, що нынѣ здаєть ся, якъ колибъ вода сѣрчана мала на горѣ скалы своє жерело и сплывала звѡдтамъ на долину.

Идемо дальше: наразъ верболозы, окружаючій островъ, уступили ся а намъ вѡдкрыли ся дѣйсно чудовій красоты острова. Бачимо прехорошій великій будынокъ, въ котрѡмъ, здаєть ся, бѡльше вѡконъ якъ муру. Красній мармуровій сходы ведуть до него зъ одного и зъ другого боку на кѡльканайцять ступенѣвъ. Будынокъ той стоить посередъ прекрасныхъ килимѡвъ, зъ хорошихъ, містерно уложеныхъ цвѣтѡвъ, а добѡръ тыхъ цвѣтѡвъ и барвы пречудесній. Чогось подѡбного я ще не бачивъ. Зъ фронту того будынку видно прекрасный паркъ; зъ переду розстелює ся низько стриженый, зеленый, прекрасный травникъ, а дальше стоять ґрупы рѡжнородныхъ деревъ и кущѣвъ, ґустовно и умѣетно засадженыхъ. Переходячи черезъ той паркъ подыбуєшь щоразъ то новій красоты: фонтаны, цвѣтники, кіоски, оранжеріѣ, реставраціѣ, кавярнѣ и и. Той величавый будынокъ, о котрѡмъ мы перше згадували, єсть палата до купелей въ сѣрчанѡй водѣ. Въ серединѣ суть всякій прехорошій приборы до купели: мармуровій ванны, покоики зъ всякими выгодами, мармуровій помосты, бронзы, цвѣты и и. Єсть то славна купѣль Марґарітска (Margariten-Bad). На взѡръ єи збудовали и Вѣденьчуки у себе купѣль, але вже не таку анѣ що до красоты анѣ що до силы лѣчничои, бо Вѣдень не має такого жерела горячого сѣрчаного. У Вѣдни єсть лише вода звычайна, котру грѣють и до ванны спускають. Островъ той набувъ с. п. архикнязь Іосифъ и такъ гарно приукрасивъ єго; уряджене коштовало бачу чотыри міліоны. Въ кавярни, въ котрѡй присѣлисьмо, грали цигане розличній кусники: не тѡлько чардашѣ, але такожь кусники зъ оперъ, вальцѣ Штравса, кадрилѣ и и. Треба признати, що такъ доскоиалои циганьскои музики не чувъ я нѣколи, — а чувъ я циганѡвъ граючихъ безъ лику. Гостей було повно на островѣ, а всѣ веселій и охочій. Що пѡвъ годины приплывали кораблемъ новій гостѣ, а деякій назадъ вѡдплывали. Налюбовавши ся тутъ доволѣ, поплыли мы назадъ до Пешту.

Мѣйскій паркъ (Штадпаркъ).

По полудни пѡшли мы до парку мѣйского досыть великого, въ котрѡмъ мѣстять ся всякій приборы до забавы. Єсть тамъ островъ Лебединый (Schwaneninsel), котрый оплыває вода, а по тѡй водѣ плывуть въ всѣлякихъ напрямахъ човны зъ гостями. Суть тамъ и огородцѣ зъ гойдавками, маріонетами, крутилами и и.; словомъ єсть то вѣденьскій Wurstelprater, для забавы мѣщаньства и людей низшои верствы суспѡльности. Въ парку мѣйскѡмъ єсть такожь богата менажерія зъ рѣдкими звѣрюками. Походивши сюды и туды присѣли мы въ однѡй зъ найпершихъ реставрацій, слухали циганьскои музики, але вже не такъ добѡрнои, якъ на Марґаріті, ѣли каву морожену, дуже добру, а вѡдтакъ тутъ и повечеряли. Пѡзно въ ночи вернули мы до мѣста. Дорога до парку мѣйского вела черезъ широку улицю (нынѣ улицю Андрашого); по обохъ сторонахъ пышались прекрасній віллѣ зъ чудовыми огородцями. Шуринъ пытає ся мене: „Вгадай, чіи то можуть бути віллѣ?“ Кажу: „Певно угорскихъ маґнатѡвъ або богатыхъ мѣщанъ“. „Були колись, сказавъ шуринъ, а теперь суть жидѡвскій. Мѣсто Пештъ дуже задовжене у жидѡвъ; паны сходять нѣна-що, а жиды идуть горою“.

Прибувши до мѣста поступили мы ще до прекраснои кавярнѣ, де ѣлисьмо лижочками такъ званый пуншь зъ жовтка, цукру, пончовои есенціѣ и руму. Єсть то пуншь мадярскій.

Вѡдъ часу до часу вступали мы до новыхъ камяниць и оглядали внутренный ладъ, т. є. подвѡрє. Мушу признати, що нѣгде не бачивъ я такои чистоты анѣ такого приукрашеня въ серединѣ камяниць новыхъ, якъ въ Пештѣ. Подвѡрє выложене масою, котре якъ мармуръ блищить ся; по бальконахъ и на самѡмъ подвѡрю поукладанѣ цвѣты листястій и цвѣтучій, такъ, що таке подвѡрє дає образъ малого гарного огородця. Можна тутъ безпечно, мовь въ сальонѣ, зъ гостями пересиджувати, каву або гербату пити, вечеряти и забавляти ся.

Завѣдателѣ мѣста Пешту, бо въ Будѣ того зовсѣмъ не видати, любять и удержують чистоту, ладъ и приукрашенє. Улицѣ, именно головнѣйшій, суть широкій а декотрій, якъ тота, що веде вѡдъ центрального двѡрця, або улиця Андрашого, суть деревами въ чотыри ряды повысаджуванѣ; служба мѣйска безъ перестанку ходить цѣлый день зъ лопатами, мѣтлами, тачками, скропляє улицѣ, замѣтає и кожду нехарнѡсть забирає. Найкраша улиця Андрашого, вѡдъ кѡлькохъ лѣтъ побудована, веде зъ мѣста до парку мѣйского; она складає ся зъ найкрасшихъ величавыхъ, чотыро-поверхихъ палатъ, єсть вымощена твердымъ камѣнємъ, а широкій тротоары по обохъ бокахъ суть асфальтованѣ; треба добру годину ити, щобы перейти тоту улицю вѡдъ початку до кѡнця. Въ мѣстѣ суть всѣ камяницѣ чотыро-поверхій (въ Вѣдни на пять поверхѡвъ; у Львовѣ, и то не всѣ, на три). Двѡрцѣ желѣзниць (центральный и вѣденьскій), суть великій хорошій будынки, дѣйснѣ палаты свого рода, зъ прекрасными огородцями, щоденно стрижеными и пѡдливаными; велика фонтана 6є высоко помѣжь розкѡшными корчами, вкусно стрижеными, и розсыпує свои дрѡбонькій въ пухъ розбитій каплѣ воды по зеленыхъ травникахъ, убарвленыхъ цвѣтниками. Мадяре хотять показати свѣту, що ихъ королевство єсть велика, могуча, культурна держава, про те наслѣдують великій мѣста перворядныхъ европейскихъ державъ. Тота гадка преихъ напередъ; тому побудовали они густу сѣть желѣзниць, пѡдносять всякими штучными способами промыслъ, пѡдпомагають коштомъ державнымъ (т. є. увѡльнюванємъ фабрикъ вѡдъ податкѡвъ) закладане фабрикъ, чимъ стягають предприємцѣвъ зъ нѣмецкихъ краѣвъ, зъ Чехъ и зъ Моравіѣ; ба и жиды беруть въ тѡмъ живу участь. Але все то штучне и натягнене. На позѡръ все красне, але пѡдвалины суть слабій. Кѡлька-міліонове племя мадярске, що нынѣ панує насильно надъ кѡльканайцять міліонами племенъ немадярскихъ, зводить ся и вымирає щоразъ бѡльше. Мадяре вытворюють штучну народнѡсть черезъ мѣшанину подружій и черезъ мадяризоване, а мадяризують въ способѣ всѣлякій, насильный. Дитина мала славяньска прийде до школы и учить ся заразъ по мадярски. Учитель-мадяроманъ, научивши ѣѣ кѡлькадесять мадярскихъ слѡвъ, наказує, щобы дома не говорила по славяньски, бо то гидке, просте, варварске, але щобы

говорила лишь по мадярски. Школы, уряды и суды — все мадярске, надписи всѣлякѣ выключно мадярскѣ; служба публична вся мусить говорити по мадярски. Епископы-мадяроманы, чи то словацкѣ чи рускѣ, тиснуть на священьство, щобы говорило проповѣди по мадярски, а патріотовъ славяньскихъ выганяють зъ парохій. По книгарняхъ не побачишь книжки славяньскои. Дѣвчата, славяньскѣ сироты, вывозять въ мадярскѣ околицѣ и выховують по мадярски; мають такожь заведеня для хлопцѣвъ славяньскихъ, въ котрыхъ вщѣпляють ненависть и погорду для своєи національности а фанатизмъ для мадярщины. Адвокатъ, котрый покаже барву славяньску, утратить всѣхъ клієнтовъ. Намножили множество непотрѣбныхъ урядниковъ-мадяромановъ дармоѣдовъ безъ образованя, посѣпаковъ и и., щобы лишь тиснути и дусити житє немадярске и верховодити надъ Славянами. Тымъ чиномъ стало ся, що занѣмѣла Русь угорска а Словаччина ледви дыхає; підержують житє народне одни протестантскѣ пасторы, коли католики задля насущного хлѣба занѣмѣли и дують въ трубу мадярску.

Але то все не спасе Мадярщины. Народъ славяньскій простый говорить собѣ по свому рідному, такъ якъ передъ тысячу роками; мадярскои мовы, яко азіятицкои, розвоєви европейскои культуры зовсѣмъ противнои, нѣхто не учить ся поза границями Угорщины и не буде учити ся; фінансы угорскѣ, щоразъ въ горшомъ станѣ, не выстарчають вже на піддержанє въ Угорщинѣ фалшивого блеску велико-державного. Податки підвысшенѣ до крайности, фіскалізмъ нечуваный; спродають вже лихѣ цыґара и тютюнъ и фабрикують кепскѣ вина, щобы фінансамъ підпомочи. Колись пукне напружена струна, вѣтеръ свобідный повѣє и встануть народы славяньскѣ, якъ колись за Гурбана и Єлячица.

На Словаччинѣ задержало ся ще народне житє на півночи въ Карпатахъ, именно въ мѣстѣ „Святый Мартинъ“. Тамъ друкують ся ще двѣ словацкѣ часописи: одна політична, друга літературна, тамъ відбувають ся що року народнѣ зборы, на котрѣ прибувають такожь патріоты Чехи и Моравяне; часомъ загостить дехто и зъ Украины и зъ Россіѣ. Теперѣшнѣ політики силують ся зробити зъ державы угорскои державу мадярску, и въ томъ лежить єи упадокъ.

Въ театрахъ, въ музеумъ народномъ и въ академіи штукъ красныхъ симъ разомъ не булисьмо, бо були позамыканѣ.

На другій день рано (16. серпня) выбрали ся мы на Швабенберґъ въ Будѣ. Вершокъ тои горы вкрытый краснымъ лѣсомъ, звідки хорошій выглядъ на Дунай, на Пештъ и на цѣлу простору околицю; туда выбираєся множество людей на прогульку, именно въ недѣлю и въ свята. Переправившись кораблемъ черезъ Дунай, всѣли мы на трамвай и поѣхали понадъ Дунай въ напрямѣ північномъ зъ чотыри кільометры. Прибулисьмо до стаціѣ, такъ званои „Zahnradbahn“, зъ котрои иде паровый тренъ не горизонтально, але майже вертикально стрімко до горы. Крімъ шинъ звычайныхъ єсть ще шина зубовато выжолоблена, въ серединѣ помежи тамтыми; крімъ колесъ звычайныхъ єсть ще колесо зубчасте, котре своими зубами впадає въ тоту выжолоблену шину, и черезъ те поѣздъ паровый може ѣхати стрімко до горы. Прибувши на гору, не застали мы того, чого сподѣвали ся, т. є. красного выгляду, бо мрака залягла Дунай и цѣлу окресність. Походивши сюды-туды по свѣжомъ острімъ воздусѣ (зробила ся вже 11 година передъ полуднемъ) дістали мы, якъ то кажуть, вовчій апетитъ, тымъ більше, що мы зъ дома натщо выбрали ся. Кажу я отже до шурина, чи нема тутъ деякои кантины, щобы дістати хочь кусникъ хлѣба, бо нѣмъ вернемо до мѣста, то я на правду не выдержу зъ голоду. Шуринъ відповѣвъ зъ флєґмою, що може ся що и знайде — и повѣвъ насъ зъ собою. Прибули мы на мѣсце, застали рядомъ кілька хорошихъ реставрацій и вступили до однои. Увійшли мы въ простору віллю зъ красными рѣзьбами въ деревѣ, зъ розлогою крытою верандою, котрои колюмны обвинули ся цвитучимъ повоємъ зъ хорошимъ цвѣтникомъ на фронтѣ. Служба въ фракахъ, вѣденьска, накрытє на столахъ чисте, бѣле, шкла кришталевѣ, воздухъ свѣжій, ажь мило було тутъ пробувати. Ѣлисьмо зъ смакомъ хорошѣ подаванѣ намъ стравы, пили досконалого пільзнера а на кінци знамените будайске бѣле старе вино — и були славно вдоволенѣ.

Зъ поворотомъ стрѣтили мы м о н і т о р а; єсть то великій чорный воєнный корабель, ледви зъ воды выстаючій. Нашъ моніторъ стоявъ нерухомо недалеко берега коло Буды. Скортѣло насъ побачити, що ся въ єго серединѣ дѣє. Мій шуринъ и ще оденъ капітанъ, що бувъ зъ нами, порозумѣли ся зъ матрозомъ, що стоявъ на вартѣ; той ознаймивъ наше бажанє другому, а той капітанови корабельному, що сидить завсѣгды въ своѣй каютѣ и нѣколи не показує ся. Впущено насъ. Мы злазили въ долъ зъ-на добрыхъ чотыри сяжнѣ по стрімкій вузкій голій дошцѣ безъ поруча; оденъ хибленый крокъ и можна було нехотя скупати ся въ купели Дунайскій. Въ серединѣ корабля взносила ся зелѣзна округла вежа, зъ ошкленымъ круглымъ покоичкомъ на горѣ, звідки капітанъ підчасъ плавбы слѣдить въ округи, чи не зближаєся корабель неприятельскій. Насъ вели по розличныхъ дѣрахъ, показували машину парову, нєцъ, котелъ, службу, але до каюты капітана и до становища, де матрозы мають службу воєнну, не припускали. Служба войскова и корабельна на такомъ моніторѣ дуже трудна и строга; не вольно зъ корабля выдалити ся підъ жадным варункомъ. Переступства найменшѣ бувають строго каранѣ. Одною зъ найтяжшихъ каръ єсть: бути замкненымъ въ лежачомъ положеню помежи два близько притыкаючѣ помосты на самомъ днѣ корабля.

Каву чорну по обѣдѣ пили мы въ такъ званомъ кіоску. Єсть то прехороша величезна кавярня, збудована мовь костелъ зъ ротундою; єсть тамъ одна лишь саля величезна, высока до самои копулы, цѣла фресками вымальована. Кіоскъ лежить въ окремомъ огородци, прикрашенімъ цвѣтами, травниками, кустами и немногими деревами.

Вечеромъ о годинѣ 6. попрощали мы дорогого шурина, котрому тільки приємностей завдячувалисьмо, попрощали Пештъ и все, що бачили. Всѣвши на величезный паровый корабель поплыли мы до Вѣдня. Небо вже було выпогодило ся. Множество людей ѣхало на томъ кораблі, а ще більше ихъ стояло на березѣ Пештеньскомъ; прощаючись зъ відплываючими, посылано собѣ остатнѣ прощальнѣ слова, поцѣлунки рукою и вѣяно бѣлыми хусточками довго а довго, и не одному и не однѣй закрутила ся сльоза прощальна въ оцѣ. Побережа Пештеньскѣ и Будиньскѣ минали швидко зъ всѣмъ тымъ, що на нихъ було; сцены змѣняли ся що хвиля. Зъ часомъ зайшло сонце, а повный мѣсяць выступивъ на небо въ цѣлій своѣй красотѣ и освѣтивъ воду, небо и землю. Трудно описувати всѣ тотѣ образы, що пересували ся

по-при очи. Горбы зъ мѣстами, зъ селами, зъ замками, зъ лѣсами и полями супроводжали насъ ажь до Ґрану, найкрасшои точки на Дунайскôмъ побережу, зъ Пешту до Прешбурґа. За Ґраномъ шезають горы и настає одностайна, по части томляча плавба черезъ такъ звану меншу визину угорску. Надивившись до сыта, десь коло пôвночи пôшли мы до каюты на нôчлѣгъ и спали на высячихъ лôжкахъ одень надъ другимъ въ три ряды. Шумъ филь Дунаю и лопотане колесъ корабельныхъ навели на насъ скоро сонъ. Була може 8. година зъ рана, коли за Альтенбурґомъ за руинами Тебенъ переступили мы границю угорску та вступили ьъ долѣшню Австрію.

* * *

Чи мадярскѝ женщины суть хорошѝ? Не бачивъ я анѣ однои хорошои анѣ зъ свѣта низшого, анѣ зъ свѣта интелїґентного, анѣ зъ свѣта высшого. Правда, суть они моторнѝ, добре збудованѝ, здоровѝ, зъ чорными блискучими очима, але лице ихъ єсть звычайне, черты бôльше грубѝ, барва тѣла блѣдо-снѣда. Можуть они Мадярамъ подобати ся, але мы Славяне-Европейцѣ маємо лѣпшій смакъ. (Дальше буде.)

Записки топографічно-историчнѝ
о стародавнôмъ мѣсточку Потыличи.

(Зôбравъ Евгенїй Горницкій.)

(Дальше.)

Пѣски и камѣня, то — не рай для хлѣбороба. Рôлѣ въ Потыличи мало не всѣ пѣсковатѝ, легкѝ до обробленя, але мало пожиточнѝ. Правда, денекуда подыбують ся лѣпшѝ грунта, на котрѝ тôлько що третій або и четвертый рôкъ навôзъ вывозить ся, но щожь, коли они власне далеко порозкидуванѝ вôдъ осады. На всходѣ камѣньчастѝ поля, а прото дуже утяжливѝ до обробленя, та за те хоть выдатнѣйшѝ; бо камѣньчики суть що до одного переповненѝ румошоватымъ вапнистымъ зародомъ, котрый, якъ знають аґрономы, причиняєсь до выдатности землѣ. Подôбнои, но вже не такъ дуже румошоватои землѣ, находить ся зо два гоны на хребтѣ Городиска, а належить она до латиньского священика. Въ загалѣ найлучше родять тутешнѝ нивы жито и гречку, а якъ до доброго року, то и ячмѣнь и пшениця потѣшать хлѣбороба.

Зъ причины отже, що рôля не поплачувала Потыличанамъ, звернули они вже зъ давенъ свою увагу на иншѝ богацтва своєи землѣ и научили ся ихъ выкористувати. Належить пôдъ взглядомъ геолоґічнымъ запримѣтити о землѣ Потылицкôй, що въ нѣй находять ся богатѝ поклады глины фаянсовои и гончарскои; єсть при тôмъ добрый вапнякъ, бѣлый пѣсокъ, придатный до шклянныхъ гутъ, а такожь и уголь. Зъ давныхъ отже давенъ занимали ся Потыличане гончарствомъ, а вже въ лѣтахъ 1502 и 1552 королѣ польскѝ освободжали ихъ вôдъ мытъ товаровыхъ. Король Жигмонтъ III. надавъ навѣть „уставу“ для цѣху гончарского въ Потыличи, котру потверджали и пôзнѣйшѝ королѣ польскѝ. И по нынѣшній день занимали ся Потыличане гончарствомъ переважно, а ихъ выробы гончарскѝ знанѝ суть въ Галичинѣ. Глину гончарску побирають зъ полуднево-захôдного пояса гôръ, такъ званыхъ великихъ и малыхъ Долинъ, но по трохи показує ся она и въ другихъ долинахъ по сторонѣ лѣтного заходу, прозваныхъ „Великѝ Роги“, а такожь и на декотрыхъ окресныхъ поляхъ. Гончарствомъ занимають ся теперь не тôлько нашѝ люде, але и жиды, а въ рукахъ тыхъ послѣдныхъ знаходить ся бôльша часть горенъ, т. є. гончарскихъ печей, въ котрыхъ выпалюють посуду. Нашѝ люде займають ся найбôльше выробомъ сырого начиня, котре присушивши у себе, продають жидамъ до выпалюваня. А на осѣнь, зиму и передновокъ, коли нема роботы въ поли, трохи чи не всѣ Потыличане забирають ся до гончарского ремѣсла, до котрого мають вже вроджену вправу и наймають ся до роботы у заводовыхъ гончарôвъ.

Славно звѣстна була давнѣйшими роками по цѣлôй Галичинѣ Потылицка фабрика фаянсôвъ. Забудованя єи лежать поза горою Городискомъ по-дальше вôдъ мѣсточка; однакъ тыми часами она дуже пôдъупала. Давнѣйше для выробу фаянсового начиня побирали глину зъ Волоскои Камѣнки, Олѣєва и Сасова, бо своєи не выстарчало, працьовало въ нѣй до пôвтораста робôтникôвъ, а выробы єи могли ривализовати зъ заграничными, но вôдъ кôлькохъ лѣтъ выробляють тутка лишь цѣлкомъ ординарнѝ посуды фаянсовѝ.

Крôмъ гончарства займають ся Потыличане такожь ткацтвомъ и потроха иншими ремеслами. Не мало зарабляють собѣ такожь и вывозомъ камѣня на битый гостинець до Равы та и на иншѝ потребы. Камѣня те побирають они по найбôльшôй части зъ пôвнôчно-всхôднои лѣсистои горы, що тягне ся ку Равѣ. Камѣня того уживають ще на пôдвалины домôвъ по присѣлкахъ, а въ самôмъ мѣсточку на мѣщаньскѝ та жидôвскѝ хаты.

Скоро вже Потыличане упорають ся трохи зъ живами, тогдѣ можь у нихъ запримѣтити особливе замилованє до фôрманки. Одни зъ горцями, другѝ зъ выробомъ фаянсовымъ розъѣзджають ся на всѣ стороны, а черезъ те не мало знанѝ они всюда и по всхôднôй и захôднôй Галичинѣ.

Якъ згадано, знаходить ся тутка подостаткомъ вапняного камѣня и то досыть доброго. Коли отже нема лѣпшого заробку, то збирають вапняне камѣня, хоть бы изъ своихъ пôль и завозять єго до вапницѣ. Зарôбкôвъ отже, якъ видимо, не бракує Потыличанамъ. Зъ тои то причины дуже рѣдко подыбати тутка жебракôвъ, хиба зъ сусѣднихъ селъ, бо всюда, куда лишь кинуть ся, впадає имъ пôдъ руки рôжна робота и кождый, хто хоче працьовати, буде жити.

Давнѣйше копали въ Потыличи такожь камѣнный уголь, а то зъ тоижь пôвнôчно-всхôднои горы, що тягла ся ку Равѣ. Выдобували єго звôдтамъ тягомъ черезъ сповна три лѣтъ, но коли натрафили якось на самъ послѣдокъ т. є. на саму чорну землю и не хотѣли глубше докопуватись, застановили сю роботу, якъ здає ся разъ на все. Переходячи нынѣ тамтуды увидишь лишь насыпы зъ чорнои землѣ и глибокѝ норы. Подôбнѣсеньке угля показує ся такожь на заходѣ, въ „Долинахъ“, на самôй Девятирскôй границѣ, но нѣкому не прийшло ще на гадку поглядати за нимъ лѣпше.

Отака то Потылицка земля и такѝ єи богацтва. Пригляньмо ся ще статистичнымъ данымъ, щобы дôзнати ся, скôлько тои землѣ и скôлько народу она носить и живить. Пôсля поземельного помѣру, вôдбувшого ся року 1854, обнимає цѣлый Потылицкій шаръ 7184 моргôвъ и 1145□ сяж.

Зъ того припадало въ роцѣ 1880.

	на бôльшу посѣлôсть	на меншу посѣлôсть
а то: рôлѣ . .	188 моргôвъ	4616 моргôвъ
лукъ и городôвъ	70 „	420 „
пасовискъ . . .	30 „	927 „
лѣсу	501 „	274 „
Всього . .	789 моргôвъ	6237 моргôвъ

Разомъ отже єсть ужиточнои землѣ 7026 моргôвъ; решта, т. є. около 158 моргôвъ, припадає на неужитки: воды, скалы, дороги, окопы, будôвлѣ и и. — Якъ видимо, просторонь належача до тои стародавнои осады єсть досыть значна, бо выносить близько $^3/_4$ милѣ квадр. (Дальше буде.)

Вôдповѣдає за редакцію: **Петро Скобельскій.**

Выдає Товариство имени Шевченка. Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка, пôдъ зарядомъ К. Беднарского.

Рôкъ XI. Львôвъ дня 15. (27.) Червня 1890. **Число 12.**

Выходить два разы на мѣсяць, кождого **1**-ого и **15**-ого, въ объемѣ 2—2½ аркуша.

Редакція „Зорѣ“ въ каменици пôдъ ч. **8.** улиця Академична.

ЗОРЯ

Пренумерата выносить: на цѣлый рôкъ **5** зр., на пôвъ року **2** зр. **50** кр., на чверть р. **1** зр. **25** кр.

Пренумерату належить присылати до **администрациѣ „Зорѣ“** (улиця Академична ч. 8.)

ПИСЬМО ЛИТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ ДЛЯ РУСКИХЪ РОДИНЪ.

Над Чорним морем.

(Повість Ив. Левицкого.)

(Дальше.)

Між акаціями з'явилась далеченько Мурашкова. Саня вгляділа ii і задумала втікти до неі од Фесенка. Вона швиденько пішла вперед. Фесенко не втерпів: Саня манила єго неначе якимись чарами; він догнав ii і пішов з нею поруч. Саня йшла і мовчала, не дивлячись на Фесенка.

Ii маленька фіґура, облита мягкою зеленоватою тінію акацій, була незвичайно ґраціозна. Горячі краплі сонця неначе обсипали ii золотим дощем і спадали по ii фіґурці зверху вниз.

Фесенко розімлів, розстаяв як віск на огни.

— Олександро Харитоновно! сказав Фесенко.

— Чого? спитала в него Саня, липнувши на него ясними очима.

— Не маю сили довше затаювати в собі чуття того горячого кохання, яке ви розбудили в моєму серці. Я вас люблю страшно, без міри; полюбив з того часу, як вперше побачив вас, сказав Фесенко, театрально поклавши руку на серце. На пальцях в него заблищали золоті перстені.

— Котрий раз цего року ви признаєтесь паннам в коханні? сьміливо спитала в єго Саня, навіть не почервонівши.

— Перший раз на віку. Я нікого ще не кохав так, як тепер кохаю вас, сказав Фесенко, ґраціозно загнувши свій стан і поклавши другу руку на серце.

— А я чула, що ви цего року вже два рази признавались паннам, що страшно, без міри їх любите, сказала Саня. Щож вийде з вашого кохання для мене? Ви хочете мене сватати? Так, чи ні?

Фесенко витріщив очи. На него неначе хто линув холодної води. Він не ждав таких сьміливих слів од Сані і мовчав.

— Ви хочете мене сватати? знов спитала в єго Саня.

Фесенко з дива просто стовпом стояв, мовчав і тільки дивив ся на Саню. Єго губи розступились, очи стали більші. Він був дуже здивований. Сватати Саню він і в голові не покладав. Він думав тільки пожартувати, намилуватись нею та й покинути.

— Чогож ви мовчите? Що це за знак? Як міні вас розуміти? Може ви злякались моєі сьміливости? Дайте спокій своім нервам. Я підожду, сказала Саня і ii рожеві уста трохи липнули, склались в легенький усьміх.

В Фесенка мигнула думка: борони мене Боже од такої жінки! З такою ліберальною жінкою пропаде моя карієра: вона мене не повезе в гору, а потягне в преісподню. Ця думка злякала єго і неначе одібрала в него язик.

— Мене вразила ваша сьміливість, ледви спроміг ся він промовити і засоромив ся, почувши свою комічність.

— А мене вразила ваша нечесність і наглість, сказала Саня і, обижена до самого серця, вона крутнулась назад і побігла назустріч Мурашковій.

Фесенко зостав ся ні в сих ні в тих. Обида, гнів і злість кипіла в єго грудях не так на Саню, як на Комашка за свою невдачу з романом. Він вернув ся до Навроцького та Мані неначе мокра курка, що поопускала крила.

Саня та Мурашкова пішли попереду, узявшись попід руку. Сані хотілось перевести дух і заспокоіти свої стревожені нерви. Навроцький з Манею ледви встигав іти за ними і таки добре засапав ся. Маня розчервонілась од духоти, од швидкоі ходи. Од сидні в хаті за малюванням картин вона трохи не забула ходити. Фесенко йшов мовчки, похиливши голову і насупивши брови. Обійшли кругом монастиря, перейшли старе кладовище, постояли трохи над морем, на високій кручі. Внизу між скелями в морі купались без церемоніі люде. Панни сконфузились і повернули назад до дому.

Тимчасом Навроцька ждала гостей коло стола. На столі стояв великий піднос з варенням з апрікозів тарілка недорогого торту. На підносі стояли три маленькі чарочки з вином для паничів та Навроцького. Навроцька була скупа і в себе дома завсігди подавала таку вечерю гостям-паничам; ii варення з апрікозів та малесенькі чарочки вина вже давно знали паничі і сьміялись тихенько. Ці апрікози вона не забула взяти з собою навіть на морське купання.

— Прошу спробувати мого варення! сказала Навроцька до гостей.

Паничі сіли за стіл, набрали варення і трохи лизнули єго. Навроцька поставила перед ними по чарочці вина і подала кожному по шматочку торту, неначе вони делікатні панни. А ім після гулянки таки добре хотілось істи; схотів істи і старий Навроцький. Розмова стала загальною. Саня говорила більше од усіх, але якось нервно, швидко, хапаючись. Вона неначе хотіла заговорити недавню неприємну подію з Фесенком, забути ii в розмові.

Фесенко сидів надувшись та насупивши брови. Він тільки скоса поглядав на Саню, на ii нервне лице, на ii ненатурально жваві очи. Навроцький несподівано встав з'за стола і пішов в гостинницю. Єго мордував голод і він не втерпів, щоб не попоісти в смак. Навроцька стревожилась.

— Отже зробить якусь штуку оцей старий простак, подумала вона. А простак і справді зробив штуку: він швидко з'явив ся на ґанку з тарілкою в руках. На тарілці лежав цілий стіжок маринованої риби. Навроцький поставив тарілку на столі, сів собі спокійненько і промовив:

— Еге, мабуть, ви паничі хочете їсти! Прошу закусити! Та й я поноїм, бо зовсім виголодав ся.

Навроцька надулась, насупила брови.

— Старий дурень! Вчу, вчу і ніяк не вивчу оцю мужицьку степову простоту. Приніс повну тарілку маринати, котрої нам сталоб на три дні; паничі, як голодні вовки потріскають усе до чиста, мигнула думка в Навроцької. Вона ледви вдержала язика, щоб не налаяти свого простака.

— Маню! піди серце, та скажи горничній, щоб вона принесла тарѣлки, ножі та вилки та паляниці, а сама возьми з комоди серветки, промовила тихеньким голосом Навроцька до Мані, та не забудь замкнути комоду.

Маня пішла і вислала через горничну тарілки. Паничі й панни кинулись на маринату, як голодні вовки на вівцю.

Фесенко забув про недавню обиду і заів горе своєї душі двома добрими шматочками маринати, кидаючи зпід лоба грізними очима на Комашка. Вилізла потім боком та марината степовому старому простакови: жінка три дні гризла єго за ту маринату.

Вже смерком попрощав ся Фесенко з Навроцьким. Разом з ним попрощав ся Комашко.

— Приходьте до нас частійше, просила Фесенка Навроцька.

— Не забувайте нас! Ми вас будем ждати до себе, просив Навроцький Комашка.

Фесенко пішов улицею на один бік, Комашко повернув на другий бік моря.

— Розійшлись, як доріжки в лісі, обізвав ся Навроцький, усьміхаючись. Один на праву руку, другий на ліву.

— Розійшли ся і не зійдуть ся, подумала Саня, водячи очима за Комашком, котрого біла фіґура все ніби тонула в темряві під високими акаціями і згодом зовсім потонула.

— Потонули в мглі тихого вечера, думала Саня. Вже не видко обох. Котрий з іх потоне в морі сьвітовому? котрий не втоне? Котрий з іх випливе на берег? Котрий загине? думала дівчина, сидячи за столом і неначе прислухуючись до своіх потайних дум. А дума за думою ворушилась в ії душі, як тихий шелест априкозового листу, од вечірнього морського віяння на сухий берег. А що, як Комашко потоне? неначе говорив ій той тихий голос в душі. А він потоне з своїм палким характером, з щирим словом... І для неї стало жаль молодого хлопця, жаль єго молодого життя. Вона важко здихнула і знов задумалась.

Ій хотілось з кимсь поговорити щиро, од серця, поділитись мислями, признатись, що говорив ій недавно Фесенко. І щось глибоко-глибоко в серци підказувало ій, що не з батьком, не з приятельками вона поговорилаб тепер, а з Комашком, з одним Комашком.

— Який гарний чоловік Фесенко, сказала голосно Навроцька. От булоб добре залучити єго для моєї Мані, подумала вона, але цего при дочках не сказала.

— Еге, гарний. Плечі широкі і апетит має добрий, знехотя обізвав ся Навроцький.

Саня встала і пішла гуляти по-під акаціями; ій неприємна була сама розмова про Фесенка; ій гидко стало, що при неї хвалили Фесенка.

— А міні здаєть ся, що Комашко богато й кращий і лучший і розумнійший ніж Фесенко, сказав Навроцький.

— Я булаб рада, якби Комашко зовсім не ходив до нас, сказала Раіса Михайлівна з сердитою міною; все говорить мужицьким язиком, неначе найняв ся так говорити. Тай мисли єго.....

VIII.

Другого дня вранці Навроцькі встали пізненько і пили чай в нумері з дочками. З почти принесли два листи: один був адресований до Навроцького, другий до Навроцької.

Навроцька роздерла коверту. В коротенькому листі було написано: „Глядіть добре свою старшу дочку; вона блукає по Одесі з недобрими людьми, водить ся з поганою компанією. До біди недалеко з ії модними ідейками та утопійками. Час небезпечний, стережіться!!“

Тимчасом Навроцький читав голосно свій лист. В листі було написано: „Перечули ми через людей, що в вашому домі буває Комашко і присватуєть ся до вашої старшої дочки. Стережіть ся єго. Ставимо собі за сьвяту повинність застерегти вас, що не сегодня-завтра Комашка запроторять туди, де козам роги правлять. Начальство буде знати про єго утопії“.

— Брехня написана! крикнув Навроцький.

— Яка там брехня? На лишень прочитай, що написано в мозму листі, сказала сердито Навроцька.

Навроцький взяв од неї лист і прочитав голосно.

— А що? Хибаж я тобі не казала? сказала Навроцька.

— Гм, гм... казала, а я не слухав. Це пише до нас Фесенко, сказав Навроцький.

— Фесенко? Ніколи в сьвіті я цего не подумаю. Не такий він чоловік. Це пише мабуть твій Комашко, прохопилась Навроцька.

— Цеб то пише сам на себе? сказав Навроцький.

Саня зареготалась. Той сьміх, як ніж, урізав Навроцьку.

— Сьмій ся, сьмій ся, Саню. Швидко з тебе буде сьміятись увесь Кишинев, уся Одеса, сказала сердито Навроцька.

— На, Саню, ці документи, піди в кухню та вкинь в огонь, сказав Навроцький до Сані.

Саня вхопила листи і побігла тільки не в кухню, а в нумер до Мурашкової на пораду.

В Мурашкової вона застала Ольгу Каралаєву.

— От цікава новина, характеризуюча наш час! Нате, читайте ці депеши, сказала Саня веселим насьмішкуватим голосом, але ій голос вкінци фрази несподівано задрожав. Остання нотка в ёму була мінорна.

Каралаєва й Мурашкова прочитали листи.

— Тай подлаж людина писала оці депеши! крикнула Мурашкова.

— Як ви думаєте, хто писав ці документи? спитала Саня.

— Я скажу, не вагаючись, що писав Фесенко, обізвалась Мурашкова. Я на Малому-Фонтані постерегла, що ти, Саню, ёму сподобалась, що Комашко стає ёму на дорозі.

— І папа догадуєть ся, що писав Фесенко, сказала Саня й задумалась. Туга впала на ії веселі ясні очи. Вона схилила голову ще низше і заплакала. Для неї стало невимовно жаль Комашка. Вона була готова летіти до него, застерегти єго, розказати єму усе. Перед нею на столі лежали рядом розгорнуті два листи і ці нещасні листи неначе наближили ії серце до Комашка. Він став для неї неначе рідний, дорогий.

— Щож міні тепер робити? спитала ніби сама в себе Саня.

— Треба дати знати Комашкови, обізвалась Мурашкова.

— Дам знати, дам знати, як найшвидше! крикнула Саня. Я єго викличу сюди, я напишу до него, нехай він зараз прибуде до мене.

— Саню, але це ти зайдеш дуже далеко. Подумай попереду і спитай своє серце! Ти знаєш, до чого воно йдеть ся, як ти напишеш до него лист і покличеш сюди? сказала обережна Ольга.

Саня задумалась. Вона в той час забула і про курси, і про науку, і про свої заміри, і про діяльність на користь людскости. Вона тільки чула, що ії жаль душить коло серця. Вона хотіла застерегти Комашка.

— Що буде, те й буде, а лист треба написати. Шкода міні єго, сказала Саня і взяла паперу та й написала до Комашка: „Прийізджайте до нас сегодня о семій годині в вечер; я буду ждати вас в нумері Мурашкової. В кватиру папи не заходьте. Якийсь чоловік накостить міні й вам. В нас будете, довідаєтесь про усе. Заходьте просто в кватиру Наді Мурашкової. Жду вас; прихильна до вас Олександра Навроцька".

Саня запечатала лист. Ії рука нервно дрожала. Вона хапалась, встала з канапи, кинулась шукати парасольку і тільки тоді згадала, що вона не дома, а в нумері Мурашкової.

— Дай міні, Надю, свою парасольку... або Бог з нею. Побіжу і без парасольки та сама вкину лист в почтову скринку, сказала Саня і прожогом вибігла з хати. За нею сьлідком побігла Ольга, примітивши, що вона дуже розтревожена.

Пославши лист в Одесу, Саня вернулась в нумер до Мурашкової. Цілий довгий день вона пробула в тревозі, ждала і не могла діждатись. Сіла за обід з батьком та з мачухою, і тільки посиділа, не вмочивши ложки. Після обіда вона пішла до Мурашкової і сиділа там до вечора, розмовляючи з своєю приятелькою. Вона поглядала в вікно на сонце, а сонце котилось на захід поволи, не вважаючи на ії неспокій, на ії розтревожені нерви.

В той день над вечір в нумері гостинниці сидів Комашко з Мавродіном за столиком і ждав самовара. Вони тільки що скупались в морі і зібрались пити чай.

В нумері було душно, неначе духота лила ся од натопляної груби. Здавалось самі стіни були горячі і пашіли жаром. В одчинене вікно потягав горячий вітерець, неначе він подихав з натопленої печи. Обидва молоді хлопці були потомлені і збирались, ніби одбувати якусь покуту, в духоті пити чай.

В той час з почти Комашкови принесли лист. Він розгорнув єго, прочитав і випустив з рук.

— Од кого це лист? спитав єго Мавродін.

— Од Сані, сказав тревожно Комашко і схопив ся з стільця.

— Од Сані? Щож вона пише до вас? спитав у него Мавродін.

— Щось трафилось! Щось єсть! крикнув Комашко і завештав ся по нумері дрібними швидкими ступінями. Нате читайте! Треба швидше йіхати. Мавродін прочитав лист.

— Яка гидота розплодилась на сьвіті! сказав він, насупивши свої густі брови.

— Бідна, нещасна Саня! Якесь лихо жде ії! Я вгадую, звідкиль виходить усе зле лихо проти неї і проти мене: це діло Фесенкове, сказав Комашко.

Він одчинив шафу і, хапаючись, почав витягати убрання та вбиратись.

— Бідна Саня! Це через мене зачіпають ії погані люде. Щось єсть. Щось недобре трафилось з нею! говорив він, надіваючи на себе одежу.

Він ухопив шапку і прожогом вибіг з нумера. За ним сьлідком вибіг і Мавродін.

— Пойіду й я з вами, говорив Мавродін, примітивши, що Комашко дуже стревожив ся.

Вони сіли на трамвай й в одну мить пересіли на пойізд залізної дороги. Комашкови здавалось, що не буде кінця тій дорозі.

Він нічого не примічав і тільки неначе бачив перед собою Саню, засмучену, стревожену. Горячий день згасав. З садів, котрі йшли по обидва боки залізної дороги потягло холодком. Дорога трохи заспокоіла нерви Комашкові. Думки в голові пішли вільнійше.

— Саня написала до мене лист, перший лист, несподівано блиснула в Комашка мисль, і він забув разом усі тревоги. Якась незвичайна радість злинула на єго серце, неначе перша ластівка весною злинула на зелену калину і защебетала пісню про весну, про тепло, про кохання. В єго серци наклюнулась надія і неначе осьвітила єго і пригріла.

— Боже мій! Чого міні ждати, чого сподіватись в цей вечір? думав молодий хлопець, скочивши на землю з маленького легенького вагончика. Он і манастир видно! Он і гостинниця, і вікно нумера, де живе Мурашкова... Швидше, швидше! дух займає.

Комашко добіг до ґанка. Мавродін гукнув до него:

— Ідіть, а я тимчасом забіжу до Бородавкина, а потім може зайду в нумер Мурашкової.

Комашко одчинив двері нумера. За столом на канапці сиділа Саня рядом з Мурашковою.

Вечірне сонце кидало проміння на стіл, застелений білою скатертею, на самовар, грало на стаканах та блюдечках.

Золотий одлиск сипав ся на Саню, і делікатна білява Саня, рядом з чорнявою Надею, здавалась єму небесним херувимом. Щось ідеальне, чисте сьвітилось в ії ясно-синіх очах, в ії матово-білому лици.

Саня схопилась з місця, побігла до Комашка назустріч і подала єму обидві руки. На ії смутних очах виступили росинками дві сльози.

Комашко бачив, що ії щось дуже стревожило.

— Добри-вечір вам! Що тут трафилось? Чого ви такі стревожені? сказав Комашко і єго серце заболіло, єму хотілось обняти і пригорнути до себе Саню, як дитину.

— Сядьте та прочитайте оці депеши, сказала вона до Комашка.

Комашко сів і прочитав листи.

— А що, добрі депеши? спитала Саня і голос в неї задрожав жалібно. І жаль і гнів було чути в тому слабенькому, мягкому тоні голоса. Вона неначе і жалилась

Комашкови на людську неправду і гнівалась на лихого чоловіка.

Комашко прочитав листи і зразу зблід. Він почув, що в него серце ніби перестало кидатись, що в єго душі похололо. Ніщо в сьвіті не роздражнювало і не сердило єго так, як людська нечесність та неправдивість, в якій формі вонаб не виявилась.

Єго чуйні, тонкі нерви чули неправду, якби вона не була замаскована, якби вона не крилась. Блідота розлила ся навіть по єго високому чолі, по устах. Очи втратили блеск і ніби закрились мглою. Лице стало біле, як крейда. Саня глянула на него і прокинулась. Вона каялась, що показала єму ті погані листи.

— Вікторе Титовичу! Бога ради не тревожтесь! промовила Саня. За мене ви не бійтесь. І я за себе не боюсь. Міні шкода було вас.

Як сказала Саня ці слова, він ніби прокинув ся, почув, як швидко забилось в него серце. Карі очи знов заблищали острим блеском. Уста стали румяні. Він схопив ся з місця і гордо підвів голову.

— Коли ви, Олександро Харитоновно, не тревожитесь, то й міні нічого не страшно. Я тільки думав про вас. За вас я готовий встоювати до остатної краплі моєї крови. Я нехтую, я сьміюсь з тих гидких людей, що потайним підкопом підкопують ся, інтриґують проти чесних людей, сказав Комашко.

Він перейшов двічи невеличку хатину і в одну мить переміг страшну тревогу. Сівши на стільци проти Сані, поглянувши на неї вже тихими ласкавими очима, він зразу неначе вдруге народив ся на сьвіт. Щастя так і лило ся з єго карих очей. Молодий хлопець ніби набрав сили, енерґії, глянувши в Санині оченята.

— В твоїх, дівчино, ясних очах я неначе вглядів свою долю, неначе напив ся з твого білого личка сьвіжої погожої води. І людська злість та неправда не зломить мене і не вдіє міні ніякого лиха, думав Комашко, дивлячись на Санині очи. Єму стало невимовно весело. Радість розливалась по єго жилам, неначе разом з кровію прибувала, як вода в великий літний дощ, заливала єго груди. Єму здавалось, що саме сонце лило щастя в цю маленьку хатину на своїх промінняхъ, обливало єго усего, гріло єго.

— Вона моя, вона моя! Тільки двоє слів ворушились в єго думці. Порвалась нитка єго думок і він тільки ніби чув, як в єго душі ворушать ся десь глибоко-глибоко двоє слів: вона моя. І Саня любила єго в той час, любила щиро, горяче. Краса єго духа глянула в той час через єго темні карі очи. Засьвітилась в їх іскрами. Бліде матове лице стало сьвіже, уста червоні.

Саня дивилась на него і почула, що в її серци заворушилось чуття міцне, тверде, зачала ся страсть, не легенька, міцна, на усе життя, стверджена розсудливостю, одинаковостю поглядів, думок...

— Тепер я стала тобі рідною духом і ніколи од тебе не оступлюсь: ти міні до мисли, ти міні й до серця, подумала Саня і забула про усе на сьвіті.

Усі сиділи мовчки. Надя дівочим інстинктом зрозуміла той потайний процес, який почав ся в молодих душах і не сьміла єго переривати своєю розмовою.

Вона тихесенько налила чай і мовчки поставила перед Санею та Комашком стакани. Вона неначе боялась сполохати золоті мрії, котрі ніби невидимо роєм вили ся в самому просторі, як золоте марево сонця. Комашко зітхнув глибоко, неначе пережив, перебув довгий важкий період свого життя, спустив очи вниз і почав механічно мішати ложечкою чай.

— І хто написав оці гидкі листи до вашого батька, спитав він, глянувши на Саню.

— Якийсь недобрий чоловік, що мислить зло міні й вам. Я та Надя вже трохи догадуємось, хто написав про нас ці листи, сказала Саня.

— І здаєть ся міні, не помиляємось, обізвалась Мурашкова. Можна певно сказати, що написав листи Фесенко.

— І я так думаю, сказав Комашко. Фесенко чоловік з черствим серцем, чоловік матеріяльної вигоди. Це правдиве чадо меркантильного города, а не поетичного українського села; більше нікому нема ніякого інтересу шкодити нам. Що ви заподіяли єму лихого? сказав він обертаючи очи до Сані. Саня розказала єму про вчерашню історію з Фесенком, як учора в вечер на гулянці Фесенко признав ся, що ії любить, але про сватання не промовив і словечка.

Комашко зареготав ся; він знав Фесенкові норови.

— Ото мабуть злякав ся, як ви натякнули єму про сватання! Він свататись не квапить ся, а кохатись готовий з усіма гарними паннами. Мабуть аж рота роззявив, як ви натякнули єму про сватання, сказав Комашко.

— Трохи не зомлів. Я думала, що він так і дремене в кущі та й сховаєть ся там, сказала Саня.

— Ти, Саню, налякала єго так, що він мабуть вже більше не прийде до вас, сказала Мурашкова.

— Прийде! Як тільки не перестав вас любити, то прийде до вас. Єго честь писана на воді — вітер як повіяв і честь пропала! сказав Комашко. Чи ви знаєте, що він оце недавно сватав ся з дочкою одного богатого одеського купця? Вліз у єго дім, походив дві неділі, а третього тижня бах та й давай свататись. Батько тільки очи витріщив, що він за дві неділі встиг так горячо покохати єго дочку. Од Фесенка можна усього сподіватись. В него голова набита вітром, а серце гордостю та самонадією на свою красу. Я знаю єго девізу в цьому ділі: прийшов, побачив, побідив, та й... покинув...

— Та не скрізь побідив, а облизня таки доброго впіймав, сказала Мурашкова.

— Знаєте що? Возьму я та пошлю оці листи по адресу Фесенка, сказав Комашко. Нехай покладе іх на памятку в свій дорогий облицьований золотом портфель.

— А справді пошліть! сказала Саня. От здивуєть ся, як дістане з почти свої мудрі твори.

— Правда, цим ми єго не навчимо, але нехай знає, що й на собаку є палиця, що вовк ловить, але й вовка ловлять, сказав Комашко.

Панни знайшли куверту, поклали туди обидва листи, підписали, що читали, але в редакцію не приняли за непотрібностю і вернули авторови єго високі поетичні літературні твори.

— Скажіть, будьте ласкаві, од чого в нас тепер так багато розвелось таких нікчемних людей, як Фесенко? Яка тому причина? Я не дивуюсь, як бувають такими люде немолоді, поторгані важким життям. Алеж Фесенко чоловік молодий, а молодість, та ще розвита й просьвічена, буває вже сама по своїй натурі чесною, сказала Саня до Комашка.

— Багато причин тому лиху, сказав Комашко. Тепер пішла деморалізація: скрізь панує невгамований,

навіжений потяг до поживи, до грошей, до солоднечі життя, до осолоди втіхами. І та деморалізація йде попереду усього зверху... Людська особистість задавляна і зумисне прибита. Чесних, розумних, розвитих людей і не люблять і боять ся, бо на злодієви шапка горить... Поганих людей не тільки не загнуздують, а ще ім потакують, бо натуральна річ, що зло прикриває зло і вибирає собі орудником зло. Скрізь панує в нас протекція, а не розум і правда. Вищі розумові інтереси занедбано. Чесного, правдивого чоловіка ненавидять, затруть, замкнуть, затопчуть в грязь, бо скрізь тепер пішли вгору темні сили. Чесний чоловік в наші часи повинен або мовчати і таїтись, або бути готовий на усе лихо.

— Я це знаю, сказала Саня і гордо підняла свою русяву голову. Фесенки тепер панують, але й честь ще не вмерла.

— Не вмерла й не вмре. Правда, як олива випливе на верх, сказав Комашко, вдаривши рукою об стіл.

Сані сподобалась єго енергія, єго правдива, одкрита натура. Вона задивилась на єго блискучі очи, в котрих сьвітив ся розум, сьвітила ся твердість, і не счулась, як полюбила єго очи.

Мурашкова тимчасом запечатала куверту і послала горничну, щоб вона вкинула письмо в почтову скринку.

— Це будуть смачні бісквіти Фесенкови до чаю, сказала Саня.

— Нехай попоїсть на здоровя, обізвалась Мурашкова.

Між молодими людьми пішла весела розмова. Сонце низько спустило ся і заглянуло в вікна через ріденькі верхові гильки акацій та априкозів. По білій стіні розсипались ніби золоті краплі. Рожевий тихий сьвіт розлив ся по всіх закутках маленькоі хатини, сьвіт тихий і радісний. Молоді люде говорили і не могли наговоритись і вже смерком розійшлись.

Впав сизий туман на море. Впала чорна ніч на землю. Висипались зорі на небі. За манастирем запалав огонь на маяку і облив тихим сьвітом білу церкву, білі манастирські стіни. Сон не брав Саню. Вона одчинила вікно і сіла, спершись ліктем об одвірок. Вона дивилась на фантастичну картину південноі ночи. В одчинене вікно було видно широку ясну полосу на чорному небі над Одесою. А над тим фантастичним сьвітом високо піднимав свою голову маяк над кручею і розливав ясний, різкий сьвіт в чорному небі. Білий манастир лиснів на чорному тлі плямою і в своіх неясних тінях і ясних полях був похожий на якийсь фантастичний старий замок, подекуди розвалений. А високо в небі блищали ясні зорі як алмази, розсипані по чорному оксамиті. Вохке повітря повівало з моря і обливало Санине горяче лице. Яке щастя наливало ii серце! Яка солоднеча, яка радість лилась в ii душу, спадала на серце неначе роса з холодного неба на привялений сонцем лист. В фантастичному сьвіті далекого сіяєва вона тільки бачила великі карі ясні очи, острі, осьвічені думою. Саня почула, що в той час одна любов, одно щастя сьвітить в ii серци: то гріє ii теплом горячого півдня, то ніби прохолоджує росою розкішноі південноі ночи. Усі думи, усі заміри, усей клопіт неначе десь залетіли за сине море.

— Ноче моя тепла! Які ти для мене розливаєш розкоші, які чари! думала Саня, дивлячись на фантастичну картину ночи.

І весело дивились на неі зорі з неба, неначе сьміялись своім мигаючим сьвітом. Весело засьміялось румяне небо на сході, весело заграло сходяче сонце в сизому тумані над морем. Життя ii серця неначе злилось до купи з розкішною південною ніччю і з поезією південного ранку над Чорним морем.

Вже сонце підняло ся над морем. Вже сизий туман зняв ся з моря, звив ся, як біле покривало і підняв ся в сине небо, і сон зміг Саню, сон міцний, яким сплять молоді щасливі люде.

Другого дня, вже як сонце стояло на заході, Фесенкови принесли лист, пересланий через мійську почту. Він розірвав куверту. Лист був коротенький і написаний якимись чудними кучерявими буквами. Очевидно лист був анонімний. В тому листі було написано: „Милий дорогий Фесенку! Люблю тебе, як душу, і вмираю за тобою. Ти мене знаєш. І я знаю добре, що я тобі сподобалась. Буду тебе ждати сегодня в вечері о девятій годині на Малому-Фонтані. Проти скелі Капуцина на березі лежить плисковатий камінь. Там ти мене знайдеш і напємо ся сего вечора щастя. Як не прибудеш до мене, то я втоплю ся в морі і загублю свою душу. Твоя на віки Н. Н. Нэ зву себе по імени; бою ся. Часом на почті розпечатають мій лист і дізнають ся про мене“.

— Це Саня пише. Вмирає за мною. А що? Зо мною нема жартів. Терпіла-терпіла тай не витерпіла, як і другі панни, що кохались зо мною. А що? Ага! Задрала кирпу передо мною, та дурнісінько!

Фесенко вхопив циліндер, парасоль і прожогом полетів на трамвай.

— Сяду я на трамвай. Вже темненько і ніхто з знаємих аристократів не вглядить мене, що я їзджу трамвайом, подумав Фесенко.

Вже на дворі зовсім смеркло, як Фесенко приїхав на Малий-Фонтан. Над морем подекуди по стежках блукали люде, як темні сілюети. Фесенко біг до скелі Капуцина, аж чуб в єго став мокрий. На березі не було й живоі душі.

— От і добре! Нема нікого. Публіка розбрелась. Ой колиб швидше знайти той камінь! А от і камінь, а на камени мріє якась темна сілюета. Саня! Вона! аж крикнув Фесенко. Єго серце розгорілось, він простяг руки до Сані.

Під єго руками зашелестіло листя.

— Що це за диво! крикнув Фесенко.

Він придивив ся, полапав руками: на камени стояв сніп кукурузи, перемішаний з колючками та бодяками.

Фесенко поколов руки і тільки рот роззявив. Він не йняв віри своім очам.

— А деж Саня? Може вона опізнилась? подумав Фесенко.

Він тернув сірничок, глянув на годинник: вже була половина десятоі годины.

— Чи не втопилась оце вона в морі? Може ждала мене, ждала та й шубовснула з скелі в море, подумав Фесенко.

Він надійшов над самісіньку кручу, глянув у низ: нічого не було видно, тільки вода лисніла проти заходу під скелями.

— От буде слава, як Саня втопить ся через мене! Заговорять усі в Одесі. Можна буде напечатати в газетах. Самому ніяково слати в редакцію... Дам три карбованці Целабросу, то це ледащо усе напише, марив Фесенко, поглядаючи на море. А може вона поставила цей сніп, щоб сховати в єму до мене лист? Алеж... оті колючки... Гм... гм... Фесенко облапав кукурузу. В се-

редині був заткнутий цілий лист паперу. Фесенко розгорнув єго, тернув сірничка і при сьвітлі прочитав лист: „Вибачайте на цей раз. Я пропаду цієї ночи, бо батько щось постерегає і запер мене в хаті. Через свою приятельку посилаю вам цей букет. Сховайте єго в свій золотообразний портфель, з котрим ви ходите в ґімназію, на памятку про мене. Ваша Н. Н.“.

— Якась містифікація! Хтось мене дурить! подумав Фесенко і перекинув лист на другий бік.

Там була намальована єго фіґура з довгим носом, а проти носа прездорова дуля.

— Догадуюсь, чиє це діло! Це робота Комашка. Потривай-же, будеш ти памятати і за Саню і за ту штуку, думав Фесенко. Ще й колючок натикав в букет. Кинуж я і на тебе колючками!

Він шпурнув сніп в море і тихо побрів назад до стэції. Поїзд трамваю, останній поїзд, виїхав до Одеси. Фесенкови прийшлось впрохатись на ніч в буфет і ночувати на стільцях в одежи, підклавши два кулаки під голову.

— А може це чиїсь жарти? Жартував-же нераз і я з дівчатами на усякі способи, думав Фесенко, лежачи нероздягненний на віденьских стільцях. Писав-же до одної, що повішусь в садку ії батька, як не вийде до мене...

Ту штуку з кукурузою встругнула Фесенкови Христина. Вона добре знала Фесенкові норови, знала усі єго скандали та історії через свого братика Бородавкина і з нудьги на Великому-Фонтані задумала погратись та покепкувати з Фесенка.

Пославши лист в місто почтою до Фесенка вона нарізала кукурузи та бодяків і крадькома смерком сіла на човен, полинула по-під скелями на Малий-Фонтан і поставила сніп кукурузи на камінню, як раз проти скелі Капуцина. Це вона зробила так потайно, що й брат ії Бородавкин нічого не знав; ії хотілось трохи подражнити і за цікавість брата. Таку містифікацію вона з нудьги робила не одному Фесенкови..

Вернувшись до дому Фесенко вглядів на столі другий лист, присланий по городській почті. Він роздер коверту і виняв свої власні анонімні твори з невеличкою припискою.

— Штука не вдалась! Вгадали, хто посилав ім ці листи. І хтож-би то оце вернув міні листи? Стара Навроцька пойме віри цім листам і не схотілаб іх вертати по моєму адресу. Старий Навроцький не зугарний до таких жартів. Та вони й мого адреса не знають. Це робота Комашка та Сані. Комашко знає мій адрес... Потривай-же! Яж тобі допечу! Я тебе з'зім без соли!

Фесенко скреготав зубами, бігаючи по кімнаті.

— Вбю тебе! Підкопаю під тобою яму і не я, а ти впадеш у цю яму, говорив голосно Фесенко. Саню моя! Золото моє! Як я тебе люблю! Яб оддав усе на сьвіті за один твій поцілунок. З іншими я жартував в кохання, а тебе кохаю щиро, горяче, кохаю без міри.

З того часу Фесенко почав обговорювати Комашка, де тілько було можна... Одного вечора на бульварі за столиком в кофейні він углядів Кишиневського директора і кружок інших директорів, що поз'їздились в Одесу на прогуляння. Він присів до іх і накинув на репутацію Комашкову покривало чорнійше од чорної ночи. Анонімні листи на Комашка полетіли і по вищій інстанції...

(Дальше буде.)

ВЕСНА Й ЛІТО В СТЕПУ.

Годі тобі, степе,
Годі твердо спати:
Перестала в тебе
Зима царювати.

Зникнув сніг, і сонце
Засьвітилось чудно!
Сохне-просякає
Дорога безлюдна.

Прокинь ся, прошни ся,
Умий ся росою.
Пишай ся, хвали ся
Новою красою.

Краса твоя — шати
Зеленопросторі —
Окриють долини,
Поля й косогори.

Споглянь-подиви ся:
Весна наступила.
Розправлює сокіл
Скреповані крила.

День понад тобою
Золотом сияє;
По ярках водиця
Сріблом закипає.

Хмари лебедями
По́-небу гуляють.
Холодки по грудях
В тебе пробігають.

Наленуть до тебе
Гості говорливі,
Ве́селі, співочі,
Ніжнобуркотливі.

Вони не словами,
Співами говорять;
З ранку аж до ночи
Мов у дзвони дзвонять.

* *
*

І настане пора дорога-працьовита,
Що косарь косаря у росі привітає,
І шелесне коса травожерна-несита,
І високе зело із низьким порівняє.

Як отаман дряпом на „шабаш“ залопоче,
Косарі в один голос душею зіллюцця.
Мов труба мідяна на ввесь сьвіт зарокоче,
Пісні морем широким-безкраїм поллюцця.

Зарясніеш увесь ти копицями, степе,
І в високі стоги поскладаєш копиці;
І заржуть жеребці на просторі у тебе,
Скакуни бистроногі, летучі, як птиці.

Навтішавшись тогді піснями й трудами,
Оддихай собі, степе 'сподарю, до сита,
І дивись крізь туман, як ключами-стадами
Журавлі линуть в вирей до нового літа.

І нехай твоя дума, слідом за ключами
Журавлиними, в землі далекі несецця,
І жаданнє спознання з братами-степами
В твоій думці самітно-дремливій прошнецця.

П. Куліш.

ГЕНІЙ.

Панъ Ґуставъ Трацкій, найстаршій сынъ пана Станислава Трацкого, дѣдича гôрского села Н., бувъ зовсѣмъ своєрôдна и немаловажна фіґура въ тôй шляхотскôй родинѣ. Батько єго посѣдавъ колись значнô добра въ Конґресôвцѣ, але вмѣшавши ся въ повстанє 1863 року, мусѣвъ опôсля еміґрувати и стративъ усе. Тôлько спадокъ, котрый по кôлькохъ рокахъ дôстала єго жѣнка, выратувавъ єго вôдъ крайнои бѣдности и давъ єму можнôсть закупити отсе невеличке сѣльце въ горахъ схôднои Галичины. Ґуставъ Трацкій, уродженый на кôлька лѣтъ передъ повстанємъ, зазнавъ ще и заховавъ въ памяти крыхту того пышного та щасливого паньского житя, яке йшло передъ увôльненємъ мужикôвъ зъ крѣпацтва и передъ тою руиною, яку на єго батька навело повстанє. Контрастъ того безжурного а такъ достатного житя зъ пôзнѣйшимъ еміґраційнымъ бѣдованємъ та циганьскимъ кочованємъ зъ города въ городъ глубоко врѣзавъ ся въ єго молоду душу и породивъ въ нѣй вчасно незгладжену ненависть до всего того, що було причиною тои поганои перемѣны: до всякихъ повстань, революцій, бунтôвъ не тôлько въ обрубѣ політики, але й въ обрубѣ думки, чутя та дисципліны, до волѣ хлопскои и до самыхъ хлопôвъ. Гордый аристократизмъ та реліґійна біґотерія матери скрѣпляли сей напрямъ єго думокъ, даючи єму двѣ вѣковѣчнô и твердô пôдвалины: традицію родову и традицію реліґійну. Батько за вѣчными клопотами, бѣганиною, конспіраціями, а опôсля въ Галичинѣ за господарскими грызотами при першôмъ упорядкованю ново набутои посѣлости мало мôгъ мати вплыву на складъ єго думокъ.

Мало що доброго дала єму й школа. Вчасно заправленый отрутою заздрости та ненависти умъ показувавъ ся надзвычайно тупымъ та непонятливымъ до науки. Упôмненя та кары, якô накладали на него учителѣ за слабô поступы въ науцѣ та за погане обходженє зъ спôвучениками, особливо зъ хлопскими та жидôвскими сынами, не поправляли, не лагодили, але ще тôлько гôрше роздражнювали єго. Зъ тяжкою бѣдою, высиджуючи мало що не въ кождôй клясѣ по два роки, переходячи зъ ґімназіѣ до ґімназіѣ, прогонюваный то за пакости роблены учителямъ, то за прилюдны скандалы въ родѣ битя вôконъ жидамъ, розвалюваня жидôвскихъ кучокъ и и. Ґуставъ нарештѣ скôнчивъ ґімназію, потративши на неѣ цѣлыхъ чотырнацять лѣтъ. И на унівєрзітетѣ зъ разу єму не лѣпше йшло. Заразъ першого року вôнъ наробивъ скандалу на якôмсь вечерку и за те выдержавъ два поєдинки, зъ котрыхъ самъ выйшовъ цѣло, розтявши одному противникови лице вôдъ рота до уха, а другому вôдрубавши ухо. За те зъ екзаменами не такъ легка була справа, и отъ ледви по семи лѣтахъ унівєрзітетского житя, котре богато коштувало батька и значно пôдôрвало єго фінансы, Ґуставъ вернувъ до дому, поробивши всѣ державны екзамены и два риґороза и выєднавши собѣ протекцію, черезъ котру єму обѣцяно зъ початкомъ вересня приняти єго до намѣстництва зъ платою на разѣ 500 ґульд. рôчно и зъ надѣєю, що плата ся по роцѣ службы пôдвышена буде до 800 ґульд.

Ажь теперь, по осягненю тои цѣли, почувъ Ґуставъ, що змора заздрости, котра доси гнѣтила єго, наразъ звалила ся зъ єго грудей, — ажь теперь, коли десятки и сотнѣ далеко способнѣйшихъ товаришѣвъ позавидѣли єму. Многô зъ тыхъ, що кôлькома роками выпередили єго въ наукахъ, summa cum laude выдержали екзамены и поробили доктораты, бѣдували теперь яко безплатнô практиканты судовô, голоднô кандидаты адвокатскô та нотаріяльнô, або яко практиканты при скарбовôй дирекціѣ, дожидаючи якои-такои платы, мовь у моря погоды. А вôнъ, погорджены усѣми „слабеушь“, зненавидженый за гордôсть та нетовариске поступованє, таки всѣхъ ихъ перегнавъ! Єго амбіція, котра доси не мала куды розвернути ся и що крокъ дôзнавала гôркихъ принижень, теперь побачила передъ собою рôвне, вôдкрыте поле карієры. За рôкъ концепістъ намѣстництва, за пять лѣтъ комісарь при староствѣ, а за десять лѣтъ староста, — отсе першô кроки, котрô вôнъ назначивъ собѣ. А тамъ, далѣ — обставины покажуть, куды прямувати. Коли тôлько тô першô кроки зроблены будуть основно и певно, то нѣщо сумнѣвати ся, будущина єго забезпечена.

Въ почуваню тои блискучои будущины панъ Ґуставъ и дома выступивъ зовсѣмъ не такъ, якъ выступавъ доси. То звычайно понурый, забурмошеный ходивъ по покояхъ, не любивъ нѣ-зъ-кимъ заходити въ розмову, не говоривъ, а тôлько немовь огрызавъ ся, и хочь глядѣвъ на всѣ господарскô та домашнô забѣги родичѣвъ зъ якимось гордымъ милосердємъ, але не мѣшавъ ся въ нѣякô дѣла, не накидувавъ ся нѣкому зъ своєю волею. Мабуть чувъ, що въ тôмъ господарствѣ, пôдточуваномъ невыучимъ дефіцитомъ, мовь біблійна дыня червякомъ, єго власна особа грає ролю трохи що не того самого червяка. Але теперь инше дѣло. Теперь вôнь мôгъ выступити якъ повноправный панъ, якъ самостôйна економічна сила, коли не высша батькôвскои, то певно нѣчимъ єи не низша.

— Прошу тата, — сказавъ вôнъ до батька зразъ въ кôлька день по своємъ приѣздѣ, — я-бы хотѣвъ выробити собѣ понятє о станѣ нашихъ інтересôвъ. Знаютъ тато, — вступаю до намѣстництва, то може мôгъ-бы я дечимь допомогти до ихъ поправы. А впрочѣмъ добре упорядкованô родиннô інтересы тамъ бôльше нѣжь де — перша пôдстава карієры.

Старый Трацкій выдавивъ ся на него зъ пôдъ своихъ насупленыхъ бровъ и выпустивъ зъ рота такій клубъ тютюнового дыму, що зъ цѣлои єго головы тôлько й усего стало видно, що шпаковатый, гребенемъ въ гору настобурченый чубъ.

— О станѣ нашихъ інтересôвъ? — сказавъ вôнъ. — Щожь, выробляй собѣ, якъ хочешь!

— Але можебъ тато були ласкавô показати менѣ книжки, рахунки?

— Книжки? Рахунки? Нѣякихъ книжокъ анѣ рахункôвъ у мене нема, хиба тôлько рахунки тыхъ грошей, що тобѣ та братямъ твоимъ посылавъ.

— И то треба переглянути, — сказавъ зъ незрушимымъ спокоємъ Ґуставъ, — але я думавъ про книжки та рахунки зъ веденя господарства.

— Нѣякихъ такихъ книжокъ анѣ рахункôвъ у мене нема.

— Нема? А якъ-же тато господарство ведуть?

— Такъ веду, якъ умѣю. Що зробимо, те й зроблене; що кому треба заплатити, плачу; що продати, продаю самъ, не оциганить мене нѣхто. Ну, а выдатковъ крьомъ на васъ та на сплату процентовъ у мене, якъ знаєшь, дуже мало. Нѣщо й рахувати.

— Алежь татку, то половина руины — не вести рахунковъ. Отъ татко кажуть щось про довги. Що се за довги? У кого затягненй? На якій процентъ? Якъ стоять сплаты? Адже се все доконечно треба знати и напередъ зъ кождымъ крейцаромъ обчислити ся, коли тато не хочуть пôти зъ торбами, закимъ ще мы будемо могли вамъ допомогти.

— Спасибôгъ тобѣ за добру волю, — сказавъ гнѣвно панъ Трацкій, — але я маю въ Бозѣ надѣю, що твоєи помочи потребувати не буду. Проживу й безъ неи, якъ и доси живъ! Колибъ тôлько ты переставъ пôдсысати мене, то вже я самъ давъ-бы собѣ раду.

— Прошу тата, най тато не гнѣвають ся, — сказавъ зъ высокимъ, крыхôточку навѣть згôрднымъ супокоємъ Ґуставъ. — Прошу тямити, що ту дѣло йде не лишь о татову особу, але такожь о маму и о сестру. Нехай тато не забувають, що вона ще панна, що єѣ треба замужь выдати, по змозѣ добре выдати! А ченьже тато признають, що я, яко найстаршій сынъ, а теперь уже не тôлько повнолѣтній, але й повноправный (Ґустановн якъ разъ минуло 29 лѣтъ), маю право вглянути въ нашй родинні дѣла, поінтересувати ся ними и заняти ся по змозѣ ихъ направою. Я не перечу, що доси я бувъ татови тягаромъ, великимъ тягаромъ, и не забуду нѣколи, якъ богато я татови виненъ подяки за те, що вы такъ терпеливо и зъ такимъ самовôдреченємъ несли той тягаръ (при тôмъ вôнъ поцѣлувавъ батька въ руку), але вôдъ нынѣ все мусить пôти инакше!

Панъ Трацкій дивувавъ ся, слухаючи сеи раціѣ. Вôнъ нѣколи не надѣявъ ся по Ґуставѣ такои енергіѣ и такои холоднои выдержки. Яко чоловѣкъ слабого характеру, склонный радше до хвилевыхъ порывôвъ енергіѣ пôдъ вплывомъ розбудженого чутя, нѣжь до выдержаной, систематичнои, зъ горы обдуманои роботы, вôнъ легко улягавъ всякому проявови енергічнои волѣ. То й теперь не змагавъ ся, вôддавъ сынови ключѣ до бюрка, що було заразомъ и касою, и сказавъ:

— Ну, щожь, я не бороню! Нá ключѣ; тамъ въ верхнôй шуфлядѣ бюрка маєшь усѣ паперы, контракты, квіты, рецепісы, инвентарѣ, — роздивлюй ся въ нихъ кôлько хочешь. А въ низу готôвка, книжочки податковй и банковй. Побачимо, що ты зъ усего того зробишь.

Ґуставъ узявъ ключѣ, не зважаючи на той выразный докôръ, якій тремтѣвъ въ батьковôмъ голосѣ, пôшовъ до кабінету и заперъ ся въ нѣмъ. Старый довгій часъ сидѣвъ на ґанку, пыкаючи люльку та дивлячись на противъ-лежачй дверѣ кабінету, що заперлись за Ґуставомъ. Вôнъ думавъ зъ разу, чи не домагаєсь сынъ вôдъ него такимъ аллеґоричнымъ способомъ ґрошей и майже надѣявъ ся, що Ґуставъ переконавши ся, що въ бюрку всеи касы є тôлько 150 ґульденôвъ, заразъ-же выйде назадъ зъ кабінету. Але вôнъ помыливъ ся. Минула година, ба й друга, — Ґуставъ не выходивъ. Въ кабінетѣ було тихо. Покликали до кавы. Трацкій тихо увôйшовъ до кабінету. Ґуставъ сидѣвъ при столику и писавъ. Батько пôдôйшовъ до него и заглянувъ черезъ плечѣ; передъ Ґуставомъ лежавъ цѣлый аркушь покрытый цифрами, — обôчь поскладанй въ купки и упорядкованй лежали рôжнй свистки, квіты, помятй и пошарпанй контракты, рецепісы и довжнй записы, банковй упôмненя и податковй аркушики. Щось немовь встыдъ, а немовь острахъ переняло пана Трацкого на видъ тыхъ паперôвъ, нѣмыхъ а незбитыхъ свѣдкôвъ єго хаотичного та безладного господарюваня.

— Ну, що сыну? — спытавъ батько.

Ґуставъ не вôдповѣдавъ, муркотячи пôдъ носомъ цифры, котрй то додававъ то вôдтягавъ.

— Выходить ладъ? — ще разъ спытавъ батько.

— Прошу тата не перешкаджати, — коротко вôдказавъ Ґуставъ и муркотѣвъ дальше.

— Але до кавы кличуть, покинь, — сказавъ батько, — опôсля дорахуєшь.

Ґуставъ не вôдъ разу покинувъ, але попереду звѣвъ якусь чималу суму.

— Ну, що? — повторивъ своє пытанє Трацкій; Ґуставова робота справдѣ зацѣкавила єго. Доси вôнъ хочь зъ бѣдою, а все таки якось зводивъ кôнцѣ зъ кôнцями, то есть, якъ въ тôй казцѣ каже ся, полы врѣзувавъ а комѣръ латавъ. Але давно вже згубивъ ладъ и лѣкъ въ такôй роботѣ, и господаровавъ на вгадъ, на божу волю, зъ року въ рôкъ надѣючись то на якійсь надзвычайный добрый урожай, то на користнѣйшу нѣжь звычайно продажь выпасенои худобы, на лѣпшй цѣны сѣна, — и зъ року въ рôкъ хочь деяка спекуляція й удавала ся, за те друга не дописувала. На видъ бачило ся, що страты покрывають ся доходами, що выдатки не нарушують основы господарства, що колибъ тôлько се або те добре удало ся, то й довгъ сплатить ся и будынки понаправляє ся, и молотилку купить ся. Але взяти ся до докладного обрахунку та порôвнаня дѣйсныхъ активôвъ зъ пасивами, до зробленя правдивого ладу въ тыхъ купахъ свистковъ, пожовклыхъ та помнятыхъ паперôвъ, до выказаня хибъ минувшины въ цѣли запобѣженя хибамъ будущины, — для того не ставало старому Трацкому анѣ смѣлости, анѣ вытревалости. Вôдъ часôвъ крѣпацтва привыкъ вôнъ до того, що всю господарску машину вели чужй, єму пôдвладнй люде; зъ школы и зъ практики не вынѣсъ знаня основъ и методы господарства, а вынѣсъ хиба дорывочне знанє деякихъ подробиць, ділетантскій інтересъ для певныхъ частей господарства. Въ тамтыхъ часахъ и порядкахъ се выстарчало, але ту, де треба було самому вести все, вглянути въ кожду дрôбку и цѣлу масу тыхъ дрôбокъ ненастанно держати въ памяти, щобы все въ свôй часъ ишло въ дѣло, а нѣщобъ не марнѣло та не пропадало, — ту способности и силы пана Трацкого показались за малй. Правда, вôнъ щиро и чесно вôдносивъ ся до свого дѣла, старавъ ся якъ мôгъ, кидавъ ся и турбувавъ ся, навѣть самъ неразъ рукъ прикладавъ, але недостача порядку, системы и выдержки у всякôмъ дѣлѣ не допускала до повнои вдачѣ. Запопадливый въ дрôбницяхъ, вôнъ неразъ именно черезъ дрôбницю, черезъ те, що згубивъ якій квітъ, забувъ записати якій рахунокъ або що тратывъ значнй сумы, мусѣвъ доплачувати и переплачувати. До своихъ слугъ и сусѣдôвъ то разъ бувъ довѣрливый ажь надъ мѣру, то зновъ пôдозрѣвавъ усѣхъ, лаявъ злодѣями та ошуканцями, не маючи на то нѣякого доказу, черезъ що деморалізувавъ ихъ, показувавъ имъ доочне, що самъ не має ясного понятя о ихъ роботѣ та захованю и наводивъ на всякй надужитя. Такъ само и зъ урядами не мôгъ нѣколи дôйти до ладу: деръ ся зъ инспекторомъ податковымъ за крейцарѣ и переплачувавъ ґульденами, демонструвавъ противъ старосты и за те

програвавъ одну за другою провізоріѣ зъ хлопами, що користуючись єго непорадностю, очевидно захоплювали то ту то тамъ по кусникови єго землѣ. Правда, выгравши провізорію, хлопы звычайно за оплатою коштôвъ вôдступали панови захопленый грунтъ назадъ и навѣть въ якійсь часъ пôзнѣйше добродушно признавали ся, що „пожартували“, але такй хлопскй жарты коштували пана Трацкого що року по кôлькадесять ґульденôвъ. Тому то й не диво, що панъ Трацкій зъ певнымъ страхомъ глядѣвъ на тй купы фатальныхъ паперôвъ, мовь смѣтє накиданй въ єго бюрку, и зъ певнымъ недовѣрливымъ подивомъ мовь на яке геройство глянувъ на роботу свого сына, котрый нѣ зъ сего нѣ зъ того, празника ради свого поступленя на службу до намѣстництва, взявъ ся за упорядковане тыхъ паперôвъ и за зведенє рахункôвъ зъ довгихъ занедбаныхъ лѣтъ.

— Ну, що? — пытавъ вôнъ, поглядаючи сынови прямо въ лице.

— Нѣчого не знаю, ще рахункôвъ не скôнчивъ, хибує богато паперôвъ, — вôдказавъ Ґуставъ.

— Може ще тамъ дещо у мене въ шафѣ буде, — сказавъ батько.

Пôсля кавы старый Трацкій пôшовъ по всѣхъ шафахъ, столикахъ и комодахъ, полѣзъ навѣть на стрихъ, и зъ усѣхъ усюдôвъ назносивъ ще добру купу всякого шпаргаля. А Ґуставъ зновъ засѣвъ за столикъ и почавъ писати та рахувати, рахувати та пôдчеркувати ажь до вечера.

— Ну, що? — пытавъ при вечерѣ батько.

— Нѣчого, ще не скôнчивъ рахункôвъ, — вôдказавъ сынъ. — Ту, щобъ хочь до якого такого ладу дôйти, треба кôлька день попрацювати.

— Ну, и працюй!

Ґуставъ справдѣ засѣвъ и не кинувъ роботы, хочь и якъ нудна та томляча була.

— Ну, що? — зновъ запытавъ батько по кôлькохъ дняхъ. За той часъ вôнъ безъ свого вѣдома привыкъ глядѣти на сына, якъ на силу, якъ на якусь новагу, котрои судъ мусить мати велику вагу въ єго дѣлахъ.

— Щожь, — сказавъ Ґуставъ, — рахунокъ на паперѣ готовъ, и на паперѣ ваше господарство показуєсь зовсѣмъ не погане. Треба теперь придивитись єму въ натурѣ.

— Добре, придивляй ся!

— Е, татку, годѣ вамъ такъ говорити! Придивляй ся! Ту мои власнй очи за слабй! Безъ васъ я мало що побачу. Треба намъ обомъ разомъ заняти ся тымъ. И гуменного оба разомъ лѣпше проекзаменуємо.

Зôтхнувъ старый, але що було дѣяти! Пôшовъ. Зъ нечуваною въ тыхъ сторонахъ докладностю та строгостю переводивъ Ґуставъ оглядъ усего батькôвского маєтку. Гуменный потѣвъ и на всѣ боки вертѣвъ ся, толкуючи та поясняючи єму кожду дрôбницю, а вôнъ, мовь цѣлковитый судія слѣдчій, не перестававъ тягти зъ него жилы тысячными пытанями, що на око не мали нѣякои цѣли и значѣня, але глядь — по хвили запутають гуменного въ якусь ключку: ту выкрыють недоглядъ, тамъ крадѣжку, а тамъ иншу якусь страту черезъ недобру роботу, припôзненє, то-що. А Ґуставъ, узброєный въ записну книжку и оловець все списувавъ, все списувавъ и все до новыхъ недоглядôвъ, похибокъ та крадѣжокъ докопувавъ ся. Ту не ставало чвертки картофлѣ, тамъ робôтники за весь день плату (по 20 кр.) взяли, а тôлько о 10-тôй годинѣ на роботу выйшли, ту забуто въ пору асекурацію заплатити и всѣ доси уплаченй раты пропали, и такъ далѣ и такъ далѣ. Помалу до того страшного та томлячого протоколу потягнено и усѣхъ слугъ та служниць, близькихъ и дальшихъ сусѣдôвъ, и повыкрывались всякй справки, що вже вôдъ кôлькохъ лѣтъ, бачилось, мохомъ поросли. Одній на другихъ по волѣ й по неволѣ выговорювали. Ту побережникъ за кварту горѣвки давъ хлопови двѣ ялицѣ вартости 10 ґульденôвъ, тамъ сусѣда въ звѣсный спосôбъ зажартувавъ зъ провізорією, тамъ парубокъ за пачку тютюну вôднѣсъ жидови пôвъ чвертки жита зъ паньского тока, а тамъ свинарь одно порося передъ паномъ затаивъ. И пôшло, и пôшло такимъ робомъ! Панъ Трацкій стоявъ середъ тои Содомы, мовь отуманѣлый, вôнъ побачивъ себе жертвою безконечного ряду ошуканьствъ, крадѣжей та спроневѣрень. Волосє стало єму на головѣ, коли подумавъ, якими глупыми, а разомъ зъ тымъ и хитрыми способами цѣла громада немовь по змовѣ довгй роки по краплинѣ ссала зъ него кровь. А Ґуставъ усе списувавъ та списувавъ, и назвы и провины и страты, мѣрявъ на цалѣ будынки, колупавъ пальцемъ стѣны, чи не спорохнѣло дерево, осмотрѣвъ стрѣхи, чи не поперегнивали, вылазивъ на обороги и старавъ ся якъ найдокладнѣйше змѣрити и обчислити, кôлько сѣна, вôвса та соломы въ нихъ мѣстить ся. Не менше старанно оглянувъ стайнѣ, хлѣвы и кучѣ, порахувавъ та посписувавъ худобу, конѣ, телята, свинѣ и дрôбъ, важнѣйшй штуки осмотривъ по хребтѣ и по ребрахъ и по ногахъ, и все нотувавъ. Вкôнци удавъ ся й на поле, взявши зъ собою мапу и шнуръ, мѣрявъ, бродивъ, палькувавъ та принотовувавъ кождый ступѣнь. Особливо сѣнокосы завдали єму богато роботы та доводили часто до сварокъ зъ селянами. Були се звычайнй гôрскй сѣнокосы, далеко вôдъ села, за лѣсами та хребтами, розкиданй по недоступныхъ чагарахъ та дебрахъ; о певныхъ и постôйныхъ границяхъ ту й мовы бути не могло. Передъ кождою косовицею вырушала цѣла громада и при всѣхъ розброджувано, розмѣрювано и розпальковувано, що кому припадає косити. Звѣсно, що громада собѣ рада и неразъ ставало на тôмъ, що у пана й такъ землѣ богато а рукъ мало, то не буде й познаки, коли сей або той бѣднѣйшій скосить на паньскôмъ лишню копицю. Всему тому теперь „годѣ“ сказано. Ґуставъ якъ почавъ мѣряти по мапѣ, то не тôлько те, що хлопы доси завѣдомо якъ паньске пôдкошували, а й богато такого, що вважали своимъ вѣковистымъ, показало ся паньскимъ. Вôнъ казавъ на межахъ бити товстй обсмолянй палѣ, сыпати кôпцѣ, накладати могилы камѣня, садити корчѣ ялôвцю. Хлопы кôлька разôвъ пôднимали крикъ, але се нѣчого не помагало. — Идѣть до суду, коли хочете, — вôдповѣдавъ имъ на се Ґуставъ, — а я мѣряю такъ, якъ на мапѣ стоить. И судовый інжінєръ такъ само вамъ скаже! — Хлопы похвалялись порозкидувати єго кôпцѣ, повырывати палѣ та корчѣ, але Ґуставъ про кождого зъ грозячихъ знавъ такъ ботато поганыхъ справокъ, що якъ тôлько кождому по одинцѣ, въ чотыри очи загрозивъ криміналомъ, то хлопы притихли, мовь и не вони. И зъ лѣсомъ не инакше було. Особливо той лѣсъ, що притыкавъ до хлопскихъ нивъ, бувъ такъ повыкусуваный та повыщипуваный, мовь пила зъ поламаными зубцями. А поглянувши до мапы, Ґуставъ побачивъ, що на нѣй граница лѣса вызначена одною-однѣсенькою, зовсѣмъ простою линією. Показавъ се батькови, розтолкувавъ, и старый ажь за голову взявъ ся. „А я старый дурень и дивлюсь и не бачу нѣчого!“ — скрик-

нувъ вôнъ. Зновъ Ґуставъ почавъ розпытувати и розвѣдувати, и зновъ вôдкрывъ цѣкаву рѣчь, якимъ то способомъ незамѣтно хлопы посували свои нивы въ глубъ лѣса. Насамперед вôдъюре ся пôдъ саме дерево, объюре єго довкола. ще й сокирою в земли попôдрубує грубе корѣнє, такъ що дерево черезъ рôкъ усхне; для того, щобъ напевно усхло, накладе разъ-другій пôдъ нимъ огонь, такъ щобъ кора обгорѣла. Затимъ по кôлькохъ лѣтахъ сухаря або вѣтеръ повалить, або й самъ господарь зôтне, заоравшись тымчасомъ зновъ дальше, такъ що той сухарь стоить уже середъ ораницѣ, немовь и вырôсъ на нивѣ. Зôтне єго, настинає й другихъ такихъ сухарôвъ, и на тôмъ мѣсци, де ще передъ кôлькома лѣтами стоявъ паньскій лѣсъ, хлопъ немовь на власнôй нивѣ палить „пасѣку“. Пасѣка пôдъ зиму згорить, выпалить до кореня весь дрôбный хабузъ, а зъ весною бойко вже безпечно корчує пеньки и сѣє на спаленищу своє „збôже“, т. є. овесъ. Така робота тягне ся ненастанно, лѣтами, по однôмъ або двохъ посѣвахъ поле выпускає ся на кôлька лѣтъ въ толоку, порастає швидко дрôбными смерéчками, ялôвцемъ, то-що, — глядишь зъ далека, паньскій лѣсъ мовь и не тыканый, а по кôлькохъ рокахъ зновъ приходить бойко, рубає пасѣку, зновъ пôдрубує й кусникъ паньского лѣса, палить, оре и припорює новый кусень лѣса, и такъ дальше та дальше.

— Отъ вамъ тату той „людекъ“, про котрого простоту та чесноту вы такій поемы розводили! — зъ докоромъ говоривъ Ґуставъ, и енерґічно принявъ ся за дѣло. Вôнъ рѣшивсь ити якъ можно дальше обходячись безъ суду та позываня, а надто упертыхъ бойкôвъ лякати криміналомъ; знавъ, що коли тôлько разъ єму удасть ся поставити на своѣмъ и зацитькати хлопôвъ, щобъ не упоминали ся, то по роцѣ, по двохъ буде вже за пôзно, тымъ бôльше, що й мапа свѣдчила на єго користь. Скликавши громаду, вôнъ зъ мапою въ рукахъ почавъ выкладати бойкамъ усѣ ихъ штуки, назвавъ ихъ прямо злодѣями та грабôвниками и приступивъ до регуляціѣ границь паньского лѣса. Показало ся, що у кождого хлопа пôдъ ораницею є хочь моргъ, хочь пôвъ морга паньского выкорчованого лѣса. Ґуставъ вытягненымъ шнуромъ казавъ провести просту лінію черезъ тій ораницѣ, облоги а то й вôвсы, і не зважаючи на крики, плачѣ та проклинаня, велѣвъ по шнуру набити палѣвъ и заразъ-же за палями копати глубокій рôвъ. Хлопы знали, що правда була по єго сторонѣ, то й не пôшли до опору і стали на тôмъ, що наклявши ся доволѣ, почали просити пана и панича, щобъ хочь засѣяного не перекопували и позволили зôбрати збôже. Мѣркуючи, що се хочь троха залагодить прикре вражѣнє єго помѣру, Ґуставъ приставъ, але за ту ласку зъобовязавъ тыхъ господарѣвъ, щобъ въ осени, якъ зберуть збôже, самій на своихъ нивахъ повыкопували ровы поровень зъ тыми, що будуть теперь покопанй на незасѣяныхъ нивахъ. Хлопы кланяючись прирекли, радй, що имъ удалось проволокти справу, а Ґуставъ правдиво пророцкимъ духомъ провидѣвъ значѣнє тыхъ поклонôвъ и заразъ-же й огорошивъ ихъ:

— Вы кланяйтесь чи не кланяйтесь, але не гадайте менѣ, що се, що проволоче ся, то вамъ таки и впече ся, що я поѣду зъ села, тай пропаде. Напередъ вамъ кажу, що моє не пропаде! Я вже на васъ найду способôвъ.

Поспускали носы бѣднй бойки и похитуючи патлатыми головами пôшли зо двора, тôлько спльовуючи та воркотячи мѣжь собою: „Тьфу! Няй Богъ вôдвертатъ та заступатъ вôдъ такого! Отъ-то-о! Росло середъ насъ, на нашихъ очохъ, а мы й не знали, що воно за птиця! Ажь наразъ адѣте-тко, якій Иродъ проявивъ ся! Тьфу, пекъ-єму! Свѣтъ-бы зажерло, пречь-бы ся казало!“

Отъ такъ то розпочавъ Ґуставъ свою адміністративну дѣяльнôсть, приучуючись на малôмъ, якъ порядкувати великй дѣла. Батько тôлько руками розводивъ, бачучи, якъ передъ єго сыномъ все корить ся та хилить ся, якъ пôдъ єго окомъ робота горить, стихають жарты и спѣвы, щезає зъ лиць веселôсть, а зависає на нихъ якась сѣра трѣвога. „И вôдки вôнъ сего всего навчивъ ся?“ — думалось старому. „Рôсъ хлопець на моихъ очахъ якимсь вôдлюдкомъ непривѣтнымъ, ишовъ черезъ усѣ школы туманомъ вôсѣмнадцятымъ, и нѣхто й не пôдозрѣвавъ, що въ нѣмъ дрѣмає и таить ся такій адміністративный ґеній!“

Иванъ Франко.

РОЗМОВА.

Изъ-за горы мѣсяць ясный
На лугъ поглядає;
Край берега дѣвчинонька
Тихо похожає.
Вона ходить, якъ зôронька,
По темному лугу
И спѣває-розважає
Дѣвочую тугу:
„Дежь ты, милый, голубъ сизий,
Мôй коханый друже?...
Ой не шуми, дубровонько,
Не розцвитай луже!“
Вѣтеръ вѣє по дуброви
И пѣсня лунає;
До дѣвчины лугъ широкій
Гуде-промовляє:
„Ой жаль менѣ, дѣвчинонько,
Ой жаль менѣ дуже,
Що ты менѣ приспѣвуєшь:
Не розцвитай луже.
Ой не буду розцвитати,
Бо нема для кого, —
Заорали дороженьку
До лугу старого“.
Одмовляє дѣвчинонька:
„Не жури ся, луже, —
Є у тебе дубровонька,
Шумить вона дуже.
Буде тебе розважати,
Якъ и розважала,
Холодочкомъ повивати,
Щобъ трава не вяла“.
До дѣвчины лугъ широкій
Гуде-промовляє:
„Не все теє поле знає,
Що въ лузѣ буває.
Дубровонька-сестра лугу,
Дружина-калина;
Нема въ свѣтѣ, дѣвчинонько,
Якъ вѣрна дружина“.

Л. И. Глѣбовъ.

ИСТОРІЯ ЛИТЕРАТУРЫ РУСКОИ.

Написавъ Омелянъ Огоновскій.

ПЕРІОДЪ НОВЫЙ.

Б. ПРОЗА.

[7. Олександеръ Конискій].

(Дальше.)

Подекуды сентиментальнымъ уважає ся оповѣданє „Батькôвськй слезы“. Авторъ розказує про козака-хозяина, Дороша Трамка, щó зъ братомъ своимъ Захаромъ живъ въ однôй хатѣ на батькôвщинѣ. У Дороша була жôнка й двоє дѣтей, Иванъ та Любка. Ивана вôддали до школы, коли єму минуло вже десять лѣтъ. Тутъ учили єго по-московски, и вôдтакъ ставъ вôнъ небавомъ глузувати зъ мовы „хахлацкои“. Трохи перегодя казали йти Захарови въ козаки, коли-то царь воювавъ въ Крыму. Саме-жь тогдѣ занедужавъ Дорошь и про-те хозяйство єго пôшло нѣ-на-що. Вернувъ ся Захаръ зъ походу й задумавъ напутити ледащого Ивана на добру дорогу. Та куды! нѣ приступу! Иванови забаглось ити въ Москву або Одессу й тамъ добути собѣ долѣ. А коли батько не радивъ ити на чужину, то вызвѣривъ ся лихій сынъ и кинувъ ся на него прожогомъ. Захаръ зберѣгъ батька вôдъ напасти и вôдтакъ Дорошь выйшовши на пастовень заплакавъ нишкомъ. Цѣлыхъ три днѣ не навернувъ ся вôнъ до хаты. Опôсля взявъ ся єго сумъ зъ нудьгою; то бувъ слабый, а теперь зовсѣмъ охлявъ. Але-жь Иванъ пôшовъ собѣ таки въ Одессу. Дорошь мовчавъ и ходивъ наче чорна хмара: тяжка грызота глодала єго серце. Ажь ось дочка єго знайшла собѣ дитину й небавомъ умерла. За тыждень и батька повезли за дочкою. — Трохи зъ-годомъ два десятники привели на батькôвщину звязаного Ивана. И подумавъ собѣ Захаръ, що батькôвскй слезы не на землю пали. Опôсля злигавъ ся Иванъ зъ товаришами-злодюгами и ставъ красти. Обôкрали три коморы, — не минули й Дорошевои хаты. Та отъ, небавомъ выявилось, що се Иванъ Трамко пôдмовивъ и другихъ до крадежи. Тогдѣ признавъ ся Иванъ дядькови Захарови, що вôнъ въ Одессѣ гôрко бѣдувавъ, та що тогдѣ згадавъ батькôвске слово: „свôй край — божій рай!“ А вже-жь лихій звѣвъ єго до купы зô злодѣями и отъ вже въ Одессѣ ставъ вôнъ красти. — Ивана выслали на Сибирь, дармá, що мати єго Параска два роки возила хабарѣ до якогось сѣпаки-дурисвѣта. Опôсля Параска пôшла въ черницѣ, а Захаръ спродавши все дочиста, щó було въ него, упрохавъ попа та титаря, щобъ не боронили єму збудовати собѣ хату на цмынтарѣ. Збудовавъ єѣ и доглядавъ дому божого та й чужихъ пасѣкъ.

Въ сензаційнôмъ оповѣданю „Драма въ тюрмѣ“ розказує пенсіонованый полковникъ Гаврило Сопунъ про своє колишнє житє на Сибири. Туды запроторено єго ще тогдѣ, коли бувъ молодымъ поручикомъ. А не-якутамъ и провину заподѣявъ вôнъ: дававъ товаришамъ читати Шевченковй „Гайдамаки“. Отъ и за се перенесли єго въ сибирскій линейный баталіонъ. Въ залозѣ знайшовъ Сопунъ двохъ своихъ земляковъ-салдатôвъ, Бурду, родомъ изъ Херсонщины й Бебеха зъ-пôдъ Воронѣжа. Ото разъ бувъ Сопунъ дижурнымъ въ тюрмѣ, коли въ єго кôмнату вбѣгъ салдатъ та оповѣстивъ єго, що вартовый пôдстрѣливъ якогось арештанта. Той арештантъ бувъ покараный за душегубство на шѣсть лѣтъ каторги, та хотѣвъ втекти зъ тюрмы. Коли-жь вылѣзъ черезъ комынъ на дахъ, то вартовый влучивъ єго кулею. Оказалось, що тымъ вартовымъ бувъ Бебехъ та що вôнъ убивъ рôдного батька. Бебехъ въ одчаю душѣ онѣмѣвъ, изъ-за чого треба було вôдпустити єго до дому. Але нещасный салдатъ не мôгъ розлучитись зъ батькôвскою могилою, — застрѣливъ ся биля хреста.

До повѣстей першои категоріѣ можь вôднести такожь етюдъ зъ житя „Бабуся Харитина“, котрый будучи писанємъ сатиричнымъ вчисляє ся помѣжь оповѣданя третьои категоріѣ. Авторъ показує тутъ, що мана швидкои наживы банковыми акціями проявляє ся вже й мѣжь простымъ людомъ, та що ся пошесть може бути руиною майна й житя людей зъ низшои верствы суспôльности.

Прочитавши оповѣданя Конискаго зъ житя народного можемо дôзнатись, що авторъ проявивъ справдѣ велике братолюбє. Се бо вступавъ ся вôнъ за права бѣдного робочого люду, вказавъ на невôдрадній вôдносины громады до пана й до администрациѣ, попрѣкнувъ докоромъ тыхъ попôвъ, котрй вôдъокромились вôдъ народу и дбають лише про свою наживу, — бажавъ спонукати темныхъ, незрячихъ братôвъ, щобъ позбулись забобонôвъ, пяньства й ледарства, щобъ полюбили працю, простѣту, та не кидали свого краю, котрый є неначе божимъ раємъ. Въ загалѣ въ оповѣданяхъ першои категоріѣ зачепивъ Конискій всѣ тй пытаня, котрй тыкають ся вôдродженя народу й поправы економичного побуту.

* * *

Оповѣданя другои категоріѣ змѣстомъ своимъ суть вельми рôзнородній, по-за-якъ авторъ доторкнувъ ся въ нихъ не тôлько житя суспôльного, але й пытань національныхъ. Найбôльшь гарній суть короткй ескизы, списанй авторомъ въ рокахъ сѣмдесятыхъ и вôсѣмдесятыхъ, мѣжь-тымъ коли першй єго повѣсти й деякй довшй оповѣданя не можуть зватись зовсѣмъ вдоволяючими. Такъ примѣромъ въ оповѣданю про людей нового часу п. з. „Передъ свѣтомъ“ добачаємо деякй неимовѣрнй ситуаціѣ и похибный поглядъ автора на суспôльно-національнй вôдносины Украинцѣвъ до Полякôвъ.

Авторъ розказує тутъ, що въ хуторѣ „Рожевый Квѣтъ“ Любоградского повѣту живъ Семенъ Климковскій, панокъ козацкого роду, зъ жôнкою и зъ дочкою Марусею. Климковскій соромивъ ся, коли хто звавъ єго паномъ и бувало говоривъ, що всѣ люде рôвнй. Тому-то й не хотѣвъ вôддати своєи дочки въ пансіонъ, бо тамъ могла-бъ навчитись паньскихъ вытребенкôвъ. Повѣзъ єѣ отже въ Кіевъ, де сидѣвъ зъ нею три роки. Зъ-помѣжь учителѣвъ выбравъ вôнъ чотырьохъ такихъ, котрй подавали єго дочцѣ „справжню“ науку. По трьохъ рокахъ науки бажала Маруся вернутись на хутôръ, щобъ працювати въ хосенъ народу, — завести школу для дѣтей крепацкихъ. Вже тогдѣ просила она батька, щобъ давъ волю своимъ крепакамъ, одначе вôнъ вôдповѣвъ, що теперь не можна сего зробити, бо сусѣды загрызли-бъ єго, а опроче сказавъ вôнъ, що про се подумає. Коли-жь Маруся була дома, то справдѣ завела она школу; — не тôлько сама вчила, а пôдъохотила до того й батька. Незабаромъ Климковскій завѣвъ больницю й выписавъ собѣ зъ Кіева лѣкаря Опанаса Свѣтайла, щó бувъ сыномъ чумака зъ Полтавщины. Свѣтайло помагавъ Маруси вчити дѣтей у школѣ. Вечерами жь вôнъ зъ Марусею читали книжки, спорили, думали. Ажь ось внадивъ ся до Климковскихъ сусѣда, ґрафъ Чапскій. Се бувъ Полякъ-аристократъ, щó спустивши всѣ свои грошѣ за границею

*

вернувъ ся домôвь, обдирати крепакôвъ, — а коли не мôгъ заплатити процентôвъ, то позычивъ у Климковского тысячу рублѣвъ. Вôдтакъ бувавъ вôнъ часто въ хуторѣ Климковского й намагавсь говорити по-украиньски, тому-що въ хатѣ Климковского не можь було инакше говорити. Ґрафъ Чапскій ѣздивъ до „хлопа“ Климковского, бо знавъ, що й въ-друге треба буде позичити у него грошей. Ба, вôнъ укладавъ собѣ такій плянъ, що одружить ся зъ Марусею, зробить зъ неи Польку й погуляє собѣ въ Парижи. Та не повелось Чапскому займити таку займанщину, бо коли сватавъ Марусю, пôднесла ѥму гарбуза. А вже-жь помѣтивъ ґрафъ, що дорогу зайшовъ ѥму Свѣтайло. Вôдтакъ Чапскій хотячи позбутись суперника постаравъ ся о тее, що Свѣтайла потрусили и за украиньску пропаґанду вывезли геть далеко на заслане. Опôсля Чапскій ѣздивъ частѣйше й удававъ, що жалѣвъ надъ долею Свѣтайла, изъ-за чого Маруся думала, що Чапскій ѣй щиро сприяє. Мѣжь-тымъ перехоплювавъ вôнъ листы Свѣтайла до Марусѣ, а коли довшій часъ не було нѣякои звѣстки про Свѣтайла, то думала она, що нещасный засланець умеръ. Ажь ось привѣхавъ до Климковского купець Кожухъ, що ѣздячи въ Кяхту бачивъ Свѣтайла въ Мутнôй Водѣ. Кожухъ сказавъ, що Свѣтайло тяжко сумує, по-за-якъ за два роки, писавши шѣсть разъ до Климковскихъ, нѣ разу не одержавъ вôдповѣди. Климковскій догадавъ ся, що се було дѣломъ ґрафскихъ рукъ. Таки того вечера пôслала Маруся письмо до царицѣ, просячи єѣ, щобъ Свѣтайла або вызволили, або нарядили надъ нимъ судъ. Та отъ, трохи зъ-годомъ вернувъ ся Свѣтайло зъ Мутныхъ Водъ. Царица помилувала єго. Черезъ тыждень Маруся и Свѣтайло повѣнчали ся въ церквѣ. А вже-жь по письму Марусѣ до царицѣ велѣно було не тôлько вызволити Свѣтайла, але й нарядити слѣдство: хто перехоплювавъ листы до Свѣтайла й до Климковскихъ. Слѣдство-жь выявило такій речи, що Чапскому треба було втѣкати зъ Россіѣ. Опôсля оголошено въ часописяхъ, що Чапскій бувъ въ польскôмъ повстаню: єго пôймали й повѣсили. Оповѣданє своє кôнчить авторъ отъ-сими словами: „Чапскій бувъ ледачій чоловѣкъ, але гарный Полякъ. Не бувъ вôнъ аристократичною дитиною — ще краще-бъ було. Одначе зъ сего видко, що незабавомъ вже буде свѣтъ... Теперь свитає... Розцвите, народить ся хлопська Польща и побратерськи заживе зъ хлѣборобською Русью“[1]).

Въ сѣмъ оповѣданю вважає ся неясною вдача аристократа Чапского, котрый зъображає ся тутъ огидным интриґантомъ, дарма́, що авторъ зове єго „гарнымъ“ Полякомъ[2]). Годѣ-жь второпати метаморфозы аристократичнои Польщѣ въ хлопску Польщу, котра по думцѣ автора заживе по-братерски зъ хлѣборобскою Русью. Чи гадавъ може авторъ, що починъ до такои метаморфозы подадуть такій польскій паны, якъ Чапскій, що́ хотѣвъ подружитись зъ домомъ демократа Климковского? Та отъ, вôдкрывъ намъ авторъ думку Чапского, котрый пôсля вѣнчаня бажавъ зъ Марусѣ зробити Польку й поѣхати въ Парижь. А може думавъ авторъ, що хлопска Польща розцвите, народить ся, коли вменшає такихъ панôвъ, якимъ бувъ Чапскій? Але-жь авторъ каже, що Свѣтайло, довѣдавшись про повѣшенє Чапского, заявивъ, що той польскій панъ „честно искупивъ свôй грѣхъ“. Такъ отже годѣ дôзнатись, якимъ способомъ могла-бъ перетворитись аристократична Польща въ хлопску. — Вôдтакъ замѣчаємо, що высланє письма Марусѣ до царинѣ вважає ся сензаційною подѣєю, що́ стала причиною вызволеня Свѣтайла зъ неволѣ. А вже-жь наивнымъ являє ся приказъ царицѣ, щобъ допытувано, хто перехоплювавъ листы до Свѣтайла й до Климковскихъ. Ачей цариця всероссійска не могла бути стôлько популярною, щобъ довѣдуватись про тайны житя приватного.

Бôльшь цѣнными уважають ся тѝ оповѣданя, котрѝ Конiській ставъ писати въ 1875. р. Мѣжь ними вызначує ся просторый романъ „Семенъ Жукъ и його родичѣ“, що́ єго авторъ назвавъ хроникою. Дѣя вôдбуває ся въ 60-ыхъ рокахъ пôсля освобожденя крепакôвъ саме тогдѣ, коли новôтнѝ соціяльнѝ думки захôднoєвропейскѝ стали выринати такожь посередъ интелиґенціѣ украиньскои. Головнымъ дѣячемъ въ сѣмъ романѣ є Семенъ, сынъ богатого хуторянина Ивана Жука, котрого дѣдъ бувъ Москаль, родомъ зъ Муромщины й звавъ ся Петръ Носаревъ. Семенъ Жукъ скôнчивши университетъ взявъ дипльомъ на кандидата-юриста и вразъ изъ приятелемъ своимъ Антономъ Джуромъ, що́ одержавъ дипльомъ лѣкаря, поѣхавъ въ рôдный хутôръ, Жукôвку, близько села Куликôвъ въ Чернигôвщинѣ. Въ тому-то хуторѣ жила мати Семена зъ двома дочками, Сонею й Рисею, — батько-жь єго вмеръ на холєру въ 1866. р. Приѣхавши домôвь Жукъ не заставъ матери, — була она зъ дочками на косовици въ Нестратовщинѣ. Туды-жь пôшли оба приятелѣ й зрадѣли зъ-за красы природы й за-для идиличнои косовицѣ. И втѣшилась стара Жучиха побачивши сына, що́ скôнчивъ уже науку; вôдтакъ ще того-жь вечера заявивъ Семенъ матери, що хоче домовати й подати ѣй пôльгу въ хозяйствѣ. Семенъ бажавъ працювати въ хосенъ народу. Але хочь вôнъ признавъ, що въ нашому часѣ треба займатись поправою злиденного економичного побуту народу, — хочь бачивъ раны въ суспôльнôмъ житю, то не знавъ ще, чимъ ихъ гоити й зъ чого почати. Вôнъ бувъ націоналъ и шукавъ тои стежки, на котрôй єго праця принесла-бъ найбôльше громадскои корысти. А вже-жь Джуръ доказувавъ, що національнôсть є химера, що цивилизація стирає національнѝ вôдмѣны народôвъ, изъ-за чого по єго думцѣ народный добробытъ можна пôднести тôлько на космополитичному ґрунтѣ.

Що-дня молодѣжь ѣздила, або ходила, чи въ лѣсъ, чи до женцѣвъ, або вязальникôвъ; — гуляла, спѣвала, грала, читала, спорилась про прочитане. Джуръ бесѣдувавъ зъ паннами оглядно, скрываючи свôй наклôнъ до думокъ космополитичныхъ и вôдтакъ умѣвъ пôдбити собѣ серце молоденькои Рисѣ, котра вдачею своєю була весела, проявляючи рѣшимôсть у словѣ й дѣлѣ. Коли-жь Джуръ подавъ помôчь лѣкарску вбогôй вдовѣ Ользѣ Сакунисѣ, то Рися сказала єму велике спасибôгъ за запомогу бабѣ й призналась, що не думала, щобъ у Джура було таке добре серце. Коли-жь космополитъ Джуръ довѣдавъ ся, що Жуки люде богатѝ та що Рися єго любить, то признавъ ся Семенови, що полюбивъ єго сестру. Але-жь Жукъ не сподѣвавъ ся такого заявленя. Вôнъ любивъ Джура яко товарища, поважавъ єго, але при думцѣ, щобъ Джуръ ставъ єму швагромъ, становилось у него на серци не зовсѣмъ добре. Коли отже Джуръ просивъ Семена, щобъ єму порадивъ, що́ дѣяти, то вôдповѣвъ Жукъ, що Рися ще дитина, — нехай бы ще погуляла! А вже-жь Джуръ выѣзжаючи зъ Жукôвки просивъ старои Жучихи, щобъ благословила єго зъ Рисею. Одначе й мати вôдповѣла, що Рися ще дитина.

[1]) „Русалка“, стор. 83. — [2]) ibid.

Казала єму пождати ще зо два роки, и якъ вôнъ за сей часъ не забуде Рисѣ, а она кохати-ме єго, то тогдѣ зможуть обоє пôйти пôдъ вѣнець.

Другого дня Джуръ выѣхавъ зъ Жукôвки. Розлука зъ Джуромъ нагнала на Рисю велику журбу й тугу. Хоча-жь она зъ-першу чи-мало страждала, то трохи зъгодомъ журба спадала, смутокъ минавъ, — молоде серце втихомирювалось и привыкало ждати. Коли-жь не було Джура, то Семенъ ставъ бувати у свого сусѣда, Олексѣя Вѣренка, щó недавно тому купивъ собѣ хутôръ Сумный-Кутъ. Вѣренко бувъ по-переду на засланю и ось теперь оселивъ ся въ тôмъ хуторѣ зъ дружиною й зъ трьома дѣтьми, доживати вѣку. Хоча-жь вôнъ пôдтоптавъ ся невзгодинами житя, то серце єго не зостарѣлось, — оно молодѣло вѣрою въ кращу будучину народу. Се бувъ чоловѣкъ простый, справедливый, щирый, — чоловѣкъ зъ головою. Порадившись зъ Вѣренкомъ Семенъ думавъ завести въ Куликахъ позичкову касу на услôвію ассоціяцiѣ. Але-жь не минуло й тыжнѣвъ два, якъ до Жука приѣхавъ становый. До того навѣщеня пôдмовивъ станового сусѣда Жука, титулярный совѣтникъ Хмара, чоловѣкъ задирливый, щó хотѣвъ загарбати кусень землѣ вôдъ Жучихи. Та отъ, становый дôзнавъ ся, що Жукъ веде своє дѣло по закону и про-те не ставивъ єму вже нѣякихъ перепонъ. Мѣжь-тымъ Вѣренко звернувъ увагу Жука на земство, котрого управа була тогдѣ въ поганыхъ рокахъ. Але-жь при новыхъ выборахъ до земства не выбрано нѣ Жука, нѣ Вѣренка, — членомъ управы поставлено Хмару. Саме-тогдѣ ходили до Жучихи воєннй гостѣ; — частѣйше всѣхъ заходивъ адъютантъ-прапорщикъ Оскерко, Литвинъ, и все лестивъ ся до Сонѣ. Она-жь въ души не долюбляла сего воєнного, хочь витала єго приязно. А вже-жь Семенови зъ першого дня не сподобавъ ся Оскерко, и чимъ довше, тымъ бôльше той „ґутаперчевый Литвинъ“ бувъ єму осоружнымъ. Ось бо загорѣвсь Семенъ любвою до своєи сестры Сонѣ, та й єи серце токотѣло живо, коли вôнъ зъ нею бесѣдувавъ. Коли-жь Жучиха помѣтила, що Семенъ и Соня мучать ся безнадѣйною любвою, то заявила сынови, що Соня не єсть єго сестрою. „Хто єи родителѣ?“ сказала мати, „одинъ Богъ знає, — єѣ пôдкинено до насъ“... (стор. 381)[1]). И такъ одно слово матери „Соня не сестра!“ воскресило, оживило Семена, — недавнй муки, нудьги, безнадѣйнôсть, — усе отъ-се наче хто рукою знявъ.... Прожогомъ кинувъ ся Семенъ до своєи Сонѣ, щобъ проблаговѣстити ѣй своє нове народженє. Але Соня довѣдавшись, що она безрôдна пôдкидачка, тяжко занедужала, — лежала въ горячцѣ вôсѣмь днѣвъ... Трохи перегодя звѣнчавъ ся Семенъ зъ любою Сонею. Вѣренко бувъ за батька на єго весѣлю.

Мѣжь-тымъ Антôнъ Джуръ поѣхавъ до Вѣдня, а зъ вôдтамъ подавъ ся въ Прагу. Вôдтакъ захотѣлось єму розвѣдати деякй минеральнй воды й написати про нихъ докторску диссертацію. Осѣвши на сѣй думцѣ Джуръ пôславъ въ Жукôвку листъ, просячи выбачити єму, що не може ще тамъ приѣхати. Коли-жь ѣхавъ „изучать“ минеральнй воды, то задержавъ ся въ Баденъ-Баденѣ и зъ цѣкавости подививъ ся на рулєтку. Не минуло й кôлька вечорôвъ, якъ вôнъ поважився поставити вже 50 червôнцѣвъ. И отъ, гра поталанила єму. Вôнъ схопивъ изъ стола всѣ грошѣ й забастувавъ гру, дармá, що єго товаришѣ таке поступованє назвали огиднымъ. Прибѣгъ до готелю й налѣчивъ золота на сѣмь зъ половиною тысячь карбованцѣвъ. Якъ-стôй выѣхавъ Джуръ зъ Баденъ-Бадена й опинивъ ся въ Дрезденѣ. Тутъ здавъ своє золото въ банкъ и взявъ билєтъ на своє имя. Такъ отже справдились єго завѣтнй гадки; придбавши чи-мало грошей, мôгъ вôнъ собѣ гарно жити й весело гуляти. Въ Дрезденѣ пôзнавъ ся вôнъ зъ Уляною Петровною Лавровою зъ роду Многогрѣшныхъ. Єи покôйный мужь бувъ ляйбъ-ґвардійскій полковникъ, чоловѣкъ въ-двоє старшій вôдъ неи. По єго смерти стала она горячою демократкою и приголубила собѣ инжинєра Чайку, завзятого національна. Коли-жь урядъ ставъ коситись на Лаврову й Чайку, то поѣхала она за кордонъ и вôдвезла свого одинчика Васю въ Цюрихъ, щобъ тамъ єго выховали Украинцемъ. Трохи зъ-годомъ Лаврова стала жити въ Дрезденѣ. Щоденными єи гостями були: поручикъ въ одставцѣ Кронидъ Нельговскій, уніятскій пôпъ зъ Галичины, Иванъ Коцюкъ, и помѣщикъ зъ Роменьского повѣту, Максямъ Ноздроватый. Коли-жь у Лавровои ставъ бувати Джуръ, то тй приятелѣ єи побачили, що „хлопоманъ“ займивъ серце гарнои вдовы. Незабаромъ повѣявсь Джуръ зъ Лавровою въ Мюнхенъ, втѣкаючи вôдъ Ноздроватого, котрый за вдѣяну наругу въ розмовѣ вызвавъ єго на поєдинокъ. Ще на дорозѣ пôславъ Джуръ листъ въ Жукôвку, звѣщаючи про свôй переѣздъ, „щобъ изучить адельгайдскій солоный ключь биля Мюнхена“. Небавомъ Французъ ґувернеръ привѣзъ до Лавровои єи одинчика Васю, хлопця хирлявого, котрого Джуръ ставъ лѣчити. Зъ Дрездена поѣхали всѣ троє надъ Ренъ. Ажь ось дôждавъ ся Джуръ вôдповѣди зъ Жукôвки. Семенъ писавъ до него, що черезъ недугъ Сонѣ такъ довго не вôдповѣдавъ; звѣщавъ, що вôнъ женить ся и звавъ Джура до себе за дружбу. Въ кôнци листу додавъ Семенъ, що Рися й мати дожидають Джура въ Жукôвцѣ, та що на весѣлю Семеновôмъ дадуть они вôдповѣдь и на пытанє про єго шлюбъ зъ Рисею. Джуръ прочитавши листъ довго думавъ, а въ кôнци заговоривъ: „Отъ, морока! нѣ, не поѣду, не можна!“ Коли-жь въ Жукôвцѣ не дôждались вôдповѣди Джура, то Семенъ видячи, що Рися зовсѣмъ змарнѣла, сказавъ матери, що треба єѣ розважати й поѣхати зъ нею до Кієва. А вже-жь Рися стала трохи не та, якою єѣ стрѣвъ Джуръ. Рôкъ, щó пройшовъ вôдъ часу выѣзду єго зъ Жукôвки, не марно минувъ для Рисѣ. Книжки, розмовы зъ братомъ, особливо-жь зъ Вѣренкомъ, зробили великій вплывъ на духовый розвôй Рисѣ: она стала шукати правды, стала добиватись того идеала, котрый вывѣвъ бы єѣ на пряму стежку изъ єи сумнѣвôвъ. Стала она, якъ умѣла, „анатомувати“ Джурову моральну сторону, згадала єго розмовы, тй засады, котрй вôнъ высказувавъ, — але чимъ бôльше она думала, тымъ низше спускавъ ся передъ нею Джуръ. — „Нѣ!“ подумала Рися пôсля довшои боротьбы душѣ, — „не такого, якъ Джуръ, „нового чоловѣка“ я хотѣла-бъ знайти... Одначе-жь, все таки я люблю Джура“ (стор. 713). А коли Семенъ ѣй сказавъ, що Джуръ великій еґоистъ и космополитъ, що политичныхъ засадъ у него не було й нема, що грошѣ єго свѣточь, — то Рися вôдповѣла, що треба ѣй ще подумати, чи одружитись зъ нимъ.

Незабаромъ Вѣренко порадивъ Риси, щобъ забула Джура й стала помагати народови. „Братчикъ вашь завѣвъ касу“, сказавъ Вѣренко, „а вы заведѣть школу!“ Въ бесѣдѣ своѣй зъ Рисею про потребы народнй высказавъ Вѣренко ось-яку свою думку: „Дайте селянамъ

[1]) „Правда“, VIII., 1875.

землю, у ихъ буде хлѣбъ; уменшѣть налоги, — у селянъ будуть грошѣ, не буде жидовскои лихвы. Дайте учителѣвъ, — вони самѝ заведуть школы... Отъ що! землѣ й землѣ, свѣту й свѣту дайте селянамъ!“ (стор. 751).

Небавомъ опòсля довѣдавъ ся Семенъ, що Джуръ ставъ лѣкаремъ у Лавровои й що живе зъ нею десь на Ревѣ. Коли-жь вòнъ розказавъ про се своѣй сестрѣ, то рѣшилась она, ѣхати въ Цюрихъ, вчитись медицины. Ажь ось привѣхавъ въ Кулики зъ Хмарою мировый посередникъ Гужь: се бо велѣло правительство завести въ тòмъ селѣ школу. Але громадяне не хотѣли такои школы, въ котрòй учили-бъ читати Апостола въ церквѣ; они бажали, щобы хлопцѣ вчились роботъ промысловыхъ. Ба, старый Косаренко сказавъ, що коли громадянамъ потрѣбна буде школа, такъ єѣ й самѝ заведуть безъ начальства. И заявивъ Гужь, що се справдѣшній бунтъ, а коли вòнъ дòставши облизня ѣхавъ изъ села, то наговоривъ єму Хмара, що се Жукъ, намовленый Вѣренкомъ, бунтує нарòдъ, — звѣстно вòнъ недовѣрокъ, начальства не признає, — нигилистъ! Той-то Хмара мстивъ ся Жукови за те, що Куликòвскѝ громадяне не приняли єго въ члены товариства позичковои касы.

Рися поѣхала до Цюриха, де записалась на университетъ. Небавомъ опòсля въ дòмъ Жучишинъ пріѣхали непрошенѝ гостѣ: судовый слѣдователь, товаришъ прокурора, комисарь, жандармскій официръ и становый зъ двома свѣдками, дворянами Хмарою й Кабанцемъ. Они пріѣхали потрусити Жука, шукати законопреступныхъ бумагъ и книгъ. Та отъ, послѣ трусеницѣ написали актъ, що нѣчого законопротивного не знайшли. Все-жь таки поставлено Жука пòдъ доглядъ жандармского унтеръ-офицера, щó поселивъ ся въ Куликахъ.

Наступивъ рòкъ 1872. Семенъ повѣзъ у Кіѣвъ свою жòнку до лѣкарѣвъ. За другою дитиною Соня стала нездужати. Кіѣвскѝ-жь лѣкарѣ задержали єѣ на цѣлый мѣсяць, тому-то й Семенъ зòставъ ся зъ нею. Въ Кіевѣ стрѣнувъ ся Семенъ зъ Джуромъ, — ледве пòзнавъ єго: въ него були сухоты. Вòдтакъ вòдъ лѣкаря, щó лѣчивъ Соню, довѣдавъ ся Жукъ, що ще по-за-торбкъ пріѣхала зъ-за кордону въ Кіѣвъ богата панѣ Лаврова зъ домашнимъ своимъ лѣкаремъ, Джуромъ. Тутъ велось Джурови не-абы-якъ въ практицѣ лѣкарскòй. Черезъ рòкъ купивъ у Лавровои дòмъ, вступивъ товаришемъ до акціонерного банку й ставъ директоромъ. Далѣ выступивъ вòнъ зъ диссертацією „про глисты“ и ставъ доцентомъ въ университетѣ. Вòйшовъ вòнъ въ велику славу, грошѣ загрѣбавъ лопатою, а все-таки не кидавъ Лавровои. Але-жь останньою зимою ставъ Джуръ хорѣти, — лѣкарѣ казали єму ѣхати въ Египетъ...

Сони полекшало й въ Жукòвцѣ повеселѣйшало, особливо тогдѣ, якъ прийшла вòдъ Рисѣ звѣстка, що она ѣде до дому. Рися довѣдавшись, що въ Петербурзѣ при медициньскòмъ факультетѣ заводять курсы для женщинъ, стала на тòмъ, щобъ залишити Цюрихскій университетъ и перебратись у Петербурґъ. И ось дòждалась стара Жучиха пріѣзду Рисѣ. Та отъ, трудно було й пòзнати єѣ: у неи була обстрижена голова. И не тòлько зъ лиця, не тòлько въ убраню, але й думками своими она перемѣнилась. Рися розпытувала Семена про житє селянъ, про ихъ потребы матеріяльнѝ й духовнѝ, и кождого разу кòнчила свою розмову нагадуючи слова Вѣренковѝ: „въ селѣ та въ земли наша сила!“ Передъ єи очима стояла темнота й вбожество украиньскихъ селянъ. Тому-то бажала она, щобъ матуся выдѣлила єи частину землѣ, а она подарувала-бъ єѣ Куличанамъ. Та не вспѣла стара Жучиха й наговоритись зъ Рисею. Прийшла Спасòвка й Рися поѣхала въ Петербурґъ.

Ось и конець другои части роману „Семенъ Жукъ и його родичѣ“. Третя й остання частина доси не надрукована. Авторъ передавъ єѣ 1876. р. лѣкареви Г—ому, щобъ доручивъ редакціи „Правды“, але вòнъ зъ переляку закинувъ єѣ й иншѝ речи въ Збручь. Вòдтакъ Конòській написавъ сю третю частину роману въ-друге и въ 1884. р. переславъ єѣ Иванови Белеєви, редакторови „Дѣла“. Въ сѣй частинѣ розказавъ авторъ мабуть про дальше соціяльне змаганє Рисѣ, котра була ачей такимъ типомъ, якимъ проявляє ся Люба Калиновська въ повѣсти Олены Пчòлки п. з. „Товаришки“.

Головного дѣяча въ романѣ, Семена Жука, зъобразивъ авторъ въ загалѣ добре. Вòнъ назвавъ Жука націоналомъ, се-бъ-то народовцемъ зъ-за того, що вòнъ стеживъ на ту дорогу, на котрòй праця єго словомъ и дѣломъ принесла-бъ найбòльшу сумму громадскои корысти. Коли отже Жукъ видѣвъ, що жиды закрѣпостили не тòлько селянъ, але й панòвъ, то бажавъ завести хочь невеличку позичкову касу, щобъ чимъ-скорше вызволити село зъ жидòвскои кабалы. Люблячи нарòдъ, гордувавъ вòнъ карієрою въ судѣ та живъ на хуторѣ, хотячи навчити селянъ газдòвства бòльшь раціонального. — Супроти него ставить авторъ космополита Джура, котрый свою соціяльну проґраму высказавъ въ отъ-сихъ словахъ: „Не носити-му я народного убраня, заигрувать зъ мужикомъ не буду, — проповѣди нѣякои не держатиму, бо знаю, що народови вся попòвска проповѣдь остыла. Я буду тòлько працювать, учить дѣломъ и давать пораду тòлько тогдѣ, якъ у мене пытати-муть“ (стор. 13). Вòнъ говоривъ, що народный добробытъ можна пòдняти тòлько на космополитичному ґрунтѣ (стор. 135). — Признаємо ся, що супроти космополита Джура вдача націонала Жука не вызначує ся ясно. Вже-жь бо они оба хотѣли працювати въ хосенъ народу, дармá, що Джуръ вòдкидавъ проповѣдь устну. Авторъ назвавъ Жука націоналомъ мабуть за-для того, що любивъ рòдну мову, та що въ любвѣ до народу не похитнувъ ся, мѣжь-тымъ коли космополитъ Джуръ забажавъ наживы и роскòшного житя та й вòдвернувъ ся зовсѣмъ вòдъ працѣ въ хосенъ народу. Намъ здає ся, що націоналови Жукови треба було ще заявити горячу любовь до Украины й до єи самостòйного побуту, бо вже-жь самою любвою до простого люду свѣчный громадянинъ не може ще собѣ зъєднати назвы украиньского націонала. Тому-то бòльшь характеристичною вважає ся вдача Джура, котрый ясно высказувавъ свои думки, придержуючись своєи девизы: „ibi patria, ubi bene“. Авторъ каже, що Джура овѣявъ „новый духъ“, котрого гарнѝ речи про волю й освѣту перемѣняють ся на короткѝ, незвучнѝ, але корыстнѝ слова: акція, облиґація, банкъ, дивиденда, грошѣ (стор. 135). Хоча-жь Джуръ грошѣ загрѣбавъ лопатою, и хочь єму зъ Лавровою жилось весело, то й єму прийшось зазнати невзгодинъ житя. Вòнъ ставъ нездужати „чахоткою“ и щобъ гоитись, спродавъ ся зовсѣмъ. Може декому й не вподобає ся така змѣна долѣ Джуровои, тому-що людямъ наживы веде ся часто гараздъ до кòнця житя, одначе авторъ не проявивъ нѣчого незвычайного, списавши „бытопись живыхъ людей“ (стор. 135).

Найбòльше вдатною є характеристика Рисѣ, мѣжь-тымъ коли вдача Сонѣ не може зватись природною й консеквентною. Вже ся подѣя, що сестра покохала рòд-

ного брата, пригадує намъ лєґенды й казки зъ добы митичної, дарма́, що й теперь въ реальнôй дѣйстности такѝ збоченя вôдъ законôвъ природы можуть проявлятись. Кол-жь Соня покохала Семена щиро, то чейже повинна була зрадѣти, довѣдавшись, що Семенъ не єсть ѥи братомъ. Вже-жь теперь не треба ѣй було мучитись гадкою, що покохала рôдного брата, а незабаромъ могли осущитись наймилѣйшѝ бажаня ѥи душѣ. Та отъ, въ сѣмъ романѣ читаємо, що Соня, дôзнавшись, що она безрôдна й пôдкидачка, тяжко занедужала. Правда, що такою ситуацією пôдносить ся романтичнôсть подѣ, але не можна сказати, щобъ такій психичный процесъ бувъ природный. Вже-жь бо не єсть имовѣрно, щобъ Соня дотôль не могла довѣдатись про своє сирôтство, а опроче, хоча-бъ про се й нѣчого не знала, то чувство сильної любови й надѣя на близьке подруже зъ милымъ мусѣли-бъ взяти верхъ надъ всякими иншими чувствами, якѝ могли зворушитись въ серцю Сонѣ.

Помѣжь иншими особами въ сѣмъ романѣ вызначує ся ще стара Жучиха, котра являє ся гарнымъ типомъ украиньскої домонтарки, добачаючи весь свôй таланъ въ добрôй доли своихъ дѣтей. А вже-жь про Вѣренка можь се запримѣтити, що авторъ поставивъ єго на другôмъ планѣ образа, дарма́, що вôнъ своєю радою спонукує головного богатыря до рѣшучого дѣланя.

Хоча-жь въ сѣмъ романѣ нема єдности дѣѣ, хоча нитка оповѣданя неразъ перерыває ся вставлеными епизодами (примѣромъ про батькôвъ Семена Жука, про Уляну Лаврову), то все-таки читає єго за-любки всякій тямущій Украинець. Деякѝ картинки сего твору суть справдѣ мистецкѝ (прим. идилля косовицѣ въ Нестратовщинѣ), а живѝ діяльноґи важнѣйшихъ дѣячѣвъ про сучаснѝ пытаня побуту просвѣтного й суспôльного на Украинѣ, та й вельми патріотична тенденція въ композиції цѣлого твору пôдносять сю „хронику“ до ряду лучшихъ оповѣдань Конисъкого. (Дальше буде.)

Записки топографічно-историчнѝ
о стародавнôмъ мѣсточку Потыличи.

(Зôбравъ Евгенiй Горницкій.)

(Дальше.)

На тôй просторони жиє близько тритысячна людность. Пôсля конскрипціѣ зъ р. 1880 було въ Потыличи 2.929 жителѣвъ въ 623 домахъ. Людность тая роздѣляє ся пôсля народности: 2.195 Русинôвъ, 431 Полякôвъ (говорячихъ майже выключно по руски) и 303 Нѣмцѣвъ; пôсля вѣроисповѣданя: 3.131 греко-католикôвъ, 493 римо-католикôвъ и 303 жидôвъ. Пôсля конскрипціѣ въ р. 1847 було въ Потыличи: домôвъ 511, мешканцѣвъ 2.745, а зъ того жидôвъ 112.

Якъ жиють, чимъ займають ся Потыличане, о тôмъ вже знаємо. Убирають ся зъ малыми выимками не по мѣщаньски, але бôльше якъ селяне; заховують тôлько, а особливо старшѝ стародавнѝ шапки зъ сивыхъ баранкôвъ, якѝ часто можь подыбати по нашихъ мѣсточкахъ. Зверхнѝ кафтаны полотняні носять и чоловѣки и жѣнки, особливого крою; въ поясѣ надто обширнѝ и тельбуховатѝ, а звужаючѝ ся щоразъ до долу; не оперезують ся нѣколи поверхъ кафтанôвъ.

Физіономія самого мѣсточка єсть така сама, якъ всѣхъ нашихъ малыхъ мѣсточокъ. Трикутный ринокъ, посередъ ринку коршма, называюча ся ратушомъ, а довкола жидôвскѝ домы. Зъ одного угла припирає школа; школа єсть ту етатова о двохъ учителяхъ, але мало дѣтей зъ неи користає, бо передмѣстя и урочиска потылицкѝ порозмѣтуваніі далеко, а годѣ здалека дѣти до школы посылати и то тымъ бôльше, що родичѣ потребують пастухôвъ мати дома... Поля суть дуже порозмѣтуваніі, тожь замѣсть, що мало-бы кôлька громадскихъ пастухôвъ выпасати худобу на спôльнôй стерни, то приневоленый тутъ кождый селянинъ зъосôбна свою дитину въ поле выганяти, щобы стерегла худобу вôдъ шкоды. И такъ гайнує ся молодый вѣкъ на стереженю худобы та розпустѣ, а просвѣта выпыхає ся тымчасомъ знôдъ сѣльскої стрѣхи. Зъ иншихъ добуткôвъ цивилизаціѣ має Потыличъ ще урядъ почтовый и стацію желѣзницѣ (Ярославско-Сокальскої) въ присѣлку Гута-Зелена.

Єсть въ Потыличи три деревляніі церкви: двѣ въ самôмъ мѣсточку, а одна на великôмъ передмѣстю. Одна зъ мѣйскихъ, Святотроєцка, перестояла уже бôльше пôвтретяста лѣтъ; тому присудивъ ѣѣ вже передъ якихъ трийцять лѣтами будôвничій зарядъ не довге вѣкованє и мали вже мѣщане на ѥи мѣсци нову камяняу выставити; але до сихъ поръ ще стоить она и новои не ставили. Всѣ тѝ три церкви суть досыть добре вывѣноваиі, кожда зъ нихъ має досыть свого власного поля, якъ ось церковь Святотроєцка до 90, св. Духа до 79, а Пресв. Дѣвы до 56 моргôвъ. Но позаякъ поля тѝ мало не всѣ пѣсковатѝ, а тому и не дуже пожиточнѝ и позаякъ вынаймаючѝ тѝ поля пустошать, (бо жалують ихъ, яко не своихъ добре справляти), то невеликій зъ нихъ дохôдъ для церквей. Але хоть и такъ, то може ся днесь кожда зъ нихъ повеличати такожь и краснымъ вѣномъ грошевымъ по кôлькасотъ золотыхъ. А тоє мають они завдячити доброму и розважному церковному зарядови, котрого установивъ и до ладу довѣвъ бувшій довголѣтній парохъ потылицкій б. п. Петро Боровець. Фонды тѝ, крôмъ кôлька десятокъ потрѣбныхъ на рôчный выдатокъ кождои церкви, розжичають на низькій процентъ для потребуючихъ парохіянъ.

I. Передмѣйска церковь Рождества Пресв. Богородицѣ мусѣла вже передъ 1731 рокомъ досыть довго стояти, коли одна въ тôй церквѣ находяча ся грамота, по-при довгôмъ рядку людей, що колись були ся записали до церковного брацтва Пресв. Дѣвы, упоминає, що передня часть тои церкви по першій разъ згорѣла 1731 р. вôдъ огню, що повставъ зъ притыкаючои коморы. Хоть образы Святыхъ спасли ся тогдѣ вôдъ пожоги, то таки обгорѣли и не можь зъ нихъ дочитати ся жаднои даты, зъ котрои дослѣдило-бы ся на певно, вôдъ якъ давна стояла ся Богородична церковь. По тôй пожозѣ купили передмѣщане въ Рудѣ-Магерôвскôй збудовану церковь и зъ тои то выставили они на згарищу попередньои нову зъ красною банею року 1734, але не цѣлу, бо доперва 1749 р. поставлена була жѣноча церковь або бабинець. Року 1860 побила ся на нѣй баня новою бѣлою бляхою. Якъ здавна, такъ и теперь єсть та церковь парохіяльною; въ нѣй знаходить ся давна книга, минея, писана кирилицею зъ р. 1602 въ кôлькохъ частяхъ.

II. Мѣйска церковь Св. Тройцѣ (на полудневый захôдъ вôдъ ринку) певно має бути поставлена р. 1593, коли сей рôкъ вырѣзаный великими буквами на одвѣркахъ захôдныхъ церковныхъ дверей. Давно була ся церковь парохіяльною, но теперь она вже дочерною. Говорять, що по-при нѣй Василіяне жили та що она колись величала ся видною изъ далеко прехорошою банею. Але черезъ недбалôсть зôстала баня тая надôпсута вôдъ дощу. Коли латиньскій костелъ минувшого столѣтя погорѣвъ, перенесли ся латинники до тои церкви, розôбрали цѣлый верхъ и поставили на єго мѣсци иншій. Здає ся, що перестроєнє тои церкви наступило 1777 р., бо въ нѣй вôдправляли латинники черезъ шѣстьдесять лѣтъ, а перенеслись до нового костела ажь 1837 року.

III. Мѣйска церковь Св. Духа, положена на пôдгôрскôй терасѣ пôдъ Городискомъ, выбудована була потылицкими гончарями. Позаякъ, пôсля традиціѣ, Городиско гора, при котрôй стоить тая церковь, була колись цѣла лѣсомъ вкрыта, то будували тую церковь на мѣсци; зрубували дерево на мѣсци, тесали и такъ поставили. Церковь тая була такожь парохіяльною давнѣйше, а теперь мешкає при нѣй парохіяльный сотрудникъ. Зъ виду дуже стара, а и помяникъ усопшихъ тои церкви писаный хорошою кирилицею **рокѕ Бжого а (тисяци) ѕ сотного ѝдесать д того Мца Февраля четвертонайцѣ дня** (т. є. року 1659), каже догадуватись о єи старости, мабуть ще дальше сягаючôй, якъ самъ той помяникъ. Другій доказъ єи стародавности єсть напись, що стоить на однôй стѣнѣ тои церкви. Хоть тамъ богато позатираныхъ буквъ, однакъ можна ще рôкъ прочитати: **ахки**.

IV. Належить ще згадати о однôй церквѣ, що колись стояла на полудневôй сторонѣ вôдъ ринку, а то була церковь Св. Николая. Знищили єѣ Шведы 1709 року, саме въ тôмъ року, коли напали на Потыличъ и при тôмъ богато народу тутешного выгубили. Бувъ то певно якійсь вôддѣлъ шведскихъ войскъ Короля XII, котрй на весну 1709 р. плюндрували коло Львова. Отъ що маѣ записано о тôмъ нападѣ повысше згаданый помяникъ усопшихъ въ церквѣ Св. Духа: **„Сей рабъ божій Максимъ скончалъ животъ свой отъ старости своєй, было болше якъ лѣтъ ѯѕ** (66), **затятъ сокирою в голово ѿ незбожныхъ геретикъ то єсть Шведовъ при храмѣ с. дха и такъ Пнѕ Бгѕ дшѕ ѿдалъ рѣѕ бжїа ѧѱд мца марта їє дня. Тогожъ дня и години Ядама гончара шпадою сколовъ и сокирою два разы въ головѕ затявъ и такъ Пнѕ Бгѕ дшѕ ѿдалъ и тамъ веле людѕ скалечено въ Подтеличѣ градѣ“.**

О сумнôмъ кôнци тои церкви розказують ще тоѣ. Передъ великимъ натовпомъ Шведôвъ не мали нашй мѣщане-солтысы безпечнѣйшого мѣсця, де-бы могли схоронити ся, якъ въ церквѣ св. Николая. Але о сѣй тайнѣ довѣдали ся скоро клятй вороги и пôдпалили церковь зо всѣхъ кôнцѣвъ. Лишь пôвъ кôрця золотыхъ (!) пôдкôвокъ, якъ каже традиція, лишило ся по бѣдакахъ. — На згарищу тои церкви стояли каплички, т. є хрестъ, покрытый ґонтами, а при нѣмъ икона Св. Николая, мальована на дощцѣ. Але коли той образъ вôдъ дощу надôпсувъ ся, вôдновлено такій самый на полотнѣ и поставлено єго, де приналежавъ. Року 1841 чи 42 спорохнявѣла каплица, а икону Св. О. Николая взято до потылицкои народнои школы, де и по нынѣ хоронить ся.

Єсть въ Потыличи и латиньска парохія, ериґована вже въ р. 1425 черезъ Земовита, князя мазовецкого. Новый латиньскій костелъ консекровано 1858 р. пôдъ титуломъ Св. Станислава Передъ нимъ бувъ давнѣйше деревляный, поставленый на полудне вôдъ ринку, а близько него стоявъ шпиталь для убогихъ (зъ фондомъ на одинайцять убогихъ); но шпиталь той згорѣвъ черезъ неосторожнôсть та при тôмъ и костелъ десь коло р. 1777[1]). На єго згарищу поставили латинники новый теперѣшній мурованый р. 1824, однакъ не вôдправляли въ нѣмъ ажь до р. 1837[1]). Ще давнѣйше мали латинники свôй костелъ Преображенія (Pańskiego Przemienienia) на самôмъ причôлку Городиска[2]). Коли єго въ другôй половинѣ XVIII. столѣтя знесли[3]), то знайшли пôдъ нимъ шѣсть пушокъ, такъ званыхъ гакôвниць або шмигôвниць, котрй позабирано до Ярославля и попереторлювано на зелѣзнй печи, якъ кажуть. Такожь и въ пôдгôрнôй церквѣ Св. Духа знаходило ся кôлька такихъ стародавныхъ пушокъ, но пôдчасъ оголошеня стану облоги 1849 р. мусѣло ихъ церковне брацтво до Жовквы вôдставити. (Дальше буде.)

[1]) О тôмъ сказано вже высше при описѣ Святотроѣцкои церкви.

[2]) Вôдъ сего отже костела прозвали гору Городиско, горою Преображенъскою. Днесь стоить на причôлку горы, де стоявъ костелъ, великій камѣнный крестъ.

[3]) Кажуть люде, що оденъ жидъ мельникъ закупивъ все старе дерево зъ того знесеного костела и выставивъ собѣ зъ него млынъ чи броварь. Коли жидъ разъ тоѣ святе дерево дуже лаявъ, то незадовго за кару грôмъ розтрѣскавъ сей млынъ.

ЗАМѢТКИ БИБЛІОГРАФИЧНЙ.

„Дзвôнокъ“. Уже минаѣ пôвъ року истнованя илюстрованои часописи *для дѣтей и молодѣжи* п. з. **„Дзвôнокъ“**, пôдъ ред. Вп. проф. Олекс. Барвѣньского, часописи, що въ короткôмъ часѣ спромоглась зôбрати около себе кружокъ самыхъ добôрныхъ спôвробôтникôвъ. Коли згадати нашй колишнй, а по части й теперѣшнй літературнй вôдносины, то навѣть повѣрити тяжко, що такъ.. черезъ нôчь могла у насъ найтись часопись такъ богата въ всесторонный, а добôрный, не пустый („для молодѣжи“!) змѣстъ. „Дзвôнокъ“ впрочѣмъ не тôльки учить богато, образуѣ, але й выховуѣ; зъ кождого слова прозираѣ тепле зрозумѣнѣ потребъ и чутя молодого вѣку, а прозираѣ и патріотизмъ — що вмѣѣ оцѣнити потребу сучаснои хвилѣ (гл. статейки про: Федьковича въ ч. 1-ôмъ, Кирила и Методія та Конашевича въ 2-ôмъ, Шевченка въ въ 5-ôмъ, Церкву Успенія въ 7-ôмъ, битву надъ Калкою въ 10-ôмъ, Маркіяна Шашкевича, въ рôчн. смерти, въ 11-ôмъ). Гарнй *илюстраціѣ*, почавши зъ заголовнои винеты (бандуристъ окруженый дѣтьми, на гарнôмъ тлѣ), выконанй якъ рѣдко артистично, а „Лисъ Микита“ (Reineke Fuchs), въ майстерскôмъ обробленю п. Ив. Франка, подаѣ рѣчь великои вартости такъ зъ поетичного якъ и етичного боку. Безпечно не лише молодѣжь, але й старшій сягне зъ цѣкавостію по „Лиса Микиту“, и зъ интересомъ прочитаѣ кожду статейку *Дзвôнка*. Такъ-же й повинно бути: бо для молодѣжи треба вправдѣ писати приступно, алежь — и не пустй нѣсенѣтницѣ, а се зовсѣмъ не такъ легко, якъ-бы выдавалось. Мѣжь сотрудниками „Дзвôнка“ бачимо: Ганну Барвѣнокъ (Кулѣшиху), Олену Пчôлку, В. Масляка, Д. Лепкого, проф. В. Шухевича, творы: Глѣбова, Гребѣнки, не згадуючи названыхъ попередно. „Двôнокъ“ и черновецка „Библіотека для молодѣжи“ повинй-бы бути въ рукахъ всѣхъ рускихъ дѣтей. Предплата на „Дзвôнокъ“ выносить рôчно 4 зр. (чвертьрôчно 1 зр.), адреса: *улиця Чарнецкого, ч. 26.* — *К—о.*

Додатокъ до „Батькôвщины“, зъ р. 1886, стор. 144 в. 8°, можна дôстати по 50 кр за примѣрникъ въ товариствѣ „Просвѣта“. Сей „додатокъ“ бувъ цѣнною и важною пробою просвѣтнои и политичнои часописи для украиньского люду въ Россіѣ, и яко такій маѣ и на будуче для подôбныхъ починôвъ велику вартôсть. Ѣ тамъ и оповѣданя, и популярна исторія литературы, и статѣ про орґанізацію сельскихъ громадъ въ Россіѣ. Сей додатокъ ишовъ справдѣ до Россіѣ, та для незалежныхъ вôдъ выдавцѣвъ причинъ обôрвавсь въ другôй половинѣ року. Всего ѣ кôлькадесять примѣрникôвъ. — *К—о.*

Руске Товариство Педаґоґічне. При зближаючихъ ся испытахъ въ школахъ народныхъ подаѣ до вѣдомости Свѣтл. Радъ шкôльныхъ, Впов. священикôвъ, катихитôвъ, учителѣвъ и родичѣвъ, що книжки накладу товариства, призволенй краєвою Радою шкôльною на премію для ученикôвъ, красно оправленй, можна купити *въ канцелярій товариства при улици Вôрменьскôй ч. 27.* по слѣдующôй цѣнѣ: I. Образковй выданя: Звѣринець ч. I. 10 кр. — Звѣринець ч. II. 10 кр. — Звѣринець ч. III. 10 кр. — Звѣринець ч. IV. 10 кр. — Робинзонъ 40 кр. — Мала менажерія 35 кр. — Дикй звѣрята 35 кр. II. Читанки безъ образкôвъ: Читанка ч. I. 10 кр., въ оправѣ 20 кр. — Читанка ч. III. 10 кр., въ оправѣ 20 кр. — Чятанка ч. IV. 10 кр., въ оправѣ 20 кр. — Всякй замовленя высылають ся скоро и точно.

Вôдповѣдаѣ за редакцію: **Петро Скобельскій.**

Выдаѣ Товариство имени Шевченка. Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка, пôдъ зарядомъ К. Беднарского.